

Vabadussõja ajaloo populaarväljaande sisukord.

II. O s a.

Vabadussõda.

Fr. R. Kivimägi
Eesti NSV Riiklik
Raamatukogu

3-19959

I. Üldine olukord Vabadussõja alguseks.

1. Nõukogude Venõ sõjalised kavatsused pärast Maailmasõda...	1.
Liitlaste võidu mõju Venemaal	
Venõ kallaletung Läänes Ukrainale, Poolale, Leedule, Lätile ja Soomelo	5.
Liitriikide venõ politika pärast Maailmasõda	14.
Venõ kallaletung Vestile ja Lätile	16.
2. Eesti välis- ja sisepolitiline olukord.	
Eesti välispolitiline olukord	18.
Sisepolitiline olukord	26.
3. Eesti majanduslik seisukord.	40.
Põllumajandus	41.
Suurtööstus	46.
Rahandus	48.
Kaubandus	52.
4. Eesti kaitsejõudude organiseerimine	
Kaitseliit	53.
Rahvaväe organiseerimine kuni 28. novembrini 1918	57.
Sunduslik mobilisatsioon	60.
Rahvaväe organisatsioon	62.
Välisabi organiseerimine	66.
Inglise abi	71.
Saksa vabatahtlike palkamise kavatsused	73.
Rahvaväe varustamine	75.
Varustamine elutarvetega	76.
Varustamine relvadega ja laskemoonaga	79.
Varustamine voori- ja tehniliste vahenditega ja abinõudega	82.
5. Kokkuvõtlik hinne Eesti üldisest sõjalisest seisukorrast eelseisvaks võitluseks N. Venega	85.

II. Punaväe sissetung Eestisse 28.11.18. kuni 6.01.1919.

1. Sõjategevus Viru väerindel.

Kaitse korraldamine Virumaal	87.
Narva lahing	91.
Kaitse organiseerimine Oru j. Künnapäa joonel	94.
Taandumine kuni Rakvereni	98.
Rakvere langemine. Rägavere lahing	101.
Vastupanu Simuna, Kadrina, Viitina üldjoonel	103.
Kaitse korraldamine Paide raioonis	109.
Vastupealetungi kavatsusi	110.

2. Sõjategevus Lõuna väerindel.

Pihkva vallutamine	113.
Võru kaitsmine ja langemine	115.
Tartu kaitsmine ja langemine	120.
Kaitse organiseerimine Põltsamaa, Aidu raioonis ...	125.
Kaitse korraldamine Viljandi- ja Pärnumaal	128.

3. Riigikaitse korraldamine sisemaal taandumise ajal

Rahva ja sõjaväe üldise meeleolu tõstmine	134.
Riikliku võimu ja korra kõvendamine. Ülemjuhataja insti- tuudi loomine	137.
Kaitsejõudude mobiliseerimine ja organiseerimine.	141.
Mobilisatsioon	141.
Suurtüki-, ratsa-, soomus- ja inseneriväe formeeri- mine	142.
Lennuväe organiseerimine	147.
Merejõudude ja rannakaitse formeerimine	147.
Jalaväe organisatsiooni täiendamine	149.
Rahvaväe varustamine	154.

I II. Meie vägede vastupealetung kodumaa vabastamiseks.

1. Tegevus Viru väerindel.

Kehra lahing	158.
Tapa vallutamine. Üleminek üldisele vastupealetungi- le	159.
Tegevus Kesk Eestis	164.

Rakvere vallutamine	164.
Jõhvi vallutamine	166.
Narva vallutamine	169.
Kaitse korraldamine pärast Narva vallutamist	172.
2. Tegevus Lõuna väerindel.	
Karksi, Taagepera ja Mõisaküla vallutamine	177.
Aidust Voldi alla	180.
Tartu vallutamine	181.
Reola lahingud	184.
Edasitung Valga suunas	186.
Lahingud Helme ja Tõrva all	190.
Kindral Vetzori üldine pealetung	192.
Paju lahing. Valga vallutamine	194.
Pealetung Rāpina, Petseri suunas. Võru vallutamine.	197.
Kaitse korraldamine Lõuna väerindel.....	200.
Edasitungi jätkamine	202.
3. Vastupealetungi mõju sõjaliselt, sise- ja välispoliti- liselt	204.
IV. <u>Vene punaväe pealetung Eesti uuesti vallutamiseks.</u>	
/16.02.kuni 24.05.1919./.	
1. Üldine olukord vene kodusõja väerindeil veebruaris 1919.	215.
2. Ettevalmistused Eesti uuestivallutamiseks	217.
3. Sõjategevus Viru väerindel	219.
4. Sõjategevus Lõuna väerindel	227.
Heinaste ja Salatsi vallutamine	228.
Kallaletungi katsed Volmari, Valga suunas	229.
Ruhja langemine	231.
Lahingud Võru, Petseri ja Võru, Marienburgi suunis ..	235.
V. <u>Riigikaitse korraldamine siseriigis maa vabanedes vaenlasest.</u>	
<u>Saaremaa mäss.</u>	
1. Sisemise korra ja julgeoleku kindlustamine	252.
2. Rahvaväe organisatsiooni ja juhtimise arendamine	257.

3. Asutava kogu kokkuastumine	265.
4. Võitlus enamlusega sisemaal. Saaremaa mäss	275.
5. Rahvamajanduse korraldamine	
Toitlusüksimus	282.
Väliskaubandus	285.
Tööstus	287.
Rahandus	288.
Transport, post ja side	291.
6. Rahvaväe varustamine.	
Rahvaväe toidustamine ja ihukattega varustamine..	293.
Varustamine relvadega ja laskemoonaga	296.
Rahvaväe varustamise ja evakuatsiooni üldine korraldus	300.

VI. Sõjategevus kaitseliinide üleviimiseks E.Vene territooriumile.

1. Üldine olukord ja ülemjuhataja kavatsusi	304.
2. Petrogradi ja Jngeri operatsioon	
Põhja Korpuse formeerimine ja suhted meiega	307.
Jngerlaste organiseerimine	311.
Pealetungi teostamine	313.
Enamlaste vastupealetung ja Põhja Korpuse taandum.	317.
Kaitse korraldamine meie l.div.poolt	318.
Loodearmee ebaedu põhjusi ja suhte arenemine meiega.	
Loode-Vene valitsus	320.
3. Pihkva vallutamise ja kaitsmine.	
Pihkva vallutamise	327.
Pihkva kaitsmine ja üleandmine Loodearmeele	334.

+
Kaitse-
suvel
Vene-
maad.

Oluk. Kõrde. Vene
Oluk. Li. all ja l. rassa
ja meie idapüri

VII. Põhja-Läti vabastamine.

1. Enamlaste väljatõrjumine Põhja-Lätimaalt.	
Volmari vallutamise	342.
Võru alt Jakobstadti	345.
2. Suhted Lätiga ja lätlaste organiseerimine.	
Lätlaste seisukord Liibavi raioonis 1919.a. talvel ja suhted Eestiga	352.

Läti rahvusväeosade organiseerimine Eestis	356.
Ulmanise valitsuse kukutamine ja Riia vallutamine landesvääri poolt	357.

3. Landesvääri sõda.

Võnnu vallutamine landesväerilt	360.
Vaherahu ja poolte ottevalmistus edaspidiseks togevus- soks	365.
Tegevus 19. ja 20. juunil. Lemsalu lahing	374.
Vastase pealetungi tõkestamine. Tegevus 21. juunil ..	376.
Tegevus 22.06. Meie vastupealetung	380.
Tegevus 23.06. Vaenlase julitamine	386.
Sõjategevus 24.06. kuni 3.07. Landesvääri likvidee- rimine	390.

VIII. Jldine sõjaline olukord 1919.a. sügisel.

1. Seisukord Vene kodusõja väerindeil	398.
Lõuna väerind	400.
Lääne väerind	403.
2. Eesti välispoliitiline olukord.	
Liitriikide suhtumine meie iseseisvuse püüetele	404.
Esimesed rahuläbirääkimised N. Venega	410.
3. Sisepoliitiline olukord.	
Võitlus kommunismiga sisemaal. <i>+ V. Linn. Jst. tag. pat.</i>	415.
Maareform <i>+ As. Kogu tegevusest.</i>	423.
4. Majanduslikud olud Eestis 1919.a. sügisel	420.
5. Kaitseväge ja kaitseväe areng 1919.a. teisel pooltel..	429.
Soomusrongide divisjoni ümbernimetamine diviisiks /22.09./	429.
Jalaväge diviiside ja väeosade koosseisude täiendamine.	430.
Kaitseväge kõrgem juhtimine	431.
Rahvaväge varustamine	435.

S i s u k a v a.

IX. Loo de armee pealetung Petrogradile ja selle ottevalmistamine.
Krasnaja Gorka, Pihkva ja Pö talovo, Ostrovi operatsioonid.

Bermondti avantüür.

1. Loo de armee pealetung Petrogradile	442.
2. Loo de armee pealetungi toetamine	449.
3. Krasnaja Gorka operatsioon	451.
4. Pihkva operatsioonid.	
Kaitse korraldamine praegusel riigipiiril	456.
Esimene pealetung Pihkva suunas	461.
Teine - " - - " - - " -	463.
Kolmas - " - - " - - " -	464.
5. Pö talovo-Ostrovi operatsioonid.	
Kaitse korraldamine selles suunas	467.
3. diviisi esimene pealetung	468.
3. diviisi teine pealetung	470.
3. diviisi kolmas pealetung	471.
6. Bermondti avantüür.	
Saksa-Vene koostöökavatsusi Baltikumis	479.
Bermondti kallaletung Riiale	486.
Eesti väed uuesti Riia all	490.

X. Narva kaitsmine 1919. aasta sügisel.

1. Jamburgi mahajätmine ja asumine Luuga jõe joonel...	493.
2. Loo de armee likvideerimine	496.
3. Narva kaitse kõvendamine	500.
4. Kaitselahingute esimene järk /16.11.-07.12./.	
Luuga jõe, Plüssa jõe üldjoonel	501.
Dubrovka, Sala, Orlõ, Korosteli joonel	507.
5. Kaitselahingute teine järk /07.-20.12./.	
Kriusi vallutamine	509.
Vääska läbimurro ja selle likvideerimine	511.
Võitlused Narva ees. Koskino küla vallutamine ...	513.
Lahingud Narva-Jõesuu ees	518.
6. Vastase viimased jõupingutused Narva vallutamiseks..	518.

V a b a d u s e s õ d a .I. Üldine olukord Vabadusesõja alguseks.1. Nõukogude Vene sõjalised kavatsused pärast Maailmasõda.

Liitlaste võidu mõju Venemaal. Maailmasõda mitte ainult ei sünnitanud enamluse, vaid võimaldas tomale ka end Venemaal organiseerida poliitiliselt ja majanduslikult. Kuni kodanlikud suurriigid üksteist vastastikku hävitasid, polnud vene enamlastel karta tõsiseid katseid nende kukutamiseks väljaspoolt. Enamlased soovisid seepärast ainult üht, nimelt, et sõda jätkuks. Mida pikemale ta venis, seda lähemale ta viis rahvad ülemaailmalisele revolutsioonile. Usti kindlasti, et verevalamise võib lõpetada ainult rahvaste üldine vastuhakkamine oma rõhujatele, mis oleks enamluse kandnud laiali vähemalt kogu Euroopas.

Liitlaste võit keskriikide üle oli seepärast suureks eba-meeldivaks üllatuseks enamlastele, raskendades tunduvalt nende seisukorda. "Kui meil on õnnestunud aasta ära elada", tähendas Lenin oma suures kõnes Nõukogude VI kongressil 8.11.18 Moskvast, "siis tänu sellele, et rahvusvaheline imperialism oli lõhestatud kaheks röövikute rühmituseks. Nüüd teist rühmitust enam ei ole, on ainult veel üks - võitjad. See on täielikult muutnud meie rahvusvahelise seisukorra. -- Seisukord on ohtlikum kui kunagi enne!"

Kui liitlaste võit põhjustas enamlastes tõsisid interventsiooni kartusi, siis revolutsioon Saksamaal, ühenduses saksa sõjaväe tagasitõmbumisega okupeeritud maadest, avas II. Venemaa juhtidele laiaulatusliku perspektiivi aktiivseks tegevuseks eestkätt läänes. Tegevusele selles suunas ahvatlesid suured poliitilised ja majanduslikud eesmärgid. Otseühenduse loomine revolutsioonilise Saksamaaga ja Austria-Ungariga. Baltimere ja sadamate vallutamine, et siit mõjutada sündmusi Skandinaavias, kõvendades ühtlasi punase Peterburi kaitset merelt. Viljarikka Ukraina ja Dombrovski raiooni söekaevanduste tagasivõtmine Venemaale. Lõpuks, muidugi, lihtsalt vene maa-alade laiendamine - ajalooline tung, millest ei suutnud vabaneda ka punased võimumehed. Sõjaliselt pealetung läänes näis tõotavat olla väga hõlbus, sest tänu saksa okupatsioon-

nivõimude omapärasele politikale, lamasid Ukraina, Poola ja kõik Baltiriigid, välja arvatud vast Soome, täiesti desarmeeri- tult punaste võimumeeste jalge ees. Viimane asjaolu sundis N. Vene võimumehi teotsema ühtlasi kõige suurema kiirusega, et jõu- da ette nii liitlaste interventsioonile neis maades, kui ka ko- halike rahvuste enesekaitse organiseerimisele. Vene ametlik hää- lekandja, Moskva "Jsvestia" 25.12.18 kirjutab sellekohta: "Leedu, Läti ja Eestimaal asuvad risti ees teel, mis Venemaalt viib Lää- ne Euroopasse. Nad on seega meie revolutsioonile takistuseks, la- hutades N. Venemaa revolutsioonilisest Saksamaast. See lahutav müür tuleb ümber lükata ... Vene punane proletariaat peab omale võimaluse võitma Saksa revolutsiooni arenemist mõjutada, et pä- rast, kui on loodud Nõukogude Saksamaa, sulada temaga ühte üldi- sesse Kesk ja Jda Euroopa sotsialistlikku föderatsiooni". Mis puutub criti Balti merd, siis sellekohta tähendatakse: "Nõuko- gude Venemaa peab uuesti kindlustama kõik Balti mere sadamad, et kogu maailma vastu luua revolutsioonile tugevat vastujõudu. Baltimere ja ta kallaste vallutamine annab N. Venemaale võimalu- se sotsialistliku revolutsiooni huvides mõjutada Skandinaavia riike."

Et vabastada täielikult oma käed läänes Kesktäidesaatev Komitee tühistas 13.nov. Bresti lepingu ühes kõigi lisalepingu- tega.

Oma punase imperialismi ahnitsused Lenin pidi siiski kuidagi viisi veidi varjama Lääne Euroopa tööliste ees. Selleks Kesk- täidesaatev Komitee kuulutas ametlikult, et "töötavad hulgad Poolamaal, Leedumaal, Liivimaal, Eestimaal, Ukrainas, Soomes, Krimmis ja Kaukasuses, vabanenud saksa röövlepingu survest, kut- sutakse üles ise otsustama oma saatuse üle." See tähendas kuri- kuulsa rahvaste enesemääramise dekreeidi tegelikku elluviimist, ainult selle vahega, et ei kõnelda enam mitte suveräänsetest rahvustest, vaid ainult - "töötavatest hulkadest" teatavais maa- des. On selge, et niisuguses olukorras "otsustamine oma saatuse üle" ülaltoodud rahvastele polnud muud kui armetu alistumine

Moskvast ettekirjutatud ja punaarmee täkkidega pealosurutud vene kommunistlikule riigikorrale. Polnud vähematki kahtlust, et niisuguse "enesemääramise" kõik nimetatud rahvad lükkavad tagasi suurima põlgusega. Erandi sellest moodustasid ainult Moskva truid käsilased - Soome, Eesti, Läti, Leedu, Valgovene ja Poola komparteiide keskbürood, kes okupeeritud maade töölisi kutsusid tõesti "viimasele võitlusele proletariaadi võimu uuesti jaluleseadmiseks koos omamaaga".

Oma ülesannete kergendamiseks läänes kavatsesid enamlased esialgselt kasutada ära saksa vägesid endid, eesotsas nende nõukogudega. Saksa väed pidi, vene väeosade eeskujul 1917.a., okupeeritud maades nõukogude korra kuulutama välja veel enne punaväe kohalejõudmist. Sinovjev, tolleaegne Põhja Kommuna esimees, kirjutas saksa soldateile tundeküllaseid üleskutsuid, püüdes neid koguni ahvatleda viljaga ja toiduainetega. Sakslased jäid aga kurdikaks neile üleskutsetele. Selgus, et kõigi rahvaste juures revolutsiooni ei saa siiski mitte teha ühise šablooni järel.

Ühenduses pealetungile asumisega läänes Nõukogude Vene tahtis olla aga aktiivne ka lõunas. Ka seal taheti jõuda ette oodatavale liitlaste interventsioonile, mida seniajani olid takistanud saksa okupatsiooniväed. Peale selle veel novembris 1918.a. Denikin, sidunud end Kubani kasakate vabastamisega, ei olnud veel ühinenud Krasnoviga, millega avanes võimalus lüüa viimast enne esimese kohalejõudmist. Krasnovi hävitamine oli seda hõlpsam, et saksa vägede lahkudes ta loode tiib Donetsi raionis nõrgenes niivõrra, et punased osutusid siin kolmekordses ülekaalus. Donetsi raiooni vallutamine oli vajalik ka rahvamajanduse huvides. Lõuna väerinde juhtimise hõlbustamiseks temast oraldati 11. ja 12. armee, milledest moodustati eriline Kaspia-Kaukasuse väerind. Denikini survele uue väerinde seisukord 1918.a. sügisel oli kujunenud väga raskeks. Tahtmine tungida peale nii läänes kui lõunas pidi viima paratamatult nõukogude nõrkade jõudude killunemisele. Lugeses lõuna rinde kõige tähtsamaks, toodi sealt siiski kõige paremad kommunistlikud osad - läti kütid - ühes Peterburis mobiliseeritud töölistega läänerrindole, nimelt Baltimaale. Selle tagajärjel otsustavad

sündmused lõunas 1919 kevadel jäid tulemata, andes Denikiniõe aega jõudude koondamiseks /Kakurin Str.otš.gr.voinõ lhk 67/.

Saksa okupatsiooni kokkuvarisedes N. Vene võim plaanitses seega suurejoonelist pealetungi, mille lõpueesmärgiks oli ei midagi vähem kui kogu Kesk-Euroopa mandri vallutamine. Suurejooneli-
sod sõjaplaanid sundisid loomulikult asuma ka punaarmee koossu-
su suurendamiselt. Nõukogude VI kongressi otsusega viimane tõste-
ti nimelt ühelt miljonilt 3-mele miljonile. Ühtlasi pandi kogu
riigis maksma üldine sunduslik sõjaliste õppuste kohustus.

N.Vene punavägi rindel jagunes 1918.a. novembri lõpul 12
armeeks, millede asetus ja jõud - v.skeem Nr.

Väerinnete edaspidised ülesanded punaväe ülemjuhatuselt mää-
rati järgmiselt:

- Põhja väerind /Samoilo/ - 6.armeega /16.500 meest/ - ak-
tiivne kaitse Arhangel'sk-Murmanski rindel, 7.armee vasaku
tiivaga, 1.detsembril 8000-9000 meest/ - pealetung üle Narva,
Valga ja Düna堡i üldesmärgiga vallutada Tallinn ja Riia;
- Lääne väerind /Snesarev/ - Lääne armee /9500 meest/ - pea-
letung lääne üldsuunas, eesmärgiga vallutada eeskätt täht-
sad sõlmpunktid Kovno ja Brest Litovsk;
- Ukraina väerind /Antonov-Ovseenko/, alles kujunemisel ala-
tes 21.nov., 2 segadiviisi /16000 m./ Kursk-Liski vahel, ees-
märgiga vallutada Ukraina, toetades ühtlasi oma tegevusega
lõuna rinde paremat tiiba;
- Lõuna väerind /Sötin/, 8,9 ja 10.armeed /100000 tääki,
17000 mõõka/, kontsentriiline pealetung Voroneži, Balašovi
ja Tsaritsõni juurest lõunasse, eesmärgiga hävitada Krasnovi
armee ja vallutada Donetsi kivisõe raioon;
- Kaspia-Kaukasuse väerind - 11. ja 12.armeed /75000 m./ -
aktiivne kaitse Denikini vastu;
- Jäda väerind /Kamenev/ - 1,2,3,4 ja 5.armeed /üle 100.000
mehe/ - aktiivne kaitse vasaku tiivaga Permi suunas, üldine
pealetung parema tiivaga ja keskkohaga Taškendi ja Tšeljabins-
ki peale.

Vene kallaletung Läänes Ukrainale, Poolale ja Leedule.

Läänes, Mustamere ja Soome lahe vahel, asusid seega pealetungile 7. ja Lääne armeede osad ühes paari segakoondisega Ukrainas, kokku ümmarguselt 35000 meest. Nende osade löökide alla tuhat kahe- saja kilomeetrilisel rindel sattusid ukrainlased, poolakad, leedulased, lätlased ja eestlased, kokku 5 iseseisvat riiki, enam kui poolesajamiljonilise elanikkonnaga. On selge, et vähegi normaal- seis tingimuses, kus riigikaitse neis riikides oleks olnud korral- datud vähegi rahuldavalt, see käputäis saagihimulisi venelasi oleks lääne rindel varsti peksetud tagasi veriste peadega. Kurb- loolus selles seisiski, et kõik nimetatud rahvad, saksa okupat- sioonivõimude lahkkel kaasabil, olid sunnitud alustama sõda vene- lastega peaaegu paljaste kätega. Rohkemgi. Sakslased mitte ainult et andsid neid abitus seisukorras välja venelastele, vaid veel mitte lõplikult allavandunud saksa imperialismi jäänused takista- sid koguni kõigi abinõudega nende rahvaste enesekorraldamist. Uuesti ajaloo näitelavale ilmunud rahvaste enesemääramise tung oli siiski niivõrra tugev, et nad, kõigile raskusile vaatamata, asusid ometi ennastohverdavalt kaitsma oma vast saavutatud ise- seisvust. Selle tulemuseks oli terve rida relvastatud kokkupõr- koid ja sõdasid, mis, maailmasõja järellainetusena, kirju vahel- duva kaleidoskoobina, arenesid 1918-1920 aastail Baltimere ja Mus- tamere vahel. Kohalike rahvaste ajaloo seisukohalt kõik need sõjad olid "vabadusesõjad", oma tingimusteltki väga lähedased meie Vaba- dusesõjale. Kuigi igatüks seejuures võitles rohkem omaette, tähon- dasid need sõjad ometi endise vene lagunevast kehast lahkulõõnud rahvaste esimest relvadevendlust, mis neid sidus omavahel ühiste huvide alusel. Seepärast meie enda Vabadusesõja mõistmiseks peame vähemalt lühidalt valgustama ka meie lähemate ja kaugemate naabri- te vabadusevõitlust.

Ukraina. Saksa vägede taandumisega langes ka maal ebapopu- laarne ataman Skoropadski valitsus. Maal algas segaduste ajajärk, täis sisepoliitilisi võitlusi ukraina parempoolsete ja pahempool- sete parteide vahel. Mõlemad Ukraina iseseisvuse pooldajad, ei suutnud nad siiski kuidagi viisi leppida kokku ühise tugeva valit-

suse moodustamiseks. Segadused maal kasutasid ära Vabatahtliku armee poolehoidjad krahv Kelleriga eesotsas kes haarasid võimu Kiievis enda kätte. Ukraina iseseisvuse poolehoidjad, koondues ühiselt moodustatud Direktooriumi ümber, algasid võitlust krahv Kelleriga, püüdes võita endale ühtlasi Odessas maandunud prantsuse vägede juhatuse poolehoidu. Demokraatliku riigikorra pooldajana Direktoorium leidis endale laialise poolehoiu ukraina talupoegade hulgas. Kuid oma sisemise nõrkuse tõttu ta ei suutnud luua endale relvastatud jõude, mis oleksid võinud olla vääriliseks vastaseks sissetunginud enamlaste kahele diviisile /Antonov Ovseenko/. Ka ei toetanud prantslased Direktooriumi. Selle tagajärjel enamlaste tegevus juba 1918.a. lõpul Ukrainas arenes edukalt, kusjuures edukas pealetung jätkus ka 1919.a.alul /H. Kakurin "Kak srazalas revolutsia" t II 1926, lhk 77/.

Poolas saksa okupatsiooni langemisega kõrgeim võim riigis, pärast lühikest sisepolitilist võitlust Varszava regentnõukogu ja Dasinski juhatusel moodustatud pahempoolse "Ajutise rahvavalituse" vahel, läks üle 14. novembril kindral Pilsudskile. Poola relvastatud jõudude kandjaks novembris 1918 oli Pilsudskilt juba 1915.a. asutatud "Polska Organizacja Wojskowa" /POV/, kelle liikmete arv tol ajal tõusis 50.000, kuna mobiliseeritud mehi oli juba 16.800. Need sõjalised jõud moodustasid kokku 24 pataljoni, 3 esk. ja 5 patareid. Pilsudski oli asunud küll poola sõjaliste jõudude formeerimisele juba enne Maailmasõda, pannes Austria pinnal aluse kuulsatele poola leegionitele. Tulise isamaalasena, kaugeleägeliku rahvajuhina ja riigimehena Pilsudski lõi aga oma leegionid ainult iseseisva Poola aate kandjaina, mis pärast ta tegevus katkestati Keskriikide poolt. Ka vene pinnal, criti pärast veebruarirevolutsiooni, poolakad asusid oma rahvuslike väeosade moodustamisele. Detsembris 1917 poola I korpus, kindral Dowbor Musnicki juhatusel, tõusis 16000 mehele ja II korpus, kindral Halleri juhatusel - 4000 mehele. Mõlemad väekoondised saadeti aga laiali sakslaste poolt, kusjuures II korpus sunniti alistuma sakslastele avalikus lahingus. Vene kodusõja perioodil poolakad, teotsedes Denikini ja Koltšaki juures, olid formeerinud veel 2 diviisi, mis

aga ei olnud veel jõudnud kodumaale. Samuti olid formeeritud suuremad poola väekoondised Prantsusmaal /kokku 2 korpust - 7 diviisi/, kindral Halleri juhatusel, mis jõudsid aga kodumaale alles aprillis 1919.a.

Pilsudski käsutuses olevad jõud olid esialgu seega üsna tühihised. Nad olid pealegi veel nõrgalt välja õpetatud ja kokku liitumata, seda enam, et ka juhtiv koosseis oli pärit kolme riigi - austria, vene ja saksa - sõjavägedest. Ka sõjavarustuse suhtes seisukord oli väga raske. Puudus oma sõjatööstus. Raskete rekviitsioonide tagajärjel maal saksa okupatsiooni ajal tuli puudus toiduainetestki. Sõjavarustuse saamiseks poolakad otsustasid väe- võimuga desarmeerida saksa okupatsiooniväed, kes vabatahtlikult ei tahtnud midagi üle anda. Tekkis raskeid veriseid kokkupõrkeid poola ja saksa väesalkade vahel, kus isegi liitlased olid sunnitud vahele segama. Peab tähendama, et just poolakate äge väljaastumine sakslaste vastu oli üks põhjuseid, mikspärast saksa okupatsioonivõimud meil ja Lätis keeldusid kategooriliselt relvi üle andmast. Siingi kardeti samasuguseid väljaastumisi.

Poola ja Valge Vene vallutamiseks enamlased moodustasid nn. Lääne armeed. Armeed algas tegevust saksa vägede demarkatsioonijoonelt 15 novembril. Poola vägede nõrga vastupanu tõttu edasitung alul arenes suure eduga. 1918.a. lõpul oldi jõutud mööduda juba Jakobstadt, Dünaburg, Sluck, Homel üldjoon, kusjuures sissetungi sügavus Baranovitsi suunas ulatus paarisajale kilomeetrile.

Kui poolakad, tänu oma otsustavale väljaastumisele, suutsid vabaneda saksa okupatsiooni vägede võimusest, siis hoopis raske- maks selles suhtes kujunes nende lähemate põhjanaabrite - leedulaste ja lätlaste olukord. Leedus, tõusva Poola ohu kartusel, algusest peale asuti töötama koos sakslastega. Sakslased lubasid tagada Leedule ta iseseisvuse ja juurepääsu merele, muidugi saksa kontrolli all. ühtlasi anti Leedule rahalist toetust ja sõjavarustust oma sõjaväe loomiseks. Liitriikide võit ei toonud muudatusi Leedu poliitilises orientatsioonis, seda enam, et liitriigid ise ei olnud palju huvitatud sellest raioonist. Ometi keelasid nad ära sõjavarustuse väljaveo Saksamaalt suuremal määral, pannes

Leedu sellega raskesse seisukorda. Leedul läks siiski korda formeerida ühe rahvusliku diviisi, polkovnik Benjasevitsi juhatusel, kes koos saksa 7 tuhandelise vabatahtlike salgaga Pfoiferi juhatusel, suutis tõrjuda tagasi enamlaste Lääne armee kallaletungid. Väga vaenulikeks kujunesid ka Leedu vahekorrad Poolaga, kes Versailles rahukongressil nõudis Leedu liitmist Poola külge. Leedu ja Poola vahel oli koguni rida relvastatud kokkupõrkeid.

Lätis oli Rahvusnõukogu Janis Tšakste juhatusel kuulutanud välja iseseisvuse 18.novembril 1918. Moodustati liitlastesõbralik rahvuslik valitsus Ulmanisega eesotsas. Kuid valitsusel puudus nii valitsemise aparaat kui oma relvastatud jõud, millele toetuda. Endised Läti sõjaväelised organisatsioonid ja väeosad oma rõhuvas enamikus 1917.a. lõpul olid läinud üle enamlaste poole. Aj.Valitsuse üleskutsed Läti sõjaväelastele tulla üle Vaba Latvia kaitseks ei andnud mingeid tagajärgi. Selle asemel, et asuda oma kodumaa kaitsmisele Läti kütid, ühes edasitungiga Riia suunas arendasid vallutatud maa-aladel ägedat kihutustööd Läti ühinemise kasuks Venemaaga. Läti Aj.Valitsuse seisukord novembris ja detsembris 1918 oli seega veel raskem Eesti omast. Nominatsioonilt ta, pärast Läti Vabariigi tunnustamist de facto Saksamaa poolt, oli küll kõrgemaks võimudeks maal, kuid maa tegelikuks põremehiks jäid endiselt Saksa okupatsioonivõimud. Rõõbiti Läti Aj.Valitsusega olid kohalikud sakslased moodustanud pealegi veel oma valitsuse - nn. "Regentschaftsrat'i" ja "Nationalausschuss'i" (Rahvuskomitee).

On huvitav märkida, et Läti esimese valitsuse koosseisus puudus esialgu sõjaministri koht. Riigi relvastatud jõud allusid siseministrile. Seda võib seletada ainult asjaoluga, et Ulmanis alul kavatses formeerida ainult vähemaid osi sisemise julgeoleku ja korra kaitseks maal, kuna riigi piiride kaitsmise, vaherahu lepingu kohaselt, pidid enda peale võtma saksa okupatsiooniväed. Alles 6.12. esimeseks sõjaministriks kutsuti J.Zalits. Rahvusvägede organiseerimise tööd arenesid ka väga visalt. Vabatahtlikud ei tulnud kokku. Ja okupatsioonivõimud tegid igasugu takistusi relvastuse ja varustuse andmisega. Rindel saksa okupatsiooniväed ei mõelnudki tõsisemale vastupanule, vaid vennastusid enamlastega,

jättes sageli võitluseta maha oma kaitsepositsioonid. Kui Ulmanis seli puhul tuletas meelde vaherahu lepingu kohustusi, siis saksa peavolinik A. Vinnig vastas külmalt: "Liitlased on küllalt tugevad, et meid sundida viibimata lahkuma Baltimailt, ometi puudub niisugune võim, kes meie sõdureid võiks sundida siin võitlust jätkama, kui meie seda ise ei soovi." Sisemaal aga 8. armee oberkomando mängis täielise peremehe osa. Armee koosseisu kuuluvaist vabatahtlikest asuti kiiresti organiseerima uut väekoondist - raudbrigadi, kes pidi jätkama Lätis võitlust enamlaste vastu, kui saolt lahkuvad riigisaksa väed. Peale selle olid ka kohalikud sakslased asunud oma relvastatud jõudude - n.n. balti landesvääri (maakaitse) organiseerimisele, mida armee oberkomando toetas olavalt.

Landesvääri asutamise küsimus Baltikumis on pärit juba 1918. suvest. Ta on ühenduses Balti hertsogiriigi loomisega, kes vajab enda kaitseks ka sõjalist jõudu. Viimase moodustamiseks rüütelkond algaski läbirääkimisi saksa okupatsiooni võimudega 1918. keskpaigas, kuid tegelike sammudeni jõuti alles selle aasta novembri kuu alul. Sellekohase kinnitatud instruksiooni alusel landesvääri pidi moodustatama "riigikorra alalhoidmiseks, maa- ja linnaelanike elu ja vara kaitseks Baltimail." Landesväär esialgu allus Baltimail viibivale saksa vägede ülemkomandole ja ta moodustati vabatahtlikest, sõjakõlbulistest ja poliitiliselt ustavaist kodanikest 18-60 aasta vanuseni. Sakslaste arvu tõstmiseks landesvääris sinna oli luba astuda ka riigisaksa ohvitseridel ja sõdureil. Vabatahtlike vastuvõtmiseks moodustati kõigis maakondades erikomisjonid, kuhu kuulusid: eesistujana - kohalik maakonna- või linna-päälik, ja liikmetena - 2 sakslast ja 2 lätlast (või eestlast). Kuna komisjonis häälteenamus kuulus sakslastele, siis oli sellega juba ette ära määratud, keda võtta vastu landesvääri. Et siiski hoida ära võimalikke üllatusi, pidi komisjon iga 4 päeva tagant, alates 25.11.18., teatama saksa oberkomandole, kuipalju vabatahtlikke, igast rahvusest eraldi, on vastu võetud. Kuna Eestis landesvääri asutamise katsed nurjusid täielikult, arenes see Lätis kiirendatud tempos. Mitmes linnas pandi alus landesvääri kompaniidele, kuna Riias moodustati veel eriline löögigrupp (Stosstrupp),

pataroi ja kuulipildujate k-do.

Kuhas Saksa võimu järjekindlat kasvu oma kodumaal, Läti Aj. Valitsus püüdis otsida selle vastu tuge välismaalt. Mitmed Läti riigimehed viibisid selle eesmärgiga Lääne Euroopa tähtsamais keskustes. Detsembri alul viibis Ulmanis ise ka Tallinnas, nähtava eesmärgiga selgitada siingi toetuse saamise võimalusi. Kuna aga meigi seisukord tol ajal oli äärmiselt raske, siis telegraficris ta siit muuseas 5.12.18. Riiga: "landesvääri asjus kiirelt talitada, viivitada ei või. Enamlaste hädaohtu mitte ala hinnata." Selle telegrammiga otsustati nähtavasti Läti valitsuse poolt lõplikult kokkuleppe küsimus saksa okupatsiooni võimudega ühise sõjalise kaitse loomiseks enamluse vastu. Esimene sellekohane leping Saksa peavoliniku A.Vinnigi ja läti valitsuse vahel kirjutati alla 7.12.18. Ta nägi ette "mae, elanike ja vara kaitsmiseks" erilise makkaitsevõe - landesvääri moodustamise "Läti riigis elavaist rahvustest." Landesvääri koosseisu pidi esialgselt kuuluma: lätlastelt: 18 kompanit ja 3 patareid, sakslastelt - 7 kompanit ja 2 patareid ja venelastelt - 1 kompani. Kokku jalaväge - 5450 meest ja suurtükiväge - 550 meest. Landesvääri juhina oli ette nähtud üks rootsi kõrgem ohvitser, kes tegelikult pidi astuma läti teenistusse. Komando koel - igal rahvusel oma. Relvastuse ja varustuse pidid esialgselt andma saksa okupatsioonivõimud kuid Läti riigi arvel. Selle lepingu põhjal kõik seni formeeritud läti vähesedki väeüksused läksid landesvääri juhi, riigisaksa ohvitseri major Fišeri käsutusse. Ainsa relvastatud jõuna Läti sõjaministeoriumi käsutusse jäi üks üliõpilaste rood, kes sai ka varustuse oma kodumaalt. Uute liikmete värbamiseks landesväärile asutati Berliinis eriline keskus tuntud saksa kindral v. der Goltzi venna juhatusel. Keskusel olid osakonnad üle Saksamaa. Järelikult Saksa riik toetas kõigiti landesvääri asutamist. Lepingu järele pidi lätlastel landesvääris olema enam kui kahekordne jõudude ülekaal. Tegelikult seda ülekaalu aga ei saavutatud, sest läti väeüksuste formeerimine, nagu nägime, ei edenonud soovitava kiirusega nii kodanike passiivsuse kui okupatsioonivõimudelt tehtavate takistuste tõttu.

Kuni poliitiliste vahekordade selgumiseni ei raudbrigaad ega landesvär nagu saksa okupatsiooniväedki ei rutanud aga eriliselt rindelo ilmunisega. Enamlastel Riia suunas teotses ümmarguselt 6000 meest. Nende vastu Saksa 8. armee juhatus oli tegelikult pannud välja vaid üksikuid vähemaid rühmitusi, kokku mitte üle 1000 mehe. Läti rahvuslikud väed aga puudusid rindel täielikult. Selle tagajärjel enamlaste edasiliikumine - tõsisemast lahingutegevusest ei saa üldse kõnelda - Riia suunas, üle Pihkva-Valga ja Pölotsk-Dünaburgi, arenes väga kiiresti. 9.dets. vallutati Dünaburg ja 22.12 - Volmari. Seotud käsist ja jalust oma kodumaal Läti Aj. Valitsus ei saanud õigel ajal mõelda üldisele mobilisatsioonile. Ainult enamlaste lähenedes Riiale, linnas ja Riia maakonnas kuulutati välja ohvitseride ja allohvitseride osaline mobilisatsioon, mis andis kolmesaja mehe ümber. Neist formeeriti 1 Lätgallia ohvitseride ja 1 allohvitseride roodkokku, kuni Riia langemiseni, lätlased olid suutnud organiseerida mitmes paigas maal 10-12 mitmesugust kompanit, needki puuduliku koosseisuga, väga nõrgalt relvastatud ja varustatud. Ka moraalselt suur osa neist osutus alaväärtuslikuks, mis selgus ilmselt kui sõjalised sündmused lähenesid Riiale. Nii hakkas õel vastu 30.detsembril, kus enamlased olid juba jõudnud Hinzenberg, Jegeli joonele, 10-40 km Riiaast, üks Riia kaitseroodest koguni mässama, ning sunniti sõnakuulmisele ainult tuloga inglise laevastikult. Teised kaks kaitseroodu valgusid laiali. Riia vallutamisel läks üle enamlaste poole ka enamik Lätgallia ohvitseride ja allohvitseride koosseisust (Kapten Lapsals "Läti Vabadussõda", lk.13). Seda erakordselt rasket olukorda detsembri kuu lõpul kasutasid saksa okupatsioonivõimud osavasti ära selleks, et Ulmanise valitsuselt pressida välja veelgi soodsamaid tingimusi oma võimu kindlustamiseks Lätis. Nimelt oli Läti Aj.Valitsus 29.12. sunnitud sõlmima A.Vinnigiga lepingu, kus ta avaldas oma nõusoleku, kõigile võõrriikide sõjaväelastele, kes vähemalt 4 nädalat on osavõtnud Läti riigi maaalade kaitsmisest, kindlustada kõik Läti kodaniku õigused" (järeltõlge ka maasaamise õigused). Ohtlasi lubati lepinguga balti saksa rahvusest läti kodanikel astuda rauddiviisi koosseisu, samuti nagu saksa ohvitserid ja allohvitserid võisid

astuda balti landesvääri (A.Vinnig "Am Ausgang der deutschen Ostpolitik" Berlin 1921 lk.85). Nimetatud lepinguga sanktsioneeriti lõplikult Läti pinnal kurikuulsa rauddiviisi ja landesvääri olemasolu, kelle võimusest meie lõunanaaber pääsis vaid Eesti kaitsevõgede kaasabil 1919.aastal. Ka tagati selle lepinguga tihe koostöö rauddiviisi ja landesvääri vahel. A.Vinnig ise tähendab nimetatud lepingu sõlmimise puhul: " sellega avanes võimalus kindlustada sakslaste sisserändamist ja asumist Baltimaale ning ühtlasi kõvendada seal sakslust majanduseliselt ja arvuliselt.

Kokkuvõttes näeme, et muutunud sõjapolitilisele olukorrale vaatamata oli sakslus Baltimaail, 1918.a.lõpul, suutnud endale siiski luua võrdlemisi tugeva kantsi Loedu ja Läti maa-aladel. Muutnud ainult oma olemasolu aluseid, ta asus seal, lääne rinde keskpaigas, uuesti koguma ja korraldama oma jõude, et parajale hetkel veel kord püüda laiendada oma võimupiire.

Kokkulepped sakslastega ei suutnud ometi päästa Läti Vabariigi pealinna. Riia langes enamlaste kätte 3.jaanuaril, pärast ägedat lahingut Hinzenbergi juures landesvääri ja läti küttide vahel. Riist punased kütid jätkasid edukalt oma edasi tungi Miitavi sihis, mis langes peatselt ka nende kätte.

Sootu erinevas olukorras kui kõik teised rahvad vene kodusõja lääne rindel, osutus meie Vabadusesõja alul Eesti põhjanaaber, vennasrahvas Soome. Soome ei tundnud hävitavat saksa okupatsiooni. Maailmasõja päevilt Soome oli aga täis laostunud vene väeosi. Kogu maal valitses verine punane vägivald, täiesti vastuvõetamatu nii soome talupojale kui töölisele. Ööl 27. vastu 28.jaanuari 1918.a. olid julged soome isamaalased, kindral Mannerheimi juhatusel, teostanud edukalt ootamatu kallale tungi kõigile punaste garnisonidele Põhja Soomes. Sellega algas Soome Vabadusesõda, väga raskes olukorras Soome valgetele. Ajal, kus Eesti vallutati sakslaste poolt, Soomes oli käimas äge, halastamatu võitlus iseisestuse eest, milles vene lagunenu väeosad ja soome enda punased, tõrjuti järjekindlalt kagu poole. Selles võitluses sakslased toetasid soome valgeid kõigepealt relvadega. Soome saksasõbralikkus oli juba pärit Maailmasõja päevilt. Tol ajal hulk soome vaba-

tahtlikke oli siirdunud Saksamaale, et seal, jäägrite nime all, võtta osa võitlustest vihatud vene vägivalla vastu, kes 1910.a. oli röövinud Soome autonoomia. 25.veebruari 1918 soome jäägrit, karastatud ja välja koolitatud lahinguis, jõudis kodumaale, kõvendades oma ilmumise valgote ridu. Saksa vägede appikutsumise suhtes soome juhtide eneste vahel valitsesid mõtete lahkuminekud. Kindral Mannerheim oli sakslaste appikutsumise vastu, kartes, et nende ilmumine Soome pinnale võib saada ohtlikuks Soome riiklikule rippumatusele. Valitsus oli siiski pöörnud abi palvega Saksamaa poole, mille tulemusena 5-7.aprillini 1918.a. Hangös ja Loviisas maabus saksa ekspeditsiooni diviis, 12500 meest, kindral von der Goltzi juhatusel. Kuid veel enne sakslaste tulekut kindral Mannerheim oli asunud ise energilisele vastupealetungile, tuues hiilgavalt kordaläänud Tampore operatsiooniga otsustava pöörde Vabadussõja arengusse. 20.aprillil, kus kindral Mannerheim alustas Viiburi operatsiooni, tõusis Soome valgote vägede üldarv koos sakslastega 45000 mehele, kuna punastel toll' ajal oli 65000 meest. Viimane punaste vastupanu likvideeriti Hamina ja Kotka vallutamise 4.mail. Soome valitsuse kätte, peale hulgaliste vangide, olid langenud ka suured sõjamoona ja relvade tagavarad, mis tagasid soome vägede varustamise kõige vajalikuga. Pärast enamlaste valjatõrjumist maalt Soome asus energiliselt riikliku korra ja julgeoleku organiseerimisele nii poliitiliselt kui sõjaliselt ja majanduslikult. Sakslased Soomes ei takistanud soomalste üleshitavat tööd, mille tagajärjel kohalike balti sakslaste puududes, maal kujunesid väga sõbralikud vahekorrad saksa vägedega. N.Vene suhtes oli iseendast tekkinud nn. relvastatud neutraliteedi olukord. Soome oli juba niivõrra tugevnenud, et N.Venel kadus tahtmine teda minna kimbutama nõrkade jõududega. Soomlased omakorda ei olnud huvitatud sissetungist Venemaale, piirdudes oma tegevuses rindel vaid alalise valmisolekuga. Sakslased lahkusid Soomest detsembris 1918.a.

Nimetatud olukord võimaldas Soomele vähemalt piiratud määral meile appi tulla, andes väerika eeskuju Baltimore rahvaste omavahelisest solidaarsusest ja koostööst.

Liitriikide vene politika pärast Maailmasõda. Maailmasõda vabastas sõjaliselt liitlaste käed. Vabanesid väga suured väehulgad ühes relvastusega ja varustusega, vabanesid laevastikud merel. Seega sõjatehniliselt polnud vähimaidki raskusi otsustavaks väljaastumiseks Nõukogude võimu vastu Venemaal. Keskriikide kokkuvõttega vabanesid ühtlasi Dardanellid ja Lõuna Venemaa, kui soodsaim raioon teotsemiseks. Vägede koondamine sellesse raiooni oli seda hõlpsam, et Balkani rindel, kindral Franchet - d'Espré juhatusel teotsesid juba suured liitlaste jõud, mis nüüd vabanesid täielikult.

Suurtele sõjatehnilisile võimalusile vaatamata liitlaste osavõtt enamlusvastasest võitlusest pärast Maailmasõda kujunes äärmiselt killustatuks ja kõikuvaks, täis mõtetuid vastolusid ja asjatuid katsetamisi seal, kus tuli teotseda energiliselt ja kiiresti. Selle nähte peamiseks põhjuseks olid ühelt poolt sügavad vaadete ja huvide lahkuminekud liitlaste eneste vahel vene küsimuses, teisalt, suur sõjatüdimus ka võidukais liiduvägedes. Ei tohi unustada, et liitriike sidus omavahel ainult üks ühine eesmärk - murda Saksamaa võim. See eesmärk saavutatud läksid endised liitlased kohe omavahel ise vastamisi kõigis tähtsamais küsimusis, mis puutus pärast-sõjaaegse Euroopa ülesehitamisse. Teravasti pörkasid vastamisi eeskätt Inglismaa ja Prantsusmaa huvid, kuna P.A.ühendriigid üldse tõmbusid end rohkem tagasi Euroopa asjadest. Liitlaste suhtumise enamlusvastasesse võitlusesse pärast Maailmasõda tegi keerukaks just iseseisvate demokraatlike väikeriikide tekkinine endise Venemaa territooriumi lääne osas, kes olid ka enamlaste vastased. Tekkis küsimus, kelle püüdeid siis õieti toetada - kas vene valgeid - ühise jagamatu Venemaa ideaali kehastajaina, või nimetatud rahvaid, kelle olemasolu juba eitas ühise jagamatu Vene põhimõtet. Vene küsimuses Prantsusmaa pooldas interventsiooni suuremate jõududega - ühise, tugeva Venemaa ülesehitamiseks. Selle ettovalmistamiseks Clemenceau poolt juba oktoobris 1918.a. oli tehtud vastav korraldus kindral Franche-d'Espré'le. Ühtlasi Prantsusmaa pooldas aga ka iseseisvate Poola ja Soome vabariikide ellukutsumist, nagu sõda omal ajal oli deklareerinud juba Vene Ajutine

Valitsus. Tugevas Poolas nägi Prantsusmaa eeskätt vastukaalusa mõju levimisele ida sihis. Buharesti nõupidamisel /3-16.nov./ Prantsuse vägede esindaja, kindral Berthelot, lubas saata Lõuna Venemaale 12 diviisi /Miljukov "Rossija na perelome" t.II Paris 1927 lhk 82/, kesmäärgiga võtta oma alla Kiiev ja Harjkov ühes Donetsi ja Krivoi Rogi raioonidega. Nende vägede kattel pidi vene valgetele vägedel võimaldatama end valmistada ette edasitungiks Moskva sihis. Sõjavarustuse suhtes Berthelot lubas anda üle venelastele mitte ainult rikkalikud Rumoenia rinde tagavarad vaid saata uusi veel juurde Odessasse. Prantsuse lubaduste alusel kindral Denikinilt töötati välja laiaulatuslik tegevusekava, mis nägi ette koguni 18 jalaväe ja 4 ratsaväe diviisi kaasabi liitlaste poolt. Liitlaste ilmumine sakslaste asemole loeti täiesti loomulikuks mitte ainult vene valgete juures vaid ka Läänes tekkinud iseseisvaid riikides. Ka meil Eestis see lootus Vabadussõja ajal oli üldiselt väga levinud. Need kõik olid aga ainult Prantsusmaa kavatsused. Sellelaadilisi kavatsusi pooldas veel inglise sõjaminister, lord Churchill ja teda toetavad ringkonnad. Suurema interventsiooni vastu olid aga kategooriliselt inglise peaminister Lloyd-George ja P.A.Uhendriikide president Wilson. Näib olevat kindel, et Lloyd George, truu inglaste poliitilistele traditsioonidele, ei soovinud näha Venemaad väga tugevana, vaid kaldus rohkem selle nõrgendamisele. Sakslastelt Mustal merel ülevõetud endise Vene Mustamere laevastikku ei antud üle Donikinile, vaid inglased võtsid selle enda käsutusse. Mandril Briti huvid koondusid peamiselt endiste vene sadamate raioonide kontrolli alla võtmisele Baltimore ja Mustal merel. Selle tagajärjel Briti mõju levis peamiselt Eestis ja Lätis ühes Mustamere idakaldal asuvate sadamatega Baku ja Batum. Viimaste külgetõmbejõud seisis peamiselt seal asuvas rikkais õliallikais. Prantsuse mõjupiirkonnaks kujunes Poola ühes Mustamere lääne sadamatega Odessaga eesotsas. Inglismaa käsutuses oli tugev laevastik, keda võidi hõlpsasti saata sinna, kuhu Briti huvid seda nõudsid. Sealjuures loobusid inglased kindlasti maaväeosade maalesaatmisest, toetades ainult kohalike rahvaste sõjajõude oma laevastikuga ja sõjavarustusega. Lloyd Georg'i ja

Wilsoni vastuseisu tõttu ka Prantsusmaa oli sunnitud loobuma suuremate vägede ja varustuse saatmisest vene valgetele. Novembris 1918 prantsuse ja greeka dessantvägede üldarv Odessa piirkonnas ei ületanud 8000 meest kindral d'Anselm juhatusel. Väga puudulikuks kujunes esialgu liitlaste toetus vene valgetele ka sõjavarustuse mõttes.

Vene kallalotung Eestile ja Lätile. Eesti ja Läti vallutamiseks oli ette nähtud 7. armee Heinrichsoni juhatusel, kes oma parema tiivaga teostas ühtlasi kaitsset Soome vastu. Peale maavägede armee käsutusse oli antud ka vene Baltimere laevastik. Vaatanata sellele, et laevastik nii tehniliselt kui oma isikuliselt koosseisult oli tol ajal väga viletsas seisukorras, kuni inglise laevastiku kohalejõudmiseni, ta valitses siiski täielikult nii Soome lahte kui Balti merd. Meie mereühendusi nii Läänne Euroopaga kui Soomega ja Tallinnat ohvardas seega otsene oht merelt.

Mandril 7. armee käsutuses meie ja Läti vallutamiseks oli esialgselt 2 diviisi - 6. diviisi Jamburgi raionis ja Novgorodi diviis - Pihkva raionis, kokku 1. detsembriks mitte üle 9000 mehe. Eelolevad väekoondised olid lahutatud üksteisest 150 kilomeetrilise maa-alaga, kus asus Peipsi-Pihkva järvede suur veetõke. See jõudude eraldumine oli muidugi kahjulik venelastele, võimaldades meile neid lüüa üksikult.

Armee koosseisu kuulus eesti, läti, soome ja vene väeosi. Eesti, läti ja soome väeosad olid komplekteeritud enamasti vabatahtlikest, neist suur protsent kommuniste. Eestlaste ja lätlaste hulgas valitses kõrgendatud sõjakas meeleolu ja tung tagasi tulla kodumaaile. Ka omasid eesti ja läti väeosad värskaid kogemusi võitlusist teistel kodusõja rinnetel. Nende osade juhid tundsid enamasti hästi ka kohalikke olusid. Venelaste hulgas valitses sõjatüdimus ja puudus täiesti arusaamine eriti Baltimaade vallutamise vajadusest. Vene väeosade lahinguline väärtus oli seega väga kahtlane. Neist olid paar väeosa, 46. ja 47. kütipolgud, nädalapäevad tagasi hakanud koguni mässama, mille karistuseks iga kolmas mees lasti maha.

Kõigi väeosade relvastus ja sõjaline varustus oli üldiselt

täiesti rahuldav. Puudust polnud ka kehakatte varustusest ja toidumoonast.

Nagu vene sõjaväes üldse, ka 7.armee nõrgemaiks küljeks oli ta juhtimine, distsipliin ja sisemine kord väeosades. Endiste vilunud ohvitseride kõrval juhtivail kohtadel teenis ka paljurovolutsioonilaagseid tegelasi, kol puudus igasugu arusaamine sõjalisest juhtimisest. Ülemate autoriteet oli langenud üldiselt väga madalale. Ülemate käske ka lahinguolukorras täideti enamasti nii kuidas heaks arvati. Väga madal oli ka oskus relvade tarvitamises. Seetõttu jalaväe tule tõhusus oli väga väikene ja suurtükiväes patareid tulistasid üldse täiesti juhuslikult. Operatiivselt 7.armee kallaletungi hetkel 28.nov. ei olnud veel koondatud, sest oodati alles oesti ja läti väeosade kohalejõudmist.

Seega üldiselt peab märkima, et 7.armee 28.nov. oli nii moraalselt kui operatiivselt vähe kõlbulik kiireks sügavaks pealetungiks vastase maa-alale, nagu see oli kavatsatud.

Oma ülesande - Tallinna ja Riia vallutamise - armee oli otsustanud täita, viies pealöögi Tallinnale kõige lähemas suunas üle Narva, Rakvere, Tapa, kus teda võidi hea eduga toetada laevastiku tegevusega Soome lahes. Abilöök Tallinnale kavatseti viia lõunast üle Valga-Tartu ainult vähemate jõududega /Kakurin "Kaks srazalasj revolutsia" Leningrad 1926 lhk 102/. Suurem osa vägesid pärast Valga vallutamist tahoti suunda Riia peale. Riia vallutamisele pidi ühtlasi aitama kaasa Lääne armee oma paroma tiivaga /Pihkva diviis/, liikudes üle Dünaburgi ja Jakobstadti Riia peale.

Teatavasti suurema vägede koondise pealetung areneb paratamatult raudteede ja suurte maanteed suundades. Raudteed ja maanteed kujunevad nii pealetungil kui kaitsel nendeks veresoonteks, mida mööda sünnib vägede toitmine ja varustamine kõige vajalikuga, uute vägede juurevool ja haavatute evakueerimine. Voorid ja suurtükivägi võivad pikemat aega liikuda ka ainult teid mööda. Nõukogude Vene kallaletungi peasuundade määrajaks ka Vabadusesõjas kujunes seega meie raudteede ja maanteed võrk. Põhjas eeskätt Narva-Tallinna, lõunas - Pihkva, Valga, Tartu, Paide ja Valga Viljandi teedesuunad. Vastandina sellele suured soised metsaalad Viru-

maal, Pärnumaal ja Järvamaal tegid pealetungi suuremate jõududega neis raioonos väga raskeks. Jõgedest tõsisemaiks tõkkeiks võib lugeda Narva ja Emajõe, sel juhul muidugi, kui nad on kaitsitud kaldal asuvate vägede poolt.

2. Eesti välis- ja sisepoliitiline olukord.

Eesti välispoliitiline olukord Vabadusesõja eel kujundus oelpool kirjeldatud suurte maailmapoliitiliste sündmuste mõjutlusel. Liitlaste võit Lääne Euroopas murdis Baltimail mitte ainult saksa sõjalise okupatsiooni, vaid siin ajalooliselt kujunenud saksa kultuurilise ja majandusliku ülevõimu üldse. Saksa võimu langemisega avanesid uuesti võimalused aasta alul sündinud Vaba Iseseisva Eesti edasiarenemiseks.

Eesti rahva esimeseks ja suurimaks püüdeks ta uuestisünni hetkel oli r a h u alalhoidmine kõigi oma naabritega. Seda toonitas täie rõhuga Aj.Valitsuse deklaratsioon 26.novembril, kus tähendati: "Eesti on erapooletu ja vabakauplemise maa, Eesti rahvas tahab kõigi rahvustega rahu elada ning heas läbikäimises olla, tema ei tungi teiste peale, ei ihka võõraid maid ja rahvaid oma külge liita". On selge, et rahu oma naabritega vajasime selle suure sisemise ülesehitusetöö läbiviimiseks, mis oli algamas kõigil aladel.

Kuid veel enne, kui võidi avalikult asuda selle ülesehitusetöö juurde, saksa okupatsiooni lõpupäevil, sedamööda, kuidas selgus sakslaste lüüasaamine Lääne Euroopas, tõusis järjest ähvardavamalt silmapiirile v ä l i s o h t idast. N.Vene pealetungi kavatsused ja ettevalmistused lääne rindel vähomalt katkendiliselt jõudsid ka meiteni. Saksa okupatsioonivägede ülevõimu alt olime sattumas seega vene punase revolutsioonilise ja imperialistliku laiutamistungi jalge alla, veel enne, kui suutsime end korraldada. Noort, veel loomisel olevat, nõrka väikeriiki ähvardas üleöö sõda N.Venega.

Sõjaohu suurus ja tõsidus selgus meie juhtivatele tegelastele siiski vaid järkjärgult, millele vastavalt muutusid ka abi-

nõud selle ohu kõrvaldamiseks. Esimese abinõuna tuli kõne alla kõigepealt välisabi soetamise küsimus, ehk täpsemalt, meie andmine teiste riikide sõjalise kaitse alla. Sõjalist kaitset loodeti oeskätt liitlastelt, kes 1918.a. sügisel nagu nägime, tegid tööpooldest suuri interventsiooni kavatsusi Venemaale. Meie ei olnud vahetult huvitatud ei interventsioonist ega kommunismi hävitamisest Venemaal. Kuid, et viimane meid ähvardas, siis liitlaste väljaastumine Venemaa vastu võis meile anda seda sõjalist kaitset, mida vajasime.

Hiljem, kui olukord detsembri lõpul 1918 kujunes kriitiliseks, Maapäeva ringkondades kaaluti tõsiselt koguni maa okupeerimise võimalusi inglaste poolt. Sellekohase palvega pöördus inglise admirali poole Maapäevalt valitud esindus /Maapäeva protokollid 27.12.1918/.

Välisriikide sõjalise kaitse küsimust kaaluti juba Aj.Valitsuse pörandi all olles, kus 23.10. juhtnõõrides välisdelegatsioonile soovitati, "kindlaks jäädes iseseisvuse mõttele, nõutada liitriikide või erapoolsete kaitset." Liitriikidelt sõjalise kaitse nõutamine määras iseendast juba meie välispoliitilise orientatsiooni küsimuse. On täiesti loomulik ja olukorrakohane, et, vastukaaluks saksa ja vene poliitilisele ja majanduslikule survele asusime otsima toetust Lääne Euroopa suurteilt demokraatlikelt riikidelt, kes juba Maailmasõja päevil olid kuulutanud välja rahvaste enesemääramise õiguse.

Teise sõjalise kaitse võimalusena vähemalt esialgselt võis tulla kõne alla saksa okupatsioonivägede kaitse. Sakslasi selleks kohustas vaherahu leping liitriikidega. Vajasime saksa vägede sõjalist kaitset ajutiselt, kuni olime end korraldanud ise nii poliitiliselt, majanduslikult kui sõjaliselt. Selle võimaldamiseks pidid aga okupatsiooniväed riigi valitsemise viivitamatult andma üle Aj.Valitsusele, jätkates sealjuures endiselt riigipiiride kaitsmist onamlaste vastu. Teiste sõnadega, saksa sõjaline jõud pidi poliitiliselt olema meie käsutuses. See eeldas tihedat, sõbralikku saksa-eesti vahelist koostööd, umbes samas vaimus, nagu see sündis, näiteks, Soomes. Niisugune koostöö sakslastega ka

meil oleks olnud võimalik siis, kui uus revolutsiooniline Saksamaa oleks täielikult ja lõplikult loobunud Saksa endisest võimupoliitikast Baltimail ja, tunnustanud meie iseseisvuse, loiaalselt aidanud kaasa selle elluviimisele. Seepärast oli olulise tähtsusega, kui võrra vabariiklik Saksamaa oli valmis sellele suurele muudatusele oma ajalooliselt kujunenud idapolitikas.

Tallinnas oli kindral v. Seckendorff, kiiresti arenevate ähvardavate sündmuste - revolutsioon sõjaväes, toitlusrahutused ja tööliste massiline väljaastumine - mõjutlusele andnud 10.11. meie tolleaegsele peaministri kohustetäitjale, J. Poskale, loa Aj. Valitsuse kokkukutsumiseks. Selle loa alusel 11.11. peetigi valitsuse esimene avalik koosolek, koosseisus J. Poska, J. Jaakson, F. Peterson, A. Hanko, J. Kukk ja J. Raamot. Samal päeval ilmus Poska allkirjaga teadaanne, et Aj. Valitsus oma tegevust jätkab ja et Maapäev tuleb kokku Asutava Kogu kokkukutsumiseks. Seckendorffi enda soletuse järgi järgmisel päeval see luba ei pidanud aga hoopiski veel tähendama meie iseseisvuse tunnustamist.

Veel vähem vastutulekut kui okupatsioonivõimud näitas meie iseseisvuse püüotele uue, vabariikliku Saksamaa esimene esindaja Baltimail, peavolinik A. Vinnig. Veel enne oma määramist, sotsialist A. Vinnig oli käinud Tartus ja Tallinnas, tutvunemas kohalike oludega. Loonud kontakti meie sotsialistidega oli A. Vinnig Tallinnas ühel miitingul esinenud vaimustava kõnega, kus ütötanud, et "Uus Saksamaa" loobub täielikult oma senisest võimupoliitikast Baltimail. Hiljem aga tegevusse astunud, A. Vinnig, oma sotsialistlikule ilmavaatele vaatamata, osutus siiski kõigopealt sakslaseks, valmis viimse võimaluseni Baltimail kaitsma kõigopealt Saksa huvisid. A. Vinnig ise tähendab sellekohta /A. Vinnig "Am Ausgang der deutschen Ostpolitik" Berlin 1921, lhk. 37/: "minu politika eesmärgiks Baltimail oli niisuguste vahkordade loomine meie ja Baltimaade vahel, mis neid maid poliitiliselt ja majanduslikult oleks toonud meie poole, võimaldades seega meile kaitsta neil mail elavaid kaasmaalasi vägivalla ja ülekohtu vastu". Teiste sõnadega, A. Vinnig, revolutsioonilise tegelasena, oli võtnud enda peale hea seista mitte ainult Saksa riigi vaid ka Balti hert-

sogiriigi üleshitajate huvide eest. Seda poliitilist orientatsiooni toetasid muidugi kõigest südamest saksa okupatsioonivõimud. Meie Aj.Valitsust süudistati koguni "saksavacnulises politikas", kusjuures peamise põhjusena toodi ette asjaolu, et parun v.Dellingshausenile ajutiselt oli ära keelatud väljasõit Tallinnast. "Uus Saksamaa" polnud seega tegelikult mitte midagi muutnud oma endises balti politikas, endiseid sihte olid saadetud teostama vaid teise värvinguga inimesed.

A.Vinnigi poliitilised ilmavaated selgusid täielikult Riia läbirääkimistel 16.-19.novembrini, mis peeti tema ja meie Aj.Valitsuse esindajate vahel selleks, et kuidagi viisi korraldada eestisaksa vahukordi. Läbirääkimiste ajal A.Vinnig teatas kategooriliselt, et Saksamaa tunneb end olevat kohustatud endise Venemaa osade iseseisvust mitte teostama, sest ta ei võivat lubada, et Saksa ollus Baltimail hävitatakse. Ka oli Vinnig kindlasti meile ametiasutiste üleandmise vastu, tähendades, et ei võivat ometi riiklikke asju usaldada omaavalitsuse-asutiste kätte. Sellena sakslased pidasid meie riiklikke asutisi sootõttu, et Bresti rahulepingu tühistamisega meie maa rahvusvaheliselt oli langenud tagasi endise vene provintsi seisukorda. Alles pärast pikki, vaevarikaid läbirääkimisi A.Vinnig oli sunnitud meile järele andma. Järeleandmise peamiseks põhjuseks oli küll ainult äratundmisele jõudmine, et Saksa võimupolitika Eestis oli täiesti läbi kukkunud, sest ta tugines ainult Saksa sõjalisele jõule. Viimane oli aga revolutsiooniliste sündmuste tagajärjel juba niivõrra lagunenu, et ei suutnud enam panna vastu meie seltskonna ja kaitseliidu organisatsioonide ühistele rännakutele. Ainult see asjaolu sundis A.Vinnig'i lõpuks, 19.nov., kirjutama alla lepingule, kus Aj.Valitsus tunnustati iseseisvaks võimuks Eestis. Sealjuures leiti aga tarviliku täiendavalt selotada, et saksa kindralkomando ja Eesti valitsus on üheõiguslised ja töötavad üksteise kõrval ühegi käsuandmise või subordinatsiooni vahekorrate (Sm 126-24). Ühtlasi Vinnig tegi Saksa valitsusele ettepaneku tunnustada Eesti Vabariiki de fakto kuni rahukonverentsini ning seal mitte esineda meie enesomääramise vastu. Eesti-saksa majanduslike vahekorrate kor-

raldamise eesmärgiga. Eesti tunnustati lahkunuks Ülem-ida tolli-
piirkonnast ja kogu väljavedu maalt seati meie võimude kontrolli
alla.

Riia leping on meie esimene välisleping teiste riikidega.

Kuigi see leping ei korraldanud täielikult saksa-eesti vahe-
kordi, kestis ju saksa vägede omavoli siseriigis ja vastupanu
meie võimudele veel üle kuu aja, võime teda siiski võtta tähtsa
välispoliitilise võiduna sakslaste üle.

Riias saavutatud võidu tähtsus ja suurus selgub õieti, kui
meie lepingut sakslastega võrrelda Riias kuu aega hiljem sõlmitud
läti-saksa vahelise lepinguga, millega lätlased tegelikult tunnus-
tasid sakslaste ülevõimu oma maal.

Sakslastega õnnestus meil seega oma vahekorrad vähemalt esi-
algu korraldada rahulikult teel. Sootu teisiti kujunesid suhted
ida naabriga. N. Venemaa oli, nagu nägime, otsustanud mollegi kal-
lale tungida. Meie lootused seda kallalotungiohtu kõrvaldada sõ-
jalise kaitse sootamisega välisriikidelt juba novembris 1918 näi-
sid olevat määratud vähemalt suurel määral nurjumisele. Sakslaste
sõjaline kaitse oli kujunemas võimatuks nii välis- kui sisepoli-
tilistel põhjustel. Liitriigid olid küll lubanud toetada meie ene-
semääramise püüdeid, ometi ükski neist tol ajal pälunud niivõrra
huvitatud meie olemasolust, et oleks taganud meile täielise sõja-
lise kaitse. See pärast N. Venemaa pealotungioht muutus meile järjest
tõenäolisemaks ja ähvardavamaks. Ajutise Valitsuse suhtumist sel-
lele ohule iseloomustab kujukalt meie oma kaitsejõudude organisoo-
rimise küsimuse areng, nagu ta lahendati valitsuse poolt. Sellest
selgub, et kuni 16. novembrini punaväe pealetungi ähvardus ei näi
Tallinnas veel olevat niivõrra reaalselt tuntav, et oleks sundinud
astuma tõsisemaid samme meie riigikaitse ettevalmistamiseks sõja
puhuks. Ei ole kahtlust, et 11. nov. ellukutsutud Kaitseliit oli
mõeldud oeskätt ikkagi riigi ja ta piiride kaitseks rahuaja olu-
des. Rahvaväe asutamise küsimus, polkovnik Reimani algatusel, tõu-
sis küll päevakorraile juba 12. novembril, kuid tegelikult ei astu-
tud mingeid reaalseid samme selle kavatsuse elluviimiseks. Veel
16. novembri suurel nõupidamisel, millest peale Ajutise Valitsuse

liikmete võttis osa ka teisi tähtsamaid riigi- ja rahvategelasi ühes vanemate sõjaväelastega, veel paljud olid arvamusel, et välispoliitiline olukord ei nõudvat veel suuremaarvulise rahvaväe asutamist. Enamlased olevat tunnustanud rahvaste enesemääramise õigusi, mispärast neil polevat põhjusi meile kallaletungimiseks. Pealegi ka sakslased olevat kohustatud meie piire kaitsma, sest ka neile ei ole soovitatav enamlaste sissetung Eestisse. Kõigile neile väidetele astus väga südilt vastu J.Tõnisson, kes vahepeal oli jõudnud kodumaale. Välisdelegatsiooni liikmena ta hindas üldist olukorda Lääne ja Jda Euroopas kainemalt. J.Tõnisson kriiputas alla, et enamluse oht idast on käega katsutav. Saksa revolutsioneerunud väed ei ole enam võimalised meid kaitsma, vaid lahkuvad varsti. "Ja siis häda meile, kui meie aegsasti ei ole kaevatsunud, kuidas oma riigipiiri kaitsta". Pärast ügedaid vaieldusi löid lõpuks läbi siiski J.Tõnissoni vaated, mille tagajärjeks oli oma rahvaväe kokkukutsumine. See näide illustreerib ühtlasi riigikaitse küsimuste kõige tihedamat sõltuvust välispoliitikast.

Sõda Nõukogude Venega otsustati meie poolt siiski alles Vabariigi Valitsuse ajaloolisel koosolekul 27.nov. Vahepeal olid enamlased 22.nov. tunginud kallale Narvale, kuid löödud tagasi sakslaste poolt. Aj.Valitsus reageeris sellele mobilisatsiooni väljakuulutamise ja Virumaal ja mobilisatsiooni ettevalmistustöödele asumisega kogu riigis. Samal ajal jõudsid Tallinn a järjest ülevõtmad teated riigipiiridelt. Pihkva langes osaliselt enamlaste kätte juba 25.nov. Jamburgist saadud teated näitasid, et enamlased tegid seal kiireid ettevalmistusi uueks kallaletungiks Narvale. Ka oli teateid vene laevastiku väljasõidust Kroonlinnast. Saksa väed, kõigile vastupidistele kinnitustele vaatamata, valmistusid siiski äraminekuks. Niisuguses olukorras lõpuotsus sellekohta "mida teha", pidi omoti kord langema.

Valitsuse koosoleku enda kohta kindral .Tõnisson jutustab oma mälestustes järgmist:

"Koosolek algas hommikul k.0700 . Kanti ette teateid, mis jõooksul kokku tulnud seisukorra üle ida piiril. Nad rääkisid selget keelt: Saksa väed, kes seni piiri valvanud, kogunevad koondus-

punktidesse - lahkmiseks; vene väed on üle piiri tungimiseks valmis ja algavad liikumist sakslaste kannul. Peaminister härra K.Päts seadis küsimuse üles: mis teha? Pani ministritele ette sõna võtta. Järgnes surmavaikus. Siis võttis koogi sõna. Pööras õige pikalt tähelepanu silmapilgu tähtsusele. Hoiatas, et uisapäisa otsust ei tehta. Et see otsus võib rahvale ja maale saatuslikuks saada. Peetagu meeles, et pisukene rahvas ja peaaegu paljakaasi olene. Ja et tegemist on suure riigi ja suure rahva organiseeritud sõjalise jõuga.

Peaminister kuulatas väga tähelepanelikult. Siis hakkasid kulmud ikka kõrgemale ja kõrgemale tõusma, otsaesine kattus kort-sudega. Siis korruga tõusis rusikas õhku ja langes mürtsuga lauale. "Kommunistidega mingisugust kompromissi, mingisuguseid läbi-rääkimisi! Vägivallakandjatele vastu relvadega! Vaba Eesti rahva ja püha koduma kaitseks kõik mehed välja!"

Ministrid ruttasid üksmeelselt valitsuse pea seisukohta toetama". Koosoleku tulemuseks oli teatavasti üldise mobilisatsiooni väljakuulutamise, algusega 1.detsembril.

Võiks ehk tagantjärele kahetsust tunda selle üle, et üldine sunduslik mobilisatsioon Vabadusesõjas niivõrra hilines. Sealjuures peame aga pidama silmas, et tegemist oli tõesti väga suure ja vastutava küsimusega. Praeguse aja sõda nõuab rahvalt ja riigilt niivõrra suurt moraalset ja ainelist jõupinget, et vanad ja tugevad riigidki alustavad sõda ainult siis, kui on kaalul suured olulised huvid. Kui niiviisi talitavad suurte ja tugevate riikide juhid, kas ei olnud siis Aj.Valitsusel Vabadusesõja alul veelgi rohkem põhjusi küsimust kaaluda põhjalikult, enne kui langetada lõpuotsus. Valmistudes end kaitsma, ei tahtnud meie siiski anda vähematki põhjust selleks, et meid võidaks lugeda sõda provotseerivaks pooleks. Rahval pidi olema veendumus, et sõda meie poolt otsustati vaid siis, kui ta tõesti oli kujunenud möödapääsmatuks. Kuna see eesmärk saavutati täiel määral, siis võime ainult rahuldust tunda, et K.Pätsu isikus leidis juht, kes ajaloolisel hetkel tuli toime julge otsusega, mille suutis sisendada ka oma lähimatele kaastöölistele.

Kord sõja otsustanud olime ühe osavõtjana kistud kaasa ühtlasi vene kodusõja koerisesse. Ühises võitluses vene imperialis- miga meie abilisteks sõjaliselt osutusid kõik need endise Venemaa vähemusrahvad, kes võitlesid oma iseseisvuse eest - soomlased, lätlased, leedulased, poolakad j.n.e. Kuid asjaolu, et vene imperialistliku vaenu kandjaks meie vastu osutus kommunistlik võim, tegi meie sõjalisiks liitlasiks ka need vene valged väed, kes Koltšaki ja Denikini juhatusel võitlesid kommunismi vastu Siberis ja Lõuna Venemaal.

See Suurvene sisemine lõhestumine kaheks väenualaagriks oligi, mis korgendas tunduvalt meie seisukorda, põhjustades lootusi oel- seisva võitluse viimiseks võiduka lõpuni.

Sõjaline koostöö viis meid ka poliitilisse suhtuvusse vene valgete vägedega, mis kujunes seda tihedamaks, et üks neist väge- de koondistest, Põhja korpus, olude paratamatul sunnil oli sattu- nud meie maa-alale. Võitluses enamusega vene valgete juhtide po- litiliseks eesmärgiks, nagu nägime, oli "ühise jagamatu Venemaa" üleschitanine - ideaal, millele juba meie olemasolu iseendast oli valusaks pinnaks silmas. Oldi veel valmis tunnustama Poola ja Soo- me iseseisvust, kuid ei mingil tingimusel Loedu, Läti ega meie oma. Endise vene valitsuse järglastena vene valgetel juhtidel oli võrdlemisi suur poliitiline mõju liitriikide valitsustele, mida nende diplomaatilised esindajad Pariisis ja Londonis püüdsid ka kõigiti ära kasutada oma poliitiliste eesmärkide läbisurumiseks. Välispoliitiline võitlus meie iseseisvuse eest kandus seega oma raskuspunktiga Lääne Euroopasse, peamiselt Pariisi, kus meie suu- rimaks vastaseiks osutus mitte N.Vene, keda tol ajal veel keegi ei olnud tunnustanud, vaid just vene valgete diplomaatiline esin- dus. Olukord kujunes seda keerukamaks, et liitriigid nii poliitili- selt kui sõjaliselt toetasid ühtaegu vene vähemusrahvaid ja vene valgeid vägesid. See tuli asjaolust, et liitriikidel onestel tu- leviku Venemaa suhtes ei olnud kindlaid poliitilisi tõekspidamisi. Oodati ära sõjaliste sündmuste arengut, et siis toetseda vastavalt olukorrale. Muidugi kannatasime meie sealjuures kõige rohkem. Kuni Vabadusesõja alguseni, nagu nägime, meid oldi tunnustatud ainult

de facto. Prantsusmaa /11.10.18/ ja Inglismaa /10.09.18/ olid ühtlasi lubanud toetada meie enesemääramise püüdeid. See oli aga ka kõik. Mis tulevikus saab, see oleneb täiesti areneva võitluse edaspidisest käigust.

Üldiselt välispoliitilised tegurid novembris 1918 kujunesid meile soodsaiks ses mõttes, et nende kaasabil kõrvaldati viimane suur takistus meie iseseisvuse teel - saksa ülevõim Baltimaail. Küll mitte veel täielikult. Riias ja lõunapoolse löödud saksa sõjaväe jäänused olid korraldamas uuesti omi jõude, mis ähvardas tuua sealtpoolt veel üllatusi tulevikus.

Kuid just sakslaste võimu kõrvaldamine Baltimaail lõi vähenalt ajutiselt soodsa olukorra, kus meie teine ajalooline vaenlane, imperialistlik Suur Venemaa, chitud uue, kommunistliku, kruuega, võis uuesti loota meid tagasi kiskuda oma rüppe. Kuigi võitluses uue vaenlasega idast meile oli tagatud tolleaja Maailma valitsujate, vägevate liitriikide, toetus, eosotsas Inglismaaga, oli novembris 1918 juba täiesti kindel, et ükski neist riikidest polnud soovõrra huvitatud meie saatuses, et oleks taganud meile täielikult sõjalise kaitse väljastpoolt. Kuna ka välispoliitiliselt suurriikide suhtumine meisse oli rajatud vaid meie faktilise olemasolu tunnustamisele, siis võib küll öelda, et otse Vabadusesõja eel rohkem kui kunagi varemalt ja ka edaspidi meie saatus ja tulevik oli usaldatud meie eneste kättesse. Lühemad päevad pidid näitama, kuivõrra Eesti rahvas on küps ise endale teed rajama ajaloos.

Sisepoliitiline olukord. Ajutise Valitsuse esimene avalik koosolek peeti 11.novembril. Oma iseloomult see oli 1918.a.alul katkestatud tegevuse jätkamine. Asjaolu, et neil oli juba loodud ja võis automaatselt kohe astuda tegevusse kogu rahva poolt valitud suveräänne riiklik võim, omas iseendast väga suure tähtsuse. See selgub criti, kui olukorda meil selles suhtes võrrelda seisukorraga Lätis, kus novembris 1918 puudus veel niisugune riiklik võim. Selle asemel tuli Lätis improviseerida parlament erakonna esindajaist, kes ei omanud küllaldast autoriteeti ei saksa okupatsioonivõimude ega rahva enda silmis. Kuna vaheajal mõned ministrid olid valit-

suse koosseisust välja langenud /Jüri Vilms - surnud, V.Maasilk - Venemaal/, siis 12.novembril Maapäeva Vanematekogu kujundas valitsuse osaliselt ümber järgmiselt: /R.T.Nr.1 - 1918.a./: pea- ja siseminister - K.Päts /vangis/, peaministri asetäitja ja kohtuminister - J.Poska, siseministri asetäitja ja rahaminister - J.Kukk, välisminister - O.Strandmann, sõjaminister - A.Larka /välismaal/, teedeminister - F.Peterson, põllutöö- ja tootlusminister - J.Raamot, haridusminister - P.Pöld, portfelliita minister - J.Tõnisson /väljamaal/. Töö- ja hoolekande ja tööstus-kaubandusministri kohad reserveeriti eesti sotsialdemokraatlikule parteile, kes mõni päev hiljem esimesele kohale nimetas K.Tulpi ja teisele kohale - N.Köstneri. Sotsialistide kaasatõrjumisega taheti võita valitsusele Tallinna tööliste poolhoid. Ühenduses mitmesuguste uuendustega sotsiaalseadusandluse alal, see eesmärk vähemalt osaliselt ka saavutati.

Ajutine Valitsus oli seega laialine koalitsiooni valitsus, millest olid jäänud välja ainult äärmised pahempoolsed - sotsialistid-revolutsionäärid ja enamlased. Moodustatud kogu rahva poolt tunnustatud kõrgeima riikliku võimu - Maapäeva volitusel, harrates oma koosseisu nii kodanlike kui sotsialistlike ringkondade esindajad, meie esimene Ajutine Valitsus tugines kahtlemata kogu riiklikult mõtlevate rahvakihtide usaldusele ja poolhoiule. Et see nii on, seda tõendavad nii kirjutised ajalehtedes kui hulgalised kirjad kõige mitmekesisemalt ringkonnilt - ühinguilt, seltsidelt, omavalitsusasutisilt j.n.e., kus avaldatakse poolhoidu Ajutisele Valitsusele ja lubatakse teda toetada. Ajutine Valitsus ise hindas väga kõrgelt rahva usalduse ja üksmeelse toetuse vajadust, mida kriipsutati alla korduvalt mitmes üleskutses.

Peab tähendama, et meie rahva tolleaegsed meeleolud, 1917.a. sündmuste pärandusena olid üldiselt võrdlemisi väga radikaalsolt-revolutsioonilised. Saksa okupatsioon oli küll toonud kaasa teatava kainenemise, kuid sellele järgnev saksa revolutsioon äratanud uuesti ellu vana revolutsiooni endiseid meeleolusid. Vaba, Jseci-sov Eesti 1918.a. alul oli sündinud radikaalsolt demokraatliku riigikorra maksmapanemise ja suurte sotsiaal-politiliste uuenduste

ja lubaduste tähe all, mis ilmneb päevaselgelt 24.02.1918. avaldatud "Manifestis kõigile Eestinaa rahvastele" /R.T.Nr.1/. Manifestis antud lubaduste elluviimisele asuski nüüd Aj.Valitsus viivitamatult, et hoida alal ja süvendada rahva laiemate ringkondade poolehoidu uue võimu vastu. Endised 1917.a. valitud maa-, linna- ja vallavalitsused kutsuti uuesti kokku; just neile valitsus tahtis tugineda oma tegevuses. Meie väikstes oludes Aj.Valitsus luges tarvilikuks võita mitte ainult eestlaste, vaid ka Eestis elavate vähemusrahvaste - venelaste, sakslaste ja rootslaste usalduse, milleks Valitsuse koosseisus loodi nende rahvusministrite kohad. Riikliku võimu autoriteedi tõstmiseks nii välismaal kui siseriigis otsustati 20.nov. kutsuda kokku Eesti Maapäev, kes pidi kinnitama hädavajalikud seadused ja muuscas võtma vastu ka Eesti Asutava Kogu valimiseseaduse "üldise, ühesuguse, salajase, otsesekse, proportsionaalse hääleõiguse põhjal, sugu peale vaatamata". Asutava Kogu kokkukutsumise tähtsus meie sisemises elus selgub, kui meeles pidada, missugusi sisopolitilisi võitlusi selle ümber peeti 1917.a. nii Venemaal kui meil, kus see asutis oli kujunenud rahva enamuse tahte ja demokraatliku riigikorra kohastajaks. Kaks suurt ülesannet tähistati eeskätt Asutavale Kogule: riigi põhiseaduse väljatöötamine ja maaküsimuse lahendamine, mis pidi sündima hüüdsõna all: "eesti pind eesti rahvale; maa nende kätte, kes teda harivad" /R.T.Nr.1 - 1918/. Tööliskonna eluliste huvide rahuldamiseks pandi maksma 8 tunnine tööpäev ja kõik 1917.a. töökaitse seadused /16.nov./ ühtlasi pandi maksma kõik poliitilised kodanikuõigused: "Kodukolde- ja isikupuutumatus, sõna-, koosoleku-, trüki- ja südametunnistusvabadus". Õigusemõistmiseks rahvale kutsuti ellu ajutised kohtud /18.nov./ - rahukohtud, rahukogud ja ringkonnakohtud, kuna endised vallakohtud ja ülemtalurahva kohtud kaotati ära /R.T.Nr.1 - 1918/.

Administratiivse valitsemise suhtes Vabariik jaotati kümneks maakonnaks, kus valitsuse esindajateks määrati Aj.Valitsuse volinikud. Ametliku keelena "kõikides ametiasutustes ja kõikide ametnikkude juures seati sisse nii ruttu kui asjaajamine lubab, Eesti keel". /19.nov./

Ajutine Valitsus oli seega veel enne Maapäeva kokkutulekut asunud tegelikult ehitama üles seda demokraatlikku Eesti vabariiki, mis 24.veebr.1918. oli välja kuulutatud Maapäeva vanemate Nõukogu poolt. Seniajani omariiklus oli tõeliselt vaid aade Eesti rahva südames, novembri kuu esimese poole kestel Eesti Vabariik oli konkreetselt välja kujunemas, varustatud kõigi nende organitega, mida vajab iseseisev riik oma väljendamiseks.

20. novembril astus kokku Eesti tolleaja pärisperemees - Maapäev. Et Maapäevale võimaldada uue täitva riigivõimu moodustamist, vastavalt kujunenud olukorrale, Ajutine Valitsus pani maha oma senised volitused. Sellega avati esimene valitsusekriis Eesti Vabariigi ajaloos. Kriisi lahendama volitati Maapäeva juhatust, kes "parteidega läbi rääkides pidi nimetama uue isiku, kes kokkuleppel parteide esindajatega seab kokku uue valitsuse." Sellega oli jäänud ots riigivõimu moodustamisel antud poliitiliste parteide kätte, kelle vahel algaski parteipoliitiline võitlus kõigepealt Valitsuse juhi koha pärast. Nii sotsialistliku kui demokraatliku bloki enamus pooldas J.Poska kandidatuuri. Kuid Poska oli ise kategooriliselt vastu peamiselt perekondlikel põhjusil. Alul ei tahtnud valitsuses näha maaliitu, keda süüdistati saksa sõbralikkuses, vaatamata sellele, et ta juht, K.Päts, sakslaste poolt oli vangistatud ja alles hiljuti jõudis tagasi kodumaale. Puhkes võitlus K.Pätsi ja J.Tõnissoni kandidatuuride vahel, mille tulemuste selgitamine nõudis mitu päeva. Lõpuks usaldati valitsuse kujundamine siiski K.Pätsile, kes sellega tuligi toime 26.novembril. Valitsuse kriis oli seega kestnud terve nädala, luues väga halva pretsendendi Vabariigi ajaloos. Kuna Eesti tol ajal elas juba üle sõjajaeelseid ärevaid päevi, siis see nädal riikliku võimu kriisi tähendas suurt kaotust meie sõjalises ettevalmistuses. Uus valitsus esines Maapäeval 26. novembril, kus ta kinnitati ametisse järgmises koosseisus: pea- ja sõjaminister - K.Päts, välisminister - J.Poska, siseminister - Peet, põllutööminister - O.Strandmann, rahaminister - J.Kukk, haridusminister - K.Luts, kohtuminister - J.Jaakson, tööstuskaubanduse minister - N.Köstner, toitlusminister - J.Raamot, teedeminister - Sakk. J.Tõnisson läkitati täisvolilise ministrina

ja saadikuna väljamaale. Viimane ei olnud aga sellega ise sugugi nõus, lugedes, et temale lihtsalt polevat võimaldatud tähtsal aja- järgul kaasa töötada kodumaal. Rahvusministrite kohtadele kutsuti: venelaste poolt - A.Sorokin, sakslaste poolt - H.Koch ja rootslas- te poolt - H.Poehl.

Uus valitsus oli seega jälle laialine koalitsioonivalitsus. Puudusid endiselt kommunistid ja sotsialistid-revolutsionäärid. Viimased, nagu selgub nende toleaeegse juhi, H.Kruusi, teadaandest Maapäeval, "töötasid töövabariigi mõtte teostamiseks", kaldudes seega järjest rohkem koostöö poole enamlastega.

Uue valitsuse esimene deklaratsioon Maapäeval oma iseloomult on kujunenud jällegi traditsiooniliseks meie ajaloo. Vaatamata sellele, et sõjaohu oli juba käegakatsutav, valitsus oma deklaratsioonis ei piirdunud siiski mitte ainult kõige lähemate, hädavaja- liste ülesannete tähistamisega, nagu seda olid tol ajal toitlus- küsimuse lahendamine, riigikaitse, maaküsimus, Asutava Kogu kokku- kutsumine, riigi rahanduse korraldamine ja mõned teised, vaid kan- dis Maapäevale ette võimalikult laiaulatusliku loetelu kõigist neist küsimusist, millede lahendamine tol ajal näis soovitavana. Meie näeme seepärast samas Valitsuse töökavas, kus kõneldakse, et Eesti piire on ähvardamas "suur ja tõsine hädaohu", ka niisugusi küsimusi, nagu meie tööstuse ümberkorraldamine uute turgude nõuete kohaselt, transiidi elustamine Lääne- ja Jda Euroopa vahel, milleks tahetakse üles ehitada meie laevandust, laiendada sadamaid, tihen- dada raudtee võrku j.n.e. j.n.e. Ei puudu kavas koguni niisugused küsimused, mis seni ajani teostamata, nagu otseühenduse loomine raudteel Tallinna ja Moskva vahel või põllutöökoja ellukutsumine, milleni jõuti alles enam kui kümme aastat hiljem.

Maapäeva esimene istungjärk kestis 20-27.nov. Võeti vastu kõik Maapäeval esitatud seadused. Muude hulgas anti Ajutisele Va- litsusele ka laialised volitused "kuni Asutava Kogu kokkutulekuni riigivõimu täielikult ilma mingisuguste kitsendusteta nii sise- kui välisasjades tarvitada". Selleks valitsus võis igal ajal "tar- vilikke seadusi ning määrusi välja anda ning maksma panna veel enne kui need on Maapäeva poolt läbi vaadatud ja heaks kiidetud".

Asutava Kogu valimised otsustati viia läbi veebruari alul ja Asutav Kogu kokku kutsuda 20.vebruaril 1919.a.

Ajutine Valitsus oli seega parteipoliitilisest võitlusest Maapäeval tulnud välja ometi uuendatuna ja tugevnenuna. Toetudes Eesti rahva rõhuva enamiku poolehoidule, tabanud oma esimeste korraldustega kõiki neid küsimusi, mida rahvas tahtis näha lahendatuna, Valitsusel normaalsetes rahuaja tingimustes kahtlemata poleks olnud erilisi sisepoliitilisi raskusi oma töö edukaks jätkamiseks. Kui need raskused siiski tekkisid, ja seda esimesest peavast peale, tõsiselt ja ähvardavalt, siis seda mitte sisemistel vaid välistel, valitsusest rippumatuil põhjustel. Neid põhjusi oli kaks: saksa okupatsioonivõimude vaenulikkus ja N.Vene sõjaoht.

Saksa okupatsioonivõimude vaenulikkus meie suhtes sisepoliitiliselt avaldus kõigi meie riiklike ja kohalike omavalitsusasutiste tegevuse halvamises, kas sel teel, et viivitati nende asutiste üleandmisega või takistati nende tegevust. Ühenduses sellega takistati kõigi abinõudega ka riigikaitse organite - kaitseliidu ja kaitseväe osade organiseerimist, varustamist ja tegevust, raudtee ja riiklike sidevahendite kasutamist j.n.e. j.n.e. Kui Põhja Eestis sakslased ilmutasid meile vähemalt minimaalset vastutulekut, siis Lõuna Eestis, mis allus Riias asuvale kindralkomandole, oli vastupanu meie enesekorraldamise püüetele veel palju ägedam. Tallinnas võisid, näiteks, ajalehed ilmuda eeltsensurita juba 11.nov., Tartus aga alles alates 15.nov. Kohalike omavalitsusasutiste üleandmisele siin kaua aega ei mõeldudki.

Eesmärgiga mõjutada sakslasi võimu kiiremlt üle andma otsustasid Tartu seltskondlikud organisatsioonid korraldada 20.nov. suurema rahva meeleavalduse, mis jäi ära ainult seetõttu, et vahepeal /19.nov./ oli siiski saavutatud teatav kokkulepe sakslastega. Riia lepingu järgi sakslased olid kohustatud meile 21.nov. üle andma kõik asutised, laod ja tagavarad, ühes rahasummadega, niivõrra, kui need ei olnud sõjaväe omad. Postiühendus anti kohe üle Eesti Valitsusele, kuid telefon, telegraaf ja raudtee jäid kuni edaspidise kokkuleppeni veelgi saksa sõjaväe valitsuse kätte, kusjuures elanikele oli lubatud telefoni ja telegraafi kasutamine.

Raudtee direktsiooni juurde, samuti jaamadesse Eesti Valitsus võis määrata oma komissare, kes pidid korraldama raudtee kasutamist elanikkude poolt.

Kuigi asutiste üleandmine sakslaste poolt pärast lepingu sõlmimist arenes edukamalt ka Lõuna Eestis, tuli ette sealjuures siiski igasugu takistusi ja raskusi, arusaamatusi ja viivitusi, mis äärmiselt pidurdas tööd kohapeal.

Majanduse alal võitlus kujunes ägedaks toidu- ja tarbeainete väljaveo pärast, mida sakslased, lepingule vaatamata, omavoliliselt siiski tegid päris järjekindlalt. Vinnig ise arvestab Eestis okupatsiooni lõpul olevaid tekstiilkaupade ja lina tagavarasid 1,7 miljonile puudale, peale selle palju teravilja ja jahu. Kõik need tagavarad loeti saksa võimude õigusepäraseks omanduseks (Sm 126-24). Muidugi polnud need tagavarad kokku ostetud, nagu seda ütleb A.Vinnig, vaid kõige valjumate abinõudega rekvireeritud. Kui A.Vinnigi ja kõigi saksa võimude huvides seisis neid ja paljuid teisi varandusi, mis meie maalt kokku kogutud, välja vedada Saksa- maale, mille takistamises ähvardati koguni kõige raskemate konfliktidega. Meile oli see eluküsimuseks takistada maa paljaksröövimist. Selle teostamisel saksa väeosade ja meie kaitseliidu vahel jaamades ja piiril tuli ette korduvalt kokkupõrkeid, mis ajas kohati teravaks vahekorrad meie ja saksa sõjaväelaste vahel. Suuremate arusaamatuste eest püüti siiski hoiduda.

Väga visalt hoidsid sakslased enda käes ka kõik tähtsamad liiklemise ja sideabinõud riigis - raudtee, telefoni ja telegraafi. Raudtee liikuva koosseade väljaveo suutis takistada ainult Tapa-Tartu liinil puhkenud eesti raudteelaste kolmepäevane streik /13-16.dets./ . Tegelikult liin Tartust lõunapoolle anti meile üle alles viimase sakslaste rongi lahkumisega Tartust, 17.detsembril.

Sakslaste järeleandmatu vahelesegamine meie sisemistesse asjadesse oli meile seda tülikam, et neil enestel tol ajal oli juba kujunenud kaks võimu - ülemus ja soldatite nõukogud - kes pahatihhti olid teravas vastolus üksteisega. Nii kirjutab "Sotsialdemokraat" 19.12. Tartust: "Valitsusasutused on küll Aj.Valitsuse käes. Võim on aga killustatud: kohapeal on mitu võimu, kes üksteist tun-

nistada ei taha - okupatsioonivõimud, saksa soldatite nõukogud ja vene valgekaart." Samuti märgib Vaba Maa 9.12.: "Laiksaare vallas on kolm "seaduslikku" vallavanemat - tsaariaegne, kerenskiaegne ja okupatsiooniaegne." Ja 14.12.: "Taebla vallas Läänemaal on valla eesotsas okupatsiooniaegne vallavalitsus. Vallas ei ole ei miilit-sat ega kaitseliitu".

Sellelaadilisi näiteid võiks tuua rohkesti üle maa. Nad näi-tavad aga kõik ühte, s.o., et Eesti riikliku võimu kavakindla ülesehitamise asemel meie kodumaal kogu novembri ja detsembri kuu kestel oli veel tegelikult käimas äge poliitiline ja majanduslik võitlus kahe üksteisele vaenuliku võimukandja - eestlaste ja saksa okupatsioonivõimude vahel. Selle võitluse tulemusena siseriigis loodi äärmiselt ebastabiilne ja segane olukord, mille hävitav mõju sisepoliitiliselt oli seda suurem, et Vabariik ootamatult oli kis-tud sõjakeerisesse. Sõda veeretab rahva õlule suuri ja vastutavaid kohustusi, milledest tähtsaim on kodaniku isiklik kohustus astuda võitlejate ridadesse. Selle suure, õilsa kodanikukohustuse korra-lik täitmine on tagatud vaid kahel tingimusel: kui rahva rõhuv enamik on veendunud sõja paratamatuses ning kui ta kindlasti usub oma relvade lõpuvõidusse. Mida selgemad on rahva laialistele ring-kondadele sõja eesmärgid, seda populaarsem on sõda rahva hulgas. Niisugune sõda kutsub rahvas esile üldise meeleolutõusu, sõjavai-mustuse, mis kõik rahvakihid liidab kokku üheks patriootiliseks tervikuks, kes on valmis ohvrimeelselt kui üks mees astuma välja riigi eluliste huvide kaitseks. Kodaniku isiklikud huvid, eeskätt aga ta loomusunniline elualalhoiu instinkt surutakse sealjuures na-gu iseendast tahaplaanile. Niisugusi ülevaid sõjavaimustuse mee-leolusid elasid üle kõik rahvad, näiteks, Maailmasõja algupäevil. Neist meeleoludest kantuna eelseisvad sõjaraskused ja ohvridki näisid kodanikele tühistena, seda enam, et tol ajal neid raskusi tegelikult veel ei tuntudki. Kindel usk oma relvade jõusse, mis pidi tooma kiire ja otsustava võidu kodumaale, tiivustas kõiki ühiselt sellele kaasa aitama.

Sootu teistsuguse moraalse meeleolu lõi Eesti kodanikes sõja-ohht N.Venega. Nagu kõik rahvad pärast Maailmasõda olid ka eestla-

sed tol ajal kurguni tüdinenud sõjast, mille all oldi kannatanud juba neli aastat. Rahu igatseti kogu Maailmas; loomulikult seda igatses ka eestlane. Seega ka populaarseim ja võidukindlaim sõda 1918.a. lõpul vähemalt Euroopas poleks suutnud luua rahva laiaades ringkondades seda meeleolu tõusu ja sõjavaimustust, mida nähti 1914.a. Eesti iseseisvuse mõte oli üldiselt meie rahva hulgas väga populaarne ja tunnustatud juba siis, kui see mõte tekkis ja teostati. Saksa okupatsioonivõimude vägivald 1918.a. oli aga veelgi tõstnud selle aate veetlevust rahva silmis. Heameelega ja kogu südamest oli rahva rõhuv enamus, nagu nägime, väljendanud oma poolehoidu ka selle aate kandjale ja kehastajale, Ajutisele Valitsusele, kes oma algava tööga oli näidanud õiget arusaamist rahva soovidest ja vajadustest.

Ometi selgus peatselt, et üldises sõjatüdimuse õhkkonnas, üks asi on avaldada poolehoidu Vabariigile, sootu teine asi aga minna sõtta selle Vabariigi nimel. Oma poolehoidu Eestile tol ajal rahvas võttis rohkem passiivse sümpaatia avaldusena riigikujule, millest revolutsioneerunud eesti kodanik ootas eeskätt igasugu isiklike hüvesid ja paremusi, "Rahva põlve uueks loomist", nagu seda laulikki oli laulnud. Kui nüüd Eesti Vabariik veel enne, kui kodanik temast õieti mingit kasu ja tulu oleks näinud, ähvardas teda juba uute kohustustega, pealegi niisuguste erakordselt raskete kohustustega, nagu seda oli tol ajal osavõtt neetud sõjast, siis see mõjus kõigile äärmiselt ebameeldiva üllatusena.

Seda enam, et sõda alustati "Suure Venemaaga". Eestlane oli Maailmasõja päevil õppinud võrdlemisi hästi tundma suurt Venemaad, oli näinud ta rikkusi ja suuri relvastatud masse. Kõige sellega minna võistlema väikesel Eestil, see meie kodaniku praktilisele mõistusele tundus mõtetuna. Teadsid ju meie kodanike haritud ringkonnadki tol ajal hoopis vähe N.Vene üldisest sõjalisest seisukorrast, sellest, mida ta suutis ja võis tegelikult. Teadmatuse tagajärjel mitmekordistati muidugi vastase jõud, mille kohta ajakirjanduseski ilmusid pahatihti liialdatud teated. Seepärast on psühholoogiliselt täiesti arusaadav, et N.Vene kallaletungi ähvardusel kadus kodanikul vähemgi usk meie võidu võimalustesse. Et eelseisev

võitlus N.Venega meie kodanike suurele enamikule tundus alul täiesti lootusetuna, see on ajalooline tõsiasi, mida tõendavad nii lugematud märkmed sõdurite erakirjades ja päevikuis, kui paljude juhtide isiklikud tähelepanekud. Lootusetu sõda aga ei vaimusta ega ahvatle kodanikku sellest osa võtma, vaid ümberpöörduv, mõjub eemaletõukavalt ja meeleolu langetavalt. Seda näomegi Eestis novembris 1918.a., kus sõjakoht N.Venega kutsus välja meie kodanikes äärmiselt terava moraalse surutise ja meeleolu languse, mis süvenes sedamööda, kuidas sõda muutus ühvardavamaks meie olemasolule.

Hingeliselt see nähe iseendast on kõigiti normaalne ja loogiline, sest ta ilmneb kõikjal samalaadseis oludes. Maailmasõjast kujukaima näitena sellekohta esineb Saksamaa. Sakslane ja saksa sõdur püsis moraalselt kindlana senikaua, kuni ta hinges elas usk sõja võidukasse lõppu. Seda usku kõvendas temas saksa vägevus ja suurus, ta võitmatu maal ja merel, mis iga sakslase südames lõi kindla üleoleku tunde vaenlase suhtes. Selle tunde kadumisega õnnetuis lahinguis Lääne rindel osalt juba 1916.a., lõplikult aga 1918.a. sakslane kaotas ka igasuguse lootuse lõpuvõidusse. Tagajärg oli sõjaväe ja kogu rahva moraalne kokkulangemine, mis viis täielikule alistumisele liitlaste ülevõimule. Sügava moraalse surutise ajajärgu saksa rahvas elas üle peaaegu ühel ajal meiega. Vahe seisis vaid selles, et vägeval Saksamaal see surutis algas pärast sõjalist lüüasaamist, meil aga juba selle lüüasaamise kartusel.

Oma jõuetuse äratundmisele võrreldes vaenlasega lisandus veel mahajäetuse tunne teiste poolt. Vabadusesõja eel ja alul kõneldi ja kirjutati väga palju välisriikide sõjalisest kaitsest Eestis nii inglaste kui sakslaste poolt. Kõik see äratas liialdatud lootusi välisabile, mis pidi meid koguni vabastama kohustusest ise end kaitsta. Välisabi viibimine niisuguses olukorras kutsus kodanikes esile sügava pettumuse tunde, mis loomuliku reaktsioonina suurendas veelgi rahva üldist meeleolu langust sõja alul.

Sisepolitiiliselt rahva moraalne surutis ja ebastabiilsus riigi ülesehitamise algupäevil oli äärmiselt ohtlik seetõttu, et ta lõi soodsa aluspinna kõigi nende nähete lopsakaks arenguks, mis

suhtusid eitavalt meie riigikaitsele. Lootusetus tuleviku suhtes tegi kodaniku ükskõikseks ja passivseks Vabariigi vastu. Kardeti lihtsalt aktiivselt väljendada oma poolehoidu, sest tunti instinktiivselt, et see, kes on tulemas idast, niisugusele asjale ei vaata heameelega. Ükskõiksuse otsene järelendus oli kodaniku loomusunniline kõrvalpepõiklemine kõigist neist kohustustest, mis temalt nõudsid aktiivset väljaastumist Vabariigi kasuks, nagu seda olid osavõtt kaitsele, vabatahtlike kokkukutsumine, mobilisatsioon, riigi aineiline toetamine j.n.e. Kui siiski oldi sunnitud midagi kordasaatma, siis seda tehti nagu moe pärast ja esimesel võimalusel püüti vabaneda ohtlikest kohustustest.

Usna tabavalt iseloomustab rahvas valitsevat meeleolu ja suhtumist riiklikele kohustusile tol ajal Tallinna Teataja 3.01.1919.:

"Mingi armetuseni väsinud pessimism on tunginud nähtavasti kõikide kihtide närvidesse Hangelajad, hingeliselt närususe- ni demoraliseeritud, on pahandatud, miks kodumaa piirid väljasõiduks kinni pandud, - maha sarnane valitsus! Kui sõjaväe ülespidamiseks kauplustest üht ja teist rekviireeriti, kui jõukamatelt korteripidajatelt sõduritele sooja pesu nõutakse, siis jälle nurin: meid imetakse paljaks, - maha sarnane valitsus! .

Taluperemees ja mõisaomanik saadab oma mehed - maatamehed - sõjaväljale ilma loivakotita - andku valitsus. Kui valitsus ei anna, siis - kadugu sarnane valitsus!... Maatamehed ootavad maad - asjata, mõelge ometi, juba mõni nädal möödunud - maha kodanlased! Kodanlased jällegi nurisevad, miks valitsus mõisad kontrolli alla kuulutanud Vallavalitsused, talupojad, kuuldes enamlaste lähenemist, jagavad riigilaenu summad ja sõjaväele kogutud vilja ruttu emanikkruudele tagasi, et enamlaste ees mitte väga süüdlane olla j.n.e..."

Hävitava sõjaohu kartusel meie kodanike rõhuv enamik Vabaduse sõja alul oli seega hingeliselt ja selle tagajärjel ka poliitiliselt nagu kõikumas kahe maailma - Eesti Vabariigi ja idast silmapiirile kerkiva Nõukogude punase paradiisi - vahel. Südamas ta tundis kaasa esimesele, kuid nähtava paratamatusega oldi valmis passiivselt alistuma ka teisele. Vähemalt omal vabal tahtel oli kodanik

hingeliselt jõuetu täitma oma kohuseid riigi vastu. Ja sündi esialgu ei olnud. Sündinud radikaal-revolutsioonilistel meeleoludel, pärast tsaari- ja saksa okupatsiooniaegset survevalitsust Vaba Eesti juba põhimõttelikult pidi alul vihkama tugevat kätt, kindlat keskviimu, kes oleks võinud käskida ja sundida. Selle asemel püüti veenda kodanikke, milleks avaldati pikki üleskutseid vaimustavate sõnadega. Tegelikult Ajutisel Valitsusel novembris 1918. puudus ka tõesti see reaalne jõud, millele toetuda, et end maksma panna. Miilitis oli alles veel asutamisel, kaitseliit nõrk, kaitseväge - loomise ajajärgus. Suuresti diskrediteeris riiklikku võimu kodanike silmis saksa okupatsioonivõimude sabotaaž meie vastu. Selle tagajärjel paljudes kohtades sisemaal loodi niivõrra segane olukord, et kodanik lihtsalt ei teadnudki, keda toetada või kelle poole hoida. Kodaniku teadmatus oli seda laialisem, et meie riiklik propaganda ja selgitustöö tol ajal oli äärmiselt puudulik. Normaalseis rahuaaja tingimuses see riikliku võimu nõrkus vast ei olekski tundunud puudusena. Vähemalt mitte nii peatselt. Kuid sõjaohu ähvardusel, kus kodanike hingeline tasakaal oli lõõnud kõikuma, oli vaja tugevat keskviimu, et teda toetada, tarbekorral ka äärmiste abinõudega. Käsk ja sund olid seda tarvilikumad, et eestlane sajandite kestel võõraste võimu all oli sellega harjunud. Kujunenud olukorras aga valitsus lihtsalt ei julenud kasutada sedagi võimu, mida temale võimaldasid seadused. Riigivõimu korralduste vastu eksinud jäid karistamata, mis ahvatles teisi seda suuremal määral järeletegemisele.

Sõjale passiivselt suhtuva kodanike enamiku kõrval näeme kaks vähemat rühmitust, kelle aktiivsus eelseisvaile sündmusile ilmneb esimesest päevast. Need on ühelt poolt, meie poliitiline ja sõjaväeline juhtkond, Vabariigi aktiivne kaitsja, ühes õppiva noorsooga ja üksikute esindajatega kõigist teistest rahvakihtidest, teiselt poolt käputäis koduseid enamlasti, kelle eesmärgiks oli sisemaal toetada välisvaenlase hävitavat tegevust rindel. Meie poliitilistele juhtidele ja rahvategelastele, kes Eesti omariikluse eest olid võidelnud juba 1917.a. ja varemgi, Vabariik ei olnud enam paljas veetlev aade, vaid reaalne ja armas töölikkus. Eesti iseseisvusest

nad lootsid tõsiseid ja kestvaid paremusi meie rahvale. Eriti pidades silmas kujunenud olukorda, mille kohta neil oli muidugi hoopis laialisem ja täpsam ülevaade kui harilikul kodanikul. Sõjaväelistest juhtidest suur protsent nii vanemaid kui nooremaid, oli 1917. ja 1918. aastail võidelnud koos poliitiliste tegelastega. Kõik nad aga olid harjunud sõjaga kui elukutsega, ta raskustega ja ohtudega, seda enam, et vast ainsa kodanike kihina Vabadusesõja ajal neid sidus kokku ja liitis omavahel nende kõrge kutseline kohuse ja distsipliinitunne. Juhtide eeskujule järgnes usaldavalt meie õppiv noorsugu ülikoolist ja keskkoolidest. Noorust on alati valmistanud võitlus suurte aadete ja heroiliste ülesannete nimel, vaatamata raskustele, millega see võitlus alati on seotud. Ka meil vähemalt teadlikum osa noorsoost astus vabatahtlikult kohe aktiivselt välja kodumaa kaitseks, kuigi ta selleks sõjaliselt oli hoopis halvemini ette valmistatud kui enamik ta vanemaid kaasvõitlejaid. Teistest kodanike ringkonnist ajal astusid välja ainult üksikud. Hiljem, kui neid selleks sunniti, loobus suur protsent omavoliliselt kohustetäitmisest. Seda kõrgemalt peame hindama nende väheste meelekindlust ja vaprust, kes olid kohal esimestena ja püsisid kõigile raskustele vaatamata.

Nende rahvuslike kangelaste töö Vabariigi kaitsmisel oli seda raskem, et koos välisvaenlasega oli alustanud tegevust ka sissemine vaenlane, Venest siia valgunud eesti kommunistide algatusel.

Jseiseiva Eesti loomine 1918. a. ajal ühes saksa okupatsiooniga oli maa põhjalikult puhastanud nii eesti kui vene kommunistlikest tegelasist. Eeskätt olid Venemaale pagenud kõik vähegi aktiivsemad ja tuntumad enamlaste juhid. Nende puudumine maal ühenduses saksa valju järelvalvega oli kommunistide tegevuse siin okupatsiooni ajal viinud lähedale varjusurmale. Piiritaga aga eesti kommunistid, oma vene leivavanemate näpunäidetel, organiseerusid varsti ja jälgides sõjaliste sündmuste arengut lääne rindel, asusid pisi-tasa arutama küsimust, mis siis teha, kui saksa sõjavägi purustatakse ja on sunnitud Baltimailt lahkuma. Oktoobri kuu lõpul, kus olid juba selgunud N.Vene pealetungikavatsused, otsustati 24.okt.konverentsil kallaletungi rindel valmistada ette energilise kihutustööga selja-

taguses, milleks läkitada Eestisse parimaid ja aktiivsemaid parteitegelasi. Sellest ajast peale valgus järjekindlalt üle piiri Eestisse kommunistlikke tegelasi, koondudes esialgu peamiselt Tallinnasse. Need olid kõik enamlaste endised juhid, kes tulid siia suurte lootustega lõigata loorbereid 1917.a.eeskujul. Peamist poolehoidu loodeti muidugi Tallinna töölistelt. Kuid tööliste arv Tallinnas 1918.a. novembris oli vaevalt 10% sellest, mis aasta tagasi. Peale selle tööliste meeleolus oli vahepeal sündinud tunduv kainenemine. Seda näitasid kujukalt 8. ka 9.novembri streik ja meeleavaldused, kus juhtivat osa etendasid mitte kommunistid vaid eesti sotsialdemokraatlik partei, kes suhtus täiesti loiaalselt Eesti iseseisvusele. Piiritagused enamlikud juhid olid seega kaotanud oma mõju töölistele, uue organisatsiooni loomine võttis aga teatavat aega. Kiiresti asuti siiski koondama laialipaisatud ridu. Novembri keskpaigas jõudis Tallinnasse eesti enamlaste "suurjuht" V.Kingissepp. Osava organisatorina ja juhina see koos teiste Venest tulnud juhtide kaasabil, suutis lühikese aja jooksul luua siiski uusi võimalusi enamlaste tegevusele Eestis. Kingiseppa eesmärgiks oli takistada Eesti Vabariigi asutamist ja teha eeltööd kommunistliku diktatuuri maksmapanemiseks /Klassivõitlus Nr.82/83-lhk. 8/. Rahva enamuse, kui riigi suveräänse võimukandja, asemele pidi asuma valitsema mõnetuhandeline tööliste klass, juhitud käputäielist Venest sissetulnud kommunistidelt. Võimu haaramine taheti teostada võimalikult kiiresti, veel enne inglise laevastiku ilmumist Tallinnasse, mida kardeti õigusega. V.Kingiseppa enamliku võimuaparaadi skeem oli laenatud N.Venest: tehastes, vabrikuis, tähtsamais asukis j.n.e. üle maa luua usaldavaist seltsimeestest kommunistlikud kollektiivid - partei algrakud. Need koondada linnades raioonide, maal - maakondade kaupade - kohalike komiteede alla, kelle tegevust juhtis üks keskus - Kommunistliku partei Eesti keskkomitee, V.Kingiseppaga eesotsas. Sõjalise jõuna kollektiivides kutsuti ellu aktiivsemaid liikmeid löögikolmikud, mis ühinesid löögi- ehk lentsalkadeks. Organisatsioonis oli seega sõjaväelise põhimõtte alusel viidud läbi võimu häärmine tsentralisatsioon, absoluutne sõnakuulmine ja alistuvus, kuna tegevus ise oli rajatud

löögitaktika põhimõttele.

Rööbiti organiseerimistööga oli käimas äge kihutustöö arvukail miitinguil ja ajakirjanduse kaudu /"Kommunist"/ Eesti Vabariigi kukutamiseks. Samal ajal arvukate salakuulajate kaudu koguti andmeid meie ettevalmistuste kohta riigikaitse alal.

Kommunistide riigivastast tegevust Vabadusesõja eel soodustas tugevasti asjaolu, et kõik see sündis täiesti avalikult. Ajutine Valitsus, 1917.a. meeleolude mõjutlusel, tundis end veel niivõrra nõrgana, et ei julenud midagi võtta ette kommunistide tegevuse takistamiseks. Kardeti rahutusi tööliste hulgas. Alles sõjalise tegevuse algades, novembri lõpul, suleti "Kommunist" ja detsembri esimestel päevadel asuti kinni võtma ja karistama salakuulajaid. Riikliku võimu nõrkusele vaatamata kommunistide töö ei annud isegi Tallinnas kuigi suuri tulemusi just töölistkonna tagasihoidlikkuse tõttu. Suure õhinaga oli küll V.Kingissepp moodustanud "Tallinna tööliste saadikute Nõukogu", kes vastukaaluks Maapäevale astus kokku koguni üks päev varem - 19.novembril. Peterburist tulnud juhtide soov oli, et Nõukogu kuulutaks end kohe kõrgeimaks võimuks Eestis ja takistaks 20.nov. Maapäeva kokkutulekut. Kohapealsete juhtide vastuseismisel, kes oma "võimu" või õigemini võimetust Tallinnas tundsid paremini võõrastest, piirduti siiski ainult Maapäeva vastase protestistreigiga ja abipalumise üleskutsega N.Vene aadressil. See üleskutse oli tõeliselt muidugi ainult kometimäng välisilma ees, oldi ju Eesti vallutamises kokku lepitud enne V.Kingissepa Tallinnasse ilmumist.

Kuigi enamlaste riigikukutamise plaanid Tallinnas äpardusid, nende intensiivne kihutustöö rahva hulgas eriti väerinde lähemas seljataguses tekitas ärevust kodanikes ja aitas seega kahtlemata veelgi suurendada segadusi selles üldises ebastabiilses olukorras, mis meil valitses Vabadusesõja eel.

3. Eesti majanduslik seisukord.

Rahvamajandus moodustab selle ainelise aluse, millele on rajatud sõjapidamine. Sõjaajal rahvas ja sõjavägi vajavad mitte ainult

toitu ja kehakatet igapäiseks ülespidamiseks, vaid ka suurel hulgal relvi, laskemoona ja muid võitlusevahendeid edukaks tegevuseks vaenlase vastu. Mida suuremaks kasvavad suhteliselt rahva üldarvuga sõjaväed, mida mitmekesisemaks ja kallimaks muutuvad sõjatehnilised võitlusevahendid, seda kõrgemaid nõudeid esitab sõjapidamine rahvamajandusele. Alustanud sõda N.Venega Eesti pidi punaarmee vastu panema välja kui mitte arvult, siis igal tingimusel sõjatehniliselt vähemalt samaväärse rahvaväe. Kuna punaarmee oli varustatud kõigi tol ajal üldiselt tuntud moodsate võitlusevahenditega, siis rahvaväe varustamine sõja nõuetele vastavalt osutus äärmiselt raskeks ülesandeks meie laostatud rahvamajandusele. Sellest sandi siiski üle esiteks seetõttu, et sõjaolud võimaldasid meile sõjaks vajaliku maksimaalse majandusliku jõupingutuse, teha mitte korraga, vaid see kasvas järkjärgult, pikema aja jooksul; teiseks seetõttu, et meil läks korda saada kiiresti majanduslikku abi väljastpoolt. Neile soodsaile tingimustele vaatamata nõudis Vabadusesõda suuri ülesandeid kõigilt meie rahvamajanduse harudelt.

Põllumajandus. Eesti põllumajanduse üheks iseloomustavamaks jooneks enne Maailmasõda oli üleminek teraviljalt karjakasvatusele, sest et viimane end majanduslikult paremini tasus. Tagajärg oli see, et Eesti ka harilikel rahuaja tingimustel ei suutnud enam iseend toita, vaid vedas sisse vilja väljastpoolt. Oli kõigiti loomulik, et meie viljaaidaks kujunes rikas Venemaa, kellega olime tihedasti seotud majanduslikult. Koos Venemaaga tegi meie rahvamajandus kaasa ka Maailmasõja ja sellele järgneva revolutsiooni segadused. Ei ole kahtlust, et need sündmused mõlemad ka põllumajanduses viisid toodangu tugevasti alla. See pidi veelgi teravamalt tõstma esiplaanile sisseveo vajaduse, kui taheti vähegi normaalselt rahuldada rahva vajadusi. Vabadusesõjaeelse 1918. aasta põllusaagi kohta, millega alustasime sõda, puuduvad täpsad statistilised andmed. Järgnevas tabelis on toodud sellekohta kaub.- tööstusministeriumis koostatud üldised andmed /Maimin.3-47,52/, kõrvaltutult tolle aja kohta arvestatud tarvidusega teraviljas ja kartulais.

Saagi nimetus.	1918.a. põllusaak tonnides. (Seeme mahaarvatud).	Tarvitus teraviljas ja kartulais tonnides.	Ule- või puudujäägid tonnides.
Rukist ja nisu	110.000	135.000	- 55.000
Sega ja muu vili	35.000	40.000	5.000
Otrè	53.350	90.000	- 36.650
Kaeru	33.900	100.000	- 16.100
Kartulaid ...	340.000	320.000	+ 20.000

Märkus: Tabelis arvestatud ka loomatoit.

Ulevaatest selgub, et kui ka kogu 1918.a. põllusaak oleks jäänud kodumaale, siiski oleksime olnud sunnitud vedama sisse suures hulgas teravilja. Kartul suutis asendada leivavilja vast ainult väga vahesel määral. Sisseveo vajadus suurenes aga veelgi seetõttu, et vähemalt teatava osa selle aasta uudsesaagist jõudsid okupatsioonivõimud võtta oma korraldusse ja enne riigipiiride sulgemist meie poolt viia ära Saksamaale. Väga suur see hulk vast siiski ei saanud olla, pidades silmas asjaolu, et talumehed vilja sunnivõtmise kartusel seda peksid ja puhastasid äärmiselt visalt ja pikaldaselt. Mõnesuguseid tagavarasid maal oli ka veel möödunud aastalt, kuigi valjude rekvisitioonide tõttu need ei võinud olla kuigi suured.

Seega maad, eeskätt sõjaväge ja linnasid, ähvardas Vabaduse sõja eel terav toiduvilja puudus, mille võisime rahuldada ainult sisseveoga välismaalt. Sõltuvus välisturgudega kogu rahva toidulaskimuses, ühenduses tolleaaja välispoliitilise olukorraga, tegi meie olemasolu täiel määral rippuvaks välisabi küsimusest, eriti välisabi saamisest merel, et tagada seal meie ühendusedeed välja- maaga.

Sõja eel oli aga raskendatud ka sõjaväe ja linnade esialgsete tarvete rahuldamine toiduviljas. Muidugi mitte vajalike tagavarade puudusel siseturul, vaid et sisepoliitilised olud tegid äärmiselt raskeks nende tagavarade kokkuvõtmise. Kõigepealt selgus, et saksa okupatsioonivõimud olid jätnud rahva toidulaskimuse eriti linnades täielisse hooletusse. Tallinnas, näiteks, võeti

üle kõigest 3400 puuda tagavaravilja /R.T.Nr.1, 1918./, mis isegi sakslaste eneste poolt maksmapandud 3/8 naelase päevanormi juures inimese peale jätkus kõigest kolmeks päevaks. Samuti laokil oli toitlusküsimus üldiselt ka teistes linnades, nõudes kiiret radikaalset lahendust. Valitsus ei leidnud selleks muud abinõu, kui avaldada üleskutse vilja vabatahtlikuks kokkuvõtmiseks talumeestelt. Üleskutse ilmuski ajalehtedes 14.nov., kohustades talupidajaid tooma valitsuse korraldusse 3 puuda iga külvidessatini pealt. Kokkutoodava vilja hinnaks raudtee jaamades määrati: rukki ja nisu puud - 15 rubla, kaera ja odra puud - 13 rubla. Võttes arvesse, et leiva nael tol ajal maksis vähemalt 2 rubla, peab määratud vilja hinda lugema küll võrdlemisi väga madalaks. Osalt seetõttu, osalt aga ka segaste sisepoliitiliste olude tagajärjel, andis vabatahtlik viljakogumine väga väikseid tagajärgi. Näiteks saadi sel teel Viru-, Järva-, Lääne- ja Viljandimaal, mille kohta on olemas täpsemad andmed, 28.novembriks kokku kõigest 3333 puuda rukkeid, 241 p. nisu, 2572 pd. otri, 1355 pd. kaeru /Vaba Maa 16.12.,Nr.10. 1918./.

Kuna vilja vabatahtlikult toodi kokku väga vähe, siis toitluskorraldus riigis kujunes kriitiliseks. Selle selgitamiseks kutsuti Tallinnasse 28.nov. kokku suurem nõupidamine, millest võtsid osa ka maakondade esindajad. Nõupidamisel leiti vajalikuks panna toime kaks vilja sunnivõtmist maal, millest esimene pidi olema lõpetatud 15-ks dets.1918. ja teine 15.jaanuariks 1919. Esimene kord otsustati võtta 3 puuda külviini pealt. Peale äraantava vilja iga maakond pidi toitma ise oma linnad ja maatainimesed, välja arvatud Tallinn, Tartu ja Narva. Kuna oli ette näha, et kodumaalt saadav vilja suudab siiski rahuldada vaid rahva ja sõjaväe esialgseid tarvidusi, siis Valitsus astus ühtlasi samme vilja saamiseks Inglismaalt.

Toitlusküsimuse korraldamiseks riigis loodi keskasutisena iseseisev toitlusministeerium. Peale selle maakonna- ja linnavalitsuste juures kutsuti ellu omaette toitlusosakonnad. Toitlusasutiste kulude katmiseks otsustati väljaantava vilja hinnale lisada juurde 5%. ühenduses vilja kokkuvõtmisega ja viljamüügi riigistamisega

keelati sellega kauplemine vabaturul. Sellevastu lasti vabaks kauplemine siseturul kartulitega, heintega, lihaga ja lihasaadustega, samuti munadega, piimaga ja piimasaadustega. Jgasuguste toiduainete väljavedu aga Vabariigist keelati ära, kusjuures reisijad võisid võtta endaga kaasa mitte üle 10 naela toiduaineid.

Karjasaadustest rahva toitmise seisukohalt omasid kõige suurema tähtsuse lihasaadused, mis meie ilmastiku tingimuses igapäevase leiva kõrval, on tähtsamaks toiduaineks. Riigi statistika keskbüroo andmeil /Eesti Põllumajandus 1923, lhk.203-204 ja sama 1931, lhk. 30/ meie ettenähtava lihatoodangu ja vajaduse Vabadusesõja eel võib võtta kokku järgmiselt.

Liha liik.	Lihasaaduste võimalik produktsioon tonnides.	Tarvidus lihasaadustes tonnides.	Ülejääk või puudujääk.
Veiseliha /lohma, härja, mullika, vasika/.....	11.000	13.000	- 2.000
Lambaliha	2.500	7.000	- 4.500
Sealiha	9.500	30.000	-20.500

Ülevaatest nähtub, et, vaatamata karjamajanduse järjekindlale laienemisele Eestis enne Maailmasõda, oli Vabadusesõja eel olukord kujunenud niisuguseks, et maa ei suutnud enam rahuldada oma elanike vajadusi lihasaadustes. See kurb tõsiasi on seletatav kariloomade hulga järjekindla vähenemisega raskete rekvisitsioonide tõttu Maailmasõjas, vene revolutsiooni ja saksa okupatsiooni ajal. Näiteks oli kaub.-tööstusministeeriumi andmeil /Maimin 3 - 47,52/ Eestis veel 1916.a. koduloomi hobusteta 1.446.463, 1919.a. alul aga kõigest 1.012.524. Vähenemine seega ümmarguselt 30%. Liha tarvitamises pidime seega 1919.a. olema väga tagasihoidlikud, vältimatuid vajadusi aga eriti sõjaväe varustamise alal püüdma rahuldada välisostudega. Seoses lihasaaduste nappusega lubati vorsti valmistada ainult hobuselihast.

Muudest karjasaadustest väga suure tähtsuse omasid nahk ja vill, andes kehakatet nii elanikele kui sõjaväele. Kuigi nende toorainete tootaja toodangu ja vajaduste kohta puuduvad kindlamad and-

med, võis siingi kõigi kaalutluste kohaselt eeldada suuremat puudujätki. Ohenduses sellega kaubandus-tööstusministri määrusega 23.11.18. võeti arvele kõik eraladudes olevad toornahkade tagavarad. Nahkade kogumist ja müüki korraldas edaspidi ministeeriumi juures asutatud naha toimkond, kuna maakondades seda tegid maakonnaavalitsused.

Põllumajandusega väga lähedalt seotud metsamajanduse ülesandeks oli meie raudteede, tööstuse ja elanike rahuldamine küttematerjaliga. Kui veel raudtee ja tööstus enne Maailmasõda kasutas kütteinena peamiselt kivisütt, siis sõjaajal oldi sunnitud sealgi minema üle peamiselt põletispuu tarvitamisele. See viis iseendast meie metsade laastamisele, mis jätkus veel suurema hooga revolutsiooni- ja koguni okupatsiooni ajal. Ka Vabadussõja eel meie peamise kütteinena nii raudteel ja tööstuses kui elanike koduses majapidamises oli ette näha eeskätt küttepuid. Riigi Statistika Keskbüroo andmeil /Besti Majandus Nr.5 - 1926.a. lhk.154-157/ tolleaaja tarvidus kütteinena võib hinnata ca 250-300 tuhande kantsüllale. Samuil andmeil meie metsa igaaastane loomulik raielank võis anda mitte üle 90-100 tuhande kantsüllala põletispuid, s.o. ainult 1/3 tarvidusest. Metsade laastamist edaspidigi võidi seega teatava määrani pidurdada ainult küttematerjali tarvitamise vähendamisega eriti tööstuses, mis vast ka sündiski tegelikult. Ka pidi leitama võimalusi kivisöe sisseveoks.

Kütteküsimuse korraldamiseks Valitsuse otsusega 5.12.18. kutsuti ellu laialine asutis Kütteinete Keskkomitee nime all, kes üle maa asutas aja jooksul 16 osakonda. Komiteel õnnestus sakslastelt üle võtta suurema hulga veel endiste vene võimude korraldusel valmistatud kütte- ja tarbepuid. Üle võeti: 50.000 kantsüllala põletispuid 5.000 palki, 100.000 liiprit, 30.000 lauda ja veel muid materjale. Järgnevalt organiseeris komitee laialise metsatööstuse, kus asuti valmistama puumaterjale mitte ainult sisemaa vajaduste rahuldamiseks, vaid ka väljaveoks. Kütteinete Keskkomitee tegevus võis siiski areneda vaid järkjärgult. Koguni sakslastelt ülevõetud puidki ei saadud metsast välja vedada enne lume tulekut. Seepärast valitses sõja alul nii raudteel kui linnades ja tööstuses terav kütteai-

nete puudus, mille üle kurdeti laialiselt.

Suurtööstus Eestis enne Maailmasõda oli üldiselt arendatud suure vene turu nõuete kohaselt ja tihedasti seotud viimasega. Statistika Keskbüroo andmeil /Statistika Keskbüroo tööstusülevaade "Vabrikute tegevus normaal - ja 1920.a." välj.1921 ja Eesti Majandus 1923, lhk. 33 ja 116/ töötas enne Maailmasõda meie pinnal asuvais 35 suurtööstusettevõttes ca 44-45 Maailmasõja ajal 52,5 ja Vabadussõja ajal 14,5 tuhat töölisi. Investeeritud kapitalide kogusumma ulatas Maailmasõja ajal tööstuse tõusu haripunktil 107.813.000 kuldrublale. Peale eratööstuse olid venelased sõja ajal Tallinnas ehitanud üles laialise sõjatööstuse eeskätt sõjalaevade ja neile kuuluva varustuse valmistamiseks. Ka valmistati siin suurt kiväe laskemoona. Mis aga Eesti pinnal täiesti puudusid need on relvatehased. Ühenduses vene tööstuse üldise laostumisega Maailmasõjas, eriti aga sellele järgneva revolutsiooni tõttu ka meie suurtööstus sattus katastroofilisse seisukorda. Tööstuse tootmine langes kohutavalt. Vabrikute sisseseadest palju hävines ja rikuti või evakueeriti Venemaale. Muude hulgas viidi välja Eestist ka kõik sõjalaevade ja laskemoona valmistamiseks vajalikud sisseseadused. Saksa röövmajapidamine Baltimail riisus meie tööstuselt veel osa allesjäänud toorainete ja valmissaaduste tagavaradest. Ka evakueeriti Saksamaale mitmesuguste tehaste ja vabrikute sisseseadeid. Missuguse üldpildi oma tagavarade ja tootmisvõime mõttes andis meie suurtööstus Vabadussõja eel, pärast ülaltoodud kannatusi ja kaotusi, sellekohta puuduvad, kahjuks, igasugu täpsenad statistilised andmed. Üldiselt aga meie suurtööstuse tootmisvõime tol ajal ei võinud kuidagi viisi tõusta üle 10-15% enne Maailmasõja aegsest tootmisvõimest. Tallinna Vabrikantide ühisuse andmeil 2.12.1918. tõusis tööstustöölise üldarv tol ajal suurtööstuses 9.000-le. Kuigi üldpilt oli seega masendavalt halb, midagi võidi siiski loota ka suurtööstuselt rahva ja sõjaväe tarvete rahuldamiseks. Tööstus võis mõnesugusel määral kahtlemata anda:

- tekstiiltööstus - kehatööstus, pesu ja muud riiet;
- nahatööstus - nahakaupa ja jalanõusid, hobuseriistu;
- metalltööstus - valmistada vastavalt oma erialadele masinaid

ja muid tarbeesemeid, peale selle toimetada vähemalt laevade, relvade ja transportabinõude parandusetõid;

- toidu- ja maitseainete, puu-, kivi- ja lubjatööstused - rahuldada täiel määral maa ja sõjaväe vajadusi neil aladel;
- keemiatööstus - valmistada õlisid ja tuletikke.

Toodud üldisest ülevaatest selgub, et kõige tähtsana varustuse artikli suhtes sõja olukorras, nimelt relvade ja laskemoona alal, meie tööstus oli täiesti võimetu. Seega niivõrra kui vajamine uusi relvi ja laskemoona, pidime need täiel määral tellima väljamaalt. Ka relvade parandamise ülesandeid ei suutnud olemasolev tööstus rahuldada täiel määral. Seepärast pidi Varustusvalitsus kiiresti organiseerima oma sõjariistade töökojad.

Tööstuse toodangu tõstnisele tulevikus võidi mõelda niivõrra, kui suudeti tööstust varustada vajaliku krediidiga, toorainetega ja küttematerjalidega. Kõik need küsimused olid Vabadusesõja ajal elavalt päevakorral nii vastavais ministriumides kui ajakirjanduses. Valitsus ise oma deklaratsioonis oli lubanud "purustatud ettevõtteid uuesti jalule aidata, neile küttematerjali ja tooraineid kätte toi etada ja nende saadustele turgusid leida aidata". Toorainete suhtes need tööstused, mis end varustasid kodumaa loodusvaradest, nagu puu-, paberi-, piirituse- ja tsemenditööstused omasid tulevikuski loomulikke võimalusi arenemiseks. Teiste suur-tööstuse harude uutele oludele vastav ümberkorraldamine oli alles kaugema tuleviku küsimus. Vast veelgi teravam toorainete küsimusest oli aga tööstusele kapitalide puudumine. Endistest vene pankadest nende natsionaliseerimise tagajärjel, meie tööstusel jäid saamata suured summad. Valitsus andis lootusi tööstusele krediidi saamiseks, mille realiseerimisele aga võidi asuda alles edaspidi, kui seda võimaldas riigikassa seisukord. Ühenduses tööstuse elustamise püüetega omandas aktuaalse tähtsuse ka turustamisvõimaluste leidmine meie tööstustoodangu ülejääkidele. Koguni sõjapidamise seisukohalt oli väga tähtis, et ka tööstus aitaks omapoolt vähegi kompenseerida neid ostusid, mis olime paratamatult sunnitud tege-ma välismailt. Valitsus lootis turgusid leida osalt Lääne Euroopas, osalt Venemaast lahutatud ääreriikides, peamiselt Ukrainas.

Rahandus. Maa rahanduslikku seisukorda Vabadusesõja eel iseloomustab nähe, et rahva kätte selleks ajaks oli kogunenud võrdlemisi suured summad lahtist paberiraha. Nii vene revolutsiooni kui saksa okupatsiooni ajal oli paberiraha eriti rohkesti kuhjunud talumeeste kätte, mille põhjustas toiduainete hindade järjekindel tõus tol ajal ühonduses kaupade äärmise nappusega linnades. Sellevastu riigikassa oli täiesti tühi.

Valitsus seisis väga tõsise küsimuse ees, kuidas hanikda riigikassale summe nii sõjapidamise kui muude riiklike kulude rahuldamiseks. Oma deklaratsioonis 26.11. Aj.Valitsus märgib esimese abinõuna riigi väljaminekute katmiseks laenusid.

Juba 1917.a. lõpul ja 1918.a. alul, pärast enamlaste riigipööret, samuti saksa okupatsiooni ajal, pöranda all olles, oli Aj. Valitsus saanud meie riiklikule iseseisvusele kaasatundvaidt erasutusilt ja isikuilt mitmesugusi summe laenudena ja toetusena. Need summad olid kulutatud peamiselt välisdelegatsiooni liikmete ülalpidamiseks, samuti mitmesugusteks sõidukuludeks, propagandakirjanduse soetamiseks j.n.e. Valitsuse üldine tulude - kulude läbikäik enamlaste võimuloleku ajal tõusis 56.000 rublale ja saksa okupatsiooni ajal - 347.727:40 margale.

Valitsuse välja tulles pörandalt esimesed kulud kaeti samuti erasutusilt ja isikuilt saadud laenudest, mille üldsumma oktoobri, novembri ja detsembri kuude jooksul tõusis 1.424.149:49 margale. Suuremaid laene andsid: Kaubamaja J.Puhk & Pojad, Tallinna vastastikune krediitühisus, Pangamaja Hoepfener ja Ko, Tallinna tööstusraiooni vabrikantide ühisus ja Harju maakonna valitsus /Rahamin. arveraamat/.

Hoopis suuremate raskustega kui eralaenude saamine oli seotud summade ülevõtmine sakslastelt. Põhja - Eesti maavalitsuse ülevõtmisel selgus, et Tallinna rentei kassaseisust suuri summe /1.050.736 idarubla/ oli viidud üle Saksa Ülemida laenukassasse, eesmärgiga neid varjata Aj.Valitsuse eest. Renteist võeti üle tegelikult ainult 15.660 idarubla 89 kop. Tühjad olid ka teised renteid, samuti omavalitsusasutiste kassad. Ka talurahva põllupanga summe olid sakslased paigutanud Ülemida laenukassasse, kes neid keeldus välja

andmast. /Aj.Valitsuse prot. 15.11.18./ . Alles pärast energilisi samme meie poolt saadi ülemida panga Riia osakonnast veel tagasi 937.500 duumarubla.

Valitsuse nimele saadeti kodanike poolt, kes eesti asjale tundsid kaasa, ka annetusi. Annetustena tuli sisse peale raha ka kõige mitmesugusemaid esemeid, nagu sõrmused, sõled, käevõrud, taskukellad, teeklaasi alused, kuld, hõbe, bronks ja vask au- ja mälestusmärgid jne. Aja jooksul 2.12.18. kuni 16.09.19. oli annetusi kogutud 415 isikult ja asutuselt. Ainult rahana oli annetatud 2037 kuldrubla ja 2557 hõberubla väärtuses. Sel viisil saadud summad ei jätkunud aga kaugeltki järjest kasvavate väljamineteko katmiseks. Seepärast Valitsus nõutas Maapäevalt volitused teha riigikassa täiendamiseks nii sise- kui välislaenu. Siselaenu otsustati anda välja 5% lühiajalised võlakohustused esialgu 30 miljoni marga väärtuses. Rahaministrile anti aga õigus, Valitsuse loal, tarbekorral neid kohustusi veel välja anda 20 miljoni marga suuruses. Võla tagasimaksmise tähtajaks määrati 1.mai, 1.juuni ja 1. juuli 1919. Võlakohustused otsustati trükkida Soomes. Kuni selle teostamiseni vajaliku sularaha soetamiseks avati üle maa võlakohustuste eeltellimine. Siselaenu tahtsuse selgitamiseks, samuti kodanike virgutamiseks võlakohustuste ostmisele, asuti kogu maal energilisele selgitustööle, mida tegid nii kohapeale saadetud valitsuse emissarid kui ajakirjandus. Selgitustöö kandvaks mõtteks oli hüüdsõna: "Kodanikud päästkem iseennast. Kodumaa on hädaohus! Mõelgem, et meie neid kodumaa poegi, kes sõjariistad kätte haaranud ja vaenlasele vastu läinud, ei tohi alatult maha jätta". Võttes arvesse rahva käes oleva paberraha rohkust, olid vähemal materjaalselt olemas kõik eeldused laenu heaks kordaminekuks. Kuid mis puudus, see oli vastav meeleolu. Usalduse kaotamine Eesti riigi vastu üldse ühendes sügava taandumisega maa sisemusse ja segase sisepolitiilise olukorraga hävitas rahva usalduse ka riigi rahandusse. Kodaniku tagasihoidlikkus sel alal oli seda arusaadavam, et ta endise Vene riigi laenupaberitelt oli juba kandnud suuri kahjusid. Neil põhjusil esimene siselaen Vabadusesõja alul ei andnud valitsusele kaugeltki seda, mida temalt loodeti. Rahaministri aruandest Maapäeval

27.dets. selgub, et selleks ajaks laenu arvel oli laekunud ainult 3,5 milj. marka, kuna üldiselt suudeti realiseerida laenust 8,9 milj. marka ehk 29,8% üldsummast.

Suurema pikaajalise välislaenu saamiseks olid lootused Eestis tol ajal üldiselt väga väikesed. Selle põhjuseks olid äärmiselt segased poliitilised olud Jda Euroopas, mis hoidis meiltki tagasi väliskapitali. Pikemaajalise välislaenu saamiseks oli küll käimas juba läbirääkimised Inglismaaga, mille lõpuleviimine võis aga veel võtta rohkesti aega ja tööd. Kõne alla võis seega eeskätt tulla ainult lühiajaline vähemasummaline laen, mille saamiseks oli kõige rohkem väljavaateid Soomest. Pärast isiklikke läbirääkimisi õnnestuski välisministritel J.Poskal saada Soomest laenu näol 10 miljoni Soome marka, kuid ainult nelja Tallinna crapanga kindlustusel. Usaldus iseseisva Eesti vastu väljaspool ei võinud muidugi olla suurem kui eestlase enda usaldus oma riigi vastu. Veidi hiljem see laen suurendati veel 10 milj. marga võrra.

Valitsuse otsusega 30.11. ametlikuks rahaüksuseks Eestis loeti mark, mis võrdus liikvelolevale saksa idamargale. Mark jagunes 100 penniks. Muudest rahaüksustest oli tol ajal liikvel ja maksvad idarubla = 2 idamarka, vene tsaarirubla = 1,5 idamarka, vene duunarubla = 1,25 idamarka ja Kerenskirubla = 1 idamark.

Vabatahtliku siselaenu nurjumine sundis Valitsust asuma varsti sundusliku siselaenu realiseerimisele. See sündis kõigepealt sel teel, et 5% võlakohustuse paberid tunnistati Vabariigi seaduslikuks maksuabinõuks ja lasti välja paberirahana. 1.veebruari oli lastud liikvele laenupabereid juba 16,5 miljoni marga eest.

Oma rahamärkide trükkimisele asuti Valitsuse otsusega 9.12., millega määrati välja lasta 5,10,20 ja 50 pennilised ja 1,3,5,10, 50,100 ja 500 margalised riigikassatähed. Riigipanga puududes emisjoniõigus anti riigikassale. Kassatähete tegelik väljalaskmine otsustati siiski alles märtsi kuus 1919. Kuna riigil puudus täielikult paberraha kindlustamiseks vajalik kullareserv, siis otsustas Valitsus, et "riigikassa tähete eest vastutab Eesti riik kogu oma varandusega ja sissetulekuga". Muidugi ei oldud sellega meie rahaüksusele veel mitte pandud see "kindel alus", mida mainib Va-

litsuse deklaratsioon 26.nov. Kindla rahaüksuse mõiste eeldab selle rajamist kulla alusele, milleks aga niipea ei näinud olevat võimalusi. Koguni selle vastu, oli ette näha, et riigi järjest kasvavad väljaminekud, kujunenud olukorras, sunnivad valitsust, nagu paljudes välisriikideski maailmasõjas, järjekindlalt suurendama paberraha emisjoni, mis pidi paratamatult viima alla meie marga väärtuse. Kindlale alusele oli lubanud Valitsus oma deklaratsioonis seada ka riigi eelarve. Viimane loodeti valmiskujul üle anda juba sellele uuele Valitsusele, mis kutsutakse ametisse Asutava Kogu poolt. Ajajärku kuni Asutava Kogu kokkuastumiseni Valitsus ise nimetas "ülemineku ajajärguks".

Muudest sissetuleku allikaist peale laenude, Valitsuse 26.11. deklaratsioonis märgitakse eraldi maksusid. Valitsuse otsustega 28.11. ja 3.12. pandi maksma kõik endised vene riigi poolt võetavad maksud, nagu ärimaksud, sõjakasu ja kapitalimaksud, maksud liikumata varandusilt, maa- ja hoonete maksud, aktsiisi- ja tonpelmaksud, tollid, poshlinid j.n.e. Maksma jäid ka saksa okupatsioonivõimudelt sisseseatud sissetulekumaksud. Uute maksudena Valitsus tahtis viia läbi veel mõned otsekohesed maksud. Maksusüsteemi muutmise küsimust arutati elavalt ka ajakirjanduses, soovitades seda rajada rohkem demokraatlikele alustele /Vaba Lää Nr.7,1918./.

Mõnesuguseid sissetulekuid juba 1918.a. lõpul sai Valitsus ka riigivaranduste müügist, nagu mets, piiritus j.n.e.

Vabariigi kogusissetulekud 1.jaanuariks 1919.kujunesid järgmiselt:

- Okupatsioonivõimudelt üle võetud	- Mrk.	971.466:04
- mitmesugustest maksudest	- "	1.128.493:05
- riigivaranduste müügist.	- "	107.995:12
- toetused, annetused ja muud ettenägemata sisset.	- "	622.520:82

K o k k u Mrk.2.830.475:03

Samal ajal aga kulude kogusumma tõusis Mrk. 16.311.840:81-10
 millest ainult sõjaministeeriumile " 7.595.468:77.
 Seega ulatus puudujääk 1.jaanuariks 1919. Mrk. 13.481.365:78,
 mis kaeti laenudega. Laenud moodustasid seega 1.jaan.1919. 81% rii-

gikassa kogusissetulekust.

Kaubandus. Eesti majanduse tootmisalade - põllumajanduse ja tööstuse - vaatlemisel selgus, et seisukorras, nagu need majandusealad olid 1918.a. lõpul, nad ettenähtavalt ei suutnud eelseisval 1919.a. kaugeltki rahuldada ei rahva üldisi ega sõjapidamise vajadusi. Suuremaid puudujääke oli ette näha eeskätt toiduviljas ja relvades, mida ei saanud nimetamisväärset kätte ka saksa okupatsioonivõimudelt ülevõetud tagavaradest. Teisalt nii põllumajanduse ja metsanduse kui tööstuse toodangus esines varasid, nagu lina, kartul, piiritus, metsasaadused, paberimass, vineer, mitmesugune riie, tsement, kivid j.n.e., mida võidi produtseerida rohkem, kui neid vajati sisemaal. Sellega olid loodud majanduslikud eeldused meie väliskaubanduse arenemiseks.

Järgneva eeldusena ärisidemete loomiseks välisriikidega, vaatamata sõjaajale, oli õnnelik olukord, kus meie mereühendused teiste riikidega olid kaitstud inglise laevastiku poolt. Siit selgub ühtlasi inglise laevastiku Tallinna reidil viibimise suur majanduslik tähtsus meile nii üldise rahvamajanduse kui sõjapidamise seisukohalt.

Välisraha ja kullareservide puududes, oli üsna loomulik et väliskaubandus kujunes poamiselt vahetus-kaubanduseks, kus ühe maa saadused vahetati teiste vastu. Väljaveetavate kaupade äärmine vähesus sundis ühtlasi piirama sissevedu ainult hädavajalikuga, mis viis riikliku kontrolli maksmapanemisele väliskaubanduses. Sisse- ja väljaveo, samuti transiitkaubanduse reguleerimiseks kutsuti kaubandus-tööstusministeeriumi juures ellu ministeeriumite vaheline väliskaubanduse komisjon, mis hiljem nimetati ümber litsentskomisjoniks. Komisjon andis välja eraäridele lubasid vajalikuks tunnustatud kaupade sisse- ja väljaveoks, lahendades ühtlasi muid väliskaubandusse puutuvaid küsimusi. Peale selle võttis riik teatavate kaupade, nagu leivavilja, kohvi, tee ja suhkru sisseveo, samuti lina ja linaseemnete väljaveo, täielikult enda kätte. Vali riiklik kontroll väliskaubanduses oli paratamatult tarvilik selleks, et vähendada spekulatsiooni ja hoida ära siseturu üleujutamist niisuguste väliskaupadega, mida hädapärast ei vajatudki.

Esimesi väljaveo kaupu Eestist oli kartul, lina ja linaseeme. Kartul ja linaseeme saadeti Soome sealt saadava välislaenu kindlustamiseks. Linaid läksid Londoni. Sealjuures esimesed lina-saadetised Tallinna sadamast väljamaale oma päritolult ei kuulunudki meile enestele, vaid võeti ära sõjasaagina vene enamlaste käest. Tallinna sadamakapteni andmeil sõitis Tallinna sadamasse 4. kuni 11. detsembrini neli vene kaubalaeva, mille lastiks oli 652 tn. linu, 127 tn. kanepit ja metsamaterjaal. Teel Lääne Euroopasse laevad, teadmata, et Eesti on juba sõjajalal N.Venega, sõitsid sisse Tallinna sadamasse, et siin saada täpsamaid andmeid miinivaba laevatee kohta. Laevad ühes lastiga tunnustati sõjasaagiks. Nad varustati mõle meeskonnaga ja nimede all "Kajak", "Kodumaa", "Baltonia" ja "Libava" saadeti Londoni, kus last realiseeriti 150.790 inglise naela eest. (Londoni kauband.agent.raamatud). Selle summa eest saime Inglismaalt toiduaineid, mis aga jõudsid kohale alles 1919.a.alul.

1918.a. lõpul toimetatud sisseveona esinevad ainult Soomest saadud ja inglise laevadelt ülevõetud relvad ja laskemoon. Muud väljamaalt tellitud kaubad jõudsid kohale alles järgmisel aastal. Üldiselt peab tähendama, et 1918.a. lõpul meie väliskaubandus kandis veel päris juhuslikku ilmet. See on seletatav asjaoluga, et lühike aeg ja raske sõjaline seisukord ei võimaldanud veel majanduslike sidemete sõlmimist välisriikidega. Enam-vähem regulaarne kaubavahetus teiste riikidega algab alles veebruaril kuu teisel poolel.

4. Eesti kaitsejõudude organisatsioon.

Kaitseliit. Vabadusesõja eel ellukutsutud kaitseliitu võib lugeda 1917.a. loodud ja saksa okupatsiooni ajal edasi arendatud omakaitse järeltulijana. Okupatsiooni aja lõpul, nagu nägime, oli juba arenemas kahesugune omakaitse - legaalne ja pörandaalune, kusjuures juhtiva osa mõlemas olid haaranud eestlased enda kätte. Kaitseliit sündiski mõlema omakaitse liitmisega üheks organisatsiooniks. Tallinnas see teostati 11.novembri öhtul üldisel koosolekul, kuhu olid kokku tulnud nii legaalse kui pörandaaluse omakaitse

juhid J.Pitka juhatusel /Võitlus Nr.5 - 1933.a./. Koosolek tunnustas Tallinna saksa omakaitse lõpetatuks ja J.Pitka, tänanud sakslasi lahke kaastöö eest, palus neid relvad ära anda ja ruumist lahkuda. Ühtlasi teatas J.Pitka, et tänasest päevast peale alustab tegevust Eesti Kaitse Liit. Veel samal ööl võeti kaitseliidu valve alla tähtsamad hooned ja laod ja linna tänavale saadeti välja patrullid. Sellega oli loodud Eesti Vabariigi esimene relvastatud jõud, kelle toetusel Ajutine Valitsus võis astuda tegevusse. Kaitseliidu sünd teostus seega revolutsioonilisel teel, ettevõtlike kodanike isiklikul algatusel. Ajutine Valitsus oma koosolekul 11.novembril tagant järgi sanktsioneeris kaitseliidu olemasolu ja otsustas ühtlasi "maa kaitsmise anda Eesti Kaitseliidu kätte, kes sõjaministri all töötab". Teinud niisuguse suure põhimõtteliku otsuse meie riigikaitse edaspidise saatuse kohta, ei Ajutine Valitsus ega ka sõjaminister ei määranud lähemalt ei neid ülesandeid, mida kaitseliidul tuleks täita maa kaitsmisel ega ka kaitseliidu organisatsiooni põhijooni. Järelikult, ka kaitseliidu edaspidine tegevus ja organisatsiooniline areng sündis spontaanselt, kaitseliidu tegelaste eneste algatusel ja võimuga.

Kaitseliidu juhtimisele asus kindral E.Pödder, kellegilt määramata. Oma päevakäsuga Nr.2 - 14.11.18. ta pani maksma teatava kindla korra kaitseliidu liikmete vastuvõtmiseks. Selle järele kaitseliitu võeti vastu ainult "igat ausat ja last".

Üksikute isikute vastuvõtmisel nõuti usaldavaid soovitusi. Peale selle pidi iga liige oma allkirjaga ja ausõnaga töötama, "et ta ennast Liidu distsipliini alla annab, kõige suurema hoolega tema eesmärgist kinni peab ja selle eesmärgi kättesaamiseks valmis on ka sõjariistadega välja astuma". Kaitseliidu juhtiva koosseisu täiendamine alul lahenes hõlpsasti, sest ohvitseri oli palju ja nende hulgas leidis külluses tublisid tuntud tööjõude. Kaitseliidu juhtide püüdeks oli arendada välja see organisatsioon ülemaailseks tihedaks võrguks, mis pidi haarama iga valla, alevi ja linna. Järkjärgult täiendes, kaitseliidu organisatsioon 28. novembriks oli kujunenud niisuguseks, nagu näidatud juurdelisatud skeemil. Maakondades kaitseliiduosi püüti luua kõigis linnades, alevites, ki-

helkondades ja valdades. Kaitseliidu ülema päevakäsk Nr.2. nõuab, et iga maakonna linna reservi meeste arv peab tõusma kuni 500, piiräärsetes maakondades veel rohkem. Jgas kihelkonnas ja linnas pidi olema reserv 30-80 meest, alevites ja valdades peale selle oma kodune kaitse. Kaitseliidu osad pidid tarbekorral üksteist vastastikku toetama, kuna maakondade reservidest kaitseliidu juhatus "kuni 3/4 igal silmapilgul võis kutsuda oma tarvitusele". Kaitseliidule püüti anda seega teatav operatiivne liikuvus, mis pidi hõlbustama selle organisatsiooni kasutamist vastavalt tegeliku elu nõuetele. Mõjuvaid tagajärgi sel alal siiski ei saavutatud, sest mehed tulid kokku väga visalt.

Kaitseliidu üleriikliku organisatsiooni väljaarendamine pörkas aga maakondades väga suurte raskuste ja takistuste vastu, mis seda tööd kõvasti aeglustasid. Suurimaiks takistajaiks eriti Lõuna Eestis olid saksa okupatsioonivõimud, kes kõigi abinõudega halvastasid mitte ainult kaitseliidu, vaid kogu meie riikliku aparaa- di üleshitamist. Ka meie oma omavalitsustegelaste hulgas leidis endiseid enamlaste ajal võimulepääsenud tegelasi, kes, suhtudes vaenulikult kaitseliidule, takistasid selle organiseerimist. Vars- ti tekkis puudus ka juhtidest. Ohvitseride sundusliku kokkukutsu- misega rahvaväkke 16.nov. lahkus kaitseliidust enamik vanemaid te- gelasi. Siit peale algas kaitseliidus alaline juhtide vahetamine, mis samuti raskendas tegevust. Ka polnud kõik juhid oma ülesannete kõrgusel, tekitades umbusaldust kaitseliidu vastu. Raskustele vaa- tamata kaitseliit 28.novembriks oli suutnud koondada oma ridades- se üle maa siiski 11723 kaitseliitlast 240 ohvitseriga juhtivatel kohtadel.^{x)} Kaitseliitlaste hulgas oli inimesi kõigilt kutsealadelt. Kooliõpilaste arv kaitseliidus tol ajal võis tõusta 600-le. Kuna kaitseliidu organiseerimine maakondades arenes väga mitmekesiselt, siis ülaltoodud üldarv jagunes maakondade vahel väga ebahühtlaselt.

Märkus x) See arv on tehtud kindlaks andmete põhjal, mis leiduvad kirjakogudes ja kirjanduses. Tegelik nimekirjadesse võetute arv võib siiski olla veelgi suurem, sest kirjalikud andmed puuduvad paljudest valdadest. Kuna kirjalikkude dokumentide olemasolu kannab osalt juhuslikku ilmet, siis peab arvama, et nii mõneski kohas oli kaitseliit asutatud, kuid dokumendid asutamise ja liikmete arvu kohta puuduvad.

Nimelt oli kaitseliitlasi iga 10000 elaniku peale: Tallinnas - 272, Harjumaal - 39, Virumaal - 729, Järvamaal - 71, Läänemaal - 74, Saaremaal - 79, Pärnumaal - 139, Viljandimaal - 9, Tartumaal - 74, Võrumaal - 207, Petserimaal - puudus täiesti, Valga linnas - 29.

Kaitseliidu ülesanded, mida maa kaitsmine selle organisatsiooni peale pani, olid väga vastutavad ja mitmekesised. Kuigi need ülesanded riigi kõrgema võimu poolt ei olnud lähemalt fikseeritud, nõudis elu ise kaitseliidu juhtidelt teotsemist järgniste küsimuste alal: avaliku korra ja julgeoleku tagamine, riigi varanduste ülevõtmine sakslastelt ja nende valvamine, vahialuste valvamine, riigi piiride valvamine ja, tarbekorral, kaitsmine. Avaliku korra ja julgeoleku tagamise alal riigis kaitseliidul tuli täita kas täielikult või osaliselt välis-, kriminaal- ja poliitilise politsei ülesandeid. Nii linnades kui maal oli asunud küll ka viibimata miilitsa organiseerimisole. Miilitsa väga vähese arvu tõttu oli kaitseliit temale abiks. Arenes kaitseliidu ja miilitsa koostöö samadel alustel, kui see oli olnud miilitsa ja omakaitse vahel 1917.a. lõpul ja 1918.a. alul. Kohtadel, kus aga miilitsa asutamisega viibiti, asendas kaitseliit selle täielikult. Mitmesuguste Eestile kuuluvate endiste vene riigi varanduste ülevõtmisi sakslastelt, samuti toidu- ja muude tarbeainete väljaveo takistamist kaitseliit teostas kas omal algatusel või andis selleks abi meie riigivõimu esindajale. Riigi piiride valvamine kaitseliidu juhataja korraldusel /Pvk.Nr.2 - 14.11.18/ oli pandud piiriäärsete maakondade kaitseliitudele. Hiljem selleks loodi eriorgan piirivalve valituse näol. Kaitseliidu juhatuse korraldusel piir suleti 17.nov. /R.T.-1918.Nr.1/ alates, kusjuures erakorralisi lubasid üle piiri liikumiseks andsid välja maakondade K.L. juhatajad. Siseministri korraldusega üle piiri minejad võisid võtta kaasa ainult 10 n. toiduaineid /R.T.Nr.2 - 1918./.

Kaitseliidu ülesanded olid seega kujunenud väga mitmekesisteks. On päevaselge, et kui kaitseliit suutis veel kuidagi viisi olla riigi sisemise julgeoleku organiks, siis temale käis täielikult üle jõu riigi piiride valvamine ja kaitsmine võimaliku välisvaenlase vastu. Sõjalise jõuna kaitseliit osutus nõrgaks nii oma

moraalilt ja organisatsioonilt, kui relvastuselt ja varustuselt. Rahva lahutamatu osana kaitseliit moraalselt omas kõik selle nõrkused ja puudused. Vähesed orandid välja arvatud kaitseliidus olid suhtusid oma kohustele passiivselt ja ükskõikselt, piirdudes peamiselt vaid nimekirjas seisemisega. Eriti ettevaatlik oldi sõjaliste kohuste täitmisel, nagu näitavad sündmused rindol. Kaitseliidu organisatsioon iseendast ei soodustanud ta kasutamist operatiivselt. Seotud oma asutamiskohtadega, kaitseliiduosad kaldusid nagu iseendast kaitsma ainult oma valda, vabrikut, linna või küla. Sellekohasoid otsuseid tohtigi mitmel pool.

Väga nõrk oli ka kaitseliidu relvastus. 28.nov. kaitseliit omas kokku 4390 püssi, 10 kõlbulikku rasket kuulipildujat, 14 püstolit ja 105000 püssipadrunit. Kõige paremini oli relvastatud Tallinna linna ja Virumaa kaitseliit. Sellevastu Tartumaa, Võrumaa, Petsrimaa ja Valga linn ei omanud ainustki relvastatud kaitseliitlast, Viljandimaa - ainult 10. See oli saksa okupatsioonivõimude tegevuse otsene tagajärg. Eesmärgiga hoida vabad nende vägede evakueerimiseks vajalikud Lõuna Eestis asuvad tähtsad teede sõlmpunktid - Tartu, Võru, Valga, Mõisaküla, Viljandi - ei lubanud sakslased siin asutada mingit neile võõrast relvastatud jõudu.

Nimetatud põhjustel kaitseliidu ilusad nimekirjad, sõjaliste sündmuste arenedes, jäid tegelikult suurelt jaolt paberile.

Rahvaväe organiseerimine kuni 28.novembrini 1918. Rahvaväe organiseerimise küsimus tõusis päevakorrale juba Vabariigi Valitsuse koosolekul 12.novembril, polkovnik Reimanni algatusel. Küsimust lähemalt kaaludes, jõuti arvamusele, et kaitseliit ei suuda anda küllaldasi tagatise edukaks tegevuseks võitluses välisvaenlasega. Seepärast otsustati asuda viibimata rahvaväe organiseerimisele ja sõjaministrile tehti ülesandeks kokku seada mobilisatsiooni plaan.

Tegelike sammudeni rahvaväe asutamise küsimuses ei jõutud siiski enne 16.novembril, kus küsimuse südilt tõstis üles kodumaale tagasijõudnud J.Tõnisson, eesti rahvusväeosade asutamise mõtte esimene algataja. Nagu nägime, oli rahvaväe asutamise küsimus tihedasti seotud sellega, kuidas valitsus hindas meie välispoliitilist olukorda. Ta otsustati seepärast jaatavalt ainult siis, kui sõjaohu idast

kui sõjaohutidast tundus juba küllalt reaalsena ning ei leidunud teisi abinõusid selle ohu kõrvaldamiseks.

Elavaid mõttevahetusi meie juhtivate tegelaste hulgas tekitas ka küsimus, kuidas rahvavägi kokkukutsuda, kas vabatahtliku või sundusliku mobilisatsiooni alusel. Politikategelased, J. Tõnissoniga eesotsas, pooldasid vabatahtlikku kokkukutse viisi, mis pidi andma kodukaitsjaid küllaldaselt määral. Pealogi arvati, et vabatahtlikkuse põhimõtte võimaldab koondada rahvaväkke väljavalitud riigitruid mehi, kuna sundmobilisatsioon võiks sinna tuua ka riigivastaseid. Vabatahtlikku mobilisatsiooni ei pooldanud vanemad kaitseväelased. Tundes oma elukutsolt lähemalt rahvamasside suhtumist sõjaväeteenistusse eriti olukorras, kus maad ähvardas välisohut, neil ei olnud usku vabatahtlikkude ilmumisse ka meil. Ka ei ustud, et sel viisil tuleb kokku parem element, vaid arvati, et kõigepoalt tulevad need, kel pole ningisugust teenistust ja keda meelitab seega prii ülespidamine.

16. novembril otsustati siiski jääda vabatahtlikkuse põhimõtte juurde. Valitsuse sellekohased üleskutsed levisid kiiresti üle maa. Üleskutseis kokkukutsutavate meeste arv oli määratud 25000-le, 21-35 eluaastais. Kokkukutse algus oli määratud 21. novembriks. Kui 28. novembriks nõuetav arv mehi ei peaks kokku tulema, siis sõjaministril oli õigus kuulutada välja sundmobilisatsioon. Mehed pidid seega teadma, et kui vabatahtlikult ei lähe, siis võetakse sunduslikult niikuinii. Vabatahtlikkude vastuvõtmiseks maakondades moodustati rahvaväekomisjonid, maakonnaavalitsuse esimehega eesotsas. Tema abiks oli, maakonna kaitseliidu ülem. Mehed pidid ilmutama oma riietusos ja seitsmepäevase toidumoonaga. Relvastus lubati valitsuse poolt. Rahvaväelase palgaks määrati 3 marka päevas ja riidekulu 1 mark päevas.

Ohvitseride, arstide ja kaitseväe ametnikkude suhtes kuulutati välja kohe sunduslik mobilisatsioon.

Ühenduses vabatahtlike kokkukutsega sõjaminister andis rahvaväe komisjonidele ka lähemad juhtnõõrid meeste vastuvõtmiseks ja ärajaotamiseks väeosade vahel. Juhtnõõrides kästi "erilist rõhku selle peale panna, et korratu element, kes Eesti iseseisvuse ideed

ei toeta, ei pääseks rahvaväkke". Juhtnöörides sõjaministrilt kindlaksmääratud meeste ülemäär tegi välja kokku 12000 meest, mis vastas ligikaudu ühe diviisi koosseisule. Seega tegelikult taheti võtta mehi siiski umbes poole võrra vähem, kui oli otsustatud valitsuse poolt.

Tegelik töö kohapeal algas ja arenes aga suurte viivitustega. Uheksast maakonnast õigel ajal, s.o. 21.novembril, töid vabatahtlike kokkukutsumiseks alustasid ainult kahe maakonna - Virumaa ja Võrumaa - komisjonid. Kaks maakonda - Viljandi ja Saaremaa - ei võtnud üldse osa vabatahtlikust mobilisatsioonist. Kolmes maakonnas - Harju-, Lääne- ja Järvamaal - alustati tegevust paari-kolme päevase hilinemisega, kuna Pärnumaal ja Tartumaal sellega suudeti tõsisemalt algust teha alles 27.novembril.

Viivituste põhjused olid väga mitmekesised.

Kõigepealt, sakslased eriti Lõuna Eestis, Riia landesraadi mõjutusel, viivitasid omavalitsusasutiste tegevuse üleandmisega meie võimudele. Ka muidu sakslased tegid meile igasugu takistusi töös. Halvavalt mõjus sakslaste keeld anda meile relvi ja laske-
moona, mis oli tingitud sakslaste kartusest ja umbusaldusest meie vastu. Saksa sõjavägede all olid kinni ka ruumid. Osalt viibimise põhjuseks oli ka meie kohapealsete tegelaste saamatus ja loidus. Mitte et oleks tahetud meelega viivitada. Ei. Kuid väga rasked, erakordsed olud kohapeal, kus riigivõim oli alles veel kujunemisel, nõudsid eriliselt südikaid mehi, mida, kahjuks, kõikjal ei olnud. Oli ka juhtusid, kus Aj.Valitsuse korraldustele suhtuti kritiseerivalt ja avaldati soove nende osaliseks muutmiseks. Tekkinud kirjavahetuse tagajärjel viibis muidugi korralduste elluviimine.

Ajakirjandusest kõige hoogsamat kihutustööd rahvaväe loomise heaks tegi "Postimees". Aj.Valitsuse esimeste 16.novembri üleskutsete avaldamiseks ilmus "Postimees" pühapäeval, 17.novembril, erakorralise väljaandena. Hiljem "Postimehe" igas numbris ilmus sütitavaid artikleid kodu kaitsmise ja rahvaväe loomise vajadusest. Jgakord kutsuti julgeid mehi üles astuma rahvaväkke, sest "vabadus on üksi vahvade päralt". Hoopis tagasihoidlikumalt "Postimehest" suhtus rahvaväe loomise ja vabatahtlike kokkukutsumise küsimus-

tesse "Päevaleht". Aj.Valitsuse 16.nov. üleskutsed "Päevaleht" avaldas alles 18.nov., kuigi ka temal tehti ettepanek erinumbri väljaandmiseks 17.novembril. Hiljem "Päevaleht" piirdus sageli ainult ametlike teadaannete avaldamisega, ilma erilise kihutustööta rahvaväe loomise kasuks. Täiesti erapooltult rahvaväe ja sellega ühenduses olevatele küsimustele suhtus "Sotsialdemokraat". Piirduti ametlike teadaannete avaldamisega, ilma et oleks kirjutatud nende poolt või vastu. Seega ajakirjanduse suhtumine rahvaväe loomisele ja sellega ühenduses olevatele küsimustele oli üldiselt heatahtlik, kuid, kahjuks, kaugelki mitte niivõrra aktiivne ja hoogus, nagu seda nõudis olukord. Ka oli ainult ajakirjanduse kaudu tehtav kihutustöö oma iseloomult juba liiga nõrk selleks, et rahvale kõigekülgselt ja usutavalt selgitada rahvaväe asutamise tähtsust ja vajalikkust. J.Tõnisson oli 16.nov. selleks nõudnud eriliste kihutustöö tegijate laialisaatmist üle maa. Mõnesugustel põhjustel see teostus aga alles 5.detsembril, kus maakondadesse läkitati selgitustööd tegema suur hulk kooliõpetajaid, valitsuse emissaride nime all.

Üldine hilinemine, nõrk kihutustöö ja äärmiselt segased sisepoliitilised olud ühenduses kodanike passiivsusega ja tagasihoidlikkusega olid põhjuseks, et vabatahtlikke tuli kokku hoopis vähe. 28. novembriks, mil algas sõjategevus, oli rahvaväe komisjonide kaudu võetud kõigest 800 vabatahtlikku. Ka järgnevatel päevadel see arv kasvas äärmiselt visalt, vaatamata sellele, et vabatahtlikele oli lubatud maksta päevaraha 3 mrk. päevas.

Sunduslik mobilisatsioon. Vabatahtlik rahvavägi oli valitsuse poolt kohe alul mõeldud ainult ajutiselt, kuni alalise rahvaväe kokkuastumiseni, mis esialgsete arvamuste kohaselt pidi sündima mitte hiljem kui eeloleva talve lõpul. Vabatahtlike kokkukutse ebaõnnestumine ühenduses sõjachu kasvamisega sundis aga valitsust kiirendama sundusliku mobilisatsiooni läbiviimist mis Viru maakonnas otsustati kuulutada välja juba 24. novembril. Ühtlasi saadeti 23.nov. kõigile maakonnaavalitsustele juhtnõörid sundusliku mobilisatsiooni teostamiseks, milleks kästi kohe asuda vastavate eeltööde tegemisele. Juhtnõörides kästi kutsuda kokku kõik "sõjariistu kanda võivad" me-

hed, kes 1. jaanuariks 1918. said 21-24 aastat vanaks, välja arva-
tud üksikud perekonna toitjad. Vastuvõtmine pidi algama 28. novemb-
ril. Mehed kohustati ilmuma komisjonidesse oma riietuses, kaasas
ühe nädala toidumoon. Viimase pidi andma see talu või mõis, kus
mees teenis.

Selle korraldusega oli astunud esimene tõsine samm eesti rah-
va organiseerimiseks riigikaitseks. Aj.Valitsuse otsus 23.11.
/ peale Virumaa / oli küll alles veel ettevalmistavat laadi; kuid
õige tee - kohustus kodanikel sunduslikult ilmuda lipu alla - oli
juba loitud. Meeste tegelik kokkukutsumine ja mobilisatsiooni väl-
jakuulutamise teostus siiski mõni päev hiljem, nagu nägime, 27. no-
vembril.

Mis puutub kohalikesse omavalitsustesse, siis mitte kõikjal Aj.
Valitsuse 27. novembri otsus ei leidnud heakskiitmist. Ägedasti
protesteeris selle vastu, näiteks, Tartu maakonnaavalitsuse esimees
J. Jans, kes muidu üldse tegi igasugu takistusi rahvaväe loomisel.
J. Jansi kirjavahetusest Vabariigi Valitsusega nähtub, et J. Jans
ei saa aru "milleks see suur sõjavägi ja veel suuremad kulud? Omo-
ti mitte sajamiljonilise Venemaa vastu?" "Suure" sõjaväe asemel
J. Jans teeb ettepaneku organiseerida "mõnetuhandeline miilitsavägi
ohvitseridest ja kohalikkudest vabatahtlistest". Oma ettepanekut
J. Jans põhjendas lootusega, et "välise kaitse annavad liitlased
ehk keegi teine, kellele meie oleme huvitav". Nimetatud mõtted
polnud mitte ainult J. Jansi vaimusünnitus, vaid nad, kahjuks, haa-
rasid võrdlemisi laiu ringkondi tolleaaja Eestis. Võõras võim maal
oli sajandite keskel rahvasse istutanud halva harjumuse loota ai-
nult võõraste abile. Sellega oli tugevasti lõõnud kõikuma usk oma
käsivarre tugevusse. Muistsete esivanemate kange vaim oli kadumas
eestlaste hulgast, sest sajandite kestel teda polnud kellelegi
tarvis.

Jhenduses rahva üldise moraalse surutisega, mille lõi sõjaoh-
t N. Venega, tekkis olukord, kus eestlaste enesekaitse tahe tundus
halvatuna. Üldise mobilisatsiooni käsk ja sellele järgnev sõja-
seaduse väljakuulutamine riigis 29. nov., mis väljendas riigi kesk-
võimu kindlat tahet vastu panna, ei suutnud veel murda moraalset

halvatust. Ümberpööratud, see süvenes veelgi. Rahvas tõmbus instinktiivselt tagasi oma kodanikukohuste täitmisest, sest olukord, milles kodanikku neid kohustusi esmakordselt täitma kutsuti, oli niisugune, et see temas ei äratanud usaldust uue võimu vastu.

Mobilisatsiooni aparaadi üldise korraldamatuse tõttu viibis ka sundmobilisatsiooni algus maakondades, välja arvatud Virumaal. Näiteks, algas Lääne-, Harju- ja Pärnumaal meeste vastuvõtmine 2. detsembril, Viljandi-, Tartu- ja Järvamaal - alles 5. detsembril. Neil põhjusil ka meeste sunduslik kokkukutse ei täitnud kaugeltki temale pandud lootusi. Sõja alguks, 28. nov., suudeti rahvaväe komisjonide kaudu mobiliseerida kõigest 1536 meest, neist 800 vabatahtlikku. Kui siia juurde arvata veel need, kes olid sattunud rahvaväkke väljaspool komisjone, nagu ohvitserid, kooliõpilased, mõned vabatahtlikud j.n.e., mis kokku 28. nov. ei võinud anda üle 600-700 mehe, siis tõuseb kokkukutsutud kodukaitsjate arv kaitseliiduta 2200-2300 mehele. On selge, et see arv on üsna tühine võrreldes meie tolleaegsete võimalustega.

Ka kaadri suhtes sundmobilisatsioon jättis soovida paremat. Ohvitseride, arstide ja ametnike suhtes maksis küll juba 16. novembrist kohustus ilmuda teenistusse, mis karistuse ähvardusel tuletati meelde veel 29. novembril. Allohvitserid mobiliseeriti aga esialgu ühistel alustel sõduritega. Tagajärg oli see, et rahvaväes ei jatkunud veltveebleid ja allohvitsere. Seepärast, kindral A. Tõnissoni ettepanekul, 7. detsembril otsustati mobiliseerida sunduslikult kõik veltveeblid ja allohvitsereid kuni 35 aasta vanuseni.

Mobilisatsioon ei annud ka vajalisel määral arste. Seepärast peastaabi ülema ettepanekul otsustati 11. dets. kutsuda sõjaväe teenistusse kõik arstid, kes lõpetanud arstiteaduskonna 1916-1918 aastail.

Rahvaväe organisatsioon. Rahvaväe esimese organisatsiooni kava oli kindralid A. Larka ja A. Tõnisson koostanud juba Soomes maapaos viibides. Kava nägi ette ühe cesti diviisi ellukutsumise, koosseisus: diviisi juhatus, 6 jalaväe rügementi, 1 kuuepatareiline suurtükiväe rügement, 1 neljaeskadroniline ratsaväe rügement ja 1

inseneriväe pataljon, kokku 487 ohvitseri, 79 sõjaväe ametnikku ja 13115 alamväelast /allohvitserid ja sõdurid/. Kava leidis heakskiitmist. Diviisi ülemaks määrati kindral-majoor A.Tõnisson, staabi-ülemaks polkovnik J.Rink. Diviisi tegelikule formeerimisele, alates 21.novembrist, asuti järgmiselt:

Diviisi juhatus:	asukoht	Tallinnas;
1. rügement, ülem kindral-majoor E.Pödder -	-"	Tallinnas;
2. -" -" - polkovnik J.Unt -	-"	Tartus;
3. -" -" - alampolkovnik E.Kubbo -	-"	Võrus;
4. -" -" - polkovnik A.Seiman -	-"	Narvas;
5. -" -" - alampolkovnik N.Reek -	-"	Rakveres;
6. -" -" - " - J.Puskar -	-"	Pärnus;
suurtükiväe rügem., ülem kapten H.Kauler -	-"	Tallinnas;
ratsaväe -" -" -" - G.Jonson -	-"	Tallinnas;
inseneriväe pataljon -" -" - M.Riiberg -	-"	Tallinnas;
diviisi arst - - - dr. H.Leesment.		

Rahvaväe üldine arvuline koosseis 28.nov. tõusis 1600 mehele, millest 1300 meest diviisis ja ümmarguselt 300 keskasutistes. Ohvitseride ja ametnike rahvaväes teenis tol ajal 460.

Kokkukutsutava rahvaväe sisekorra aluste väljatöötamiseks moodustati, sõjaministri eesistumisel, komisjon, kuhu kuulusid kindralid A.Tõnisson ja E.Pödder, polkovnik Liiberg, kapten Pitka ja sekretärina A.Šipai. Komisjoni töö tulemusena kujunesid "Juhtnõõrid rahvaväe polkude ülematele", mis maksma pandi. Juhtnõõrides nõuti, et rahvavägi "ajutise Eesti sõjaväena, peab olema vastavalviisil õpetatud ning sedavõrd distsiplineeritud, et ta ülesannete täitmise juures korralikult tarvitada võiks". Rahvaväelastelt nõuti "arusaamist oma ülesannetest" ja "oma kohuste korralikku täitmist kodumaa vastu". - Kasarmus õppustel, harjutustel, vahi- ja korra-teenistuses pandi maksma harilik sõjaväe kord ja distsipliin. Kuid teenistusest vabal ajal, väljaspool kasarmute piirisid oli iga sõjaväelane vaba kodanik; ka ülemate teretamine sel ajal polnud sunduslik. Erilist rõhku juhtnõõrides kästi panna rahvaväelaste meeleolu alalhoidmisele ja tõstmisele, milleks nõuti puhtaid, sooje ruume ja head toitu ühenduses mitmesuguse meelelahutusega, nagu laul,

muusika, mitmesugused lõbustused j.n.e. Auastmeid rahvaväes kästi mitte tarvitada, vaid ohvitseri ja alamohvitseri nimetada nende ametite järgi. Ka vormiriietuse suhtes asuti scisukohal, et see ülematel ja sõduritel peab olema ühesugune. Roodude ja komandode nooremaid ohvitseri kohustati elama kasarmus ja sööma ühiskatlast, et rahvaväelaste hulgas arendada "üksteisest arusaamist ja lugupidamist". Rahvaväelaste määramine ohvitseride juurde "isiklikuks teenimiseks" oli keelatud, kuid "ametiasjade täitmiseks" iga ülema juurde, rooduülemast alates ja kõrgemale, määrati üks rahvaväelane käskjalaks.

Juhtnõõrides peegelduvad selgesti tolleaegsed arusaamised ja töökspidamised meie kaitseväge ülesannetest ja sisemisest korrast. Kuigi mitmed määrused, nagu auastmete ärakaotamine, vormiriietuse ühtlustamine, mittetervitamine j.n.e., väljendavad veel 1917.a. revolutsiooni järelmõjutusi, mis järkjärgult aegusid, osutusid paljud tol ajal maksmapandud põhimõtteist siiski niivõrra elulis- teks, et nad on kujunenud meie kaitseväge jäädavaks raudvaraks kuni tänapäevani. Viimaste hulka kuulub küll kõigepealt nõue, et kaitseväelane peab aru saama oma kohustest ja ülesannetest, samuti, et kaitseväge juhtide ja sõdurite vahel tuleb kõigi abinõudega arenda- da vastastikku arusaamist ja lugupidamist. Armsaks traditsiooniks kaitseväes on kujunenud ka sõduri meeleolu alalhoidmine ja arenda- mine, nagu seda nõuavad juhtnõõrid, kusjuures koguni abinõud selle saavutamiseks on jäänud samadeks. Juhtnõõre võib seega lugeda ül- diselt kõigiti õnnestunuiks. Sündinud olukorras, kus riiklik võim oli alles veel kujunemisel, meie rahvavägi vajab kõigepealt tuge- vaid moraalseid aluseid, et teda liita kokku üheks tervikuks. Mida järsumalt sealjuures katkestati ühendus kõige sellega, mis oli halba endises vene sõjaväes - ohvitseri eraldumine sõdurist, vä- line, mehaaniline distsipliin j.n.e. - seda parem meie kaitseväge tulevikule.

Mis puutub rahvaväge keskjuhatusse, siis sel alal tükk aega valitses selgusetus. Ajutise Valitsuse moodustamisega 24.veebua- ril 1918.a. sõjaministriks oli saanud kindral-majoor A.Larka. Kuid kindral Larka jõudis maa- paast kodumaale alles 13.nov. 1918.a. Tema

asetaitjaks määrati 11.nov. - polkovnik J.Soots, kes samuti polnud kohal ja 12.novembril - kindral-majori E.Pödder. Kodumaale jõudnud kindral Larkal, sõjaministrina, puudus aeg ja võimalus oma tööaparaadi - staabi - väljaarendamiseks. Staabi organisatsioon ja tegevus kandis seepärast alul juhuslikku ilmet. Oli moodustatud vaid sõjaniistri kantselei mõne käskudekaitja ohvitseriga. 26. novembril uueks sõjaministriks sai K.Päts, mis puhul kindral Larka määrati peastaabi ülemaks. Peastaabi ülemal päevakäsust Nr.1, 27. novembrist, selgub, et staabi koosseisu kuulus: sõjainistri juures 2 adjutanti ja üks sekretär, sõjaministeeriumi staabi komandant ja ta abi, sõjaministeeriumi trükkoda ja kantselei. Töö arenedes, peastaabi organisatsioon laienes järkjärgult ning päevakäsu Nr.2 järel, 6.12.18, ta koosseisu kuulusid järgmised valitsused ja jaoskonnad, kes kõik allusid peastaabi ülemale: mereväe, suurtükiväe, inseneriväe, varustuse, kohtu- ja arstivalitsused, mobilisatsiooni, rea, inspektori, komandandi ja teadete jaoskonnad ja kantselei. Tööaeg staabis määrati kella 0900 hommikul kuni k.0900-ni öhtul, lõunavaheajaga kella 1300-st kuni k.1600-ni. Lõunavaheajal tööd ei tohtud katkestada. Osa valitsusi ja jaoskondi oli kohustatud töötama kuni kella 2400-ni öösi. Jgal öhtul k.2000 oli määratud peastaabis üldine nõupidamine, millest peale valitsuste ja jaoskondade ülemate võtsid osa ka Tallinnas asuvate väeosade ülemad.

Konstantin Pätsu kutsumisega pea- ja sõjainistriks rahvaväe kõrgema juhtimise küsimus polnud veel kaugeltki lahendatud. Valitsuse juhina K.Pätsul puudus aeg ja võimalus süveneda küllaldaselt rahvaväkke puutuvaisse küsimusisse. Tegelik töö jäi seega peastaabi ülema õlule, kuna väeosades seda tööd pidi koordineerima ja juhtima kindral Tõnisson. Kuid erakordsed olud, nagu neid elasime üle novembris 1918, nõudsid rahvaväe organiseerimisel tugevat ja kindlat võimu, kui seda oli poliitiliste ülesannetega koormatud sõjaministril. Seisukord kujunes veelgi raskemaks sõjategevuse algades rindel, kus rahvaväe organiseerimise ja varustamise küsimustele tuli juurde vägede operatiivne juhtimine. Usna paratamatult pidi seegi jääma peastaabi ülesandeks, mille koosseisus aga puudus täielikult eriorgan operatiivsete küsimuste lahendamiseks. Nagu

nähtavad edaspidised sündmused, muutus ka kindral Tõnissonile võimatuks tegevuse juhtimine mõlemal väerinnetel. Seega peab üldiselt jõudma arvamusele, et rahvaväe esimene organisatsioon ühe diviisi näol oli küll loodud rohkem rahvaja tingimustele vastavalt. Nähtavasti oli see organisatsioon tekkinud 1917.a. rahvusdiviisi eeskujul, mis aga enam ei vastanud 1918.a. muutunud sõjaaegsele olukorrale.

Välisabi organiseerimine. Vabadusesõja eel ja alul pandi suuri lootusi välisabile. Vast olid need lootused liigagi suure, kuna oma jõudu ilmselt alahinasti. Selle põhjuseks oli meie ajalooline minevik, kus meil sajandite kestel oli võimaluski puudunud saada ülevaadet sellekohta, mida õieti suudame. Asjaolu, et meie vaenlaseks kujunes vene enamlus nagu tõukas veelgi rohkem panna lootusi välisabile, kuna teati et võitlusest enamlusega oli huvitatud kogu kodanlik kultuuriline maailm. Alul loodeti koguni, et meid erapooletu maana teised riigid võtavad oma sõjalise kaitse alla. Nende lootuste nurjudes, rööbiti rahvaväe organiseerimisega, asuti soetama välisabi, nii meie vennasrahvalt Soomelt kui sõbralikelt suurriikidelt.

Mõte Soome abile juhtivates ringkondades tekkis kohe, niipea, kui hakkasid konkreetsemalt selguma N.Vene pealetungiplaanid ühenduses meie enda jõuetusega neile vähemalt esialgselt vastu panna. Juba 23.nov. valitsuse koosolekul sõjaminister mainis soome abi kahe polgu näol, kuna samal ajal portfelliita minister, J.Tõnisson, tegi ettepaneku Soomest paluda relvi ja laskemoona. Aj.Valitsuse ülesandel J.Tõnisson, kes omas tutvusi Soome valitsusringkondades, ühes haridusminister P.Pölluga sõitiski juba järgmisel päeval Soome hankima toetust vennasrahvalt.

Soome tol ajal oli end jõudnud täiesti vabastada enamlaste võimust. Lühiajaline, edukas võitlus maa põlise vaenlasega, venelasega, oli tõstnud kõrgele rahva enesetunde. Ühtlasi, alles hiljuti lõppenud lahingute mälestusena, hõõgus rahva hinges veel elavalt edasi viha põlatud "rüssa" vastu. Seda alateadlikku raassi viha venelaste suhtes Soomes tuntakse üldiselt palju elavamalt kui meil. Ta on vast võrreldav meie suhtumisega sakslastele.

Oli teada, et Soome suhtub üldiselt heatahtlikult meie abipalvetele. Teatavaid isiklikke lubadusi oli solles suhtes J.Tõnissonile antud juba 1917.a. lõpul ja 1918.a. alul Soome presidendi J.Swinhufuði poolt. J.Tõnissonil oli meie abistamise asjus läbirääkimisi mitmete ministritega. Valitsuse koosolekul, kus see küsimus tuli arutusele, välis- ja sõjaminister suhtusid abiandmisse tagasihoidlikult, rõhutades Soome enese rasket seisukorda. Sel hetkel tõusis püsti president Swinhufud ja, toetudes mõlema käega lauale ütles saksa keeles rõhuga: "Vendi peab aitama!" See esimene tegelik abi Eestile Soomest otsustati jaatavalt ainult tänu president Swinhufuði isiklikule eestisõbralikule väljaastumisele. Esimesed relvad ja laskemoon Soomest jõudis tegelikult Tallinnasse juba 29.nov. ja 5.dets.

Mõni päev hiljem pöördus välisminister J.Poska Valitsuse ülesandel Soome valitsuse poole palvega rahalise laenu saamiseks. Pärast pikemaid läbirääkimisi õnnestuski saada laenu 10 miljoni S.marga suuruses, Eesti erapankade ühisel vastutusel. Hiljem see laen suurendati 20 miljoni S.margani.

Viibides Helsingis, J.Tõnisson ja J.Poska püüdsid hankida Soome valitsuse nõusolekut ka abivägede saatmiseks Eestisse. Küsimus tuli arutamisele valitsuse ja eduskunna poliitiliste rühmade esindajate ühisel nõupidamisel. Selgus, et Soome põhiseadus ei luba saata ajateenijaid väljaspoole riigi piire. Ühtlasi leiti, et käesolev välis- ja sisepoliitiline olukord ei võimalda soome kaitsejõudude nõrgendamist.

Ühenduses ametlike läbirääkimistega meie ja soome valitsuste vahel, Eesti toetamise küsimus leidis elavat vastukaja Soome ajakirjanduses ja seltskonnas. Põhjaliku informatsiooni ajakirjandusele meie vabadusepüüetest ja raskustest nende teostamisel oli andnud juba J.Tõnisson kohe pärast Soome saabumist. Ajakirjanduse kaudu jälgiti sündmuste edaspidist arenemist Eestis. Enamlaste järkjärgune edasitung Soome lahe lõuna kaldal kutsus esile elavaid poolehoidu avaldusi meie aadressil ühes üleskutsetega meie abistamiseks ühel või teisel kujul. Dr.Lauri Kettunen, mag.Heikki Klemeti ja Dr.O.V.Louhivuori olid esimesi mehi, kes eesti asja Soomes omaks

võtsid ja selle heaks aktiivselt tööle asusid. "Eestit peame aita-
ma, Eesti ja meie eneste pärast!" - see oli juhtiv mõte, mis meile
abiandmise küsimuse Soomes asetaski täiesti reaalspoliitilisele aluse-
le. Mitte ainult poolehoidu ja sõpruse tunnetest meie vastu, vaid
meie vennasrahva enda terve enesealalhoidu instinkt sundis neid mei-
le appi tulema. "Soome iseseisvust ja vabadust kaitstakse mitte ai-
nult Soome lahe põhja, vaid ka lõuna kaldal, kus venelaste edasi-
tung on Helsingile sama ohtlik kui Tallinnale". Mõlema rahva õnneks
leidis Soomes mehi, kes ajaloolisel hetkel neist lihtsast geopoli-
tilisest tõsiasi just oskasid teha õigeid järeldusi. Muidugi ei vä-
henda need asjaolud sugugi meie silmis vennasrahva abi moraalsel
väärtust. Meie seisukohalt oli vast paremki, et meile tulid appi
mitte Soome riigiväed vaid vabatahtlikud. Ühelt poolt see lähendas
mõlemad rahvad tugevasti üksteisele, teisalt tõi aga ka sõjakäi-
guks Eestisse elemendi, kes ise kogu südamega andus sellele ette-
võttele.

Soome sõjaväelastest pani esimesena käed külge Turu pataljonis
teeniv reserv-leitnant E.Branders, kes endaga tõmmas ka kohe kaasa
sama rügemendi staabiülema, major M.Ekströmi. Juba 11.dets. leit-
nant Branders pöördus Soome sõjaministri poole palvega lubada asuda
ühe 700 mehelise vabatahtlike salga formeerimisele. Rööbiti leit-
nant Brandersi sammudega oli vabatahtlike saatmise küsimuse tõst-
nud üles ka välisministeeriumi ajakirjanduse osakonna juhataja,
mag.J.Ruth, kelle algatusel moodustati Helsingis sõjalise abiandmi-
se toimikond. 11.dets. nimetatud toimikond esines peaministrile pike-
ma märgukirjaga, kus paluti, et "valitsus lubaks avalikult värbida
vabatahtlikke Eestisse saatmiseks ning tootaks neid osi relvade, las-
kemoona ja muu sõjatarvete andmisega. Märgukirjadest nähtub, et ka-
vatsusel oli formeerida juba vähemalt kaks salka, kusjuures juhti-
deks olid ette nähtud oberst Kalm ja major Ekström, kellelt oldi
saadud juba nõusolek. Valitsuse nõusolek salkade formeerimiseks
saadi mõni päev hiljem.

Nii kaugele olid arenenud asjad, kui 20.12, Helsingi naiste
algatusel, peeti ära suurem koosolek seltskondliku abiandmise kü-
simuse läbiarutamiseks Eestile. Koosolekust võtsid osa kõik selts-

konnategelased, kes sellele küsimusele kaasa tundisid. Muude hulgas oli kutsutud koosolekule ka kolm esindajat igast poliitilisest rühmast. Koosolekul moodustati Eesti Abistamise Peatoimkond /Viron Avustamisen Päätöimkunta/, Dr.O.V.Louhivuoriga eesotsas.

23. detsembril meie esindaja Helsingis, dr.O.Kallase ja Peatoimkonna vahel sõlmiti ametlik leping saksakeelse tekstiga. Lepingu järele oldi kohustatud moodustama kaks iseseisvat sõjaväeosa, kokku umbes 2000 meest, üks - major Ekströmi, teine - oberstleutnant Kalmi juhatusel. Mõlemad pidid olema valmis hiljemalt kolme nädala jooksul. Väeosade ülesandeks nähti ette "kaitsta Eesti piire Venemaalt sissetunginud enamlaste vastu". Väeosad pidid alluma täielikult Eesti Ülemjuhatusale. Kõik ülespidamise kulud vabatahtlikele hangib Eesti Valitsus, kes on kohustatud ühtlasi kandma hoolt invaliidide ja langenute perekondade eest. Lepingu kindlustamiseks Eesti Valitsus pidi maksma ühe miljoni Soome marka Peatoimkonna käsutusse. Juba 20.12. avati Helsingis Üliõpilasmajas punkt vabatahtlike registreerimiseks. Hiljem neid punkte avati ka maakondades, kokku paarikümne ümber. Vabatahtlikke tuli rohkesti, nende hulgas mehi kõigist seltskonnakihtidest. Rohkesti oli ka koolinoorsugu, koguni alaealisi. Viimastelt nõuti vanemate nõusolekut, sest tuli ette salajasi jooksusid kodunt. Jlmus ka täiesti õpetamata mehi, kellele korraldati lühiajalised õppused relva kasutamises. Enne Jõulut vastuvõetud mehed lasti pühadeks koju, sest väeosade formeerimisele kavatseti asuda alles jaanuari kuus. Kuna aga Eestist saadud teated kirjeldasid meie rasket seisukorda rindel, siis major Ekströmi algatusel 1.kompani tema salgast kutsuti kokku ajalehtede kaudu juba 27.dets., varustati kiires korras ja saadeti Eestisse. Kompani jõudis kapten Eskola juhatusel jäälõhkujal Tallinnasse 30.dets., kus ta võeti vastu soojade tervitustega. Kompaniga kaasa sõitsid ka mitmed Peatoimkonna liikmed, et lähemalt tutvuda oludega Eestis. Teised Ekströmi kompanid järgnesid esimesele jaanuari alul. Transportide julgeoleku tagamise merel oli lahesti oma peale võtnud Tallinna reidil asuv Inglise laevastik. Kokku oli Tallinnasse jaanuari alul jõudnud ümmarguselt 600 meest. Major Ekström moodustas oma salgast kaks pataljoni,

I pat.- kapten Eskola, II - kapten Kanerva juhtusel, kokku 5 laskur kompanit. Kuulipildujad, nii kerged kui rasked, kokku 24 rólva, olid antud 1-se komp. juurde. Vajalik relvastus saadi Eestis.

Seega soomlased, eraalgatuse alusel, suutsid paari nädala jooksul koguda, organiseerida, varustada, osalt isegi välja õpetada ja Tallinnasse saata sama palju vabatahtlikke kui meie ise Vabadusesõja eel. Ometi soomlased tegid seda võõra, meie aga iseenda kaitseks, kusjuures meil oli tööde rakendatud laialine riiklik aparaat. See vaikene võrdlus vast ehk aitab väärtuslikult hinnata vonnasrahvalt meie kasuks tehtud jõupingutust. Muidugi kogunes soome vabatahtlike lipu alla inimesi väga mitmesugustel motiividel. Nende hulgas oli kahtlemata ka lihtsalt seiklushimulikke relvakandjaid, kelle lainetama löönud tunded ja tungid ei olnud veel leidnud rahuldust selles lühiajalises arveteõiendamises "rüütsaga", mida neile oli võimaldanud Soome vabadusesõda. Neile põliste palgasõduritele Eestis avanesid lootused uuteks huvitavateks avantüürideks ja läbielamusteks. Kuid meie seisukohalt pole mitte tähtis, missugustel motiividel tulid meile Soome esimesed sõdurid. Tähtis on, et nad tulid ja veel õigel ajal kohale jõudsid. Asjaolu, et nad tulid vabatahtlikult, tõstab kahtlemata Soome abi moraalset väärtust.

Kokkuleppel Peatoimkonnaga oberst-leutnant Kalm avaldas üleskutse tema väeosa astumiseks 21.detsembril. Väeosa tegelik formeerimine algas 31.dets. ja edenes väga jõudsasti. Vabatahtlike tuli kaugelt rohkem kui suudeti vastu võtta. Oli korraldus, mitte ületada 1000 meest. Kuna aga väeosa koosseisu täpselt ei kontrollitud, siis kujunes "ametlik" ja "tegelik" koosseis, sest ei raatsitud saata tagasi inimesi, kes hea meelega soovisid kaasa tulla. Vastuvõtmisel kontrolliti ka vabatahtlike meelsust, et hoiduda kommunistidest. Raskusi tekitas ohvitseride saamine, sest tegevteenistuses olevatele ei lubatud väeosa astuda. Tuli leppida ainult reservväelastega. Oberst-leit.Kalm nimetas ise väeosa "Pohjan Pojad". Juba 12.jaan. "Pohjan Poegade" I pataljoni võidi saata Tallinnasse, ülejäänud osad jõudsid kohale 26.jaanuariks. "Pohjan Poegade" rügemendi koosseisu kuulusid staap, 2 pataljoni a 3 laskurkompanit ja 1 raskekuulipildujate kompani, üks 3-patareiline suurtükiväe grupp, luurajate ja ratsakomandod,

suuskurosad ja majanduseosakond, kokku: "326" ohvitseri, ametn., allohv. ja "1788" sõdurit. Relvastusena Pohjad Pojad omasid vene vintpüssid, igas laskurkompanis 2 kerget Levis kuulipildujat ja peale selle mõnedes kompanides ka kk.Madsenid; pataljoni r.k. kompanis oli 6 rasket kuulipildujat. Jaanuari lõpul Pohjan Pojad jõudsid Tartusse, kus vastuvõtt kujunes väga südamlikuks. Soomlaste eneste ütөлuse järele nad olevat siin leidnud "sootu teisi inimesi kui Tallinnas - uue kodu, uusi vanemaid, õdesid ja vendi, kuid mis kõige üllatavam - pruute", nagu see harilikult juhtub sõjaaja oludes.

Jnglise abi. Lootus inglise abile oli Eestis väga levinud juba saksa okupatsiooni ajal. "Jnglismani tulekust" küll palju tol ajal ei kõneldud, ei tohitudki kõnelda, kuid sellesse usti, loomusunniliselt, nii linnas kui maal. Seda usku ei suutnud kõigutada ei sakslaste võidud Lääne rindel ega nende seletused saksa võimu igavesti jäämisest Eestisse. Usti kindlasti, et "inglismanist" sakslased ikkagi jagu ei saa, mispärast jäädi kõikumatuks oma poolehoidus suurele demokraatlikule maailmariigile. Saksa okupatsiooni võimudki kartsid väga seda rahva poolehoidu inglastele, ühendust inglastega sel või teisel viisil, mis hõljus õhus, tundus kõikjal, ilma et ta vastu oleks suudetud võidelda politseilike abinõudega.

Kui saksa väed maalt hakkasid välja minema, siis alul oli võrdlemisi levinud arvamus, et nende asemele tulevad kohe liitlased, resp. inglased, kes rinde sakslaste käest üle võtavad. Jnglaste viibimine tekitas rahvas teatava pettumusetunde mis läks niikaugele, et selles, lõpuks, hakati juba tõsiselt kahtlema.

Saksa sõjalaevastiku hävimisega 1918.a. sügisel N.Venemaa oma laevastikuga kujunes Baltimere täieliseks peremeheks. Vaatamata revolutsioonijaaja segadustele, vene Baltimere laevastik oli tol ajal siiski niivõrra tugev, et ükski mereäärsetest riikidest ei võinud temale siin olla vääriliseks vastaseks. Meil Vabadussõja alul puudus sõjalaevastik täiesti, sest sakslastelt üle võetud suurtükilaev "Bobr", pärastine "Lembitu", oli veel korda seadmata. Eesti omab " " km merepiire, mis olid täielikult avatud N.Vene kallaletungidele merelt. Samuti kaitseta oli riigi pealinn ja parim

sadam, Tallinn, ühes merouhendustega Lääne-Euroopasse. Niisuguses olukorras oli selge, et meie võitlus N.Venega võis õnnestuda ainult ühel tingimusel, nimelt, kui keegi Lääne-Euroopa suurriikidest oli nõus saatma oma laevastiku Soome lahte resp. Tallinnasse, tagades seega meie julgeoloku morelt. Ei olnud kahtlust, et kõne alla võis tulla ainult Maailma morede valitseja inglise laevastik. Inglise maal puudusid erilised huvid Baltimere või selle idaranniku vallutamiseks. Ta ei võinud seega kuidagi viisi saada ohtlikuks kohalike rahvaste iseseisvuse püüetele. Umberpööratud. Vastukaaluks siin valitsevaile vene-saksa agressiivsetele valitsemisihadele inglaste mõju kõvenemine Baltimere kallastel meie seisukohalt võis olla ainult kõigiti tervitatav. Mis puutub inglastesse enesesse, siis, ühenduses nende üldiste välispoliitiliste põhimõtete-ga pärast Maailmasõda /v.lhk..../ nad olid vähemalt teatava määrani huvitatud ka Baltimere idarannikust. Inglaste majanduslik huvi piirdus peamiselt mõnesuguste toorainete saamisega, nagu metsasaadused ja lina.

Meie välisdelegatsiooni abipalved leidsid seega Londonis üldiselt soodsa aluspinna. Pärast pikemaid läbirääkimisi nii Londonis kui Pariisis esitati inglise valitsusele lõpulik märgukiri abisaamise asjus. Abi iseloomu ja suuruse kohta saadi tapsemaid andmeid sõjaminister kindral Larkalt, kes selleks oli sõitnud Kopenhagensisse. 20.novembril oli Londonis kokkusaamine inglastega, kus abiandmine otsustati jaatavalt. Kokkusaamisest võtsid osa meie poolt professor A.Piip, M.Martna ja Virgo, inglastelt - välisminister lord R.Cecil, merestaabi ülema abi, viceadmiral Sir S.R.Freamantle ühes kindralstaabi esindajaga, kolonel Kiss'iga. Inglaste tingimuseks abiandmisel meile oli, "et meie valitsus olgu püsiv ja kindel ja seisku demokraatlikul alusel võitluses enamluse ja korralageduse vastu". Novembri kuu lõpul inglise sõjalaevastik rearadmiral Sir E.Aleksander Sinclair'i juhatusel sõitis Balti merde, eesmärgiga jõuda ka Tallinnasse. Laevastiku koosseisu kuulus 5 kergeristlejat, 9 destroyerit ja üks transport, kuna transport tuli tagant järgi. Kaotanud Hiiumaa kohal ühe kergeristleja /"Cassandra"/ miini otsas, laevastik läks tagasi ja asus Liibavi sadamasse.

Meil teated inglaste peatselt ilmumisest Tallinnasse levisid kulu-
tulena juba novembri kuu lõpul. Rindel asuvatele väeosadele neid
teateid anti edasi niivõrra sagedasti, et inimesed, lõpuks, kaota-
sid neisse igasugu usu. Ka Tallinnas inglasi detsembri alul oodati
pikisilmi, tähendas ju nende ilmumine tol ajal meile olla või
mitte olla. Esimese tegoliku sammu side loomiseks inglise laevas-
tikuga tegi vahepeal Venemaalt läbi Soome Eestisse jõudnud endine
rahvusdiviisi ülem, polkovnik J.Laidoner. Väevalt kodumale taga-
si jõudnud polkovnik J.Laidoner, tormile merel vaatamata, sõitis
Liibavisse, kus 11.dets. andis admiral Sinclairile üle meie valit-
suse tungiva palve sõita Tallinnasse. Admiral nõustus ainult pärast
põhjalikke seletusi olukorrast ja saanud sõiduks ka nõusoleku admi-
ralteedilt. Londonis oli Piip vahepeal korranud uuesti meie abi-
palvet, juhtides tähelepanu sellele, et ega Suur Inglismaa ühe
ristlõga pärast ometi oma poliitikat ei muuda. Sellega oldi tabavalt
puudutatud inglase uhket enesetunnet. Laevastik sõitis Liibavist
alates meie lootside juhatusel, kes Laidoneriga olid kaasa sõitnud
ja hästi tundsid miinidest vaba laevateed. Suur Briti rahvas ulatas
meile Vabadusesõjas esimesena oma abistava käe, ilma et selle
eest oleks nõudnud vähimatki poliitilist vastutasu. Inglise abi
aitas meid üle esimesest kõige raskemast ajajärgust sõjas. See-
pärast on loomulik, et inglise laevastiku vastuvõtt Tallinnas 12.
detsembril kujunes suurejooneliseks ja südamlikuks poolehoiu aval-
duseks meie vägevatele sõpradele.

Saksa vabatahtlike palkamise kavatsused kerkisid üles Viru maava-
litsuse esihehe algatusel, kellele sakslased olid teinud ettepane-
ku meie teenistusse astuda. Küsi ust kaalutakse Valitsuses juba
14.novembril. Mõni päev hiljem kindral Tõnisson valitsuse volini-
kuna alustas Rakveres läbirääkimisi saksa kreisipealikuga vaba-
tahtlike palkamise üle. Selgus, et saksa kohalik ülemus on nõus
andma meie teenistusse 4 kompanit, igaüks 250 meest. Seega 1000
meest ühes kõige vajaliku relvastusega ja varustusega, kaasa arva-
tud koguni suurtükid. Valitsus viivitas siiski küsimuse otsustami-
soga lõplikult. Ühenduses riigikaitse üldise korraldamisega seda
küsimust kaaluti ka vahepeal kokkuastunud Maapäeva kinnisel koos-

olekul, 23.nov., kus selgus, et eriti pahempoolsed ringkonnad on sakslaste palkamise vastu. Nii tähendas sellekohta K.Ast: "Et aga kojuminevatest saksa sõjavägedest palgalist väge luua, see ei ole kõlbulik. Mis ütleks meie maa. Neid, kes siiaamaani on elanikke surunud, paluda nüüd edasi jääda". Küsimus on seega nihkunud poliitilisele pinnale, kus takistusena nagu muudelgi aladel seisab ees cesti-saksa poliitiline vastolu. Tundub, et ka meie rahvaväe keskjuhatuse suhtus sakslaste palkamisse teatava umbusaldusega. Sest, kui sakslased Tõnissonile Rakveres 21.11. teatasid, et onam- lased 22.11. kavatsesid Narvale peale tungida, siis kindral Larka Tõnissoni sellekohasele telegrammile teeb järgmise märkuse: "Minu arvates tahavad sakslased kõmu teha, et oma teenistusse võtmist kiirendada ja rohkem palka välja norida". Poliitiliste vastolude ja teatava umbusalduse tagajärjel küsimuse otsustamine viibiski senikauni, kuni 27.11. Kindralkomandolt saadi vastus, et "ainult siis võib sõjariistu ja abi anda, kui Ajutine Valitsus saksasõbraliku politika välja kuulutab". Sellega oli saksa kõrgem väejuhatuse igasugu abiandmise kujunenud olukorras lihtsalt ära keelanud. Neil põhjusil ka vabatahtlike palkamise küsimuses ei jõutud kaugemale kavatsusist, seda enam, et hiljem, taandumise ajal, saksa väed juba niivõrra laostusid, et keegi neist ei olnud enam nõus tulema üle meie teenistusse.

Saksa soost eesti kodanike koondamine eriväeossa sündis sellekohase kokkuleppe alusel, mis sõlmiti pea- ja sõjaministri K. Pätsi ja sakslaste esindajate vahel. Alates 27.11. asuti sakslaste üksuste loomisele korruga kahes kohas Rakveres ja Tartus. Viljandis oli juba 20.novembriks v.zur Mühleni juhatusel loodud 50-60 meheline vabatahtlike salk. Rakveres saksa vabatahtlikud koon- dati oberst Veissi juhatusel ratsa-kuulipilduja komandosse, mis esialgu anti juure 5. polgule. Tartus 27.nov. kutsuti ellu "Dorpa- ter Heimatschutz", kellega hiljem ühines ka v.zur Mühleni salk. Pärast Tartu langemist v. zur Mühleni kompani liitus Oberst Veissi ratsa-kuulipilduja komandoga, moodustades viimase juhatusel ise- seisva üksiku pataljoni, kes koos 5.polguga tegi kaasa Viru väe- rinde taandumise lahingud. Pataljon sai esialgu vajaliku varustuse Tallinnas asuvalt saksa Komiteelt.

Rahvaväe varustamine. Vabadusesõja ajal meie sõjavägi oli küll väikene arvuliselt. Ometi ta pidi omama enda koosseisus kõik need väeliigid ja võitlusevahendid, mis Maailmasõja kogemustel olid üldiselt võetud tarvitusele. Meie üldise kehvuse juures see tegi väga raskeks ja keerukaks sõjaväe varustamise.

Sõjaväe varustamise korraldamiseks 21.11. loodi eriorgan - Varustusvalitsus, eesotsas polkovnik Reimanniga. Alates 11.11. polkovnik Reimann oli olnud Kaitseliidu varustus valitsuse ülemaks, seega juba vähemalt üldiselt tuttav varustamise alal valitseva raske olukorraga. Varustusvalitsus allus alul vahetult peastaabi ülemale, hiljem aga - Ülemjuhatajale. Juba 28. novembril valitsuses töötas 69 isikut, neist ohvitseri ja sv. ametnikke 38. Valitsuse koosseisu tol ajal kuulusid raha-, toiduluse-, kraami- ja riiete, vabrikute- ja tööstuse-, korteri- ja kütte- ja sekretäri osakonnad ühes sadama ladude juhatusel. Peale nende ini este ja mõne väga puuduliku kantselei tarbeosana ei olnud Varustusvalitsuse käsutuses tol ajal peaaegu midagi. Selgub nide sellest katastroofilisest seisukorrast, mis meil sõja ajal valitses sõjaväe varustamise alal. Oli vaja väga palju idealismi ja usku tulevikku, et niisuguses olukorras asuda järjest kasvava sõjaväe varustamise küsimuse lahendamisele.

Järkjärgult arenedes, varustuse valitsus kujunes sõjaväe varustamise keskkohaks Ülemjuhatusel juures. Ta koondas oma ladudesse vägedele vajalikku varustust nii välisostude teel kui siseriigist, töötas selle, tarbekorral, ümber kasutamiskõlvuliseks ja jaotas siis väeosade vahel vastavalt viimaste vajadustele, toimetas oma töökodades tarvilikke paranduse- ja remonttöid j.n.e.

Peale selle kujunesid aga kohtadel veel oma varustuseorganid; väekoondistes - intendantuurid ja väeosades majanduseosakonnad. Nende organite ülesandeks oli vägedele vajaliku varustuse väljanõudmine varustusvalitsuselt ja kättetoimetamine sinna, kuhu ta oli määratud. Seadustes ettenähtud piirides võisid need organid toimetada ka varustusevõtmist kohapeal mitmesuguste rekvisitsioonide ja muude sunnivõtmiste näol. Omad majandusmehed olid koguni roodudes, kus teostus tegeliku varustuse väljajagamine sõduritele, toidu val-

mistamine j.n.e., mille korralikkuse eest kandis seaduslikku vastutust eestkätt rooduülem isiklikult.

Varustusvalitsuse esimeseks ja kiiremaks ülesandeks oli võtta üle saksa sõjavõimudelt Vabariigile kuuluvad laod ja muud ruumid ühes sissesendetega, inventariga, tagavaradega ja kassaseisudega, nagu see oli ette nähtud lepinguis. Ülevõtmist toimetati koos Riigivaranduste ülevõtmise komisjoniga, mille liikmeks oli ka Varustusvalitsuse ülem. Enne 21.11.ülevõtmist oli toimetanud Kaitseliit. Peab tähendama, et ladude ja tagavarade ülevõtmised sakslastelt tol ajal kujunesid enamasti nende asutuste lihtsaks ülesotsimiseks ja valve alla võtmiseks meie poolt. Asus leitava eseme või varanduse juures veel saksa valvepost, siis pandi tema kõrvale ka relvastatud eesti sõdurid, kes said käsu takistada väljavedu laost sellekohase loata. Muidugi tekitas niisugune talitusviis meie poolt sakslastes palju pahameelt. Oli aga siiski ainus tee, et midagi kätte saada neilt, kes olid otsustanud maksku mis maksab viia välja kõik, mis vähegi võimalik. Õnneks aitasid elanikud ise kõigiti kaasa meie võimudele nii ladude ülesotsimisel kui valve korraldamisel. Ohisel jõul suudeti päästa Vabariigile suuri varandusi.

Varustamine elutarvetega. Elutarvete hulka kuulub kõik, mida sõjavägi vajab elamiseks. Tähtsamaid neist on kehakate - riided ja jalanõud, ja toit.

Kraamiladude ülevõtmisele Tallinnas asuti ja seda toimetati kõige soovitava kiirusega. Esemete sortocrimine, desinfitseerimine, korraldamine ja arvestamine enne väljaandmist nõudis aga siiski teatavat aega, seda enam, et sakslased olid varustuse üle annud väga korratus seisukorras. Nende tööde lõputulemusena selgus, et kehakatte varustusena sakslased olid meile üle annud: 3907 kasukat, 3392 kantud sinelit, 799 sooja vesti, 9628 suvemütsi, 4904 talimütsi, 8572 paari pükse, 11347 suvepluusi, 695 paari viltsaapaid, 650 paari sääresidemoid, 562 paari pruugitud saapaid, 1753 paari kindaid, 3130 ihusoojendajat, 3594 sooja särki, 4183 alus-särki, 4338 paari sooje aluspükse ja magamisvarustusena anti üle:

834 vooditekki, 244 aluskotti, 38 padjapööri, 69 voodilina. Peale selle 201.662 arssinat pesuriidet, 404 arss. palituriidet ning mitmesuguseid tööriideid. Sõdurite vajalikest rakmetest saadi 1769 seljakotti, 600 ranitsat, 11689 supikatlakest, 4000 veepudelit, 77 telki.

Toodud ülevaatest selgub, et väljaarvatud vast üksikud vähema tähtsusega esemed, kehakattevarustust anti meile üle üsna vähesel määral. Eriti vähe oli aga üle antud sõdurile kõige vajalikumat varustust - jalanõusid. Peale ihupesu saime riidet, mille valmistamine pesuks nõudis muidugi aega. Voodipesu puudumine asetaski väga raskesse seisukorda haigemajad. Sõduri palatite puudumine Vabariigi olukorras isegi liikumisel ei andnud end tunda, sest enamas-ti alati oli võimalik puhata talumajades.

Veel vähem kui kehakatte varustust andsid saksa sõjavõimud meile üle toiduaineid. Nii läks varustusvalitsusel korda võtta üle kõigest 88 tündrit marmeladi, 1084 puuda nisujahu, 10 puuda tangu, 32 puuda hernejahu, 23 vaati soolaube, 11 vaati soolatud puuvilja ja 3 puuda teed. Kuna ka linnade ja maakondade toitlusosakonnad olid tühjad toiduainetest, siis ühvardas kokkukutsutavat rahvaväge sõna tõsisel mõttes nälga. Seisukorrast väljapääsu Aju-tine Valitsus nägi selles, et mobiliseeritavaid kohustati ilmuma rahvaväkke "oma riides ja saabastega ühes nädala toidumoonaga". Pesu kohustati võtma ka sa koguni 2 paari. Peale selle pidi igaks võtma kaasa magadiskoti, padja, teki ja 2 lina. Riidekulu tasuks lubas Valitsus maksta sõdurile 1 mark päevas. Kehvemaile sõdureile varustuse pidi andma vallavalitsus. Naturaalkohustusele rajatud varustamise viis oli küll vast kõige lihtsam, ometi siiski ainult karmine hädaabinõu, mis küsimust ennast veel kaugeltki ei lahendanud. Kuid seegi hädaabinõu ei andnud reaalseid tulemusi, sest et elanikud suhtusid väga külmalt Valitsuse üleskutsele. Üksikud erandid välja arvatud sõjaväkke tuldi enamasti väga puuduliku riietusega, vaatamata külmale ajale. Samuti viletsad oli ka kokkutulnud meeste jalanõud, mis väeosades kujunes koguni alaliseks teenistusekohustest loobumise ja kõrvalekaldumise ettekäändeks. Varustuse puudulikkus mõjutas seega vahetult meie väeosade lahinguvõimet. Ka

nädala toidumoon puudus meestel suurelt jaolt, kõnelemata magadiseriitest. Puuduliku riietusega rahvaväkke astus mitte ainult mehi vaesemaist rahvakihtidest, vaid ka jõukamaid talupoegi ja muidu varanduslikult kindlustatud kodanikke. See tõendab, et kodaniku kohuse täitmatajätmise põhjused riigi vastu polnud eeskätt mitte majanduslikud, vaid rohkem poliitilis-moraalset laadi.

Kujunenud olukorras nii varustusvalitsus kui kohalike väeosade majanduseorganid olid sunnitud viivitamatult asuma rekvisitsiooni teele, s.o. sõjaväele vajalike varustusesemete sunnivõtmisele elanikelt. Kehakatte ja muu kraamivarustuse alal rekvisitsioone toimetati peamiselt linnades ja nad kandsid alul täiesti juhuslikku, korraldamata ilmet. Võeti lihtsalt sealt, kust midagi kätte saada oli, mida võidi kuidagi viisi kasutada. Valitsuse korraldusega 3.12. rekvisitsiooni komisjonid pidid asutatama ka iga vallavalitsuse juures, kus juures iga vald oli kohustatud andma Valitsusele varustust järgmiselt: kasukaid - 10, talimütse - 10, villaseid tekke - 20, kõlbulikke saapaid - 20 paari, kampsoneid - 20, pesu - 15 paari. See varustus suurelt jaolt jäi aga andmata. Rekviireeritavad esemed väeosad olid kohustatud arvestama oma päevakäskudes. Kiire taandumise tagajärjel jäi see aga sageli tegemata. Seepärast puudub kindlam ülevaadegi sellegi kohta, mida, kust ja kui palju rekviireeriti. Kohati õnnestus rekvisitsiooni teel siiski saada eraisikuilt koguni suuremaid endise vene sõjaväelise varustuse kogusid, (Ha 74-154).

Kuna varustusesemete kordaseadmise ja arvestamine nõudis aega, siis varustusvalitsuse kesklaod suutsid asuda varustuse tegelikule väljaandmisele väeosadele alles taandumisel, detsembrikuu algupäevil.

Veidi kiiremini suudeti asuda väeosade rahuldamisele toiduainetes, kuigi seegi sõja alul sündis väga puudulikult. Tähtsamate toiduainete päevanormid sõjaministri päevakäsuga 21.11. määrati järgmiselt: leiba - 1,5ⁿ, tangu - 24 sol., nisu jahu 4 sol., liha - 0,5ⁿ, soola - 11 sol., võid ehk rasva - 10 sol., juurevilja - 70 sol., suhkrut - 6 sol. Peale selle vähemal arvul teed, kohvi, tubakat ja maitseaineid. Ettenähtud määral varustusvalitsuse toitlus-

nädala toidumoon puudus meestel suurelt jaolt, kõnelemata magadiseriitest. Puuduliku riietusega rahvaväkke astus mitte ainult mehi vaesemaist rahvakihtidest, vaid ka jõukamaid talupoegi ja muidu varanduslikult kindlustatud kodanikke. See tõendab, et kodaniku kohuse täitmatajätmise põhjused riigi vastu polnud eeskätt mitte majanduslikud vaid rohkem poliitilis-moraalset laadi.

Kujunenud olukorras nii varustusvalitsus kui kohalike väeosade majanduseorganid olid sunnitud viivitamatult asuma rekvisitsiooni teele, s.o. sõjaväele vajalike varustusesemete sunnivõtmisele elanikelt. Kehakatte ja muu kraamivarustuse alal rekvisitsioone toimetati peamiselt linnades ja nad kandsid alul täiesti juhuslikku, korraldamata ilmet. Võeti lihtsalt sealt, kust midagi kätte saada oli, mida võidi kuidagi viisi kasutada. Valitsuse korraldusega 3.12. rekvisitsiooni komisjonid pidid asutatama ka iga vallavalitsuse juures, kus juures iga vald oli kohustatud andma Valitsusele varustust järgmiselt: kasukaid - 10, talimütse - 10, villaseid tekke - 20, kõlbulikke saapaid - 20 paari, kampsoneid - 20, pesu - 15 paari. See varustus suurelt jaolt jäi aga andmata. Rekviireeritavad esemed väeosad olid kohustatud arvestama oma päevakäskudes. Kiire taandumise tagajärjel jäi see aga sageli tegemata. Seepärast puudub kindlam ülevaadegi sellegi kohta, mida, kust ja kui palju rekviireeriti. Kohati õnnestus rekvisitsiooni teel siiski saada eraisikuilt koguni suuremaid endise vene sõjaväelise varustuse kogusid, (Ha 74-154).

Kuna varustusesemete kordaseadmine ja arvestamine nõudis aega, siis varustusvalitsuse kesklaod suutsid asuda varustuse tegelelikule väljaandmisele väeosadele alles taandumisel, detsembrikuu algupäevil.

Veidi kiiremini suudeti asuda väeosade rahuldamisele toiduainetes, kuigi seegi sõja alul sündis väga puudulikult. Tähtsamate toiduainete päevanormid sõjaministri päevakäsuga 21.11. määrati järgmiselt: leiba - 1,5ⁿ, tangu - 24 sol., nisu jahu 4 sol., liha - 0,5ⁿ, soola - 11 sol., võid ehk rasva - 10 sol., juurevilja - 70 sol., suhkrut - 6 sol. Peale selle vähemal arvul teed, kohvi, tubakat ja maitseaineid. Ettenähtud määral varustusvalitsuse toitlus-

ladu suutis aga kuni 28.nov. 1918. väeosi varustada leivaga - kõigest 37%, tangudega ja lihaga 60-70%, võiga 66%, suhkruga - 57%, soolaga, juureviljaga, pipraga, tubakaga ja seebiga - 0%. Ülejäänud osa toiduvarustusest väeosad olid sunnitud muretsema kohapeal. See sündis osalt maakonna valitsuste toitlusosakondade kaudu, osalt aga rekvisitsiooni teel, mida toimetasid vahetult väeosade majandusorganid. Kuigi üldiselt toitlustamise küsimuse sõja eel suudeti seega kuidagi viisi lahendada, tekitas see kohati, näiteks Narvas, kus valitses üldine toiduainete puudus, siiski tõsisid raskusi. Samuti raskustega oli seotud toidu valmistamine, sest väeosades enamasti puudusid väliköögid. Rindel asuvate vägede toidustamine muutus üldiselt mõnevõrra hõlpsamaks taandumise algades, kus mehed said tihtipeale ülespidamise elanikkelt valmistoiduna.

Väga tähtsaks rahvaväe meeleolu mõjutavaks teguriks kujunes ohvitseride ja sõdurite õigeaegne varustamine palgaga. Esimesile vabatahtlikele valitsus oli lubanud maksta päevarahana 3 mk. päevas. Samuti määrati sõjaministri otsusega 25.11. ohvitseridele ja ametnikele, nende esialgsete tarvete rahuldamiseks, tagasimaksmata abirahana 200 marka. Esimesed palganormid kinnitati valitsuse poolt 2.12., mille järele hakkasid saama markades: Ülemjuhataja - 3000, minister - 1200, ta abi - 1000, peastaabi ülem - 1500, diviisiülem - 1200, brigaadiülem - 1000, polguülem - 900, pataljoniülem - 750, kompaniülem - 600, noorem ohvitser - 425, veltveebel - kuni 21.12: ajateenijad - 90, üleajat. - 240, v.a.o.: ajat. - 75, üleajat. - 180; alates 21.12, veltveebel - 225, vanem allohvitser - 175, noorem allohvitser - 160; reamees, kuni 21.12 - 30, hiljem - 120. Peale palga kõigile väeliinil olijaile maksti päevaraha 6 mrk. päevas. Ametisõitute puhul ohvitseridele ja ametnikele tasuti 5 mrk. päevas. Esimese rahavarustuse tegeliku väljamaksmiseni jõuti siiski alles jõulu eel, kusjuures väeosad, vastavalt rindel valitsevale olukorrale, said palgad kätte väga mitmesugusel ajal.

Varustamine relvadega ja laskemoonaga. Rahvaväe varustamine nõuetele vastava relvastusega ja küllaldaselt määralt laskemoonaga oli vast kõige raskemaks ülesandeks Vabadusesõja ajal. Kui veel keha-

katet ja muid kraamivarustuse esemoid ühes toiduainetega võidi loota saada kodanikelt naturaalkohustusena, siis relvad ja laskemoona pidi paratamatult muretsema riik. Selle varustuseala korraldamiseks kutsuti ellu suurtükiväe valitsuse koosseisu kuuluv suurtükiväe ladu dates 21.11. Hiljem suurtükiväe ladu viidi varustusvalitsuse ülema alla sõjariistade lae nime all, kusjuures ta koosseisust eraldati eriline sõjariistade osakond. Suurtükiväe lae peamiseks ülesandeks esialgu oli üle maa laialipillatud relva- ja laskemoonaladude ja tagavarade ülevõtmine sakslastelt, nende kordaseadmine, arvestamine ja väljaandmine väeosadele. Peab tähendama, et endise vene valitsuse poolt oli nii Tallinnasse kui mujale jäetud maha väga suured relvastuse ja laskemoona tagavarad, mis seega kuulusid täielikult Eesti Vabariigile. Ladude ja tagavarade ülevõtmine Tallinnas algas novembri lõpul. Mis puutub laskemoona tagavaradesse, siis sakslased suurelt jaolt andsid selle üle hästi korrashoituna ja korraldatuna, nagu näiteks - Vene Balti tehaste laod, Knioop ja Vernerri ladu Kopli tän. j.n.e. Sellevastu relvad, nii suurtükid kui käsisisõjariistad - püssid ja kuulipildujad olid suurelt jaolt tehtud vähemalt ajutiselt täiesti tarvitamise kõlbmatuks. Enamasti oli see sündinud relvade lukkude kõrvaldamisega, mis hulgaliselt pilluti Tallinna lahte. Harilikult sakslased viivitasid ja venitaskid kõigi abinõudega üleandmist, nähtava eesmärgiga võita aega relvade rikkumiseks. Paljudel juhtudel üleandmist õieti ei olnudki, vaid sakslased jätsid laod lihtsalt saatuse hoolde, mis meie poolt siis avastati kas päris juhuslikult või mõne elaniku kaasabil, kusjuures osa varustust muidugi vahopeal oli laiali kantud. Kokkukogutud andmeil võeti meie poolt sakslastelt üle üldse 23 mitmesugust ladu ja keldrit, kusjuures tähtsamat relvastust saadi järgmiselt: relvi: püsse vene, saksa, jaapani ja muid süsteeme kokku 43.482, ^{x)} neist aga lukkudeta - 34.842, raskeid kuulipildujaid - 108, neist enam-vähem tarvitamiseks kõlbulikke - 75 klpl., korras väljasuurtükke, kiirlaskjaid - 4, vanomaid tüüpe /mitte kiirlaskjaid/ - 2, peale selle väga mitmekesiseid puuduliku materjalosaga suurtükke, osalt lukkudega, osalt lukkudeta - 243, miini- ja pommipildujaid, osalt korras tarvitamiseks - 258. Detsembri alul osteti meie poolt sakslastelt veel 2 saksa kiirlaskjat

x) Ülevõetud püsside koguarvu hulka on arvatud ka need - mis olid

välisuurtükki. See oli aga ka kõik. Nagu sellest selgub oli sakslastelt saadud kõlbulike relvade arv naeruväärt vähene, võrreldes toleaeagsete vajadustega, eriti aga sellega, mis sakslased olid samal aastal võtnud ära endiselt Eesti diviisilt. Rohkem läks korra saada kätte sakslastelt laskemoona. Näiteks võeti üle püssipadruneid 34,7 miljoni, suurtüki padruneid 290 tuhat, suurtükikuule 500 tuhat. Laskemoon enamasti oli täiesti kõlbulik kasutamiseks.

Sakslastelt saadud relvavarustust tuli seega kiiresti täiendada tellimisega väljamaalt. Meie õnneks vennasrahvas Soome, ja Inglise valitsus oma vastutulekuga juba detsembri kuu esimesel poolel päästis meie rahvaväe õudsest ohust väidelda vaenlase vastu paljaste kätega. Esimene saadetis soome relvi laskemoonaga jõudis Tallinnasse juba 29.nov.; sellele järgnes teine 5.12., kokku ühes veidi hiljem juurdeostetud relvadega 24 väljasuurtükki, neist ainult 4 kiirlaskjat, ühes laskemoonaga, 5033 jaapani püssi laskemoonaga ja 17 kuulipildujat. Kahjuks Soomest saadud relvad polnud mitte uued ja nõudsid enne tarvitamist veel kordaseadmist, mis viitas nende saatmist rindele. Täiesti uued relvad andis aga meile üle Tallinnasse jõudnud inglise laevastik, kust saime, osalt 12.12., osalt paar nädalat hiljem: kergeid kuulipildujaid ühes laskemoonaga - Levis süst. - 100, Madzen süst. - 107, Vene süst. vintpüsse - 6500. Kerge kuulipildujate saamisega ingllastelt oli meie rahvavägi omandanud relvi, milledega ei ta juhid ega ka sõdurid polnud tuttavad Maailmasõja päevilt. Kiiresti tuli seega asuda meeskondade väljaõpetamisele selle relva käsitamiseks, kusjuures selgus, et see töö ei läinud kaugeltki libedasti. Kui veel suudeti võrdlomiselt kiiresti omandada vajalikud kogemused chituselt lihtsama Levis kuulipildujaga ümberkäimiseks, siis Madzen'i äraõppimine sõja olukorras kujunes eriti raskeks. Järgnevais lahinguis kujuneski niiviisi, et Levis muutus armsaks relvaks väeosadele, millega õlal meeskond tundis end alati olovat kindlustatud, kuna Madzenit ei armastatud. Kergeate automaatrelvade ilmumine rindele taandumise lõpul tõstis tugevasti meie jalaväe tulejõudu ja selle tagajärjel ka meie meeste enesetunnet. Vaenlasele see mõju oli muidugi vastupidine, sest et temal need relvad täiesti puudusid.

Peale varustuse ülevõtmise sakslastelt sõjariistade laos üheks ülesandeks oli selle kordaseadmine, samuti rindelt Tallinnasse saadotavate ärarikutud relvade järjekindel parandamine ja korraldamine. See töö teostus laos mitmesugustes töökodades, millede tegevus vajaduse kohaselt järkjärgult laienes ja suurenes. Aegamööda tekkisid vähemad parandustöökojad ka diviisides ja väeosades.

Kordaseatud varustus anti välja väeosadele viimaste nõudmisel. Vähemal määral relvavarustuse väljaandmist toimetati juba novembrikuus. Esiolgu väljaandmine sündis vahetult väeosadele. Kuid alates 13. detsembrist laiaroopalisel raudteol algas tegevust sõjariistade laos liikuv park. Park koosnes alul kolmest laskemoonaja ühest klassivagunist elamiseks. Ta ülesandeks oli relvade ja laskemoona kättetoimetamine Viru väerindele. Teine liikuv park organiseeriti kitsaroopalisel raudteol 2. diviisi varustamiseks ja ta algas tegevust 6. jaanuaril 1919. a.

Varustamine voori- ja tehniliste vahenditega ja abinõudega. Koos riviüksustega tuli väeosades asuda ka voori formeerimisela, sest esimesed ilma viimaseta ei ole lahingukõlbulikud. Peale väeosade veo- ja liikumise vahendeid vajasisid ka veel kõik seljatagused asutised ja staabid. Voorivarustusena võeti sakslastelt üle endise vene sõjaväe poolt siia mahajäetud varustust järgmisel määral: majandusevankreid - 1561, neist 31 saksa tüüpi, kaarikuid - 346, kuulipilduja vankreid ja kaarikuid - 200, padrunivankreid - 57, sanitari kaarikuid ja haigete vankreid - 63; peale selle suuremal määral vankrite üksikuid osi, nagu rattaid, asse, j.n.e. Hobuseriistadena saadi suuremal hulgal valjaid, päitseid, šloisid, ohje j.n.e., kusjuures puudusid aga terved hobuseriistade komplektid. Väga barbaarselt olid sakslased lahkudes käinud ümber sadulatega, lõigates täiesti ära nende nahkosad. Meie kätte sattus ainult 45 korrast sadulat, küll aga 6656 sadula raami ja 2730 sadulavilti. Seega kuigi üksikuid voorivarustuse esemeid saadi sakslastelt võrdlemisi rohkesti, oli see varustus üldiselt siiski hoopis puudulik, vananenud, ära rikutud või lihtsalt kõlbmatuks tehtud.

Ta kordaseadmine ja parandamine nõudis aega. Kohe välja anda võidi vaid üksikuid artikleid. Kuna see kaugeltki ei suutnud aga rahuldada järjest kasvavaid vajadusi, valitsus, peatselt pärast meeste mobilisatsiooni väljakuulutamist, oli sunnitud asuma ka voo-ri-varustuse - vankrite, hobuseriistade ja sadulate sunnivõtmisele. See sündiski 2.12. väljaantud määrusega, kus nõuti, et iga vald, mõisad juurde arvatud, pidi andma riigile 10 kõlbulikku hobust ühes hobuseriistadega ja 7 vankrit. Ühtlasi teatati, et iga sadul, mis iganes kusagil talus või mõisas olemas, võetakse sunniviisil rahvaväe tarvis ära. /R.T.Nr.4 - 1918.a./. Kuna hobuste ja voo-ri-varustuse mobilisatsioon kuulutati välja alles taandumisel, siis on selge, et meie väeosade voo-rid sõja alul olid üldiselt väga primitiivsed, kandes täiesti juhuslikku ilmet. Nii lahkus 4.polk Nar-vest ilma ühegi veovahendita. Enamasti aga olid väeosad ise siiski suutnud endale hankida mõne vankri ja hobuse, mida kasutati kõige hädalisemate vedude korraldamiseks. Voo-rid väeosades tekkisid al-les taandumisel, kus oli võimalus omal käel mõisatost ja taludest rekvireerida hobuseid ja vankreid. Raskem kui voo-ri-varustuse soe-tamine oli siiski veel sadulate loidmine mida meil üldse leidub vähe. Selle tagajärjel nii ratsapolk kui patareid sattusid rinde-le väga kirju ja siit-sealt kokkulapitud sadulatega, mis muidugi raskendas nende väeliikide tegevust.

Ka puudusid Vabadusesõja alul täielikult mehaanilised liiku-misevahendid, nagu veo- ja sõiduautod, mootorrattad j.n.e. Novembri keskpaigas polnud veel valitsusegi käsutada ainsat sõiduautot. Sakslased olid küll Tallinnasse jätnud maha 19 veoautot, kuid neil olid viidud ära magneetõd. Autode ja mootorrattaste rekvisitsioon kuulutati välja valitsuse määrusega 2.12., kusjuures teatati, et need sõidukid võetakse elanikelt ainult ajutiseks tarvitamiseks /VV 56 - 30/. Oli üksikuid kodanikke, kes oma sõidukid andsid va-batahtlikult sõjaväe käsutusse.

Sõjaväe varustamiseks mitmesuguste tehniliste abinõudega, na-gu side- ja pioneriabinõud, tööriistad töökodades j.n.e., kutsuti ellu peastaabi koosseisu kuuluv inseneriväe valitsus, mida 21.nov. hakkas formeerima leitnant Pentson. Peale veoabinõude, tööabinõude, elektrotehnika ja sõjaväe liikumise osakonna inseneriväe valitsuse

ülemale allus ka inseneripataljon ja sädetelegraafi jaam. Sõjatehniliste abinõudena võeti üle sakslastelt 19667 raudlabidat, 9067 kirvest, 6023 kangi, 28101 sapöörlabidat, 7528 sapöörkirvest, 29867 kirkat, 206.900 kg. okastraati, 400 traadikäari, 500 väliahju, valgustusaineid ja õlisid, 39 km telefoni kaablit ja 14 telefoniaparaati. Kuid pionerivarustust saadi seega sakslastelt vast küllaldasol määral, siis puudus peaaegu täielikult hädavajalik sidevarustus. Kuna sõjatehnilise varustuse ülevõtmist toimetas tegelikult varustusvalitsus, kellele kuulusid ka kõik vastavad laod, siis paralleelse töö ärahoidmiseks inseneriväe valitsus jaanuari alul 1919. korraldati ümber. Nimelt moodustati varustusvalitsuse koosseisu kuuluv inseneriosakond, kelle ülesandeks jäi sõjaväe varustamine tehniliste abinõudega, kuna peastaabi juurde kuuluv insenerijaoskonna ülem täitis inseneriväe inspektori ülema ülesandeid.

Sakslastelt ülevõetud sõjatehnilise varustuse tagavarade täiendamiseks 18.12. anti ära väljamaale suurem tellimine. Sidevarustuseks telefoniaparaate püüti rekvireerida sisemaalt niipalju kui suudeti. Ka osteti telefoniaparaate Tartu telefoni vabrikust, esialgselt küll ainult vähesel määral, kõigest 10 aparati.

5. Kokkuvõtlikult hinnates Eesti üldist sõjalist seisukorda eelseisvas võitluses N.Venoga, võiks märkida järgmist:

Välispoliitilised tegurid novembris 1918. kujunesid meile soodsaiks ses mõttes, et nende kaasabil kõrvaldati viimane suur takistus meie iseseisvuse teel - saksa ülevõim Baltimaail. Küll mitte veel täielikult. Riias ja lõunapoolse löödud saksa sõjaväe jäänused olid korraldamas uuesti omi jõude, mis ähvardas tuua sealtpoolt veel üllatusi tulevikus.

Kuid just sakslaste võimu kõrvaldamine Baltimaail lõi vähemalt ajutiselt olukorra, kus meie teine ajalooline vaenlane, vene imperialism, ehitud uue, kommunistliku, kauega, võis uuesti loota jälle meid tagasi kiskuda oma rüppe. Kuna võitlus selle uue vaenlasoga tähendas ühtlasi heitlust kahe verivaenlase, kodanliku maailma ja tõusva kommunismi vahel, siis polnud kahtlust, et selles võitluses meile on tagatud vähemalt teatava määrani tolleaaja kodanliku maailma valitsejate, vägevate liitriikide toetus, eesotsas Inglismaaga. Ka oli vene imperialism ise tol ajal jagunenud kahte vaenuleeri, valge ja punane, kes üksteist hävitas ja nõrgestas vastastikku. Liitlaste toetus ja vene kodusõda olid kaks positiivset välispoliitilist tegurit Vabadusesõja eel, millele võisime rajada oma lootused lõpuvõidusse. Neist viimane ettenähtavalt pidi aga mõjutama meie vabadusevõitlust ka negatiivselt. Nimelt vene valgete kaudu. Sõjaliselt meie kaasvõitlejad, olid vene valged juhid poliitiliselt ometi meie vastased, tol ajal kindlasti kardetavamadki kui enamlased. Just vene valge imperialismi mõjutlusel liitriikide suhtumine meisse Vabadusesõja eel piirdus vaid meie faktilise olemasolu tunnustamisega, vähemagi kindlama garantiita tuleviku kohta. Ka sõjalise toetuse mõttes oldi lubadustega üldiselt vägagi tagasihoidlik. See toetus võis pealegi hõlpsasti hiilineda. Kõik need asjaolud, ühenduses meie lähimate naabrite üldise nõrkusega, asetasid meie Vabadusesõja eel olukorda, kus Eesti lähem saatuse ja tulevik, nagu iga teise rahva juures harilikult, oli usaldatud oeskätt meie eneste kätte. Vähegi normaalseis tingi usis niisugune olukord, vastase tolleaegsete võimaluste juures meie suhtes, ei oleks õieti meile tähendanud mingit tõsisemat oh-

tu. Tol ajal aga, kus Eesti rahvas nii moraalselt kui aineliselt oli täiesti otte valmistamata sõjategevuseks, see tähendas kohutavat perspektiivi langeda ohvriks röövikulle paljaste kätega. Peale vastase nõrkuse ja eksimuste ainsa lootusena pääsmiseks oli väga kiire välisabi ühenduses meie eneste rutulise organiseerimisega nii rindel kui seljataguses.

II. Punaväe sissetung Eestisse 28.11.18. kuni 6.01.1919.

1. Sõjategevus Viru väerindol.

Kaitse korraldamine Virumaal. Kaitsejõudude organiseerimine Virumaal nii kaitseliidu kui rahvaväe näol oli usaldatud alampolkovnik N.Reegile. Virumaal elanikuna al-polk. N.Reek, koos mitme teise kohaliku ohvitseriga, oli asunud kaitseliidu korraldamisele juba paar kuud enne saksa okupatsiooni lõppu. Kohe pärast Aj.Valitsuse ametisse astumist ilmus Virumaal kaitseliidu ülema käsukiri, kus pandi alus ülemaalisele kaitseliidu organisatsioonile. Narvas asus kaitseliitu organiseerima alamkapten Laretei. Kuna al-kept. Laretei allus vahetult al.-polk. Reegile, siis viimane oli ühtlasi vastutavaks kõrgemaks juhiks kogu Viru väerindol. Sellise asjaolule al.-polk. Reek juhib Eesti Kaitseliidu ülema tähelepanu oma kirjaga 14.11./K-L.7, 246-251/, nõudes, et Narva linna ja Narva jõe kallas eraldataks tema jaoskonnast ja noist moodustataks "täiesti iseseisev sõjaline üksus", omaette, iseseisva ülemaga. Nõudmist põhjendatakse sellega, et "niihästi tehnilistel kui ka etnograafilistel põhjustel minul võimata on juhatada Narva linna ja Narva jõe kaitseliini, sest et see sõjaliin on minust lahutatud suurte metsade läbi, nõnda et ainuke ühendus on võimalik raudtee kaudu". Selles kirjas al-polk. Reek õieti esimesena tõstis üles Viru väerinde operatiivse juhtimise küsimuse. Küsimus jäi aga, kahjuks, tükiks ajaks lahendamata. Ka 1. diviisi ellukutsumine, juhatusena Tallinnas, ei lahendanud seda küsimust, ei Viru ega ka Lõuna väerinde suhtes, sest diviisi organisatsioon operatiivse juhtimise seisukohalt rahaldas küll rahuaja, mitte aga sõjaaja nõudeid. Alates 21.nov. al-polk. Reek asus Rakveres 5.polgu formeerimisele, jätkates sealjuures aga ka kaitseliidu tegevuse juhtimist, kuigi uueks kaitseliidu ülemaks määrati Alver. Polkovnik Seiman Narvas samal ajal alustas 4.polgu formeerimist. Polk. Seiman'i ilmumine Narva ei lahendanud siiski veel mitte Viru väerinde juhtimise rasket probleemi. Seiman'il oli volitus ainult formeerida 4.polku, temale ei allunud aga samas Narvas asuv alamkapten Laretei kaitseliit. Samuti ei allunud Seimanile ei N.Jõesuus ega

Vasknarva-Kriusi vahel asuvad kaitseliidu salgad. Kõige selle tagajärjel kaitse organiseerimine Viru väerindel juhtimise mõttes kujunes lõpuks niivõrra keerukaks, et polkovnik Seiman oli sunnitud 26.11. pöörduma diviisiülema poole palvega "saata kedagi siia, kes korraldaks üleüldist liini. Nüüd tuleb mul kaitseliini mööda käia ja sugugi ei ole nega polgu jaoks. Kõige parem oleks, kui diviisi staap siia sõidaks". Selle peale sõitis 28.nov. Narva 1.diviisi ülem, asudes sellega tegelikult Viru väerinde juhtimisele. Diviisi staap aga jõudis rindele alles 12.detsembril.

Nii kaitseliidu kui rahvaväe organiseerimine Virumaal arenes üldiselt võrdlemisi edukalt. Selle põhjuseks oli sakslaste suurem vastutulek meile Põhja-Eestis ühenduses Viru maakonna ja Narva linna omavalitsuste energilise, algatusrohke tegevusega, kes algusest peale töötasid täielises kokkukõlas kohalike kaitseliidu ja rahvaväe juhtidega. Rakveres maakonnaavalitsus võttis asjaajamise üle juba 12-14.novembrini. Kohe asuti energiliselt tööle kaitsejõudude organiseerimiseks, püüdes kõigiti sel alal aidata kaasa sõjaväe juhtidele. Sellele vaatamata ärevus tuleviku pärast levis rahva hulgas ka Virumaal, sedamööda, kuidas selgusid punaste kavatsused meie suhtes. Tagajärg oli see, et inimesed tulid kaitseliitu visalt kokku /nimekirjas 28.11.-1992 meest/, samuti andis vähe Virumaalgi vabatahtlike kokkukutse /28.11.- 129 meest/. Ka vabatahtlike annetusi kaitseliidu heaks saadi kõigest paarkümmend tuhat marka. Kuna ei kaitseliidu ega vabatahtlike kokkukutsumise kaudu ei saadud kokku mehi nõuetaval arvul, siis maakonnaavalitsus oma esimehe, hra M.Juhkani, algatusel koos al-polkovnik Reegiga, püüdis leida selleks teisi võimalusi. Nende algatusel tõsteti üles Vabariigi Valitsuses nii sakslaste kui ka vene valgete palkamise küsimus. Samuti kuulutati nende ettepanekul mobilisatsioon Virumaal välja neli päeva enne üldise mobilisatsiooni tähtaega, mis tunduvalt aitas kaasa Viru väerinde kõvendamiselo.

Kuigi meie vahekorrad sakslastega Virumaal olid üldiselt võrdlemisi head, keeldusid viimased meile siingi andmast üle oma sõjavarustuse. Suurte nurumiste peale läks korda saada sakslastelt mõnisada püssi laskemoonaga, kuid hoopiski ei antud ei suurtükke

ega voorivarustust. Meie ohvitserid, kes olid ilmunud Narva suurtükke sakslastelt üle võtma, olid sunnitud sealt lahkuma tühjade kätega. Ainult Narva lahingu eel anti meile üle ka Narvas asuv suur käsirelvade ladu 2000 jaapani ja 5000 vene püssiga. Üleandmine teostus niivõrra hilja, et lae hävitamiseks ei jatkunud enam aega, kõnolemata kasutamisest. Kõige selle tagajärjel suudeti Virumaalgi varustada püssidega ainult umbes kaks kolmandikku kaitseliitlasi, kuna rahvaväelasi Rakverest saadeti 4. polgu täiendamiseks enamasti relvadeta.

Enam-vähem täielises sõjaõhkkonnas arenes Narvas kaitseliidu asutamine ja 4. polgu formeerimine. Piiriäärse vabrikulinna see punkt tundus kõigile idast ähvardava kallaletungi esimese ohvrina. Mida tõenäolisemaks kujunes kallaletungi oht, seda ärevamaks läks meeleolu linnas, köetud üles suurel hulgal ülepiiri sissevalgunud enamlaste agentide ja nende endiste linna võimude poolt. Sisemine olukord linnas ja rahva meeleolu peegeldub selgesti nii Aj. Valitsuse komissari Šulbachi kui al-kapteni aretei ettekannetes. Ühes neist 18.11. /Sm.70, 4-5/ tähendatakse: "Kaitseliidu asutamine lähel visalt, mis tuleb seletada Narva kui piirilinna ja tööstuslinna oludega. Olene võimetud piirivalvet kõvendama, ehk see küll meie tähtsam ülesanne oleks, sest viimasel ajal on piirivalvus võimatu nõrgaks jäänud just salakauba vedamise mõttes". Teisel (5p 28-18) märgitakse: "inimestel on suur kartus enamlaste ees, pealegi, et Narva on ilmunud mõned enamlaste juhid Jamburgist, keda senini ei ole läinud korda kinni püüda".

Esiolguelt inimeste meeli rahustasid sakslaste kindlad lubadused kohale jääda, kuni meie suudame end korraldada. Kuid varsti selgus, et nende lubaduste katte all sakslased tegid kiireid ettevalmistusi rindelt lahkumiseks, mida muidugi ei saanud hoida saladuses. Järkjärgult evakueeriti ladusid ja saadeti ära kõik suuremad suurtükiväe ja jalaväe jõud, nii, et rindele jäid veel ainult nõrgad järelväe osad. 22. nov. oli enamlaste esimene kallaletung Narvale, mis tagasi löödi. Kohe järgmisel päeval tõmbusid sakslaste järelväed end lõuna pool Narvat 20-25 km tagasi, Jisaku, Jlluka, Kurtna joonele, paljastades sellega tähtsa loodusliku Narva jõe

tõkkejoone. Ühenduses sakslaste kaitse nõrgenemisega rindel meil tuli kõigi abinõudega kiirustada 4. polgu formeerimise töid, mis aga kirjeldatud olukorras ei saanud muidugi mitte areneda soovitava laadusega. Nii ohvitsere kui sõdureid ilmus polku igapäev, n.ö. tilgakaupa, üksikute vähemate salgakestena. Nad olid suurelt jaolt relvadeta, poolpaljad, omavahel täiesti võõrad ja kokku liitumata. Narva jõudnud sõdureid valdas kiiresti kohalik ärev meeloolu ja teadmatus tuleviku eest. Kuid ka paljud ohvitserid ei suutnud võita oma silmapilgu tunnetenõrkusi. Mitmed, vaevalt kohale jõudnud, esinesid kohe ettekandega puhkuse saamiseks oma isiklike asjade korraldamiseks /"Postimees" Nr. 281 - 15.10.1928./. "Kui meeledi igauks meist oleks toonud ohvri noorele Vabariigile, ainult lootus teda päästa suure Venemaa käest oli väikene". See mõttekäik Vabadus sõja eelses olukorras oli tüüpiline: kartus, et igasugu katse on määratud nurjumisele, et ohver seega osutub asjatuks, oli, mis halvas nondegi meele, kes südamest tundsid kaasa Eesti asjale.

Ärev meeloolu ja ebakindlus Narvas tegi muret mitte ainult Virumaakonna juhtidele, vaid tekitas tõsisid murepilvi nii Vabariigi valitsuses, peastaabis kui ka Tallinna 1. diviisi juhatuses. Peab üldiselt tähendama, et Viru väerindele Tallinnas algusest peale pühendati hoopis rohkem tähelepanu kui, näiteks, Lõuna väerindele. Nii kirjutab peastaabi ülem 25.11. Võru maakonna valitsusele: "kõik meie jõud ja mõtted peavad praegu Narva poole pööratud olema. Teie seisukord on kõige parem, sest Teie oes on Pihkva armee, kes Teid sealtpoolt kaitsab".

Narva suund ühes lahtise merekaldaga ähvardas meie riiklikku keskust - Tallinnat - palju tõsisemalt kui Võru suund. Mis puutub aga Põhja Korpuse lahinguväärtusse, siis see alul hinnati kahtlemata üle. Neil põhjusil kõik Tallinnas formeeritavad toetuseosad suundi esimeses järjekorras Viru väerindele.

1. diviisi ülem, kindral Tõnisson oma korraldustega Tallinnast püüdis võimalust mööda aidata kaasa Narva kaitse organiseerimisele. Meeste arvu suurenedes Narvas divül teeb korralduse erilise reservi moodustamiseks, kes alaliselt oleks koos polguülema käsutuses. Ülejäänud meestega, alates 26.XI. tuli asuda järkjärgult Narva kaitse-

positsiooni ülevõtmisele sakslastelt /4p 4 - 14/. Meeleolu tõstmiseks Narvas divül saatis sinna koos ühe ohvitseride rühmaga Tallinna tuletõrje orkestri, kellele tehti ülesandeks "mängida linna parkis". Kui olukord seda nõudis sõitis divül ise Narva, et kohapeal lahendada tähtsamaid küsimusi.

Kõigile organiseerimise raskustele vaatamata suudeti koondada siiski 28.novembriks Narva 4.polku 112 ohvitseri ja 481 sõdurit ja Narva linna kaitseliitu 150 meest. Polgus oli juba formeeritud 2 pataljoni, I - 4 roodulises /kapten Liivak/, II - ühoroodulises /alpolk. Kunnos/ koosseisus. Peale selle kuulusid polgu koosseisu: kuulip. k-do, sidekomando, ratsakomando, sapööri k-do ja töörood, mis aga olid veel formeerimisel. Polgu lahinguline väärtus oli siiski üldiselt veel üsna nõrk. Selle põhjustasid nii moraalsed kui materjaalsed tingimused. Polgu juhtkond ja meeskond oli kokku liitumata ja võõras uksteisele. Puudus hädavajalik side ja muu tehniline varustus. Liikumise- ja veovahendid puudusid täielikult. Relvastus rügemendis oli nõrk, koguni püsse ei jatkunud kõigile. Kuulipildujaid oli väeosas kõigest kolm. Täiesti puudus jalaväe lähem abiline - suurtükivägi.

Ohvitseride ja sõdurite riietus oli üldiselt väga puudulik ja ei vastanud hoopiski kättejõudva külma aja karmidele nõuetele. Suuri raskusi tekitas ka toitlustamine. Kaitseväge kesklaod veel ei töötanud. Väeosa oli sunnitud toiduaineid muretsema kohapeal, mis tollel kehväl ja üldise puuduse ajajärgul eriti Narvas ei võinud anda rahuldavaid tagajärgi. Puudusid täiesti väliköögid toidu valmistamiseks.

Kõige ülaltoodu tagajärjel üldine meeleolu kujunes niisuguseks, et lootused iseseisvaks vastupanuks punastelo olid hoopis väikesed. "Kui sakslased hakkavad siit lahkuma, siis lähevad ka meie mehed nendega ühes", tähendab üks pataljoniülemaid oma ettekandes /4p 4-32/, mis ka päris täpsalt vastas tõelisele olukorrale.

Narva lahing. Asunud sakslaste kaitsepositsioonide ülevõtmisele meie sellega automaatselt võtsime omaks Narva juures ka sakslaste kaitsekava. Viimane nägi ette Narva sõlmpunkti kaitsmise jõe ida-

kaldal, kus selleks oli juba aegsasti valmistatud ette eriline kindlustatud platsdarm / v. skeem .../. Platsdarmi kindlustamiseks olid ehitatud kaevikud laskurcile ühes lahtiste kuulipilduja- ja kaeviku-suurtükkide pesadega. Kaevikute ette oli tõmmatud 2-4 roaline traat-tõke laetud elektri kõrgepinge vooluga. Kaitsepositsiooni tähtsaim osa oli Keldrimäe raioon - valitsev kõrgendik Narva ees hea vaatluse ja tulistamise võimalustega. Meie ja saksa vägede asetus Narva punkti ja Narva jõe kaitsmisel - v. skeem ... ühes tabeliga. Jõudude vahekorradest selgub, et kui meie arvuliselt küünisime juba 28.nov. sakslasteni, siis võttes arvesse sakslaste organisatsioonilist ja tehnilist väärtust, moodustasid nemad tol ajal ometi Viru väerinde kaitsejõudude kaaluvama osa. Tegelikult ka juhtimine oli rindel igal pool veel sakslaste käes. Sakslaste vahetamine eesti vägedega Narva juures oli küll juba alanud 26.nov., meie jõudude vähesuse ja tehnilise nõrkuse tõttu aga veel mitte lõpetatud. Narva lahing 28.novembril arenes seega algusest lõpuni vahetuse ajal, kus juhtimine loomulikult pidi veel kuuluma sakslastele. Sakslased on seepärast vähemalt moraalselt täiel määral vastutavad ka lahingu kaotamise eest ühes kõigi tagajärgedega, mis see tõi kaasa Eestile.

Viru väerindel tungis peale vene 6.diviis, kes 28.novembriks oli koondanud Narva alla ümmarguselt 2500 meest jalaväge ühes 2 ratsaeskadroniga, 8 kerge-suurtükiga ja 2 s/autoga. Peale selle oli Narva Jõesuhu saadetud dessantsalk soome ja eesti madrustega, kokku 600-700 meest kolme sõjalaeva toetusel.

Narva linna vallutamine otsekallaletungiga rindelt oli seotud suurte raskustega. See oli ka ebaõnnestunud 22.nov. Seepärast 26.nov. 6.diviisi juhatus otsustas Narva vallutada haaramisega põhjast ja lõunast, kusjuures kaitsja köitmiseks rindelt arendati tegevust ka Jamburgi maantee suunas. Haaramise põhjast pidi teostama madruste dessantsalk, kellele anti aga võrdlemisi passiivne ülesanne: vallutada H.Jõesuu ja Riigiküla ning siit toimotada luuret Peeterristi ja Mereküla peale. Haaramiseks lõunast suundi 2.Viljandi kommunistlik polk, kuna ülejäänud osad asusid pealetungile rindelt. Nende täppis asetus ja ülesanded on meile sonini teadmata.

Narva lahing algas 28.11. kell 0530 suurtükatule ettevalmis-

tusega, millele tunni aja pärast järgnes jalaväe kallaletung rindelt. Paari tunni jooksul löödi kõik kallaletungi katsed tagasi, samuti ka püüded jõe ületamiseks Popovka küla juures.

Ohtlikumaks Narvale kujunes aga 2.Viljandi polgu tegevus Narva jõe lääne kaldal. Oma ülesande täitmiseks 2.Viljandi polk liikus üle Komarovka läbi soode ja rabade Pljussa jõe suhu, kuhu jõudis 27.11. vara. Meeste väsimuse tõttu raske teekonna tagajärjel polk puhkas siin meile ja sakslastele teadmata kogu selle päeva ja öösi vastu 28. 11. viidi üle Narva jõe lääne kaldale ülesandega vallutada Narva edelast. Saksa ja meie luure avastas küll enamlaste liikumise met-
sas, kuid sellele ei pöördud, kahjuks, erilist tähelepanu. Luure lohakuse tagajärjel enamlastel õnnestuski jõuda takistamatult Joala metsa ja siit ootamatult asuda seljatagant ründama sakslaste patareid. Samal ajal üks rood liikus Soldino peale, eesmärgiga purustada Narva seljataguses raudtee ja side liinid. Selle manöövri tagajärjel olukord Joala väljal kella 1000 ja 1100 vahel kujunes hetkeks väga raskeks. Seisukorra päästis ainult sakslaste külmveri ja rahulik juhtimine ühenduses meie ja saksa üksikute vähemate gruppide ennastsalgava tegevusega kriitilisel hetkel. Osava manöövriga läks korda suunda osa mehi kuulipildujatega kallaletungivale venelaste ahe likkude tiivale, kuna samal ajal saksa patarei neid hävitas läheda maa pealt kartetsi tulega. Väga suurte kaotuste tõttu /ainult surnutena 92 meest/, enamlased jooksid kiiresti tulnud teed tagasi ning kella 1130 oli seisukord Joala väljal ja seega kogu Narvas juba täiesti kindel. Kuid lõuna paiku hakkas selguma saksa juhatusele vene dessandi ähvardus N.Jõesuus, mille likvideerimiseks nad arvasid endal puuduvat väärilised jõud. Sõjalaevade toetusel, milledele muuseas lehvisid alul inglise lipud, dessantsalk maabus Narva Jõesuus k.l200. Sakslased ei avaldanud siin vähematki vastupanu venelastele, mille tõttu ka meie nõrgad kaitseliidu osad olid sunnitud taanduma. N.Jõesuu langemine sundiski sakslasi Narvas kiirustama lahkumisega. K.l320 teatati polk. Seimanile, et varsti jäetakse linn maha ja k.l600 lastakse õhku kõik sillad. Kuna sel ajal olid sakslased kaevikuist juba ära läinud, siis polk. Seiman tegi korralduse ka meie osade tagasitõmbumiseks jõe vasakule kaldale, mida taheti

siiski veel kaitsta. Hiljem, kui selgus N. Jõesuu vallutamise enamlaste poolt, muutus küsitavaks kogu Narva kaitsmise võimalus. Seejärest kindral Tõnisson, kes pärast lõunat Narva jõudis, tutvunud olukorraga, andis polkovnik Seimanile suusõnalise taandumise käsu. Ühtlasi telegrafeeris Narva ka peastaabi ülem: "kui taganeda tuleb taganega järkjärgult raudteed ja kiviteed mööda. Sillad kõik lõhkuda. Abi saadame niipalju kui võimalik".

See telegramm määras ühtlasi lähemalt meie edaspidise tegevuseviisi Viru väerindel. Vanemaile juhtidele oli selge, et tekkinud olukorras meie kaitsejõud ei suuda enam panna vastu vaenlasele kodumaal piiridel. Seepärast, nii ebasoovitav kui see ka oli, tuli vähemalt ajutiselt taganeda. Taganemise eesmärgiks oli maa-ala ajutise kaotamisega hoida alal meie nõrku kaitsejõude ja võita aega nende kavakindlaks organiseerimiseks. Selleks taganemine pidi sündima "järkjärgult", s.o. korras ja alalise püüdega ikka ja uuesti avaldada vastupanu vaenlasele. Taandumine mõjutab rusuvalt nii rahva kui kaitsevõtte osade moraali. Sellevastu tegevus omal maal, tuntud maastikul ja oma rahva hulgas omab ka suuri paremusi, seda enam, et eriti teede purustamisega vaenlase tegevus raskeneb seda rohkem, mida sügavamale ta tungib kaitsja maa-alale. Seepärast järkjärgulist taandumist on kasutanud sageli hea eduga nõrgem pool võitluses ülekaalus oleva vastasega.

Narva sildade purustamine sakslaste poolt sündis tegelikult pool tundi varem kokkulepitud aega. Seetõttu osa meie mehi pääsis üle jõe vaid suurte raskustega, paatides või ronides hävitatud silla osasid mööda. Sealjuures läks koguni kaotsi paar kuulipildujat. Tuleb arvata, et aja ja side puudusel kõik meie salgad Narva juures ei saanudki kätte polguülema käsku taandumiseks, või kui saidki siis neile ei suudetud teatada, mis teed ja kuhu taanduda. Seepärast enam vähem koondatud grupina taandus Narvast ainult 4. polgu 1. pataljon. Üldiselt 50. polgu koosseisust valgus lihtsalt omapead laiali. Omaette laiali läksid ka kõik need täiendusosad, kes jõudsid Narva 28.11. pärastlõunal, ilma kaadrita, organiseerimata ja relvadeta. Kaitse organiseerimine Oru j., Kunnapea joonel. Diviisiülema käsul Narvast taandunud osad õõseks koondusid Repniku mõisa, Auvere jaa-

ma raiooni, kust järgmisel päeval, vaenlase vähemagi surveta, jatkus tagasimineks väga kiires tempos. Selle päeva õhtuks jõuti Jõhvi raiooni, kus asuti puhkusele. 4. polgu ülema ettekanne 29.11. k.1940 /1.div. 11-17/ diviisi ülemale kirjeldab seisukorda polgus vägagi tumedates värvides: "4. polgus on 100 meest, keda võib selleks nimetada. Võimatu on korda luua niisuguses olukorras. Palun 4. polgu staapi ajutiselt kuhugi rahulikumas kohta määrata". Ühtlasi polguülema palus rongi, et väeosa kiiremini toimetada tahupoole.

Diviisiülem, kes vahepeal oli sõitnud Rakveresse, et kiirendada seal täienduste saatmist rindele, püüab rahustada polguülema erutatud närve, mis olukorda nägid koguni mustemalt, kui ta oli tõeliselt. Kindral Tõnisson kirjutab 29.11. "Saksa väed seisavad praegu Jõhvist kuni mereni. Karta Teil pole midagi. Rongi Teile sõiduks ei saa. Saate aga soomusrongi punastega võitlemiseks. Pange vastu kõige suurema ägedusega. Venemaal on enamlus langemisel. Inglise laevastik on Kroonlinna all nende laevu põhja lasknud. Rahva komissaride ürasõiduks seisavad Neeval laevad auru all. Virumaad võivad ainult veikesed bande salgad ähvardada. Nende hävitamist 4. polgu poolt ootab kogu Eesti. Jlus lehekülg noore Eesti ajaloo on praegu Teile kirjutada" /1.div. 5-15/. Sellele telegrammile veidi hiljem järgnes direktiiv, kus 4. polgul, koos tema kõvendamiseks saadetud 5 polgu 1. rooduga, kästi asuda positsioonile Oru j., Konju, Künnapäa külade joonele. Sellele 6 km pikkusele positsioonile, 30. nov. õhtuks koguneski umbes 350 meest 8 kuulipildujaga. Viru rindel see oli meie vägede esimene iseseisev kaitsejoon, kus, kasutades suuri metsade ja soode alasid Jõhvi ees, taheti kõige kitsamas kohas sulgeda tee vastasele. Sellel positsioonil läks korda püsida terve nädalapäevad, kuni 6. detsembrini. Peamiselt küll seetõttu, et vaenlase tegevus novembri lõpul ja detsembri alul oli äärmiselt pikaldane. Enamlased, pärast Narva vallutamist, ei jatkanud kohe meie jälitamist, vaid peatusid mõneks päevaks, nähtavasti selleks, et oodata ära uute jõudude kohalejõudmist. Ühtlasi asuti korraldama kommunistlikku valitsust, mille tulemuseks oli 29. novembril Eesti sotsialistliku Nõukogude Vabariigi väljakuulutamise "Eesti Tööraha Kommuna" nime all. Selle kommuna eesotsas seisis Nõukogu, tuntud

Eesti enamlaste Jaan Anvelt'i juhtimisel /Eesti diviis Nr.21/. Eesti Nõukogude Vabariigi väljakuulutamise, vastukaaluna Eesti demokraatlikule Vabariigile, taheti vene kallaletungile meile anda eestlaste enestevahelise kodusõja ilme. Tegelikult see polnud muud kui silmapete. Organiseeriti ju kogu kallaletung meile Vene Nõukogude Vabariigi pinnal, selle riigi rahadega ja toetusel. 8.detsembril, tunnustanud Eesti Nõukogude Vabariigi iseseisvuse, Vene rahvakomissaride nõukogu andis ühtlasi sellele laenuna kümme miljoni kuldrubla sõjapidamiseks. Sõjategevust meie vastu juhiti vene Ulemjuhatuselt täiesti ühistel alustel teiste väerinnetega ning vene rahvusest koosnevad väeosad kogu sõja ajal moodustasid rõhuva osa meie vastu teotsevaist vaenlase jõududest. Ka saadi kogu sõjavarustus, riidod, rakmed ja toiduained täielikult M.Venest.

Korraldanud Narva raionis ümber oma väeosad 6.diviisi ülem alles 1.detsembril andis käsu edasitungiks. Liikumist jätkati, nagu näidatud skeemil Nr. ... kahes kolonnis, parempoolne - üle Jõhvi Tapa vallutamiseks ja vasakpoolne - üle Vasknarva, Mustvee-Paide vallutamiseks. Kokku jätkas edasitungi Narva jõe joonelt mitte üle 3000 mehe 16 suurtükiga. Kui suurtükiväe arv oli seega vahepeal kasvanud, siis meeste arv oli vähemalt 1000 võrra vähenenud, vaatamata 1-se Tallinna komm. kätipolgu juurdetulekule. Vähenemine tuli sellest, et mitmed väeosad, nähtavasti ümberkorraldamise ja täiendamise otstarbel jäeti Narva maha. Muude hulgas jäi ajutiselt Narva ka 2.Viljandi Eesti polk, kes Narva lahingus oli kandnud väga raskeid kaotusi. Narvast edasitungivate osadega meie luure pörkas kokku Vaivara raionis, kus loodi jälle kontakt vastasega.

Võtnud oma alla Oru jaama - Künnapuu küla joone, meie osad asusid selle korraldamisele. Vaenlase pikaldasest tegevusest tingitud lühiajaline lahingute vaheaeg ja puhkus parandas tugevasti meie meeste üldist meeleolu. Sellele aitasid kahtlemata kaasa ka diviisiülema julgustavad sõnad. Viimane nõudis mitte ainult passiivset kaitset, vaid ka "maakuulajate saatmist kaugemale välja", et selgitada vastase tegevust. 1.detsembri öhtul jõudis Jõhvi meie esimene soomusrong kapten J.Pitka juhatusel. Juba järgmisel päeval, diviisiülema nõudmisel, võeti ette julge luureretk Vaivara peale. Kasuta-

des soomusrongi toetust, toimetasid samal ajal energilist luuret ka 4. polgu osad al-kapten Steinmani juhatusel. Vastase eelosad tõrjuti kõikjal edukalt tagasi ja jõuti välja Vaivara mõisa alla, kus selgus, et see punkt on tugevasti vaenlase poolt kaitstud. Soomusrong vallutas koguni Vaivara jaama, kuhu õöks jäi 4. polgu valve-salk. Kasutades 2. detsembri luure tulemusi, järgmisel päeval, 4. polgu ja soomusrongi ülemal algatusel, organiseeriti üldine vastupealetung, eesmärgiga vallutada sõjaliselt väga tähtsad Vaivara kõrgendikud. Peab eriliselt alla kriipsutama, et 3. detsembril vastupealetung Viru väerindel oli kogu meie taandumise vältusel mõlemal väerindel meie ainus suurem aktiivse tegevuse avaldus, mis tegelikult läbi viidi. Vastupealetung võeti ette erakordselt raskeis tingimustes, keset üldist, katastroofiliseks kujunemas taandumist. Asjaolu, et sellega tuldi siiski toime, näitab, et meie vägede moraal Viru väerindel oli kõigile vapustusile vaatamata ometi veel terve ja kindel. Vastupealetung ebaõnnestus. Selle põhjuseks oli vastase üldine arvuline kui ka tehniline ülekaal ühenduses meie juhtimise puudustega. Puudus nimelt üldine juht, kes oleks kokku kõlastanud jala-väe osade ja soomusrongi tegevuse, sest soomusrong ei allunud polkovnik Seimanile. Ka juhtus õnnetu kokkupõrge meie s/rongi osade vahel, mis sundis rongi ajutiselt saatma parandusele Tallinnasse. Ebaõnnestumisele vaatamata meie vastupealetung vähemalt ajutiseltki kiskus ära algatuse vastase käest, võimaldades ühtlasi jätkata Oru, Künnapuu kaitsepositsiooni kindlustamist, mida tehtigi energiliselt /4p 5 - 38,43/.

Vastase kallaletungi katsed meie kindlustatud kaitsepositsioonile algasid 5. detsembril. Esiolgu argused ja loidud nad 6.12. kujunesid juba üldiseks pealetungiks suuremate jõududega, kusjuures pealöök suundi mööda mere äärt laevastiku tule toetusel. 5.12. vastase kallaletungid tõrjuti kõik tagasi. Sellele vaatamata juhid hindavad olukorda rindel vägagi raskeks. Nii teatab polk. Seimandi viisiülemale: "Tugevama vaenlase pealetungi surve ei ole lootusi, et polk suudab ja tahab temaga võidelda". Veel tõsisemalt telebneerib polguülemale I pataljoni ülem, kapten Liivak: "Seisukord on tõsine. Öö on väga pime. Soldatid liinil on üles ärritatud; paljud ei püsi oma kohtade peal. Vaivina külas on punased. Reservi on mul

üsna vähe, kui võimalik palun saata" /4p 5 - 139/. Närvilisuse põhjuseks oli meeste vähesus rindol, millest tingitud meeskonna häärmine väsimus raske valveteenistuse ja ka alatoitluse tõttu. Ärevust tekitavalt mõjus ka laevastiku tuli ja tegevus mere kalda kõige otsemas läheduses, sedaenam, et meil selle vastu võitlemiseks puudusid iga-sugu abinõud. Meie jõudude vähesusele vaatamata rindel, diviisiülema korraldusel, saadeti 5.p.l. rood siiski Rakveresse tagasi. Samuti sõitis ära Tallinnasse remonti meie soomusrong, viies kaasa kogu oma meeskonna ja 13 kuulipildujat. Nende abijõudude puudumine andis end valusasti tunda 6.detsembri lahinguis, kus vastane laevastiku ja suurtükiväe ägeda tule toetusel algas üldist kallalasetungi kogu rindol. Pärast lühikest vastupanu oldi sunnitud taanduma kõigepealt mere kalda raioonis. Haaramise ähvardusel tagasiminok kujunes varsti üldiseks, kusjuures 4.polgu tugevaim osa, I pataljon, valgus suurelt jaolt laiali /u 20-27,40/.

Taandumine kuni Rakvereni. Edaspidise taandumise reguleerimiseks Jõhvi jaama, Ontika üldjoonel tehti meie poolt järjekordne katse vastu panna. Selleks raudtee ümbrusse, Kõrve kõrtsi raiooni, oli koondatud värskeid jõude, nimelt 5.polgu 1 pataljon, kaks roodu al-kapten Jürgensoni juhatusel. Liinile tagasi jõudis ka meie soomusrong. Kuid 4.polgu seisukord tolele ajaks oli kujunenud juba katastroofiliseks, mis selgesti nähtub kapten Liivaku ettekandest polguülemale k.1715: "Teie siinolek on tarvilik. 1.rood hakkas vastu ja jäävad Jõhvi vaksali juurde. Kuhu nemad sealt lähevad ei tea. Pean teatama, et teised roodud ka, kui neid veel kaks tundi siin hoida, vastu hakkavad ja ilma lubata ära lähevad. Katsun üks tund veel siin olla, mis pärast tuleb ei tea" /4p 5-122/.

Raskele olukorrale vaatamata diviisiülem andis polkovnik Seimanile vägagi optimistlikus toonis kirjutatud vastupealetungi käsu /4.p.5-114/. Käsk jäi aga täitmata, sest selle nõudmised ületasid väeosa füüsiliste võimete piiri. Seisukorra selgitamiseks 4. polgu ülem kirjutab muuseas 7.12. diviisiülemale: "... praegu 4. polk on otsas, teda enam ei ole. Peale tungida võib ka, aga mitte rohkem kui 20 mehega /ohvits. ja soldatid/, sellest ma ei näe mingisugust kasu, ainult võiks ütelda, et eestlased mõistavad ka surra ..

Seda ei või ütelda, et meie soldatid ei kõlba kusagile. Meie ainult nõudsime nende käest seda, mis on võimata. Häbi on Eesti rahvale, aga mitte neile, kes siin on, need on kõik teinud, mis inimesel oli võimalik. Häbi neile, kes istuvad kodus kui väike käputäis võitleb elu ja surma vahel." /l.div.11-112/.

Vastupoaletungi asemel 8.12. jätkus vastase tugev surve mere äärt mööda, mis meid seal sundis järjest sügavamale tagasitõmbumisele. 5.polgu värsked osad löid 8.12. raudtee ümbruses küll tagasi kõik vaenlase pealetungi katsed, kuid üldine olukord sundis polkovnik Seimani andma pärastlõunal siiski üldise käsu taandumiseks Püssi, Puritse jõe joonele. Sealjuures veel võrdlemisi värskete 5. polgu osadega sündis samuti, kui kõikjal meie taandumise juures. Kuni asuti kohal - mehd sõdisid vaprasti ja tuju oli hea. Niipea kui ilmus käsk tagasitõmbumiseks, ohvitseridele tundmata meeskond valgus enamikus omavoliliselt laiali. Meeskonna moraal ja kokkuliituvus oli veel liiga nõrk, et panna vastu taandumise laostavale mõjule. Soomusrong sel päeval erilist aktiivsust ka ei väljendanud. Taandumisel ta võttis peale raudtee ümbrusse kogunenud osad.

Niiviisi süvenes järkjärgult Viru väerindel raske moraalne kriis. Selle keerisesse kisti järjest uusi väetüksusi sedamööda, kuidas need jõudsid kohale. Kriisi raskuses ja sügavuses veendus, lõpuks, ka diviisiülem, kes parandamatu optimistina seniajani oli seisukorda hinnanud vast paremaks kui ta oli. Juba 7.12. diviisiülem teatab sõjaministrile, et " meie seisukord ilma suurtükkideta on äärmiselt raske", ja palub abi Tallinnast /l.div.7-14/, kuna veel mõni päev tagasi ta tähendas, et "abi tarvis ei ole, saan oma jõududegagi hakkama". 8.12. k.1655 divül telegrafeerib: "Koguni väsinult ja demoraliseeritult taganevad meie väeosad Puritse jõe joonele. Võimalik, et selle jõe taga korda läheb natuke vastu panna" /Ü 20-53/.

Samal ajal kui jätkus meie tagasitõmbumine raudtee ümbruses, alustasid 8.12. taandumist ka Vasknarva-Verhnee Seloo raionis asuvad Jisaku, Jlluka, Tudolinna ja hiljem juurde tulnud Rakvere kaitseliidu osad. Üldine teadmatus olukorrast, eraldatud seisukord ja raske valveteenistus koguni väheste jõududega oli põhjuseks, mis

siin meeste meeleolu viis langusele. Selle tagajärjeks oli kaitse-
liitlaste järjest suurenev omavoliline lahkumine positsioonilt, mis
nõrgestas niivõrra jõe lääne kalda valve ja kaitse, et see 8.12. ei
suutnud enam panna vastu vaenlase survele. Meie nõrkadele jõududele
vaatamata punaste 6.diviisi vasakpoolne kolonn suutis ületada Narva
jõe Vasknarva juures alles 7.detsembril, esialgselt 150-200 meheli-
se salgaga. Temale järgnesid suuremad jõud, kokku ümmarguselt 1000
meest 4 kerge suurtükiga, jätkates edasitungi Lohusoo suunas. Lohu-
soo vallutati 15.12, mille järele punased seal jagunesid kahte os-
sa: suurem salk - umbes 700 meest suurtükkidega liikus üle Avinurme
Rakke ja Vägeva jaamade suunas, kuna ülejäänud jätkasid edasitungi
üle Mustvee Torma peale.

Purtse jõel vaenlasel läks korda võrdlemisi hõlpsasti vallu-
tada nii maanteede kui raudteede sillad, mis meid sundis uuele
üldisele taandumisele. Maastiku iseäralduste tõttu see sündis nüüd
kahes eraldatud salgana - maantee ja raudtee suundades. Tüsedamat
kaitset püüti organiseerida Rannaküla, Sonda ja maajoonel 9-11.dets.,
kuhu värskete osadena jõudsid kohale 5.polgu 4.rood, meie esimesed
suurtükid Viru väerindel - 3.patari üks rühm ja 1.ratsapolgu es-
kadron hobusteta. 4.roodu kohalejõudmisega oli rindele koondunud
kogu 5.polgu I pataljon, kes kapten Sauselgi juhatusel jäigi 4.pol-
gu käsutusse kuni Narva uuesti vallutamiseni meie poolt. Vastase
pealetungi katsetele sellel joonel pandi tükk aega visalt vastu.
Jlm oli selge ja külm. Tulistati majade tagant. Kordamööda käidi
soojendamas küla majades, kus meestele jagati lahkosti sooja toitu
elanike poolt. Kuid suurtükid jõudsid kohale alles 4 tundi pärast
lahingu algust. Ja kui siis asuti positsioonile, selgus, et telefoni
kaabli vähesuse tõttu ei saanud vaatluspunkti nihutada niivõrra et-
te, et oleks olnud võimalik korralik vaatlus rindele. Langesid esi-
mesed suurtüki müraud Viru väerindel, kuid, õnnetuseks, meie jala-
väe ahelikkuude seljataga. Võib endale hõlpsasti kujutada ette meie
jalameeste pettumust ja pahameelt, mis ka kohe väljendus kurjas
kirumises ja koguni ähvardustes patari adressil. Mõnesugustel
põhjustel lakkasid töötamast ka kuulipildujad. Veel halvem oli see,
et pärastlõunal hakkasid lõppema otsa padrunid, mis oli õieti pea-

miseks põhjuseks, et jällegi oldi sunnitud tagasi tõmbuma. Tuska tegid ka kohalikud enamlased Aseri vabriku raioonis, kes majadest avasid tulo meie osade peale.

Rakvere langemine. Rägavere lahing. Järkjärgult taandudes, meie osad 13.12. ohtuks jõudsid Kunda jõe - Avi jõe üldjoonele. Siin diviisi juhatus oli otsustanud jällegi organiseerida tugevamat vastupanu vastasele, eesmärgiga kaitsta selle joone taga asuvat tähtsat sõlmepunkti, Virumaa pealinna, Rakveret.

Kogu taandumise ajal Rakveres oli käinud kiire mobilisatsioon ja uute väeosade formeerimine, mis võimaldaski, nagu nägime, saata rindele järjest uusi väeüksusi. Vaatamata jõudude järjekindlale juurdevoolule rindel ei suudetud ometi peatada vastase võidukat edasitungi, mis, kuigi pikaldaselt, arenes ometi edukalt. Oma tegevuse raskuspunkti enamlased olid järjest viinud lõuna poole Tapa, Narva raudteed, kus Kunda jõe joonele, Põllula, Kabala raioonis oli 15.12. koondunud vähemalt 1300 tääki ja mõõka ühes 8 suurtükiga ja 33 kuulipildujaga. Siin teotses 3. Tartu kommunistlik kütipolk ühes juurdeantud osadega. Raudtee ja merekalda vahel jätkas edasitungi Tallinna kommunistlik polk, ühes juurdeantud osadega 400-500 tääki ja mõõka, 7 kuulip. ja 10 suurtükiga.

Kunda-Avijõe joon on viimne looduslik tõkkejoon Rakvere kaitsmiseks idast. Selle joone vallutamiseega vaenlane jõudis täielikult välja Virumaa suurte soode ja metsade vahelt rohkem lagedaile Pandivere kõrgendikele, mis võimaldab vaba teotsemist suuremate jõududega nii raudtee suunas kui ka põhja ja lõuna pool raudteed. Peale tung lõunapool raudteed oli meile eriti ohtlik, sest ta ähvardas Tapa, Tartu raudteed ja kogu ühendust Lõuna Eestiga.

Talvine aeg vähendas siiski tugevasti Kunda-Avijõe kui loodusliku tõkke tähtsust. Jsegi Kunda jõgi oli juba suurelt jaolt kinni külmanud, kõnelemata vähemaist ojadest ja soodest, mis ei moodustanud enam mingit tõsisemat takistust vastasele. Peale rindel juba asuvate väeosade koondati Rakvere kaitsmiseks Kunda jõe üldjoonele Rakverest ja Tallinnast kõik jõud, mis tol ajal olid vähegi lahingukõlblikud. Tallinnast saadeti Rakveresse 1.sr. polgu 2. patarei.

Jscgi Pärnust, Viru maakonnaavalitsuse esimehe palvel, oli Rakveresse saadetud välja 6.polgu 2 roodu. Ühtlasi sai 5.polgu ülem, alampolkovnik Reek, käsu, oma polgu II pataljoniga asuda kaitsela Rägavere raiooni, 15 km kagu pool Rakveret. Tema käsutusse läksid ka kõik juurdetulnud jõud. Polk jõudis Rägavere raiooni 13.detsembri õhtul, kuna juurdeantud suurtükiväe ja jalaväe osad ilmusid kohale järkjärgult 14.detsembri jooksul. Et sel päeval oli rindel vaikne, siis polgul oli aega end ette valmistada kaitseks, kuigi külmanud maa ja pioneritööriistade puudus raskendas kaitsepositsiooni kindlustamist. 5.polgust põhja pool asus 4.polk ühes temale juurdeantud kapten Sauselgi pataljoniga /v.skeem/, lõunapool - Balti pataljoni ja kaitseliidu osad.

Vaenlase kallaletung algas 15.12. hommikul vara. Punaste surve sel päeval oli kõige tugevam 5.polgu kaitselõigus, nähtava eesmärgiga üle Rägavere vallutada Rakvere haaramisega kagust. Kuigi meil oli aega oma kaitse ettevalmistamiseks, kujunes olukord siiski niiviisi, et võitlused Rägavere juures algasid kohtamislahinguga talveöö pimeduses 5.polgu osade ja vastase vahel. Võttes arvesse meie vägede taandumisega halvatud üldist moraali need kokkupõrked ülekaaluka vastasega ei võinud meile kujuneda edukaks. Algas esiosade tagasitõmbumine, millesse järkjärgult kisti ka kõik rügemendi varuosad, kes olid saadetud appi esiosadele. Rügemendi taandumise katmist teostasid edukalt rasked kuulipildujad ja suurtükid. Jalaväe roodudega Rägavere all sündis sama mis kõikjal taandumise perioodil: kord alustatud liikumist tahapoole, ohvitserid ei suutnud enam hoida käes neile tundmata mehi ja need valgusid laiali. Päris reeglipäraselt kadus väeosast teadmata kuhu 50% endisest koosseisust.

Samal ajal, kui Rägavere lahing arenes meile õnnetult, kilomeetrit poolteist põhjapool, raudtee suunas, meie soomusrong oma 21 kuulipildujaga ja kahe suurtükiga peksis kõvasti läbi enamlaste madruste dessantsalga ja vallutas Kabala jaama. Meie edu raudteel oli üsna loomulik, sest omasime siin vastase suhtes tugeva tehnilise ülekaalu. Ometi see edu osutus asjatuks, sest soomusrong teotses täiesti omaette, ilma ühegi sideta jalaväega ja ka väerinde juhatuseta.

Mujal rindeosades vastase kallaletungi katsed löödi tagasi. Rägavere rühmituse kaotused sel päeval: surnuid - 4, haavatuid - 14; mujal rindeosades - 2. Rägavere lahing otsustas ka Rakvere saatuse, sundides diviisiülema tõmbama tagasi kogu väerinde. Olukorda pärast seda lahingut kindral Tõnisson hindab võrdlemisi väga pessimistlikult "5. polgu peale minul ei ole pea mingit lootust. Temast järelejäanud mehed seisavad paigal niikaua, kuni punasoid ei näe. Punaste ilmumisel on jälle jooks lahti ning pooled mehed kadunud. 4. polk on äärmiselt väsinud, temaga kui jõuga rehkendada ei saa. Seisukord on tragiline. Väga, mis meil on, on vastupanemine võimatu. Tapa, Tamsalu liini läbilõikamist on kõige lähemal ajal oodata. Nimelt Tamsalu ümbruses. Tamsalu sõlme kaitsmiseks midagi välja panna ei ole" /1. div. 8a-6/. Lähemate päevade sündmused näitasid, et, mis puutub 5. polku, siis see väeosa Rägavere lahinguga polnud kaugeltki veel mitte löödud, vaid kaotanud jooksikutena oma nõrgema elemendi, asus seda südikamalt edaspidi uute lahinguülesannete täitmisele.

Vastupanu Viitna, Kadrina, Simuna üldjoonel. Taandumise korraldamiseks diviisi staap, mis vahepeal oli nimetatud ümber väerinde staabiks, määras uueks vastupanujooneks Viitna, Kadrina, Väike Maarja, Simuna üldjoone. Sellelt joonelt lääne poole väeosad rinde staabi korralduseta ei võinud taganeda. Meie osade asumine sellele joonele teostuski 18.12. hommikul, suurema surveta vaenlase poolt. Nagu näha juurdelisatud skeemilt, koondus 4. polk ühes temale juurdeantud 5. polgu I pataljoni Narva maantee suunale kuna 5. polk s-rongidega asus raudtee suunal Kadrina ja Lasila mõisa vahel. S/rongidest oli vahepeal jõudnud rindele ka s/rong Nr. 2. Mõlomite rühmituste vahel asuv 10-12 km maa-ala oli valvatud ainult nõrkade liitesalkadega.

Veel nõrgemaks kujunes kaitsejoon Lasila mõisast lõunapool. Peipsi järve ja suurte Virumaa soode vahelt väljatulekuga vaenlane oli jõudnud Pandivere kõrgendikule, heade pealetungi võimalustega üle Torma Jõgeva peale ja üle Simuna ja Väike Maarja Tammsalu ja Rakke peale. Meie Tapa, Tartu raudteed ja ühendust Lõuna väerindega ähvardas seega äralõikamise oht. See nõudis väerinde juhatuselt kiireid korraldusi kaitse organiseerimiseks Lasila mõisa ja Laiuse va-

hel. Peab tähendama, et diviisi juhatus juba kohe pärast Rakvere langemist juhtis peastaabi tähelepanu sellele ohule, mis ähvardas Tapa, Tartu raudteed ja palus Tallinnast abijõude Tammsalu sõlme kaitsmiseks. Nüüd, olukorra selginedes, rinde juhatus asus väga tõsiselt kaitse korraldamisele Torma suunas, kus olid taandumas meie nõrgad kaitseliidu osad. Viimaste toetamiseks diviisiülem küskis Laiuse kihelkonna kaitseliiduülemal koguda kokku kõik oma kaitseliidu ja sellest moodustada kindel partisanisalk võitluseks vastasega. Kuidas seda võitlust pidada, sellekohta kindral Tõnisson kirjutab ise salga ülemale, leitnant Bankmannile: "iga nurga tagant, iga puu ja põõsa tagant peab iga punane paugu saama. Nii peab punaseid hävitama ning kodumaad nende eest kaitsma" /1.div.8a-11/. Ühtlasi nõudis diviisiülem ka 1.brigaadi ülemalt abivägede saatmist Tartust Laiuse kaitsmiseks, mis teostuski Balti pat. 1.roodu ja hiljem 8.polgu I pataljoni suunamisega sellesse raiooni. Ka Tallinnast saadeti siia diviisiülema palvel vähemaid jalaväe osi paari kuulipildujaga.

Laiuse ja Lasila mõisa vahelise poolesaja kilomeetrilise rindeosa kaitsmiseks väerinde juhatus ei suutnud aga koondada rohkem kui Balti pataljoni osad ja veel ülejäänud mehed Jisaku, Jliuka ja Tudolinna kaitseliidu salkadest.

Veel rohkem kui meie kaitsejoone õredus tegi juhtidele muret meeskonna raske moraalne seisukord. Väeosäulemate ettekanded selles suhtes mõjuvad otse masendavalt. Nii kirjutab 4.polgu ülem, polk. Seiman 18.12. ... "Soldatid on praegu niisuguses seisukorras, et kõikide peale ei tohi loota, et ta ühe paugu teeks. Suurt ärevust sünnitavad soldatite seas mõisa elanikud ja vabadikud oma juttudega. Mul isiklikult tuli läbi peksa Kaarli kõrtsi elanikud, kes minu juuresolekul hakkasid soldatise õrritama. Eskadroni ülemal oli võimalik ainult piitsa abil sundida mehi kuulipildujat kaasa võtma. Soldatite meeleolu rõhub veel see, et neid on vähe ja vahetust ei ole. Palga normid soomusrongi meeste ja Tallinna kaitseliidu kohta ärritavad ka. Üösel pimedas tuleb nende poolt ka ähvardusi ohvitseride kohta" /1.div.staap 11 lhk. 210-212/.

Veel raskemalt mõjuv on 4.polgu vanema arsti raport, saade-

tud vahetult sõjaministrile /Ü 20-107/, kus püütakse ühtlasi selgitada kriisi põhjusi. Arst kirjutab: "Mul kahjuks on Teile teatada, et Eesti Rahvaväe 4. polk pea täiesti otsas on, õieti ei ole ta saanud siamaale veel mahti üleüldse polguks kujuneda. Tähtis, võib ütelda kõige tähtsama tegurina polgu lagunemises on olnud viletsad riided, iseäranis jalanõude puudus. Nõrvalt kuni siamaale ei ole ülemad ega alamad ühtegi päeva puhkust saanud. Inimesed on viimase võimaluseni närvilised, ära külmetanud, viletsa toiduga ja väsinud. Jooksikute arv on kohutav suur, kuid kõige seaduse valjusega neid suudistada deserterimises on võimata - jooksmine on mõistuse piiridest väljaspooleks loomulikult enese hoidmise instinktiks kujunenud. Sarnased inimesed rikuvad oma kohal olemisega asja seisukorda rohkem, kui nad head teevad, peasjalikult uutele abivägedele võimata halba eeskuju andes. Demoraliseerimine 4. polgus on kuni avaliku röövimiseni jõudnud. Polgust on järele jäänud roodude nimetused, voor, haige staab, ei ühtegi arsti, 3 velskerit, 3 arstiteaduse üliõpilast ja mina, vanema arsti kohuste täitja /3 kurs.üliõp./ - kogu summas enam kui polgus mehi. Olen tähelepanemist juhtinud frondi staabis selle asjaolu peale, et sarnane lagunemine just halvast tervisliksest seisukorrast /toitmise, üliväsimuse/ ja taganemise psühholoogiast oleneb, ning olen palunud tingimata 4. polku seljataha puhkusele, kui ka uuesti formeerimisele saata. Ei leitud võimalust. Homme, võib olla, ei ole 4. polgust vist kedagi enam kohal, tänaste teadete järele ei ole üheski roodus 20 meest. Palume meid viibimata uute väeosadega vahetada, meie ei jääks enam."

Mitte parem polnud seisukord 5. polgus, mis selgub polguülema järgnevalt kirjast rinde staabi ülemale: "Teen kõik, mis võimalik on teha, et minu peale pandud ülesannet täita. Kuid loen oma moraalselt kohustuseks teadustada, et moraaliline soldatite seisukord on õige halb. Praegust pahema tiiva peale soomusrong pommitab enamlasti aga mul juba keskmises raioonis "doblestnõe boitsõ" teevad vehkat. Pean kuradid kinni, saadan tagasi, aga mis sest kasu on, ja kui kauaks. Üks enamlaste granaat ja jälle vehkat. Veel üks kord kordan, et roodu komanderid ja kõik ohvitserid teevad kõik, mis nende füüsilises ja moraalses jõus on, aga eesti soldat kardab

surma ja sõdida ei taha" /1.div.11-209/.

Neist ettekandeist selgub, et moraalne kriis, Viru väerindel, mis algas Narvast taandumisega, Rakvere langemisega oli jõudnud oma haripunktini. Vägedes oli kadumas igasugune usk ja lootus olukorra paranemisele, kuigi kõik juhid tegid kõik inimlikult mõeldava, et täita oma ülesandeid lõpuni. Väerindel valitseva meeleolu tõetruu peegeldajana rinde staap luges oma moraalseks kohuseks sellest informeerida ka kaitseväe koskjuhatust täiesti tõetruult ja avameelselt. Nii kirjutab rinde staabi ülem operatiivstaabi ülemale 19.12. /Ü 20, 88-89/: "Lootust meie meeste peale mitte poole kopika eest panna ei või. Täna öösi, kui enamlased hakkasivad Kadrina jaama pommitama, pistsid kõik 5.polgu mehed, kes Kadrina jaamas ja kirikumõisas seisivad, plehku ja otsekohe Tapale. Taganemist selle sõna täies mõttes ma meie väerinnal siiani veel ei ole märganud, siin mehed jooksevad ja muud midagi. Loota, et meie praegusel frondil päeva, kaks, kolm, ehk ka tund, saame kinni pidama, ei või, - kõik meie elu-olu ripub vaenlasest ära. Kui praeguselt frondilt mehed plehku pistavad, ei ole praegu mingit lootust, et nad Tapa ees veel peatavad. Tehtud saab, muidugi mõista kõik, aga ära ütelda ette, et meie jääme sinna ja sinna liinile peatama, on võimatu. Peatada võime seal, kus mehed ära väsisivad ja ise seisma jäävad".

Täiesti teadlik äärmiselt raskes olukorras rinde juhatus püüab siiski kõigi abinõudega virgutada väeosi uuele vastupanule. Nii kirjutab staabi ülem 5.polgu ülemale /5.p.28,170-171/: "Üldine seisukord nõuab, et praegune front saaks võimalikult kauem meie käes hoitud. Aega võita on meile nimelt selleks tarvis, et Tallinnas ja teistes punktides oleks võimalik formeerimise töö rahulikult lõpule viia."

Samal ajal 4.polgu ülemale /4p 5, 335-337/: "Saan asjast ja oludest väga hästi aru, aga mis teha? Peame hoidma seljatagust nii palju kui vähegi võimalik - ainult sealt on meil abi loota. Seejärel pärast hammaste ja küüntega hoidke praegusest asukohast kinni. Tallinn, formeerimise tsentrum, on meile praegu kõige kallim. Veel kord: praegusest frondist hoidke ihu ja hingega, hammaste ja küün-

tega kinni".

Ühtlasi võeti rinde juhatusele tarvitusele energilised abinõud väejooksikute püüdmiseks ja korra kindlustamiseks seljataga. Kuna kohalikud enamlased ei piirdunud mitte ainult kihutustöö tegemisega, vaid asusid purustama ka raudteed ja meie sideliine ning toimetasid salaluuret vaenlase kasuks siis rinde juhatuse käsul, kõik raudtee jaamad ja putkad Tallinnast kuni Tapani võeti kohaliku kaitseliidu valve alla. Jaamade komandandid asusid ühtlasi püüdma jaamadesse kogunevaid jooksikuid. Samaks otstarbeks tähtsamatele teede ristidele pandi välja ühtlasi erilised valvepostid. Kinnipüütud väejooksikud koondati komandodeks ja saadeti tagasi oma väeosadesse. 20.dets. alates asusid tööle väeosades sõjaväljakohtud, kelle peamiseks ülesandeks kujunes võitlus väejooksuga ja sõdurite omavoliiga.

Vaenlase kallaletungid rindel algasid uuesti 19.detsembril ja kestsid mõningate vaheaegadega 3 päeva. Vaenlane oli saanud vahepeal juurde värskaid jõude ja nendega vahetanud ära väsinud osi. Alates 20.12. edasitungi jätkasid /v.skeem Nr.4/ põhja pool raudteed - Tallinna kommunistlik polk ühes juurdeantud osadega, raudtee suunas - 2.Viljandi polgu eripataljon, raudteest lõuna pool kuni Jakobini - 46.polk ühes juurdeantud osadega. Nagu selgub, oli vastase peamine jõupingutus suundunud raudteele ja 5.polgu rindele, mida taheti vallutada maksku mis maksab. Kallaletungi tagasilöömiseks juhid, nagu nägime, olid teinud kõik neist oleneva, kuigi neil endil puudus veel usk neile alluvate osade lahinguvõimossa. Juhtide jõupingutused ei olnud siiski asjatud. Nii 4. kui 5.polk 19.dets. püüsid kindlasti, lüües tagasi kõik vaenlase kallaletungid. 5. polk hoidis alles oma seisukohad ka järgnevate päevade, 20-22.dets., jooksul, võideldes üle ootuste vaprast. Tähelepanuväärselt nende päevade jooksul teotses eriti 5.polgu 2.rood /al-kapten Saal/, 3. rood /al-kapt.Hünerson/ ja 8.rood /al-kapten Munner/, kes said ka diviisiülema erilise kiituse osaliseks, pühadeks kahukordse toidunormi ja 500 rubla kingitusena kollegi tundmata poolt /5.p.28-220/. 3.roodu, kes asus Jõepere mõisas, vaenlase alalise raskesuurtükiväe tule all, oli polguülem eriti julgustanud vastupanule, kirjutades:

"Tehke kõik, et seda, mis Jsamaa meie käest nõuab, saab täidetud. Näidake, et 3.rood on raudne rood, et teda vaenlane ega loodus ei murra, - veel 24 tundi ja 3.rood on kangelane üle Eestimaa". 5.polgu tegevust raudtee lähemas ümbruses toetasid edukalt soomusrongid. Soomusrong Nr.3 kohalejõudmisega olime raudteel saavutanud juba materiaalselt suure ülekaaul vastase suhtes, mis võimaldas meile siin koguni minna üle aktiivsele tegevusele. Esiialgu see aktiivsus kandis siiski võrdlemisi piiratud iseloomu, väljendudes üksikute lähemate külade vallutamisega.

Side ja koostöö loomiseks soomusrongide ja jalaväe vahel aitas silmapaistvalt kaasa Udriku mõisas asuv Jõhvi kaitseliidu ülem, lipnik Toomel, oma salgaga. Alaliselt aktiivne ja ettevõtlik, väsimatu oma töös, ta informeeris s/ronge jalaväe asukohtadest ja tegevusest, kandes olukorrast rindel ette ka väerinde staapi.

Jalaväe tegevust toetas ennastsalgavalt l.srtk. polgu 2.patarei, al-kapten Tõnissoni juhatusel, kes sellest ajast peale sai 5. polgu lemmikuks.

Visu lahinguid pealetungiva vastasega pidas ka 4.polk ühes kapten Sauselgi grupiga Narva maanteel. Nad suruti siiski tagasi ja juba 21.öhtul jõudsid Valgejõe joonele.

Uhtlasi suruti tagasi ka Balti pat.kuulip.k-do 5.polgu paremal tiival. Õnnetu mürsu lõhkemise läbi oli kandnud raskeid kaotusi Jõepere mõisas ka 5.p. 3.rood /4 ohvitseri ja 7 sõd. surma/, mis tugevasti vapustas roodu moraalselt. Sellega oli polgu üldine seisukord 22.öhtuks kujunenud niivõrra ohtlikuks, et diviisiülem leidis vajaliku väerinde uuesti tõmmata tagasi. Oma kirjas 22.12.k. 1840 diviisiülem kirjutab muuseas: "5.polk on kolm ööd-päeva järgimööda lahingus olnud. Jlmad kõik see aeg olid külmad ehk tuisused ehk märjad. Meeste meeleolu kõige selle tõttu on kaunis rusunud. Mehed nõuavad mõnigi tund puhkust ja seda võib neile ainult sel teel pakuda, kui meie neid mõni verst vaenlasest eemale kisume" /Ü 20-137, 138/. Külma ja tuisk oli väeosale eriti kurnav seetõttu, et meeste varustus oli äärmiselt vilets. Varustuse seisukorda iseloomustab kujukalt polguülema järgmine telegramm Varustusevalitsuse ülemale, polkovnik Reimannile: "Külm paugub, tuisk tormab. Mul on hulk mehi

nartsudes, varbad väljas. Kui Teil Jsamaa saatus kallis on, siis nuretsege minu polgule jalanõud ja viibimata" /5.p.28-229/. Seega nii operatiivsed kui muud kaalutlused nõudsid väerinde tagasitõmmamist. Lahinguil 19-22.dets. Viru väerinde kohta on siiski väga sügav tähendus. Nimelt näitasid need lahingud väeramatuks, et meie väeosad siin olid juba jõudnud üle moraalse kriisi sügavpunktist. Taandumine jätkus veel mõni aeg. Kuid see oli juba taandumine tõsisete lahingutega, vastupanuga, mis sageli äratab imetlust. Jooks tagasi on lõppenud. Ohenduses sellega lõppes ka massiline väejooks, sest kõik kahtlane ja arg element oli juba väeosadest lahkunud.

Kaitse korraldamine Paide raioonis. Ajal, kus Viru väerind pidas rasket heitlust oma olemasolu eest, Lõuna-Eestis arenesid suured sündmused. Langes Tartu. Vallutati vastase poolt Jõgeva ja Rakke jaamade raioon. Sellega avanesid punastele võimalused edasitungi jätkamiseks Paide sihis, otse Eesti maasüdamesse. Ohenduses Paidega vaenlane ähvardas tõsiselt ka 1. ja 2.diviisi sisemisi tiibu, püüdes neid eraldada üksteisest. Teatavasti 2.diviisi osad Jõgevast olid taandunud Aidu alla, kus pärast ägedaid lahinguid jäid kindlasti püsima. Kogu maa-ala kaitsmiseks Aidust põhja pool kuni Balti pataljonini /30-35 km/ suudeti esialgselt koondada vaid üksikuid kohapealseid kaitseliidu osi /Koeru, J.Jaani, Peetri j.n.e./, kes ühes Vasikmarva raioonist ära taandunud Jisaku kaitseliidu osadega ei t usnud arvult üle 140 mehe. Paides oli formeerimisel, alates 19.dets., leitnant Kanepi juhatusel nn. Paide Kaitsepataljon. Kohaliku omavalitsuste vastutuleku tõttu formeerimisetööd arenesid edukalt, nii et 23.dets. oli Paides kohal juba 300 mehe ümber, veel relvadeta ja organiseerimata. Vastast aga siia raiooni võidi oodata vähemalt 700-800 meest ühes 4-3rd suurtükiga - kolonn, mis üle Avinurme oli vallutanud Simuna ja läbi Rakke jätkas tegevust Paide suunas. Meie kaitseliidu osad Paide ees teetsesid üldiselt vaprast ja julgelt, näidates üles palju püsivust ja suurt aktiivsust. Julgete luureretketega ja partisanitegevusega püüti vähemalt aeglustada vastase edasitungi, kuni Paides jõuti korraldada suuremate jõudude vastupanu.

Vastupealetungi kavatsusi. Vallutanud 24.12. Tapa punased jätkasid järelejätnatult edasitungi kogu Viru väerindel, suundes oma peamise jõupingutuse nüüd 4. polgule ja 4. ja 5. polgu vahekohta. Järgnevatel päevadel, kuni meie taandumise lõpupäevadeni mõlema väeosa liitekoht kujunes kõige nõrgemaks punktiks Viru väerindel, sünnitades tõsist muret rinde juhatusele. Vastase pealetung väeosa asetuse mõttes jätkus üldiselt endises korras, selle vahega, et madruste dessantsalk reservist suundi uuesti rindole, meie 4. ja 5. polgu vahekohta.

24. detsembril arenesid ägedad lahingud 4. polgu ja kapt. Sauselgi grupi rindel Valgejõesel. Diviisiülema nõudis "Valgejõe joone kaitsmist kõige suurema energiaga ning et jõulud tingimata saaksid mööda saadetud sellel joonel" /1.div.9a-2/. Mehed panidki vastu vaenlase edasitungi katsetele kõige suurema tublidusega. Omal jõul liividecriti koguni grupi sel ataha tunginud punaste salk, ilma, et see võitlejais oleks tekitanud vähemadki hävust. Kaotusi 4 surnut ja 10 haavatut. Üldine olukord sundis väeosa õhtul siiski tõmbuma end tagasi. Samal ajal jätkus ka 5. polgu järk-järguline tagasitõmbumine. Olukorda ei jõua tuua otsustavat parandust meie laevastiku aktiivne tegevus ühes vähenete dessantsalkade maabumisega Kundas /23.12./ ja Loksal /29.12./. Loksal dessant oli püüdnud küll astuda ühendusse 4. polguga, et edaspidi tootseda koos. See katse aga häpardus dessandi nõrga jõu tõttu. Ka oli vaenlane nähtavasti saanud andmeid meie kavatsustest, sest energilise edasitungiga ta surus 4. polgu uuesti taandumisele lääne sihis, ajades sellega nurga polgu enda vastupealetungi kavatsused dessandiga ühinemiseks. Alates 27.12. meie aktiivsus Viru väerindel kasvab siiski järjekindlalt. 26.12. rindele jõudis uusi värskeid jõude: ratsapolk, 1. suurt. polgu 1. pataroi, 1. j. polgu 13. rood. Järgmisel päeval jõudis Viru väerindele ka Balti pataljoni Tartu grupp, ühinedes seal raskekuulip. komandoga üheks iseseisvaks pataljoniks, polkovnik Veissi juhatusel. Erilise tähtsuse omas ratsapolgu rindele ilmumine, sest kiiresti liikuva väeosana ta võis suurte tühikutega väerindel edukalt täita laiemaulatuslikke operatiivülesandeid. Polgu tegevust piiras vaid ta nõrk jõud. Polk alustas pealetungi Järva Jaani,

Tamsalu sihis, eesmärgiga jõuda välja Tapa, Tartu raudteele.

27.dets. õhtul ka meie soomusrongide juhid ja 5.polgu ülem Lehtse jaamas pidasid kurja sõjanõu. Taheti niieelt järgmisel päeval vara vallutada Tapa sõlmpunkt. Kuna meie raudtee raioonis oli me vähemalt tehniliselt ülekaalus, siis kavatsesime vastupealetungil olid kõik eeldused edule, eriti kui ta võtta ette ootamatult vastasele. Vastupealetungi üldjuhiks oli 2. s/rongi ülem, kapten Parts. Diviisiülem kiitis heaks kavatsused ja andis selle läbiviimiseks kapten Partsi käsutusse ka oma ülejäänud varu - 1. patari ja 1.polgu 13. roodu. 28.homm. pealetung algaski, kuid nurjus täielikult veel enne, kui ta õieti oli saanudki aru. Nurjumise põhjusi valgustab väga kujukalt s/rong Nr.1 ülem, kapten Jrv, oma päevaraamatus. Kuna kapten Jrv oma märkmeid päevaraamatusse tegi täiesti usaldatava erapooletusega; siis ei ole põhjusi kahelda tema väidetes. Kapten Jrvelt toodud nurjumise põhjused võiks lühidalt võtta kokku järgmiselt: üldjuhi passiivsus ja raamatus, ühenduses s/rongide juhtide eneste vahel valitsevate isiklike hõõrumistega, koostöö puudumine jalaväe, suurtükiväe ja s/rongide vahel. Seega s/rongid, vaatamata oma materjaalsele ülekaalule, kogu taandumise vältusel ei suutnud raudtee suunas saavutada niisugust taktikalist edu, mis oleks võinud mõjutada operatiivselt olukorda väerindel. Selle põhjuseks oli ühelt poolt rongide eneste taktikalise juhtimise puudulikkus ühenduses koostöö puudumisega s/rongide ja jalaväe tegevuse vahel, teisalt aga ka meie jalaväe nõrkus nii tehniliselt kui moraalselt.

Paide kaitse suhtes esimeseks kriitiliseks päevaks kujunes 27.dets., kus vaenlane oli tunginud välja Mäo juurde, 10 km linnast. Linnas arenes paanika. Põgenes ära osa omavalitsusasutiste tegelasi. Meist maavalitsuse esimees jõudis koguni anda ülemjuhatajale paanikalise telegrammi, mille eest ta tagandati ametist. Kuid vaenlase katsed vallutada linna nurjusid siiski Mündi, Põhjakas, Vodja ms üldjoonel. Paide kaitsepataljoni organiseerimine arenes edukalt ja 1918. lõpul oli rindel juba poolsada meest. Kuna ratsapolk sel ajal oli juba vallutanud raudtee Tamsalu, Kiltsi jaamade vahel, siis punaste osades Paide ees arenes omakorda paanikaline

taandumine. See võimaldas Paide kaitsepataljonile 31.dets. minna üle vastupealetungile ja võtta oma alla uuesti tähtsad Koigi ja Peetri sõlmpunktid. Moraalselt kriisist rindol ei pääsnud siiski ka ratsapolk täielikult. Kokku liitumata, ümbritsetud kolmest küljest punastest, kes ahvardasid alaliselt ühenduseteid, nõrga varustusega kareda külma käes ratsapolku haaras varsti üldine taandumise tung, mis ta lühikese ajaga Tamsalu alt tõi uuesti tagasi Paide raiooni. 2.jaanuaril polk asus juba Vodja, Anna ümbruses. Ratsapolgu taandumisega muutus raskeks ka Paide kaitsepataljoni seisukord, kes vastase üleolevate jõudude surve all oli sunnitud end uuesti tõmbama tagasi Paide alla. Olukord Paide ees paranes alles 6.jaanuaril meie üldise vastupealetungi algades.

Samuti raskeks kujunes olukord 1918.a. lõpupeevil Viru väerinde keskkohas ja vasakul tiival. Soomusrongide ja 5.polgu vastupealetungi ebaõnnestumine jättis initsiatiivi lahingutegevuses endiselt vastase kätte, mille pidurdas Lehtse mõisa ja ümbruse vallutamise meie soomusrongide dessantidelt. Meie uus katse dessandi abil Tsitros /31.dets./ kiskuda algatust rinde vasakul tiival enda kätte äpardus, sest dessant osutus liiga nõrgaks, et ühineda 4.polguga. Ka 4.polk ei suutnud minna üle vastupealetungile, vaid, ümberpööratud, suruti koguni tagasi vaenlase poolt. See viimane taandumine rinde vasakul tiival Salmiste, Valkla mõisa, Külmaallika üldjoonele oli tingitud sellest, et polgu käsutuses teotsev 1.ratsaeskadron lahkus omavoliliselt positsioonilt, kiskudes sellega kaasa ka n.berüksused. Uutele seisukohtadele jõuti vana aasta õhtul, kus polk ja nuari osimestel päevadel lõi edukalt tagasi kõik vastase pealetungikatsed.

Ajal, kus rinde vasak tiib oli juba taandunud Valklasse, ta keskoht, 5.polk ühes Balti pataljoniga, püsis veel Aegviidu suurte soode idaserval, Aegviidu jaama, Keraveto, Madise üldjoonel. Niisuguses olukorras omas erilise tähtsuse 4. ja 5.polgu vaheline suur 25 km tühik. Kuigi soine ja metsane, see maa-ala külmade ilmade ja võrdlemisi madala lume tõttu võimaldas siiski vastasele siin arendada edasitungi, eriti suure Aegviidu, Tallinna maantee suunas. Rinde juhatuselt koondati kõik mis vähegi võimalik sellesse

tühikusse, mille tulemusena suudeti metsa läbistavad teed võtta vähemalt valve alla. Et rinde kaitse- ja valveülosannete täitmisest võtsid osa ka s/rongid oma dessantidega, siis raudteelgi aktiivselt tegevuselt olime surutud passiivsele vastupanule. Kaitse keskpunktiks kujunes Kõrveküla raioon maantee ümbruses. Täiesti õieti hinnates olukorda meie asetuse ja jõudude rühmitumise mõttes, vaenlane, kes vahepeal oli oma löögijõude kõvendanud reservist 3. Tartu polguga, suundis oma surve 1. jaanuaril just 4. ja 5. polkude vahelisse tühikusse, et lühemat teed jõuda välja rinde seljatangusesse - Kehra raiooni. Samal ajal jätkus surve ka 5. polgu paremal tiival. Vaenlase pealetung sundis 5. polgu 1. jaanuaril tõmbuma tagasi Saia karjamõisa, Vetla, Sauepalu, Pikaveski, Priske üldjoonele, kuhu see väeosa jääbki lõpulikult. Selle taandumisega lühenes Viru väerinde kaitsejoon tunduvalt. Tühiku, mis siiski veel kujunes 4. ja 5. polgu vahel, sulges 2. jaanuaril rindele jõudnud 1. polk, kes asus kaitsele Soodla küla, Tõnujüri küla joonele. Sellega oli 2. jaanuaril stabiliseerunud ka väerinde keskoht, kusjuures meil läks korda sulgeda vastasele väljatuleku teed Aogviidu soistest metsadest. Järgmisel päeval, 3. jaanuaril, tegid punased siin veel viimase katse kallalotungi jätkamiseks, vallutasid Priske saeveski, kust nad aga meie energilise vastulöögiga juba öösi löödi uuesti välja.

2. Sõjategevus Lõuna väerindel.

Pihkva vallutamine. Lõunas, enne kui jõuda meie maa-alale, enamlasted pidid vallutama tähtsa Pihkva sõlmpunkti, mida kaitses nn. Põhja korpus. Põhja korpus asutati oktoobris 1918. saksa vägede ülemjuhatusel, kokkuleppel vene monarhistlike rindkondadega. Korpus formeeriti vabatahtlikest Pihkva, Düna, Režitsa vahelisel maa-alal. Palju vabatahtlikke tuli üle ka N. Venest, osalt koguni tervete üksustena, nagu, näiteks meile edaspidi hästi tuntud rittmeister Bulak-Balahovitzi salk. Korpuse ülesandena oli nähtud ette nimetatud maa-alade kaitsmine, ühtlasi aga ka enamlaste

kukatamine ja monarhistliku riigikorra maksmapanemine Venemaal. Väekoondisele vajaliku varustuse, relvad ja raha andsid sakslased /P.Kornatovski "Berjba za krasnõi Petrograd" lhk 25-73/. Alates 18.novembrist korpuse juhtimisele asus balti sakslane, polkovnik v.Neff. Kuna ka korpuse staabis teenis palju balti sakslasi, siis nende mõju väekoondise juhtimisel oli üldiselt väga suur, mis kaugeltki ei meeldinud venelastele. 25.novembril korpuse üldine jõud oli 1800 tääki ja mõõka, 12 suurtükiga, millest umbes 1000 meest 10 suurtükiga asus Pihkva raionis. Pärast saksa revolutsiooni okupatsioonivõimud lõpetasid P.Korpuse varustamise, mis ühenduses väekoondise nõrga moraaliga ja alaliste intriigidoga vane ate juhtide vahel tegi ta täiesti lahingukõlbmatuks.

Punaste kallaletung Pihkvale algas 25.nov. Mingit üldist diviisi juhtimist tol ajal veel ei olnud, vaid teotseti üksikute kolonnidena ja gruppidena. Teated vastasest mõlemal pool olid täiesti fantastilised. Enamlased hindasid vene valgete jõude Pihkvas vähemalt kaks korda, viimased enamlasi aga koguni viis korda tugevamaks töölikust. Linn langes tegelikult enamlaste kätte seetõttu, et sakslased, kes olid lubanud vähemalt osaliselt toetada vene valgeid, lahkusid ootamatult oma seisukohtadelt. Sakslaste lahkudes linnast tõstsid seal mässu ka kohalikud enamlased, mis linna kaitsmise lõpuks tegi võimatuks. Pihkva vallutanud enamlased jäid seal ootama abivägesid. Alles 1.detsembril Pihkvasse jõudsid 1.Läti diviisi 2.brigaadi osad. Selle järelle 2.Novgorodi diviis, Vasiljevi juhatuse, alustas Pihkva, Ostrov raionist edasitungi kolmes kolonnis järgmiselt:

- parempoolne kolonn /Blinov/ - 49. kütipolk /1500 meest/ ühe eskadroniga ja patareiga - üle Petseri, Võru, eesmärgiga vallutada Tartu, Viljandi ja Pärnu, toetades oma tegevusega lõunast 6.diviisi Tapa ja Tallinna vallutamisel.
- Keskmise kolonn - 2.läti brigaad /Lelbiks/, 1,4,6 läti kütipolgud, kokku 2850 tääki, 2 soomusrongi, 3-me s/auto, 2-he patarei ja ühe eskadroni toetusel - üle Jrboska alevi, Vastselinna, Võru, Valga, eesmärgiga vallutada Põhja Lätimaa Riia linnaga.

- vasak kolonn /Gruenberg/ - 8,9,10,12 Novgorodi kütipolgud kahe patarei ja ühe s/rongi toetusel, kokku 1650 tüüki ja 8 suurtükki, üle Pödelovo, Alt-Švaneburg, Stockmanshof, Oger, Riia peale.

Novgorodi diviisi vahejoon 6.diviisiga läks üle Oudova, Tartu, Viljandi, Pärnu, esimene s.a.6., kõik teised punktid - Novgorodi diviisile.

Vahejoon Pihkva diviisiga lõunas, ühtlasi ka 7.armee vahejoon Lääne armeega läks üle Ostrovi, Jakobstadt peale ja sealt Düüna jõe mööda Riia peale, kõik punktid s.a. 7. armeele.

Nagu näha ülaltoodud andmeist, pidid punaste keskmise kolonni koosseisus teotsena ka s/osad. Tegelikult vähemalt esijärgus neid osi ei olnud, mis hõlbustas tunduvalt meie nõrkade jõudude taandumist.

Jrboška ja Petseri võeti oma alla lahinguteta. Esimene lahinguline kokkupõrge oli sakslastega Vastsolinna juures, kus 6.läti kütipolk kandis vähemaid kaotusi. Põhja Korpuse osad Pihkvast taandusid ära täielises korratuses.

Väekoondise edaspidise tegevuse ja asetuse kohta tekkisid lahkarvamused korpuse juhatares endas. Korpuse tolleaegne staabiülem, rittmeister Rosenberg, kes mõnede väekoondise osadega, oli taandunud Riiga, soovis viia üle Lätimaale tervet koondist. Nähtava eesmärgiga teda kusagil Liibavi-Miitavi raioonis Saksamaa toetusel ümber korraldada. Võib eeldada, et Riia peale liikumisega, oli esialgselt nõus ka korpuse ülem, polkovnik Meff, kes alul asus ise ka Riiga. Kutsutud aga meie Ülenjuhatusest läbirääkimisteks Tallinnasse, Meff orienteerus, lõpuks Eesti suunas, mille tagajärjel Põhja korpus, erilise lepingu alusel, astus meie teenistusse.

Võru kaitsmine ja langemine. Lõuna Eestis onamlaste löögi alla sattus seega kõigepealt Petseri- ja Võrumaa. Riigipiiride kaitsmist ja kaitsejõudude organiseerimist Võrus teostas 21.nov. alates alam-polkovnik E.Kubbo uhel Kaitseliidu ülemaga al-kapten Vreemanniga. Esimene neist organiseeris 3.polku, teine - maakonna kaitseliitu.

Meie juhtide tööle asudes tegelik võim kohapeal oli veel täielikult sakslaste käes. Sakslased kuni linna langemiseni ei lubanud ametlikult üldse eesti väeosa ellukutsumist. Polgu formeerimise töid tehti n.ö. pöranda all, kohaliku kaitseliidu korraldamise katte all, kusjuures töötati esialgu polguülema orakorteris. Sakslased viivitasid ka kohalike omavalitsusasutiste üleandmisega. Ka meie omavalitsuse tegelased ise osutusid mitte küllalt oma ülesannete kõrgusel seisvaiks. Nii põgenes Võru linna- ja maavalitsus juba novembri lõpul ära, peale maavalitsuse abiosimehe Lõo. Jäcti saatuse hooleks mitte ainult vastutav töö, vaid levitati koguni igasugu ärevaid kuulujutte seal, kuhu põgeneti. Need asjaolud raskendasid äärmuseni kohalike kaitsevao ja kaitseliidu juhtide tööd nii rahvaväe- kui kaitseliiduosade formeerimise alal. Kohalikele raskustele lisandus veel side puudumine Tallinnaga, mille tõttu informatsioon üldisest olukorrast oli väga puudulik. Lina Eesti tundis end isoleerituna, maha jäotuna saksa ülevõimu meelevalja all. Veel 6.12. polk. Limborg teatab, et ei Valgas ega Võrus ei tunta Aj. Valitsuse korraldusi /Ü 20-34, 35/. Võrus oli sõjaseaduski veel välja kuulutamata, sest polguülemaal polnud selleks ametlikke volitusi. Ka ajalehed sattusid siia väga harva. Informatsiooni puuduse tõttu nii maal kui linnas levisid igasugused kuulujutud, mida laotasid laiali ühelt poolt sakslased, teiselt poolt enamlaste agendid. Nagu näha säilinud dokumentaalsest materjalist oli enamlaste agitatsioon rinde lähemas seljataguses võrdlemisi väga elav. Nende lendlehti levitati laialiselt. Siin-seal liikus ka nende agente, kes elanikke ähvardasid, et "varsti tuleme". Lubati hävitada kõigi nende varandused ja perekonnad, kes "kodu ei ole". Meile kasulik selgitustöö nii maal kui linnas puudus aga peaaegu täielikult /Sm9,124-126/. On kõigiti loomulik, et niisuguses olukorras ärevus elanike hulgas kasvas kiiresti. Kõige suurema segaduse tõi aga Pihkva langemine enamlaste kätte, mille tõttu kadus usk Saksa võitmatusse ja ka Põhja korpuse vastupanu võimetusse /K-L 48,43/.

On arusaadav, et niisuguses mürgitatud õhkkonnas nii väeosade kui kaitseliidu formeerimise tööd odonesid väga visalt. Mehed ei tulnud lihtsalt kokku. Ja nendest, kes tulidki, paljud läksid ta-

gasi koju. Valdade esindajad seletasid, et mehed ei tule seepärast kokku, et vaenlane on liig lähedal, mis eesti polku astumise kordustele ja omakstole kardetavaks teeb. Kõige selle tagajärjel Võrus novembri lõpuks kokkukogutud kodukaitsjate arv osutus äärmiselt väheseks: 3. polgus kõigest 20 ohvitseri ja 61 sõdurit, kaitseliidus - 100 meest. Sealjuures aga, nagu nägime, kaitseliidu nimekirjas Võrumaal oli 25 ohvitseri ja 1367 sõdurit. Kojujäämine ja kojuminek meestele tundus seda rohkem põhjendatuna, et väeosades ei suudetud neile osialgselt anda ei toitu, ei riideid ja jalanõusid ega relvi. Viinaste puudumine mõjus eriti masendavalt. Sõjamees relvata ei ole sõjamees. Seda tundsid kõik. Kui valitsus võis veel nõuda ilmumist sõjaväkke oma riietusega ja toiduga, siis relvad ja laskemoona ta oli kohustatud andma. Need aga alul puudusid täielikult, sest sakslased kohapeal keeldusid järsult, meile andmast ainustki relva. Selle asemel pilluti laskemoona ja muud varustust suurel hulgal Võru järve. Jsegi polgu staabi sisemiseks kaitses Võrus ohvitseridele ei antud püsse. Alles 1. detsembri öhtul sai 3. polk kaitseliidu peastaabist Tallinnas esimese relvasaadetise - 500 püssi ühes 100.000 padrunita, mis saadeti Sõmerpalu jaama. Sakslaste teadmata toimetati relvad ööl vastu 3.12. Sõmerpalu jaamast vankritol Võrru ja jagati välja ohvitseridele ja kindlamatele meestele. Samal päeval püsside saadetest teateid saanud sakslased nõudsid polgult relvade väljaandmist; andsid aga siiski, lõpuks, järele ohvitseride kogu kindlale otsusele relvi mitte välja anda.

Kuni 3. detsembrini kogu Võru garnison ja Võrumaa oli seega täiesti relvadeta, - seisukord, millest abitumat vaevalt võib endalõ ette kujutada, võttes arvesse, et enamlased Venest tol ajal juba täie hooga lähenesid Võrule, kuna sisemaal oli käimas nende äge kihutustöö.

Paigu kaitsejõudude organiseerimise ja varustamise suhtes osutusine Lõuna rindel abitus seisukorras ka vägede juhtimise alal. Puudus sootu üldine kõrgem juhtiv organ, kindla vastutava ülesandega kaitse organiseerimiseks kogu rindel. Polkovnik Undile oli küll ülesandeks tehtud kaitse organiseerimine mõlemas maakonnas,

mille tagajärjel temale allus ka 3. polgu ülem. Kuid polkovnik Unt formeeris ühtlasi ise väeosa Tartus võideldes sealgi tuhande kohalike raskusega. Pealegi puudus Võru ja Tartu vahel täiesti telegraafi side, sest sakslased ei lubanud meile telegraafi kasutada. Ainult mõne üksiku telegrafisti-eestlase isikliku vastutuleku tõttu oli võimalik alam-polkovnik Kubbol saata siiski polkovnik Untile telegraafi teel andmeid olukorrast Võrus. See oli aga ka kõik. Polkovnik Unt pidas omakord sidet diviisi ülemaga, kindral Tõnissoniga, kelle ametlik asukoht oli Tallinnas. Niisugune äärmiselt ebasoodne olukord juhtimise alal kestis kuni 8. detsembrini, kus Lõuna rindel moodustati I brigaad /S 71-50/, mille ülemaks määrati polkovnik Linberg ja staabiülemaks kapten Rotšild. Olukorra selgitamise eesmärgiga nimetatud juhid sõitsid Lõuna väerindele juba 5. detsembril, kust saatsid Tallinnasse juba järgmisel päeval üksik-osaliku ülevaate seisukorrast. Polkovnik Linberg asus lõuna rinde juhtimisele väga raskes olukorras. Võru oli langemise eel. Sakslased, äraandlikult takistades meie organiseerimisetöid, ei mõtelnud ka ise vastupanule, vaid vennastusid enamlastega ja, näiteks, Võru suhtes tegid nendega lepingu, mille alusel kohustusid linnast lahkuma 8.12.k.1600.

Täiesti lahingukõlbmatuks osutusid ka Pihkva korpuse osad. Sattunud olude paratamatul sunnil meie pinnale Põhja korpuse relvastatud jõud, selle asemel et aidata kaasa meie kaitsmisele enamlaste vastu, terroriseerisid kohalike elanikke. Varustuseta ja toiduta asuti meie küldes ja asundustes omavoliliselt rekvireerima ja röövima seda, mis kätte saadi. Kes omavolile julges vastu hakata, seda pekseti või lasti koguni kohapeal maha. Ainult meie riikliku võimu energilise vahulesegamise tõttu läks korda taltsutada demoraliseerunud väeüksuste omavoli. Ühtlasi tuli mõelda sellele, et neid ühel või teisel viisil kasutada ära võitluses enamlastega. Esimene mõte oli vene valgeid osi kohe kasutada ära rindel, milleks nad taheti viia üle Virumaale. Sellest tuli aga loobuda, kui selgus nende osade täieline lahinguvõimetus. Detsembri alul Pihkva-Vitebski omavalitsuse esindajate ettepanekul algasid läbirääkimised Põhja korpuse võtmiseks meie teenistusse, mis sündiski

6. detsembril sõlmitud lepingu alusel. Lepingus meie ja korpuse tegevuse ühise eesmärgina nähti ette võitlus enamlastega, kusjuures korpus töötas end mitte segada meie sisonistesse asjadesse. Korpus allus täielikult meie Olemjuhatusele ja sai kogu varustuse ja relvad laenu näol meie käest. Ühtlasi korpusele anti kolmenädaline tähtaeg vajalike ümberkorraldamiste läbiviimiseks, milleks ta koondati Lõuna väerinde seljataha, alul Helme, hiljen, enamlaste edasitungi arenedes Abja, Halliste raiooni. Detsembri alul korpuse osad olid juba täielikult lahkunud rindelt, välja arvatud Balahovitši salk, kes sai ülesandeks meie 1. brigaadi koosseisus kaitsta Võru, Tartu suunda.

Seega kogu Võrumaa kaitseks al-polkovnik Kubbo käsutuses ei olnud õieti rohkem kui ^{poolkümne} ~~monikümne~~ kaitseliitlast ja sõdurit. On selge, et nende jõududega ei suudetud teha muud, kui saadeti välja vähemaid patrulle peamiselt ohvitseridest, kes kogusid teateid vastase lähenemise kohta. Vähemad relvastatud salgad valvasid ka Võrust väljuvaid teid ja raudteejaama. 5. detsembril saadeti Nõnova küla juurde raudtee raiooni sakslaste asemele ^{abi} ~~paarkümne~~ kaitseliitlast ja sama palju sõdureid seitsme ohvitseri juhatuse, kes pidid panema vastu vaenlasele nii palju kui suudavad. Kokkupõrked Nõovas enamlastega kujunesid esimeseks tuleristimiseks nii Võrumaa kaitseliitlasile kui 3. polgule. Kuigi paljud jooksid sejuures laiali, võeti taandumisel isegi mõnesugust sõjasaaki.

Oma ettekandes sõjaministrile brigaadi ülem leiab väga õieti, et Võrut ei tohiks ära anda, sest see oleks väga raske hoop meie noorele Vabariigile. Kuid ühtlasi ta on teadlik selles, et Võrut kaitsta "võib ainult väljastpoolt juurdetoodud vägi". Ta palubki selleks 4-5 roodu kindlaid, distsiplineeritud mehi oma ohvitseridega ja varustusega. Kuna abi ei tulnud, siis Võru langes sakslaste ja enamlaste vahelise kokkuleppe kohaselt. ^{8. det.} 3. polk koos Võru kaitseliiduga taandus linnast välja sakslaste järel. Peatudes ajutiselt Sõmerpalus, Koorastes ja Nuustakul, polk jõudis brigaadiülema käsul 13.12. Puka jaama Otepää raiooni. Taandudes jätkati peatuskohtadel meeste mobiliseerimist, mis aga andis hoopis vähe tulemusi. 3. polgu taandumisega Puka peale paljastus täielikult Valga suund, mis

otsustas ette juba selle tähtsa teedeesõlme saatuse. Tegelikult Valga langoski enamlaste kätte kokkulooppe alusel sakslastega 17. detsembril. Ühel ajal Võruga langos ka Räpina, mida kaitsesid vaid nõrgad kaitseliidu osad, kes sealt taandusid Mehikoorma-Rasina peale. Võru ja Räpina vallutanud vene 49. polgu osad suundusid siit Tartu peale.

Samal ajal olid üle Vasknarva sissetunginud punased vallutanud Lohusoo, Mustvee raiooni, tõrjudes hõlpsasti tagasi siin teotsevad nõrgad kaitseliidu salgad. Lähenedes Tormale ähvardasid punased Laiuse-Jõgeva vallutamiseiga lõigata läbi Tartu-Tapa tähtsa raudtee- ja sideliini, mis oli väga kardetatav Tartule. Detsembrikuu keskpaigast alates 1. brigadi ülema peamine tähelepanu Lõuna rindel koondus seega Lõuna Eesti tähtsaima administratiivse, vaimse ja majandusliku keskuse ja toode sõlmpunkti, Tartu, kaitsmisele. Ohenduses Tartu kaitsmisega pidi otsustuma ka küsimus, kas suudame panna seisma enamlaste odasitungi tähtsa Emajõe veetee taga, mis ^{osalt külmunud} ainsa suure loodusliku tõkkena Lõuna Eestis pidi meie poolt ära kasutatama maksimaalsel määral.

Tartu kaitsmine ja langemine. Kaitsejõudude organiseerimist Tartus juhtisid polkovnik J. Unt - 2. jalaväe polgu ülemana ja leitnant Kuperjanov - Tartu ^{linna ja} maakonna kaitseliidu ülemana. Põhjustel, mis sarnlesid täiesti Võrumaa olukorrale, see töö Tartuski arenes äärmiselt visalt. Peale takistuste sakslaste poolt Tartu Maavalitsuse esimees Jans ise protesteeris ägedasti valitsuse ees "suure rahvaväe" ellukutsumise vastu, viivitades kõigiti organiseerimistöödega. Vabatahtlike kokkukutsumisele Tartus suudeti asuda alles 27. nov., sundusliku mobilisatsiooni teostamisele - 5. detsembril. Õnnetute lahingute tõttu piiril levis ärevus elanike hulgas kiiresti ka Tartumaal, kasvades järjekindlalt. Meeste kokkutulek polku edenes selle tagajärjel väga pikaldaselt. Ka meeste meeleolu pllnud kaugeltki kindel, kaldumus lahkuda omavoliliselt väga suur. Mis puutub relvastusse, siis 2. polk selles suhtes oli õnnelikumas seisukorras 3. polgust. 3. detsembril polgul läks korda saada 2343 püssi ühes 263000 padrunita, mis võimaldas varustada kogu väeosa

täiel määral ja jäi veel tagavarakski /2p 34-13/. Detsembri keskpaigus polgu üldjõud tõusis 710 sõdurile ja 111 ohvitserile. Neist jõududest oli formeeritud kaks pataljoni. I pataljoni osad, alkapten Andersoni juhatusel, olid saadetud Torma kaitseliidu osadega, Kõnnu küla raiooni, kuna II pat., al-kapten Liibuse juhatusel püüdis tõkestada vaenlast Mehikoorma suunas. Kaks roodu II pataljoonist ühes III pataljoni osadega ja komandodega olid veel formeerimisel Tartus. Kolmnik Unt hindab olukorda tol ajal õige pessimistlikult: "Kui inglased lähemal ajal appi ei jõua ja kui pesti vägedele, mis mina formeerin, suurtükke ei saadeta, siis Tartu ümbruses enamlastele vastu panna ei saa" /Sm 114, 233-234/. Nagu näha, vilunud sõjameest häirivad kõige rohkem meie merepiirid ja maavägede tehniline alaolek võrreldes vastasega - mõlemad küsimused, mis on säilitanud oma tähtsuse tänapäevani. Veelgi tõsisemaks põhjuseks rahutust tunda pidi olema väcösa nõrk moraalne seisukõrd ja kokkuliitumatus, mis vähendas tugevasti ta lahinguvõimet.

Vastu panna vaenlasele tuli siiski, sest Tartu kaitsmine, nagu nägime, oli tõusnud Lõuna rindel esikohale.

1. brigaadi ülema päevakäsk Tartu kaitsmiseks ilmus 15.dets. /Sm 125-53/. Selles käsus brigaadi koosseisu kuuluvaile väeosadele tehtakse ülesandeks "kõik Tartusse viivad pääseteed kindlasti kaitsata, maakuulamist vaenlase seisukohtadesse organiseerida ja neid kui võimalik hävitada". Vastavalt "pääseteede" arvule päevakäsuga moodustatakse 4 "jaoskonda ehk sektori", millole vahel jaotatakse jõud. Oma asukohaks brigaadiülem määrab Tartu, mis näitab selgesti, kuhu on suundunud tegevuse raskusepunkt. Vastase jõude sel hetkel brigül hindab: Rõpina-Põlva vahel 1000-de ja Mustvee raionis 400 mehel. Need arvud vastasid enam-vähem tõeludele. Väejooksikute vastu võitlemiseks nõutakse, et kõik sõdurid, kes väeosadest mõnesugustel põhjustel välja läkitatakse, oleksid varustatud erilise "eeskirjaga". Ilma selle eeskirjata sõdurid kästakse kinni võtta ja saata Tartu komandandi korraldusse.

Brigaadiülema lootused vastast kinni pidada ei teostu siiski mitte, meie taandumine jätkus. Selle põhjustas meie organiseerimatus, moraalne nõrkus, arvuline ja tehniline alaolek, Balahovitši

salga äraandlik tegevus kõige tähtsamal suunas, kes kunagi ei täitnud temale antud lahingukäske ja lõpuks ka asjaolu, et siiski mitte kõik jõud meie pool polnud kasutatud otstarbekalt. 3. polk Puka jaamas, näiteks, ei kohtanudki vastast ja terve nädala seisis täiesti tegevusetu. 3. polgu jätmise Pukka tundub seda vahme põhjendatuna, et brigaadi staap on täiesti teadlik selles, et vastane hoopiski ei läinud Puka suunas.

Vast kõige ägedamad lahingud Tartu raiooni kaitsmisel löödi meie poolt 17. ja 18. detsembril, al-kapten Andersoni juhatusel, Kõnnu küla juures, üle Vasknarva Jõgeva suunas liikuvate enamlastega. Lunastel teotses selles raionis 3. Soome polk 300 täägi ümber, ühes 40-50 ratsanikuga ja 3 kuulipildujaga. Vastase ägedaile rünnakuile vaatamata suutsid meie 2. polgu ja kaitseliidu osad siin püsida kaks päeva, kandes võrdlemisi tõsiseid kaotusi / 4 surnut ja 8 haavatut/. Kõnnu küla käis käest kätte /2 j.p. 16-88/, kuni, lõpuks, kuulipildujate rikkimine meie vastupanu halvas. Pagu kõikjal Vabadusesõja alul, kord külast välja löödud taanduti niisuguses segaduses, et uue vastupanu organiseerimine lähemas seljataguses osutus võimatuks. Langes ka tähtis sõlmpunkt Torma ja alles Laiuse-Veduveri raionis - 25 km tagapool - suudeti kuidagi viisi peatuda paari-kolmekümne mehega. Enamik sõdureid ja kaitseliitlasi oli jooksnud laiali. Kohustetäitmisest loobus omavoliliselt koguni üksikuid ohvitseri.

Samal ajal lõuna pool majõge oldi jõutud Luunja, Olenurme, Unipiha üldjoonele, millega Tartu seisukord oli kujunenud kriitiliseks. Vastane oli lähenenud linnale 10-12 km kaugusele. Juba 18. dets. brigaadi staap ise hindab seisukorda väga raskeks, peamiselt küll seetõttu, et tema poolt Tallinnast palutud abiväge polnud kohale jõudnud. "Kui kahe päeva jooksul ei tule abi, põletame kõik tagavarad ära ja taganeme Viljandi /Ü 20-79/ kirjutab staabiülema, kapten Rotsild 18.12.k.0740 peastaabi ülemale.

Tartu pani seega liialdatud lootusi abile väljastpoolt, selle asemel, et ise kõiki abinõusid ära kasutada kaitse organiseerimiseks. Tegelikult 20. detsembril Tartu linna ja ümbrusse koondunud jõudude üldarv tõusis 2600-2700 täägile, peale selle 220 mõõka 18

kuulip. ja 5 suurtükki. Vastase juud sellevastu võib rehkendada kerge rohkem 1500 taagile, 130 nõõgaga ja 3-4 suurtükiga. Tartu all oline seega juba 20. dets. vastase suhtes tugevas arvulises ülekaalus, mis Vabadussõja oludes oli päris haruldaseks nähteks.

Valga langemisega ja enamlaste lähenemisega Tartule ja Laiusele sõjategevuse lähemaks piirkonnaks olid kujunemas ka Viljandi ja Pärnu maakonnad. Seepärast 19.12. kõik väcosad neis maakondades anti polk. Limbergi käsu alla diviisi ülema volitustega. Sellega oli Lõuna Eestis loodud üks kõrgem võim, kes võis käsutada kõiki jõude võitluseks maale sissetunginud vastasega. Lõuna väerinde operatiivse koostöö ja lahinguside punktiks Viru väerindega tol ajal oli kujunenud Laiuse-Jõgeva raioon. Selle raiooni tähtsusele juhtisid diviisiülema tehaletpanu nii sõjaminister kui operatiivstaabi ülem, kustes seda raiooni kaitsta kindlasti ja tingimata. /J 18-26/. Laidral Rõnisson pidi "võimalust mööda" Jõgevat toetama soosurõõgiga. Ka Tartu suhtes polkovnik Limberg sai käsu seda kaitsta viimse võimaluseni /J 30-118-124/. Sealjuures polkovnik Laidoner 19.12. oma telegrammis Maakonna Valitsuse esimehele ja polkovnik Limbergile kriipsutab kindlasti alla, et "Tartu peab ennast ise ja oma sõjavägesid organiseerima". Telegrammis tähendatakse õigusega, et nõõgad punaste salgad tungivad ainult sellepärast edasi, et meie ennast küllalt energiliselt ei organiseeri". /J 18-26/.

Saanud sõjaministrilt käsu Tartut kaitsta viimse võimaluseni I brigaadi ülem 20.12.k.0330 otsustas seda teha aktiivselt, "tõrjudes enamlased tagasi lahinguga". Selleks kästi kõigil väesalkade juhtidel /al-polk. Kubbo, Balahovitš ja polkovnik Unt/ minna üle vastupealetungile. Vastupealetungil tähtis ülesanne oli täita 3. polgul, kes Nõõ jaama raioonist pidi viima haarava tiivalõõgi Kambja - Vana Kuuste suunas. Brigaadi ülem rõõhutab oma käsus eriti 3. polgu ja Balahovitši koostöö tähtsust operatsiooni läbiviimisel. Selle vastupealetungi käsu mainimine on huvitav meie kõrgema juhtimise aktiivse taht väljendusena. Tegelikku täitmist käsk ei leidnud, kuigi 3. polk toodi raudteel õõgel ajal Nõõ raiooni. Selle põhjuseks oli Balahovitši väesalga äkiline omavõõililine taandumine

Viljandi suunas, ööl vastu 20.dets., ja sisemised sündmused Tartu garnisonis. Balahovitsi ootamatu äraminek paljastas vastasele kõige tähtsama Võru-Tartu suuna. Tekkinud suure augu oleks ehk võinud veel täita 20.12. Tartus varus oleva 2.polgu II pataljoni kahe rooduga, kuid korraldused selleks jäid hiljaks. Pataljoni osadel kästi küll olla valmis väljaastumiseks, kuid kosku selleks ei järgnenud. Asjatu ootamine segases olukorras tekitas pataljoni osades äreva meeleolu, mille tagajärjel meeskonnas algas käärimine.

Sündmuste käik käärimise ajal, väga tüüpiline laguneva rinde lähemas seljataguses, juurdluse materjalide järgi on järgmine /Ü 39-237-239/.

20.dets. asuti Tartust, kaitseliidu valve all, evakueerima mitmesugust sõjaväe varustust. Kraami laadimise ajal vagunitesse ilmusid jaama mõned kahtlased isikud, osalt sõduri riietuses, kes tahtsid omandada mõnesuguseid varustuse esemeid. Et hoiatused ei aidanud, siis kaitseliitlased avasid tule nende isikute peale, haavates paar-kolm meest. Neid sündmusi, linna üldises ärevas meeleolus, kohalikud enamlaste agendid kasutasid ära II bataljoni sõdurite üleskihutamiseks relvastatud väljaastumisele kaitseliitlaste vastu. "Vene enamlasi on lõpmata palju ja väga hästi suurtükidega ja kuulipildujatega varustatud", kõnelesid muuseas agitatorid. "Niisuguses olukorras pole sugugi mõtet frondile minna; ja kui minna, siis mitte enne, kui saapad on kõigile välja antud ja korralikud sõjariistad käes. Teie kaitseliit pole muud kui valgekaart ning praegu kaitseb ta seda varandust, mis buržuid tahavad oma isiklikuks tarvituseks linnast välja vedada. Sellejuures nad haavasid Teie kolme seltsimeest. Kõik väljaveetav varandus on rahva oma, seda Teil on tarvis ülevõtta ja rahvale välja jagada, sest niikui nii tulevad mõne tunni pärast punased väed linna ja panevad nõukogude valitsuse maksma." Niisuguse ässitamise tagajärjel osa sõdurid 7.roodu st. ohvitseride ja allohvitseride manitsustele vaatamata, 20.dets. pärastlõunal murdsid maha kompani padrunilao üksed ja, kiskunud endaga kaasa osa 6.roodu sõdureid, asusid relvastatult rüüstama kaitseväge moonaladusid. Linna laiali valgusid need kes ei tahtnud segadust teha kaasa. Sõduritoga ühines kiiresti igasugu

kahtlane element, mille tõttu röövijate jõuk tõusis varsti niivõrra suureks, et kaitseliit ei olnud enam suuteline teda taltsutama. Tekkinud olukorras Tartu mahajätmine kujunes paratamatuks, sellele vaatamata, et enamlased sugugi peale ei surunud ja ka vägede üldarvult Tartu all meie ületasime vastase vähemalt kahekordselt. Tartu langes seega mitte vastase surve, vaid meie käsutuses olevate vene valgete äraandlikkuse tõttu, ühenduses meie enda sisemise jõuetusega ja korraldamatusega. 2. polgu II pat. mässu puhkemine sai võimalikuks seetõttu, et pataljoni osad asusid linna sees tegevuseta oodates kaua käsku väljaastumiseks. Roodude kiire väljaviimine linnast ja tegevusse rakendamine oleks toinud mässu kindlasti võimatuks.

Määratud 19.12. kogu Lõuna Eesti vägede juhatajaks, polkovnik Limberg 21.12. määras omakorda polkovnik Unti "lõuna-hommiku frontide juhatajaks" /Ü 39 - 134/. Taandumise käsu Tartu raiooni koondunud vägedele andis seega juba polkovnik Unt. See sündiski 21.12. hommikul vara, kusjuures väeosad ^{suuresti} asusid uutesse raioonidesse järgmiselt /Ü 39-134/:

- 2. polk ühes Tartu linna ja maakonna kaitseliidu osadega - üle Laeva Põltsamaa raiooni, kus tuli luua uus kaitsejoon. 2. polgust kapten Andersoni väesalk pidi jääma oma kaitseliinile Laiuse, Veduvero raiooni ja ^{suuresti} litsuma vastast Mustvee poole".
- 3. polk ühes Balahovitši salgaga - üle Puhja, Vaibla, Leie raiooni, kus Balahovitš pidi looma uue kaitsejoone Võrtsjärvest kuni Umbuse sooni, kuna 3. polk end korraldama ümber lähemas seljataguses.

Tegelikult kujunes nii, et 2. polk ja Balahovitš taandusid ära sellest 3. polgule teatamata. Selle tagajärjel 3. polk veel 21.12. enne lõunat, kui Tartu oli juba meie poolt maha jäetud, oli Nõo raionis veel tulvavahetuses enamlastega. Ta taandus seega viimasena. Ka mitmed 2. polgu osad ei saanud õigeaegselt korraldusi taandumiseks.

Kaitse organiseerimine Põltsamaa, Aidu raionis. Meie vägede taandumisele Põltsamaa raiooni järgnes seal umbes nädalapäevane lahingute

vaheaeg. Nagu selgub enamlaste eneste kirjutusist, see vaheaeg oli tingitud nende jõudude ümberkorraldamisest Tartu-Valga raionis. Punaste Novgorodi diviisi juhatuse ees, pärast Valga-Tartu vallutamist, seisis küsimus, kuhu viia oma järgmine löök, kas Riia suunas või Tallinna suunas. Nende ülemuse, 7.armee juhatuse, direktiiv nägi ette pealöögi viimise Riia peale. Kuid selle ülesande oleks võinud lahendada ka niiviisi, milleks oli määratud 2. Läti brigaad, et enne hävitada täielikult meie vastupanu Viljandi, Pärnu, Paide raionis ja siis alles pöörduda Riia peale. Nähtavasti luges segadiviisi juhatuse Tartu, Valga vallutamisega meid juba täielikult likvideerituks. Ainult sellega on seletatav asjaolu, et kohe pärast seda kõik suuremad jõud suundati Riia peale. Meie vastu Lõuna Eestis jäi teotsema ainult - 49. polk, millele veidi hiljem tuli juurde Marienburgi alt - 9. Novgorodi polk. Viimane saadeti Mõisaküla alla. Jätkates edasitungi Tartu ja Valga vahel ligi sajakilomeetrisel rindel ainult ühe väeosaga, killustati see loomulikult niivõrt, et ta jõulist tegevust ei suutnud arendada kusagil. Detsembri lõpul 1918. 49. polk oli tegelikult kistud kolme ossa /v.skeem nr. .../: Jõgeva all - paar roodu, sama palju Tartus varus, ülejäänud ^{kaon daniel} pealetungiks Valgast Helme suunas. Kokku kogu Lõuna Eestis meie vastu teotses sel ajal ümmarguselt 2000 täkki, 400-500 mõõka ühes 28 kuulip. ja 12 suurtükiga /v.skeem/. Kui suurtüki- ja ratsaväes vaenlane oli seega veel ülekaalus, siis jalaväes meie arvuline ülekaal on juba ilmne. Ka maastikulised tingimused, eriti Kosk Eestis, soodustasid meie kaitsetegevust. Võrtsjärv ja Endla järv ühes nende vaheliste suurte soiste ja metsaste aladega moodustavad väga tugeva ^{mõjuva} loodusliku tõkke pealetungijale. Vastase tegevus selles raionis suruti hõlpsasti kaitsetavasse defileedesse, millest lääne pool algavad suured laud-lagedad viljaväljad ühest keskusest Põltsama linnast radiaalselt väljuva teedevõrguga. Jalaväe tuli neil väljadel saavutada oma maksimaalse mõjuvuse, kuna teedevõrk soodustab varuosade kasutamist. ^{mis eriti ilmus Aidu lah-s}

Vastase äärmine nõrkus Tartu raionis andis sealt taandunud väeosadele aega ja võimalust end välja puhata, ümber korraldada ja täiendada. Seda teostati kõikjal ^{suure} niisuguse energiaga ja kiirusega, ^{hooliga}

et lühikese aja jooksul nii kaitsevöö kui kaitseliidu osad olid moraalselt nagu uuesti sündinud, osutudes tugevaiks lahinguvõim- saiks ühikuiks. Taandumise ajal jäi kõigepealt maha igasugu kaht- lane ja moraalselt nõrk element. Järele jäid tugevad ja kindlad mehed, kes olid tõesti valmis end ohverdama lõpuni kodumaa eest. 2.polk Tartust taganedes kaotas ^{suurema osa} 75% oma koosseisust, muude hulgas ka mahajäänuna ^{üpris} pearkümmend ohvitseri. 3.polgu roodude päevaraa- matuis kirjutatakse juba detsembri lõpul: "Aramad mehed on juba ammu maha jäänud." Või teisel: "Sõdurid on kõik tublid ja ustavad mehed, sest taganemisel kõik kõlbmata ja kahtlane element jäi maha". Taandudes loodi tihe kontakt kohalike elanikega. Kuigi koha- ti meie sõdurite vastu oldi vaenulik, üldiselt siiski neid käideldi kui oma mehi. Samust päevikuist: "Jõulu ajal taludes meile anti igal pool heameelega pühade saia, vorsti ja õlut. Lõime tantsu kohalike neidudega. Saime esimesi kingitusi, mis kogutud elanike poolt: kindaid, sukki, tekke, pesu j.n.e. Mõnel pool avaldatakse kahtlust, kas suudame ka vaenlasele vastu panna; kuid see kahtlus leiab juba mehiseid ja pilkavaid vastuseid. Kõneldaksegi juba jul- gelt ja kindlalt, et kuhu ikka taganeda ja miks siis mitte vaenla- sele vastu hakata."

Sellelaadilise meeleolu juures meie vastupanu enamlastele ilmnes varsti ja esimeses järjekorras loomulikult seal, kus kaitse organiseerimine oli kõige hõlpsam, nimelt Põltsamaa-Aidu raionis.

Laiuse, Jõgeva, Aidu suunal, alates 24.12.olid kestnud alali- sed lahingud, kus al-kapten Andersoni salk Jõgeva-Laiuse raionist suruti järkjärgult lääne poole. Salga seisukord kujunes seda ras- kemaks, et temale Tartust toetuseks saadetud Balti pataljoni 1. rood omavoliliselt loobus ^{ja laskus põhja, et üheneda Vasturindel.} antud ülesannete täitmisest. Al-kapten Andersoni tagasitõmbumine sundis 2.polgu ülemat Põltsamaal pöörma erilist tähelepanu Aidu, Jõgeva suuna kaitsmisele. Alates 26.12. koondatigi sinna rügemendi kaks pataljoni/I/2 ja III/2/. Meie järjest kasvavale vastupanule vaatamata vaenlane 27.12.sundis meid siiski lahkuma Aido külast. Kuid juba järgmisel päeval meie vastu- kallalotungiga vaenlane tõrjuti sealt uuesti välja. Seekord jääda- valt. 2.kuni 5.jaanuarini Aidu juures arensid ägedad lahingud kal-

laletungiva vaenlasoga, mis kõik suurte kaotustega löödi tagasi 2.j.põlgu poolt. Aidu on 2.polgu uuestisünni asukoht, kust algas selle väeosa võidukas tegevus Vabadusesõjas. 2.polgu edukad võitlused Aidu juures juba detsembrikuu lõpul levisid kiiresti kogu lõuna väerindel, kutsudes esile üldise meeleolu tõusu /3p 17-7/.

Samal ajal Tartu maakonna kaitseliit, leitnant Kuperjanovi algatusel, moodustati ümber Kuperjanovi nimeliseks partisani salgaks. Osava juhina ja hea sõduri hingeelu tundjana leitnant Kuperjanov suutis enda ümber koondada ustavaid ja kändlaid mehi nii endistest kaitseliitlasist kui Põltsamaal kohapeal mobiliseeritud meestest. Kuperjanovi toleaegeist käskudest selgub, et salga kujundamisel ta pani väga suurt rõhku tugeva morali ja distsipliini loomisele salgale. Valjult keelati ära kaardimäng rahale ja joomine, mis tol ajal ähvardas levida nii ohvitseride kui sõdurite hulgas. Juhtlasi nõuti, et "ärgu olgu ühtegi vargust ega omavoli" sõdurite poolt - pahed, mis tole aja üldises korralagcduses olid sagodaiks nähteiks. "Meie sõjategevus võib pikale venida, seepärast peab kõige suurema hoolega ainelist kui ka vaimlist jõutagavara hoidma" kirjutatakse ühes päevakäsus /Kup 16-13/. Juhtide ja sõdurite sõjaliste oskuste tõstmiseks korraldati järjekindlalt õpusi relvade käsitamises, laskmises ja väliteehistuses. Kogu formeerimise töö sündis rindel olles koos valveteenistusega. Juhi jõupingutused lahinguvõimelise väeosa loomiseks ei jaänd tagajärjeta. Juba 1.jaanuaril võidi saata välja vaenlase seljataha vähemaid salku partisani ülesannete täitmiseks. Partisanidele tehti ülesandeks lõhkuda ära Podja jõe sild ja tungida kallale Voldi jaamale, kus teati asuvat vastase osi. Mõlemad retked õnnestusid täielikult, tõstes tugevasti nii juhtide kui meeste ettevõtlikkust ja usku oma võimetesse.

Kaitse korraldamine Viljandi- ja Pärnumaal. Pärast Tartu ja Valga vallutamist vastase peamine jõupingutus Lõuna Eestis suundus, nagu nägime, üle Valga Viljandi peale ja üle Ruhja, Mõisaküla, Pärnu peale. Sellega olid detsembrikuu teisel poolel kistud lahingutegevuse keerisesse meie Viljandi ja Pärnu maakonnad.

Viljandis ja Pärnus oli 21. novembril asunud meie kaitsejõude

organiseerina al-polkovn. J. Puskar 6. polgu ülemena. Pärnus for-
meerimise tööd arenesid võrdlemisi korralikult: 7. dets. oli pol-
gus ohvitserid, kv.-ametnikka ja arste 65, allohvitserid ja sõdureid
810 /6.p.21 - 21/. Viljandis aga mehed pärast vastuvõtmist komis-
jonis lasti veel mõneks päevaks koju. Kojulastud ei tulnud aga
enam suurelt jaolt üldse tagasi, nii et lo. 12. polgu teises patal-
jonis Viljandis oli ainult 38 meest. Meeste meeleolu oli üldiselt
ärev ja halb. Andis end tugevasti tunda enamlaste agitatsioon, kus
meie sõdureid kutsuti üles mitte astuma välja Venest tulnud enam-
laste vastu, sest need olla "meie vennad ja vabastajad". Meeste
vastuvõtmist püüti teostada teatava kontrolliga. Eelvastuse küsi-
muses 6. polgu juhatus esines sakslaste ees energilise nõudmisega
osa relvi meile üle anda. Suurtole vastupuiklemistele vaatamata
saigi polk sakslastelt Pärnus juba 7. detsembril 1000 püssi, ja 16
kuulipildujat ühes laskemoonaga, hobustega ja yankritega. Paar
päeva pärast seda võeti ka Viljandis sakslastelt üle 500 püssi 2
kuulipildujaga. Seega rolvade küsimus, kuigi hilinemisega, 6. pol-
gus lahenes võrdlemisi soodsalt. Halb oli aga meeste riidevarustus
ja jalanõud. Nagu kõikjal tuli ka siin suur osa mehi soojade riie-
teta, pastaldes või väga viletsate saabastega, mis nende lahingu-
lise kasutamise tegi vägagi kasitavaks. Jalanõude küsimus kujunes
koguni niivõrra teravaks, et polguülem kuu lõpul otsustas kõik
paljasjalgsed ja kahtlased mehed koju lasta. Jäid järele vabataht-
likud, "mehed, kes pidid olema valmis igale poole minoma". See
korraldus oli vast seda rohkem põhjendatud, et Tartu langemine
lõi väga äreva, ebakindla meeleolu ka Viljandis mille sinna taga-
nenud diviisi juhatus märgib j. r. g. miselt: "paanika on maal ja lin-
nas väga suur. Voorid sõidavad vahetpidamata Tallinna poole. Kokku-
kutsutud nekrutid käivad suurtes parteides mööda uulitsaid. On
võimalik, et kordub Tartu juhtumine." Just selle Tartu juhtumise
ärahooldmiseks polk 6, nagu ta ise tähendab / 21 - 80/, saatiski
koju kogu lahingukõlbmatu elemendi.

Kindla korra jaluleseadmiseks Viljandis 2. diviisi tolleaegne
ülem, polkovnik Limberg, kes oma staabiga oli Tartust taandunud
ka Viljandisse, ei võtnud tarvitusele küllalt energilisi abinõusid.

Seetõttu linnas, mis oli kujunenud rinde lähemaks seljataguseks, tundus peata olek. Jõulu laupäeval Viljandisse saabus ülemjuhataja, kes võttis osa samal õhtul raekojas peetavast nõupidamisest. Nõupidamisel tuli kaalumisele ka uue, energilisema, diviisiülema küsimus, ning kohapealsete tegelaste ettepanekul polkovnik Laidoner määras selleks noore al-polkovnik V. Puskari. Viimane oli vast Venemaalt jõudnud Nestisse. Nagu polkovnik Laidonergi ta tundis põhjalikult punavae puudusi ja nõrkusi ning oli seepärast kõigiti optimistlik tuleviku suhtes.

Vaenlase lähenedes Viljandile 1.12. polk 6 sai operatiivstaabi ülemalt ülesande "Viljandi ja Pärnu maakondasid lõunaida ja lõuna poolt punaste eest kaitsta. Selleks kasutada ka kaitseliitu ja töötada koos Põhja korpuse osadega, kes asusid Abja-Mõisaküla raioonis." Kuid veel enne kui 6. polgu osad jõudsid astuda lahingusse onamlastega, tuli neil teha läbi verine tuleproov maalt lõunapoolse taganevate viimaste saksa sõjaväe osadega, kes pärast Tartu ja Valga langemist olid hulgaliselt koondunud Viljandi, Mõisaküla ja Tartu, Mõisaküla teedele, et siit kaudu pääseda kodumaale. Taganevad ja demoraliseerunud saksa väed laastasid ja röövivad maad, püüdes ühtlasi viia endaga kaasa kõik, mis oli kokku röövitud. Üksikute röövsalkade tegevuse takistamiseks saadeti 23.12. hommikul Mõisakülalt Voltvetti 40 meheline salk kahe kuulipildujaga /6p 1 - 3-4/. Punapargi kohal salk kohtas saksa suuremat kolonni, kes avas tule esimesena, mille järele ka meie mehed laskma hakkasid. Tulevahetuse tagajärjel kaotasime 9 surnut ja 3 haavatut, sakslased - 22 surnutona ja umbes 30 haavatutena. Punapargi lahing oli ainus tõsisem relvastatud kokkupõrge eestlaste ja sakslaste vahel. Verine vahejuhtum sündis, ilma et seda ükski juht meie poolt oleks soovinud, olukorras, kus õhkkond oesti saksa vahekordades oli niivõrra elektriseeritud, et püssid ja kuulipildujad iseenesest kõnolema hakkasid. Meie väikese salga liikmed, sakslaste määratule ülekaalule vaatamata, esinesid tõsiste sangaritena, mis tuleviku suhtes oli kahtlemata julgustavaks ennustuseks. Langenud kangelaste matmine Pärnus sündis suure pidulikkusega.

Enamlaste vastu 6. polk Ruhja suunas oli saanud välja I pataljoni /kapt. Tallo/, kes asus positsioonile Laatre, Jpiko, Kirbla joonele, eesmärgiga kaitsta tähtsat Mõisaküla teedesõlme. 27.12. ^{Alfa P. Kaski luure} enamlaste 9. polgu osad asusid siin kallaletungile, püüdes teetseda haaravalt läbi metsade /6p 1-4/. Alul löödi kõik punaste edasitungikatsed edukalt tagasi. Haaramise ähvardusel oldi aga sunnitud varsti tõmbuma tagasi, mille teostamisel ei suudetud enam hoida korda roodudes. Kordus sama nähe, mis ^{kõikjal sõja algul} ~~Terma~~ ^{raioonis}. Veel kokku liitumata, nõrga moraaliga meeskonnas tekkis paanika, mida juhid ei suutnud enam ohjeldada. Mõisaküla tähtis sõlmpunkt jäeti lahinguta maha ja alles Voltveti aalovi juures, paarkümmend km taga-pool, suudeti reservroodude abil panna piir taganemisele. Voltveti raioon jäi meie kätte lõplikult. End organiseerides ja korraldades, 6. polgu I pataljon löi siin edukalt tagasi kõik vaenlase edasitungi kavatsused ja juba 1.01.19. võttis ette sügava retke Mõisaküla suunas.

Arändades tegevust mere ranna suunas punaste 9. polgu osad alles ^{25.} 26. jaanuari õhtuks jõudsid Heinastesse, millega suleti täielikult poolring meie ümber Soome lahest Riia laheni.

Mõisaküla paanikaline mahajätmine mõjus moraalselt hämmiselt rusuvalt mõlemas maakonnas. Koguni polgu juhatus sattus ärevusse, mõeldes tõsiselt Pärnu mahajätmisele. Ainult ülemjuhataja korduvalt väljendatud, kategooriline nõue, et Pärnut tuleb kõige kindlamini kaitsta /Ü 18-126/ sundis lõpuks polguülemat võtma tarvitusele kõik abinõud temale antud ülesande täitmiseks. ^{+ 1. K. 27.} Alates 28.12.k. 2400 6. polk allutati vahetult ülemjuhatajale /II D 3-45/ kuni 8. I. 1919.

Meie õnneks enamlaste edasitung Valgast Viljandi suunas viibis pa. ri nädala võrra seetõttu, et 49. polgu ületoomine Tartust Valka võttis aega. See võimaldas 6. p. II pataljonil /kapt. Jaakson/ organiseerida vähemalt üksikuid vähemaid partisansalku, kes saadeti välja kõigile tähtsamatele teedele Võrtsjärve ja Valga vahel. Kaitsejõudude organiseerimisel Viljandi maakonnas tekkis takistus seetõttu, et paljud kohalikud vallavalitsused enamlaste kartusel põgenesid ära Viljandisse. 2. diviisi juhatusel tuli teha kor-

raldus linna komandandile, et "kõik vallavanemad, kes oma kohuste täitmise juurest ära jooksnud, kinni võtta ja ettepanek teha, et nad kohe tagasi sõidaks, vastasel korral arreteerida ja Tallinnasse saata" /2.div.106-30/.

Enamlaste 49. polgu edasilükkumine Valgast algas tegelikult alles 28. detsembril. Enamlaste lähenedes ^{meie} nõrgad partisansalgad taandusid muidugi või "läksid koguni rahulikult oma koju" /6p 1-31/ 1.01. enamlased jõudsid Tõrvasse ja veel samal päeval oma eelosa- dega vallutasid Kärstna. *+ jätk. Vilj. suunas.*

Jaanuari alul 1919. olukord 2. diviisi rindel oli seega üldiselt kujunenud võrdlemisi soodsaks. Diviis. oma vasaku tiivaga püsis juba kindlasti Põõtsamaa-Aidu raioonis ja parema tiivaga Voltveti raioonis. Ainult keskel, Halliste ja Kärstna suundades, vaenlane jõudis veel edasi, tõrjudes siin meie nõrku osi põhja poole. Ülemjuhataja oli 2. diviisile teinud ülesandeks "kaitsta Viljandit idast ja lõunast" /2.div.3-74/. Selle ülesande täitmiseks ja vaenlase viimase edu likvideerimiseks diviisiülem otsustas 2. jaan. oma parema tiivaga minna üle hoogsale vastupealetungile Võrtsjärve ja Riia lahe vahel. 2. jaanuaril 1919. ilmuski diviisi vastupealetungi käsk - esimene operatiivkäsk, mis kirjutatud alla polkovnik V. Puskarilt /2.div.13, 1-2/. Selle käsu järelle 3. polk ühes 6. polgu 8. rooduga, polk. Kubbo juhatusel, pidi vallutama Kärstna kõrgendikud, ja sealt edasi tungides Tõrva peale, oma ratsaosadega ühtlasi lõikama läbi raudtee Hārgmäe jaama juures. Samal ajal skoutssalk ja 6. polgu 5. rood, al-kapten F. Pinka juhatusel, pidi vallutama Karksi Nuija ja sealt tungima edasi Mõisaküla peale. Viljandis al-polkovnik Kurvitsale oli tehtud ülesandeks Tartu linna kaitseliidu ja Vabatahtliku salga abil luua kindel sisemine kord, kui alus igasugusele edule rindel. Ühtlasi tõmmati Türi-Hallikult Viljandisse varru 6.p. 7. rood, kes oli sinna saadetud detsembri lõpul, kui olukord Põõtsamaa raioonis polnud veel kindel. Ülemjuhataja kiitis heaks diviisiülema vastupealetungi kava, tähendades: "arvan, et kõige paremini saate vaenlasest jagu just aktiivse pealetungimisega. Kui aga neid ootama jääme veikeste jõududega, siis läheb initsiatiiv nende kätte

ja meie peame taganema." Diviisiülema käsu täitmiseks 3-6. jaanuarini Lõuna väerinde keskkohas arenesid ägedad kohtamislahingud meie ja punaste vahel. Võitlust peeti peamiselt Kärstna valitsevate kõrgendike pärast, mis käis käest kätte. Teatavasti samal ajal oli käimas äge võitlus ka rinde vasakul tiival - Aidu juures. Lahingulised sündmused rindel olid seega jõudnud otsustavasse ajajärku, kus pidi selguma, kes siis õieti peab saama Eesti peremeheks, kas meie või enamlased. Kõige raskemaks kriisi hetkeks diviisi rinde keskkohas oli 3. jaanuari pärast lõuna, kus enamlased uuesti kiskusid ajutiselt enda kätte Kärstna valitsevad kõrgendikud, mis hommikul meie poolt vallutati. Samuti nagu Viru väerindelgi kujunes 3. jaanuari edu siingi vaenlase odasitungi äärmiseks piiriks /v.skeem Nr..../. Juba eelmisel päeval, 2.01. kell 1315 oli ilmunud ülemjuhataja direktiiv, kus v ekoondistele anti järgmised ülesanded: 1. diviisi ülemale - kaitsta Tallinnat idast, milleks "mereranna poolt tulevat vaenlast visata tagasi Kursi, Loo mõisa joonele"; Paide kaitsepataljoni ülemal, leitnant Kanepil, kaitsta Paidet ida poolt; 2. diviisi ülemal, polkovn. V. Puskaril, kaitsta Viljandit ja 6. polgu ülemal, alampolk. J. Puskaril, kaitsta Pärnut. Kõigilt frontidelt nõuti, et "kaitse peab aktiivne olema, milleks roodud kuni vaenlaseni välja saata ja maskuulajad vaenlase seljataha saata. /Ü 10-11/. Nimetatud direktiivi vaimus kõigil meie väerindeil jaanuari alul on arenemas ägedad kaitse- või vastupealetungilahingud. Hoogsas kohtamislahingus on heitlemas vastasega Kärstna kõrgendikul 3. polk ühes 6. p. II pataljoniga, visaid, veriseid kaitselahinguid Aidu juures lööb 2. polk, kuna samal ajal Kuperjanov oma mehi on lahinguliselt kokku liitmas õnnelikkude partisaniretkete abil. Meeleheitlikke jõupingutusi ratsapolgu toetusel teeb Paide kaitsepataljon oma kodulinna külje all, et teda katta oma rinnaga punaste röövikute eest, kelle veretööde kohutavaid tagajärgi mehed olid juba näinud mõni päev tagasi. Viru väerindel 5. polk, ühes s/rongidega ja kohalejõudnud värske 1. polgu ja Kalevi Maleva osadega on sulgenud kindlasti vastasele selle rinde keskkoha. Nende väeosade ühine kaitsetahe näib nagu olevat koondunud ühte tulipunkti - metsaga umbritsetud Priske veski kaitsmisele, mis käib käest kätte, kuni ta,

lõpuks, 4. jaan. hommikul vallutatakse meie poolt lõplikult. Samal ajal 4. polk, Vabadusesõja paljukannatanuimaid veteraane, kes taandudes oli jõudnud pealinnale kõige lähemale, koos temale juurde antud 5. polgu osadega, viskab Valkla mõisa juures veriselt tagasi kõik vaenlase katsed jõuda välja Jõeletme kõrgendikele, et siit oma silmaga näha oma röövkäigu ihaldatavaimat eesmärki - vana Tallinnat.

3. Riigikaitse korraldamine sisemaal taandumise ajal.

Raske taandumise põhjuse Vabadusesõjas võib iseloomustada ühe mõttega. See oli meie ettevalmistamatus sõjaks. Mitte see, et Eesti rahvas ja riik oli sõjaliselt absoluutselt nõrgem N. Venest. N. Venemaa oli tol ajal seisukorras, kus ta meie vastu võis välja panna ainult 8000-9000-lise, moraalselt ja operatiivselt nõrga armee. See arv oli päris tühine võrreldes meie tolleaegsete võimalustega. Pruugib vaid tuletada meelde, et sõja lõpul meie vastu võitles vene kahe armee koosseisu kuuluv 40.000-line sõjavägi, mille vihased kallaletungid löime aga veriselt tagasi.

Katastroofi sõja alul põhjustas seega mitte meeste ja ainelise vara puudumine, vaid asjaolu, et rahvas ühes oma ainelistes ressursidega oli organiseerimata ja ette valmistamata sõjategevuseks.

Ettevalmistamatus kõigepealt psüühiliselt, mis oli meie nõrkuse algpõhjuseks. Peab võtma algtõena, et kodanike ja nende ainellise vara mobilisatsioon õnnestub vaid siis, kui selle eel on käinud kogu rahva hingeline mobilisatsioon sõjaks. Viimase puududes äpardub kõik muu paratamatult.

Ettevalmistamatus ka sisepoliitiliselt. Kindla, autoriteetse riikliku võimu asemel maal sõja puhkedes on käimas võitlus mitme võimu vahel, mis siseriigis loob niivõrra segase ja ebastabiilse olukorra, et kodanik õieti ei teagi, kelle korraldusi ja käsked kuulda. Täieline ettevalmistamatus ka aineliselt, eriti relvastatud jõudude varustamise alal kõige vajalikuga. Kõige raskemini mõjus siiski meie enda relvastatud jõudude puudumine sõja alul.

Nende tegurite kogutulemusena puudus võimalus saata vaenlase väesalkade vastu moraalselt kindlaid, hästi korraldatud, juhitud ja

varustatud sõjaväeksusi. Viimased oleksid meile kallaletunginud röövikute karjad juba riigi piiril kerge vaevaga peksnud laiali. Ka siis, kui vaenlane oleks olnud mitmekordses arvulises ülekaalus võrreldes meiega. Selle asemel aga vaerindele sattusid üksikud paljasjalgsed erainimeste grupid ja salgad. Distsiplineerimata, omavahel kokku liitumata, tundmata juhtide juhatusel, löödud kõhkleva vastase kihutustöö tagajärjel, puuduliku relvastusega ja varustusega salkadele sügav taandumine maa sisemusse oli paratamatuseks. Taandumine oli aga ühtlasi ainsaks mõeldavaks abinõuks kogu rahvale, et välja tulla sellest raskest seisukorrast, millesse ta oli sattunud oma ettevalmistamatuse tõttu sõjaks. Lootusi väljapaasuks oli siiski olemas. Eeldades, et suudame ühelt poolt võita aega rindel, viivitades ja aeglustades kõigi abinõudega vaenlase edasitungi, teisalt seljataga maksimaalse kiirusega end organiseerida ja ette valmistada, tehes tasa selle, milleks puudusid võimalused varemalt. Sündmuste vaatlemisel rindel nägime, kuidas seal juht ja sõdur õlg õla kõrval tegid otse ülinimlikke jõupingutusi, et taita oma kohust kodumaale vastu. Vahetuseta, puhkuseta, hoolitsedes sageli ise oma toitmise ja varustamise eest, nii võitlesid ülekaaluka vastasega need vähesed, kes algusest lõpuni tegid kaasa Eesti rahva Kolgata tee Vabadusesõjas - rasked taandumise lahingud. Ainult sellega, et nad tol ajal kohale jäid ja seal püsisid lõpuni on need Vabadusesõja veteranid teeninud ära rahvuslike kangelaste nime. Õnneks vaenlane omalt poolt ei rutanud eriti Tallinna vallutamisele, osalt oma oskamatusel ja nõrkuse tõttu, osalt aga ka hinnates ilmselt alla meie vastupanuvõimalusi.

Väerindel mürisevate relvade saatel oli aga ka sisemaal alanud kiire, energiline ülesehitustöö, ühe kindla eesmärgiga - kõvendada meie riigikaitset.

Kõigepealt tuli tõsta rahva ja sõjaväe üldist meeleolu, sisendada neisse usku iseenda jõusse ja lootusi meie lõpuvõidu võimalusse. Eesti aegsõda ajal, kus rahva sõjalis-moraalne tase oli oma madalpunktis. Raske taandumine kiskus selle veelgi madalamale, viies meid lähedale hingelisele hukatumisele iseseisva rahvana. Taandumine osutas aga meile ka moraalselt suuri positiiv-

seid teeneid. Nimelt sellega, et meie rahva rõhuv enamik seal õppis lähemalt tundma vene enamlust.

Jga võitleja peab hästi tundma oma vastast veel enne võitluse algust. Selle puudumise Vabadusesõja eel tegi kuhjaga tasa sügav taandumine, kus suur osa Eesti pinnast ujutati üle enamlaste poolt. kindel alalisis lahinguis õppis oma vastast tundma kõigepealt juht ja reavõitleja. Varstigi selgus, et vene enamlikud väed polegi nii suured ja tugevad kui alul arvati. Vastaspoolel avastati koguni suuri puudusi ja nõrkusi, mida kasutades võisime loota edukalt võidelda teiega. See julgustas muidugi mehi rindel järjost südimalle vastupanule. Veel põhjalikumalt kui võitlevad väed rindel õppisid vene enamlust tundma vallutatud maa-alade elanikud. Oma silmaga nähtud ja oma nahal tuntud vägivallateod, röövimised ja mahalaskised, sunnivõtmised, mobilisatsioonid j.n.e. j.n.e. kõnelesid selgemini ja mõjuvamalt kui igasugu sõnaline selgitustöö. Andmed enamlaste vägivallategudest nõrgusid läbi väerinde ka meie poole, mõjudes siin samuti kui sealpool väerinnet. Enamlaste sissetung Eestisse oli seega iseendast juba nagu mingi suur propagandaretk meie omariikluse kasuks. Neile, kes enamlusele karsa tundsid, taandumisel avanes võimalus sissetungijatega ühineda. Ülejäänud, õppinud oma isiklikel kogemusel tundma enamlaste võimu vastuvõtmatust neile, muutusid kindlamini nende vastasteks. See meeleolu levis kiiresti ka seal, kuhu enamlus veel ei olnud jõudnudki.

Samal ajal meie eneste selgitustöö sisemal riikliku iseseisvuse ja riigikaitse kasuks muutus järjost intensiivsemaks ja kava-kindlamaks. Valitsuse otsusega 5.12. saadeti üle maa laiali enam kui 100 haridustegelast, peamiselt õpetajaid, kes valitsuse emissaridena pidid rahva hulgas tegema nõuetavat selgitustööd. Emissaride kirjalikest aruandest selgub alles täiel määral, kui võrra laialine oli rahva teadmatus riigis arenevaist sündmusist.

Ühtlasi ka ajakirjandus rakendus end järjost rohkem isamaalisele selgitustööle. "Vaba Maas", "Päevalehes" ja "Postimehes" ilmub juba sagedamini patriootilise sisuga üleskutseid ja artikleid. Hurjutatakse avalikult rohekarvulisi negatiivseid nähteid kodanike

suhtumisest oma kohustatamiseks riigi vastu, kuna üksikuid positiivseid juhtumeid tõstetakse esiplaanile. Viimaseid leidis siiski ja kahtlemata rohkengi, kui see sai teatavaks avalikkusole. Nii toob "Vaba Maa" Nr.9, 14.12. liigutava kirjelduse sellekohta, kuidas Riisipere jaamas isa saadab oma poega rongile, sõjaväkke astumiseks. Mees kõnelob sealjuures: "Teadke pojad, et alles nüüd on isamaa sõda, ärgu ükski poiss minemata jätku, kellel Eesti muld kallis! Mina saadan täna oma neljanda poja sõtta. Kolm võitlesid sakslaste vastu, aga nüüdse saadan Eestimaad kaitsoma. Nüüd ma ometi tean, mis eest ta läheb!" Pojale kätt õlale pannes ütles vanamees, lõpuks, nuttes: "Kui häda suur, tulen lõpuks ise ka, ehk ma küll juba üle 60 aasta vana olen." Palju toodi ajalehtedes ka meeleolulisi kirjutisi väerinnetelt, kangelastegude kirjeldusi jne. Avalikku käsitlust ajakirjanduses leidsid muidugi enamlaste vägivallatööd.

Rindel v.itlevate meeste virgutamiseks järjest suuremale ohvrimeelsusele Aj.Valitsus, juba taandumise, kutsus ellu autasud. Autasuna nähti ette kõigepealt tasuta maa andmine "kõigile, kes väerinnal iseäralist vahvust on näidanud vaenlase vastu ehk võitluses vigastatud, niisama langenud kaitsjate perekonnad." Langenud kodukaitsjate perekondade eest hoolitsemisega ühenduses olevate kulude kattoks määras Aj.Valitsus esialgselt 5000 marka.

Vast veel mõjuvamalt kui selgitustöö tõstis sõjaväe ja rahva meeleolu energiline ülesehitusetöö, mille tulomused andsid end varsti tunda nii rindel kui siseriigis.

Põhjapaneva tähtsusega oli kõigepealt, et ühenduses sakslaste lahkumisega, vahakordade korraldamisega vene valgetega, politsei ja kaitseliidu tugevnemisega maal kõvenes järkjärgult meie riiklik võim ja kord. Seetõttu sisepoliitiline olukord muutus järjest kindlamaks ja stabiilsemaks. Väga tugevasti riikliku keskviimu tugevnemisele aitas kaasa ülemjuhataja instituudi ellukutsumine, millest lähemalt allpool.

Samuti arenes järjekindlalt meie seadusandlus ja ametiasutuste tegevus, kohanedes ikka rohkem sõjaaja nõuetele. Nii muudeti valitsuse määrusega 4.12. valitsuse ja omavalitsuse asutised sõjaväe

valitsuseks. Nõuti, et ametiasutised oma hariliku tegevuse ajutiselt katkestaks, välja arvatud kõige hädalisem asjaajamine. Valla- valitsuste juures kutsuti ellu erikomisjonid, kes pidid korraldama rahaasju, rekvisitsioone, rahvaväe, hobuste ja veovahendite võtmist.

Sõja alul selgus, et kohtadel, maakondades ja valdades sugugi ei täidetud Aj.Valitsuse määrusi. Seepärast pandi maakondades ametisse laialiste volitustega valitsuse komissarid, kes pidid ühtlustama omavalitsuste ja keskvalitsuse tegevust, valvates selle järgi, et kohtadel ei pandaks maksuma määrusi, mis kaiksidi risti vastu valitsuse määrustole. Komissaridel oli õigus, tarbekorral, oma heaksarvamise järele kohalikke ametnikke asendada uutega.

27.detsembril peeti ära Maapäeva 8.istungjärg, kus arutusole tulid ka riigikaitse küsimused. Maapäev pöördus üleskutsega kõigi kodanike poole, et need kogu oma jõu ühendaksid meie riigikaitseks vaenlase vastu. Võitluse edukaks läbiviimiseks Maapäev nõudis kindlasti, otsustavate sammude tarvitusele võtmist. Sõjaliste sündmuste mõjutlusel otsustati lükata edasi Asutava Kogu valimised ja kokkukutse. Moraalse toetuse hankimise otstarbel pöörduti üleskutsega kogu maailma demokraatia poole.

Tundes endal seljatuge, valitsus asus energilisemalt võitluse ka meie riigi sisemiste vaenlastega, kohalike kommunistidega. Nende tegevus siseriigis oli muutumas soda elavamaks, mida lähemale jõudis välisvaenlane. Kommunistide eesmärgiks oli ositeks meie riigikaitse nõrgestamine, teiseks - võimu avalik haaramine riigis. Riigikaitse nõrgestamiseks lasti õhku Nõmmel laskemoona kelder, sadamatehastes tehti takistusi relvade parandamiseks, rikuti tehnilist varustust, varastati ära relvade osi. Ulemiste jaama juures lasti puruks raudtee. Nõmmel purustati raudtee pöörang jne. Uue, otsustava väljaastumise ja võimu ülevõtmise päevaks määrati 17.detsember, milleks tehti, nii hästi kui suudeti, ettevalmistusi. 17.dets. taheti organiseerida tööliste streik ja suurejooneline rongikäik Tallinna tähtsamail tänavail ühes miitinguga Raekoja platsil. Sealst siis taheti minna Toompeale võimu üle võtma. Jlus kava jäi oma olulisemas osas siiski vaid paberile. Töölised tulid

küll välja, kuid valgusid kohe laiali, niipea kui kaitseliidu poolt võeti kinni mõned poisikese ohtu eestvedajad. Kainestavalt mõjutas väljaastujate meeleolu ka inglaste viibimine Tallinnas. Sotsialistid-revolutsionaärid, kes olid välja astunud koos kommunistidega, tahtsid Raekoja vallutamisel etendada siiski peaosat, mis ajas osalt segi V.Kingissepa plaanid. Sadamatehastes 17.dets. rahu-tuste mahasurumisele aitas kaasa meie s/rong Nr.1, mis oli parajas-ti Tallinnas remondis. Pärast 17.dets. väljaastumist valitsuse korraldusel suleti kõik legaalsed kommunistlikud organisatsioonid. Selloga enamlaste riigivastane tegevus sisemaal oli surutud pöranda alla. Muidugi raskendas see tunduvalt nende tööd, vähendades ka töö tulemusi.

Kõige rohkem t. helepanu ja tööd sisemaal nõudis siiski meie relvastatud jõudude korraldamine ja varustamine sõjanõuetele vastavalt. Taandumise ajal korraldati järkjärgult ümber kõigepealt sõjaväe kõrgem juhtimine. Vägede operatiivse juhtimise organina loodi 14.detsembril Operatiivstaap, polkovnik Laidoneriga eesotsas, kellele allusid kõik väerindel teotsevad maa- ja merejõud /Sm 71-69/. Operatiivstaabi ülem ise allus vahetult sõjaministrile.

Kohe pärast kommunistide väljaastumist Tallinnas valitsuse otsusega 17.12. loodi sisekaitse ülema amet, ülemjuhataja õigustoga Tallinna linna, Harju, Lääne ja Järva maakondade kohta. Sisekaitse ülemaks määrati Kaitseliidu ja 1.polgu ülem, kindral-major E.Pödder, kes tegelikult panigi maksma /R.T.Nr.8, 1918.a./ valjud määrused riigi sisemise julgeoleku tagamiseks. Sellega oli meie sisemise ja välise julgeoleku kaitseks loodud 5 organi, kes kõik allusid vahetult sõjaministrile. Kuna minister valitsuse juhina oli aga ülekoormatud poliitiliste ülesannetega, siis nimetatud organid teotse-sid rohkem omaette. Meie riigikaitse aparaadi juhtimises puudus seetõttu vajalik koordinatsioon ja ühtlus. Teisalt vaenlase edasi-tung järjest sügavamale maa sisse, eriti aga Tartu langemine, oli tugevasti häirinud meie avalikku arvamust. Jõuti äratundmisele, et riigikaitse otstarbekas korraldamine ja juhtimine sõja ajal vajab tugevat vastutavat võimu, kes suudaks käskida ja tarbekorral ka sundida. Neil meeleoludel, rahvaväe vanemate juhtide algatusel ja

ettepanekul, loodi 23.detsenbril Vabariigi Sõjavägede Ülemjuhataja instituut, mille järcele vägede kõrgema juhtimise skeem kujunes järgmiseks: /Skoem/. Vägede Ülemjuhatajaks määrati polkovnik J.Laidoner, kõigi õigustega, mis olid ülemjuhatajal endises vene sõjaväes pärast mobilisatsiooni väljakuulutamist. Ülemjuhataja allus vahetult Vabariigi Valitsusele, kellele ta ka pidi andma aru oma tegevusest. Ülemjuhataja vahekorrad sõjaministriga jäeti esialgselt lahtiseks.

Polkovnik Laidoneri määramisega ülemjuhatajaks vabanes operatiivstaabi ülema koht, kuhu kutsuti endise l.Eesti diviisi staabi ülem, polkovnik J.Soots.

Ülemjuhataja instituudi loomine, kelle võim oli õige laialatuslik ja maksis kogu riigi territooriumil, tõi põhjapanevaid muudatusi meie riigikaitse juhtimises Vabadusesõjas. Ülemjuhataja võis mitte ainult käsutada sõjaväe ametkonda, vaid tal olid volitused panna intensiivsemalt riigikaitse tööle ka teisi ametasutusi. Sellega avanes osmakordselt võimalus riigikaitse huvides rakendada tegevusse kõik rahva eluvaldused. Taandumisel oli eriti tähtis, et kohalikud omavalitsuse ametnikud jätkaksid oma tööd riigikaitse alal viimase võimaluseni. Ülemjuhataja nõudiski, et tsiviil ametnikud võivad taganeda ainult koos sõjavägedega. Järva maakonna Valitsuse esimees, V.Tomberg, kes oli hirmul oma kohustetäitmisest loobunud ja pealegi põhjendamatu kuulujutte levitanud Paide petsest langemisest, tagandati ülemjuhataja korraldusel ametist. Kogu sõjaväe tegevuse seisukohalt ühe vastutava kõrgema juhi olemasolu, kelle kätte koondusid täielikult kõik sõjaväe organiseerimise, juhtimise ja varustamise küsimused, omas väga suure tähtsuse.

Polkovnik Laidoner asus oma vastutavate ülesannete täitmisele erakordselt raskeis tingimuses. Olukorra lootusetust iseloomustab vast kõige kujukamalt see, et Maapäeva ringkonnis mõni päev hiljem võeti tõsiselt kaalumisele inglaste okupatsiooni võimalus Eestis. Inglise admiralile esineti koguni sellekohase palvega. Ka polkovnik Laidoner Maapäeval hindab olukorda väga raskeks. Toonitades sealjuures välisabi vajadust, ta kriipsutab aga samas kohe alla, et

peame eeskätt ise kõik tegema selleks, et end kaitsta. Kui see sünnib, siis tema arvates asi ei olevat sugugi lootusetu. Ülemjuhataja oli seega optimistlik tuleviku suhtes, vaatamata raskele olukorrale.

Ülemjuhatajale allus ka raudtee, post ja telegraf, mis võimaldas neid tahtsaid ühenduse- ja sideabinõusid täiel määral ära kasutada riigikaitse huvides.

Rööbiti vägede kõrgema juhtimisega täienes järk-järgult ka väekoondiste juhtimine. Juba detsembri teisel poolel, täiesti vastavalt lahingutegevuse nõuetele, oli kujunenud kaks diviisi- ehk väerinde juhatust, vahetu alluvusega Ülemjuhatajale. 2. diviisi ülemaks kutsuti polkovnik V. Puskar, pärast seda, kui oli selgunud, et polkovnik Limberg ei suuda küllalise energiaga jätkata niisuguse suure väekoondise juhtimist, nagu meil oli kujunemas diviis.

Samal ajal jätkus üle maa vägede ja rahva ainelise vara mobiliseerimine ühenduses uute väeosade ja väeliikide formeerimisetöödega. Taandumise alul selgus, et rahvaväkke astumiseks kokku kutsutud 2200-2300 meest rindele oli jõudnud kõigest 800-900 meest; peale selle paarsada kaitseliitlast. Rindel oli seega kohutav puudus meestest. Rinde vajaduste rahuldamiseks laiendati järkjärgult mobilisatsiooni vanemaile aastakäigele. Nii otsustati 5. dets. kutsuda kokku järgmised neli aastakäiku /kuni 28 aasta vanuseni/, kuna Virumaal, Tartu- ja Võrumaal asuti mobiliseerima mehi kuni 35 aasta vanuseni. Mõni päev hiljem laiendati see korraldus kõigile maakondadele. Sealjuures taandumise korral pidi võetama kaasa kõik mehed kuni 45 aastani ja 15 verstases ribas rekvireeritama kõik loomad ja toiduained. Meie kiire taandumise ja ettevalmistamatuse tõttu viimane korraldus jäi aga tegelikult paberile. Et mobiliseeritavad ilmuksid korralikult komisjonidesse, selleks kohustati peremehi ja majaomanikke valvama selle järele, et nende juures ei elaks inimesi ilma sõjaväeteenistusse vastuvõtmise tunnistuseta. Mobilisatsiooni alla kuulusid ka Vene riigi ja Läti kodanikud, kes koondatai oma väeosadesse /Sm. 101-80/. Mobilisatsioonist vabastati raudteelased, kooliõpetajad, kohtute personal, ja vastava ministri ettepanekul mõned kategooriad riigiametnikke, nagu raudteeametnikud,

posti- ja telegraafi ametnikud jne.

Veelikeidest alles taandumise ajal jõudsid väerindelo suur-
tüükiväe-, ratsaväe-, soomusväe- ja inseneriväe osad. Ka meie mere-
jõudude ja rannakaitse, eriti Tallinna raiooni kaitse korraldami-
sole võidi tegelikult asuda alles taandumisel.

Suurtükiväe täieline puudumine Vabadusesõja alul oli üks kõige
tähtsamaid puudusi, mille all kannatasime selles sõjas. Jalaväe
lähina ja mõjuvaima toetajana suurtükivägi praegusaja lahingus
on niivõrra endast mõistetavalt vajalik, et üksinda tema puudumine
ühel poolel toob paratamatult kaasa kaotuse. Muidugi teati seda
väga hästi ka Vabadusesõja alul. Kui esimesed suurtükiväeosad siis-
ki ei jõudnud rindele koos jalaväega, siis selle ainsaks põhjuseks
olid täiesti ületamatud raskused materjalosa puudumise näol.

Suurtükiväe formeerimisele asuti ühel ajal jalaväega. For-
meerimise töid Tallinnas juhtis 1. Suurtükiväe polgu ülemana kap-
ten H. Mauler, kes peale alluvuse 1. diviisi ülomale oma erialal al-
lus veel suurtükiväe Valitsusele. Peastaabi alla kuuluv Suurtüki-
väe valitsus loeti tol ajal meie suurtükiväe "kõrgemaks instantsiks"
/Srtkval.29-223/. Ta ülesandeks oli organiseerida, formeerida,
juhtida, korraldada ja kontrollida kõiki tema alla kuuluvaid sõja-
väelisi üksusi. Suurtükiväe valitsuse eesotsas asus suurtükiväe
ülem /al-polk. Terras/, kelle abi, lipn. Kiršbaum, loeti ühtlasi
suurtükiväe inspektoriks. 1. srtkv. polgu koosseisu pidi kuuluma
3 divisjoni, igauks kaks neljasuurtükilist patareid. Juba novembri
keskpaigas hakkas polku ilmuma esimesi suurtükiväelasi. Formeerimist
takistas aga materjalosa puudumine. Puudusid mitte ainult suurtü-
kid vaid ka hädavajalikud möödu- ja vaatluseabinõud, sidevarustus
j.n.e. Esialgsest püüti saada suurtükke ja muud suurtükiväele va-
jalikku tehnilist varustust sakslastelt. Tallinnas, Narvas ja
Tartus meie suurtükiväehvitserid kasutasid selleks ära kõik teed
ja võimalused. Läbirääkimisteks sakslastega sõideti koguni Riiga.
Seal hirvitati aga lihtsalt meie raske seisukorra üle. Palvele
müüa meile vene väljasuurtükke, vastati, meie võtku neid relvi
Dünaburgist. Kuna aga Dünaburg oli juba enamlaste käes, siis soo-
vitati küüniliselt see linn onne vallutada. Peale mõne üksiku relva

sakslased ei annud seega mitte midagi. Tallinnas otsiti hoolega läbi kõik laod, kust leiti mõnesugust voorivarustust, hobuste rakmeid ja sidematerjale. Suuremal arvul saadi suurtükke Soomest, mille järele võidi asuda ka patareide tegelikule formeerimisele. 1. Suurtükiväe polgus taandumisel formeeriti 6 patareid, milledest 1., 2. ja 3. saadeti Viru-, 4., 5. ja 6. - Lõuna väerindelo. Kuigi enamasti vananenud tüüpi mittekiirlaskjate relvadega, vähese laskeoonaga, puuduliku vaatluse-, side- ja voorivarustusega, tähendas meie esimeste patareide ilmumine rindele siiski väga väärtuslikku abi jalaväele. Järgnevais lahinguis jalavägi kasvas hingeliselt kokku teda tootava suurtükiväega, mis sündis seda hõlpsamini, et jalaväe polkude toetuseks saadetud patareid jäid pikemaks ajaks nende väeosade käsutusse. Meie esimesed patareitülemad rindel, kapten J. Roska, al. kapten J. Tõnisson, leitnant H. Maim ja teisi oma laskeosavusega ja kirgliku tahtega alati olla valmis toetama oma jalaväge võitsid viimaste hulgas suure lugupidamise. Kui ei saanud tulistada vaenlast harilikelt kinnistelt positsioonelt, siis veeretati suurtükid välja ja hävitati vaenlast otse-sihtimisega, nagu see sündis näiteks Rägavere lahingus, Jõepere mõisa ja Kärstna all.

Ratsaväe aluseks Vabadusesõjas on Kaitseliidu juures 11. nov. 1918. asutatud ratsaosakond, mida formeeris rittmeister G. Jonson. Ratsaosakon a liikmed olid palgalised, saades tasu 10-15 mk. päevas. Osakonna ülesandeks oli Aj. Valitsuse hoone kaitsmine ja patrulli teenistus pealinnas. 29. novembril ratsaosakond nimetati ümber 1. ratsapolguks, mille ülemaks ja formeerijaks määrati endiselt rittmeister G. Jonson. Järkjärgult arenedes ratsapolk detsembri lõpul oli kujunenud neljaeskadroniliseks ühes staabiga, kuulipildujate- ja sidekomandodega ja töörooduga. Polgu koosseisu kuulus ka üks ratsapoolpatarei /2-57 m/m. suurtükki/. Väeosa formeeriti esialgu vabatahtlikest, hiljem aga üldises korras mobiliseeritud rahvaväelasist. Suurt rõhku ratsa polgu formeerimisele pani polkovnik Laidoner, kes kogunud juhina nägi kohe ära, et kiiresti liikuva löögiväena ratsavägi Vabadusesõja alul omas häid võimalusi teotsemiseks. Vaatamata energilisele tööle polgu ilmumine rin-

dele viibis siiski paratamatult. Selle põhjuseks oli suur puudus ratsahobustest ja igasugu ratsavarustusest, eeskätt aga sadulaist. Varustuse puudus sundiski ühe eskadroni saatma väerindele koguni hobusteta. Ka polk ise 25. dots. lahkus rindele väga nõrgalt väljaõpetatud hobustel, puuduliku ratsavarustusega, relvadega ja riie-tusega. Kõik see ei jätnud oma halvavat mõju avaldamata väeosa tegevusele. Ka oma üldjõult polk oli tol ajal veel liiga nõrk täit-ma suuremaid operatiivülesandeid. Ratsapolgu ilmumine ja tegevus rindel mõjutas siiski tugevasti meie kasuks üldist olukorda nii Viru väerindel, kui Kesk Eestis.

Soomusvägedest taandumisel formeeriti soomusronge ja soomus-autosid.

Mõte luua soomusronge tekkis päris juhuslikult sel teel, et kaitseliidu patrullid ootamatult olid leidnud Koplis midagi soomus-rongi taolist - mõned vagunid kahekordsete seintega, liiv vahel ja laskeavadega külgedel; paaril vagunil, mis kaetud raudplaatidega, leiti koguni kaks suurtükki, neist üks lukuta. Nähtavasti oli rong jäetud maha sakslastelt pärast seda, kui relvad olid tehtud kõlbma-tuks. Leiust teatati kohe Kaitseliidu staapi, kus küsimuse tõstis agarasti üles väsimatu organiseerija ja korraldaja kõigil aladel, Joh. Pitka. Koos oma sõbraga, 1. polgu ohvitseriga, kapten K. Partsiga, seati leitud s/rong varsti korda Joh. Pitka isiklikes töökodades. Rongile vajalik meeskond formeeriti vabatahtlikest, nende hulgas rohkesti kooliõpilasi. Ka ohvitseri võeti nende hulgast, kes soo-visid ise rongil vabatahtlikult teenida. Rongi esialgset koosseadet täiendati kuulipildujate vagunitega. Kuna rongi juhtidest ja mees-konnast polnud keegi varemalt soomusrongil teeninud, siis nii ron-gi koosseade kui ta teotsemiseviisid kujunesid alles järkjärgult, rindel saadud lahingute kogemusel. 2. detsembril jõudis sel viisil kiires korras improviseeritud soomusrong Nr. 1, kapten K. Partsi ju-hatusel, Viru väerindele. Eriõppusi saamata, kokkuliitumata mees-konnaga, väga nõrk nii relvastuselt kui tehniliselt, osutus meie s/rong Nr. 1 raudtee suunas siiski tehnilises ülekaalus võrreldes vaenlasega. Viimasel ei olnud temale midagi v ärilist vastu panna, sest Narvas purustatud raudtee sild ei võimaldanud vastasele oma

soomusrongide kasutanist. Muidugi oli meie soomusrongi, nagu üldse kõikide s/rongide suureks puuduseks see, et ta võis liikuda ainult raudteeliini mööda, mille vaevlane võis hõlpsasti ära rikkuda. Ka võis vastane s/rongi hävitada oma suurtükitulega. Viimast võimalust venelased aga sõja alul oma üldise oskamatus tõttu peaaegu kunagi ei kasutanud. Selle asemel püüti meie s/rongi kas rünnata jalaväega või ta piirata sisse, lõhkudes raudtee rongi seljataguses. Võitluses meie s/rongiga vastase jalavägi kandis aga järjekindlalt väga raskeid kaotusi erilisi tagajärgi saavutamata. Alaline edu tõstis muidugi meie s/ronglaste meeleolu, mis lõpuks kujunes kindlaks üleoleku tundeks vastase suhtes. Ühenduses selloga tihe kooselamine rongil liitis varsti nii meeskonna kui juhid tugevate sõpruse ja vennluse sidemetega. Kuigi rongil valitses suur ruumide kitsikus, olid elamisetingimused seal siiski üldiselt kergemad ja mugavamad kui jalaväos. Ka lahingutegevusest soomusronglane võttis osa tunduvalt teistsugusis tingimuis kui jalavägi, vaatamata sellele, et rongi dessantosad teetsesid jalaväena. Kõigepoalt soomusrongimehed ainult erijuhtudel handsid rasket valveteenistust, sest rongile raudteel ei määratud kindlat lahinguriba. Tegenata jäid ka väsitavad taandumiserännakud, sest need sooritati rongil. Rong Nr.1-le järgnes detsembri keskpaigas rong Nr.2. ja sama kuu teisel poolel - rong Nr.3, esimene al-kapten Lepa, teine - kapten Luiga juhatusel. S/rongi Nr.1 asus juhtima kapten Jrv, kuna kapten K.Parts määrati kõigi s/rongide üldjuhiks. Ta allus vahetult diviisiülemale. Peale laiaroopaliste s/rongide detsembris 1918. 6.polgu algatusel formeeriti Pärnus veel kitsaroopaline s/rong Nr.1, mis sõitis rindele jaanuari alul.

Kolme rongi olemasolu Tapa-Tallinna raudteel andis meile sellel suunal vastase suhtes täielise tehnilise ülekaalu. Kuid soomusrongidel puudus tol ajal tihe side ja harjumus töötada koos jalaväega, mis omas erilise tähtsuse taandumislahinguis. Ainult vahetevahel tuldi kokku ja peeti ühiselt nõu raudtee raioonis teotseva jalaväe ülemusega. Ka s/rongide eneste vaheline koostöö polnud alati kõige parem. Kõik need asjaolud, ühenduses meie jalaväe üldise nõrkusega rindel, tõi kaasa nähte, et s/rongide ülekaal

ja taktikaliselt edukas togevus taandumisel operatiivselt ei pääsenud mõjuvusele. See sündis vaid siis, kui jalavägi, kõvendatud suurtükkidega ja täiendatud automaatrelvadega, pani rindel seisma vastase edasitungi.

Muude soomusväe osadena taandumisel ehitati Tallinnas ka esimene soomusauto. Võrreldes mootori jõuga auto kujunes aga väga raskeks, mispärast ta jäeti Tallinnasse sisemiseks julgeolekuteenistuseks /Käs 76-1/.

Inseneriväena 1.diviisi koosseisus ettenähtud inseneripataljoni asus formeerima 19.nov. ins. Peterson, 24.nov. asus patüli kohele kapten Riiberg. Peale sapööri-, pontooni-, helgiheitjate- ja telegraafiüksuste kuulusid pataljoni koosseisu tol ajal veel lennu- ja autoüksused. Insenerivägi vajab palju mitmekesist oma erialale vastavat tehnilist varustust, milleta selle väeliigi kasutamine pole üldse mõeldav. See varustus Vabadus sõja ajal oli aga äärmiselt puudulik, veetud ära ja rikutud nii venelaste kui sakslaste poolt. Mis veel järele oli jäänud, oli pillatud laiali mitmesugustes ladudes, segamini igasugu koli ja muu kraamiga. Vajaliku varustuse ülesotsimine ja kordaseadmine oli nii inseneriväe valitsuse kui pataljoni esimeseks tähtsamaks ülesandeks, mis tehti rööbiti pataljoni allüksuste formeerimisega.

Sapööriüksustena inseneripataljon formeeris sapööriroodud, milledest esimene jõudis Viru väerindele juba taandumise ajal. Sapööriüksuste ülesandeks väerindel taandumisel oli kaitsepositsioonide kindlustamine. Lühikese aja ja puuduliku varustuse tõttu täideti see aga üldiselt üsna puudulikult.

Pataljoni raudteeüksustena formeeriti 3 remontrongi, mis töötasid koos s/rongidega. Remontrongi ülesanded raudteede kordaseadmisel ja sildade parandamisel kujunesid eriti laialiseks vastupealetungil.

Pataljoni telegraafi rood formeeris n.n. Kaabli jaod, mis saadeti juba taandumisel diviisiülemate käsutusse. Traatside korraldamine väekoondistes taandumisel oli üldiselt seotud väga suurte raskustega, sest sakslased olid Eestist lahkudes purustanud ära palju püsivjuhtmeid ja kohalikke keskjaamu. Kaebusi sellekohta

leidub paljude väeosade dokumentides. Kuna ka välikaablit väeosades oli väga vähe, siis telefoniside nende ja diviisi staabi vahel taandumisel oli üldiselt usna puudulik, vaatamata diviisijuhatusete energilistele nõudmistele. Raadioside alal asuti korraldama südetelograafi jaamu, mis Tallinnas ja Haapsalus võeti üle sakslastelt. Diviiside juures loodi ajajooksul radiojaamad.

Pataljoni autorood võttis oma valdamisele kogu sõjaministeeriumile kuuluva autopargi.

Lennuroodu formeerimisele leitnant Roose juhatusel asuti 23. detsembril, koondades sinna järkjärgult oriteadlasi sellelt alalt. Sakslastelt võeti üle suurte raskustega merilennu aerodroom ühes ehitustega. Hoolega koguti kokku sakslastelt mahajäetud ja kõlbmatuks tehtud vanu lennukaid ja mootoreid. Püüti luua oma töökoda, kus loodeti pärast põhjalikumat remonti, luua midagi enam-vähemgi kõlbliku lennuki taolist. Esimese lennuki Vabadusesõjas saime siiski alles vastupealetungil pärast Narva vallutamist, kus punased olid jätnud maha ühe täiesti kõlbliku prantsuse lennuki süsteem Fahrman Nr.30. Lennuväe puudumine Vabadusesõjas ei olnud aga eriliselt tuntav vähemalt mitte meie sõjaväe laiemates ringkondades. Selle põhjuseks oli esiteks see, et ka vastaspoolel puudus lennuvägi. Teiseks kasutavad lennuväge luureabinõuna ainult ülemjuhatus ja väekoondiste juhid, mispärast selle luurevahendi puudumine sõjas jäi vägedelt enam-vähem tähelepanemata.

Merejõudude ja rannakaitse formeerimine oli Eestile Vabadusesõja alul vähemalt sama tähtis kui maavägede korraldamine. Ühes Baltimere ja Peipsi järvestikuga Eesti omab 3404 km veepiiri, 633 km vastu mandril. Mereriigina vajamine seega mõjuvat kaitset merelt seda enam, et mereühendused olid sõja alul ainsaks meid toetavate välisriikidega.

Eesti merejõudude aluseks sai sakslastelt ülevõetud endine vene suurtükilaev "Bobr", mis meie poolt ristiti ümber "Lembituks". Laev võeti aga sakslastelt üle väga suurel määral rikutud seisukorras, nõudes enne kasutamist seega põhjalikku remonti. Peale "Lembitu" võeti sakslastelt üle veel väikene vahilaev "Laine", mis oli pea täiesti korras. Rööbiti laevade kordaseadmisega organisee-

riti ka laevade meeskondi, milleks mereväelasi registreeriti Kaitseliidu Mereväe osakonnas ja peastaabi Mereväevalitsuses. Ühtlasi võeti üle sakslastelt kõik kodumaa sadamad, tuletornid ja tulelaevad. Vabariigi sadamate komandandiks nimetati kaugesõidu kapten Treilman.

23. detsembril oli "Pembit" niivõrra korda seatud et teda võidi saata välja merele. Sellega olid meie merejõud kujunenud lahingukõlvuliseks. Merejõudude juhatajaks määrati mees, kelle mitmekülgne organisatorlik and ja väsimatu tahe olid algusest peale rakendatud tegevusse ka meie merejõudude loomisel. See mees oli kaugesõidu kapten Johan Pitka. Merejõudude juhataja allus vahetult ülemjuhatajale. Peale laevastiku kapten Johan Pitka käsutusse veidi hiljem toodi üle peastaabi koosseisust ka mereväe varustamise keskoht, mereväe valitsus.

Rannakaitse korraldamise alal omas erilise tähtsuse Eesti pealinna, Tallinna, kaitsmine mere poolt. Selleks asuti viivitamatult sakslastelt üle võtna Naissaare ja Aegnaaare merekindlusi, mida toimetasid Kaitseliidu peastaabi korraldusel lipnik J.Sild ja leitnant Paulson. Ülevõtmisel selgus, et kindlused ja patareid eriti Naissaarel olid põhjalikult purustatud, ja kõik mis vähegi kõlblik kasutamiseks, ära viidud. Purustatud oli ka olektriijaam ja telefoniühendus Tallinnaga. Saartel asuti energiliselt korraldama ja üles seadma mahajäetud raskeid suurtükke, ehitama kindlustisi, organiseerima juhtimist ja sidet. Kogu see töö arenes aga väga pikaldaselt ja aegaviitvalt, olles seotud suurte tehniliste raskustega. Rannakaitse korraldamine ja juhtimine kuulus alul rannakaitse ülemale /kapten Rotšild/, selle likvideerimisega aga 6.dets. alates Kindluse raske suurtükiväe divisjoni ülemale /al-kapten Aindt/, kes omakorda allus suurtükiväe valitsusele. Ühenduses laevastiku nõrkusega ja merekindluste ettevalmistamatusega Tallinna sõja alul oli täiesti kaitseta merelt. See ei kujunenud meile katastroofiliseks ainult seetõttu, et 12.detsembril pealinna reidile jõudis inglise laevastik. Inglise laevastiku otsustav tähtsus Tallinna ja meie mereühenduste kaitsmisel selgus juba detsembri lõpul 1918, kus Tallinna alla ilmusid kordamööda Vene miinilaevad "Spartak" /26.

detsembril/ ja "Avtroil" /27.dets./, Spartak avas tule Aegnasaare 12 tollise patarei sihis, kuid ei tabanud. Meie ei olnud suuteli- sed venelastele vastama, sest suurtükidel puudusid veel sihtimise abinõud. Kuna "Lembit" tol ajal asus Tsitres siis meie poolt vaen- lase sissesõit Tallinna reidile oli vaba. Seisukorra peastsid ing- lased, kes kiire jälitamisega püüdsid kinni mõlemad laevad ja and- sid nad meile üle suuremeelse kingitusena. Meie poolt asuti kiires- ti laevade kordaseadmisele ja juba 6.jaanuaril sõitis üks neist "Lennuki" nime all merele.

Jalaväe organisatsiooni täiendamine. Rööbiti olemasolevate jalaväe- osade täiendamisega formeeriti taandunisel ka uusi jalaväeüksusi. Polkovnik Laidoner juba operatiivstaabi ülemana oli toonitanud va- jadust organiseerida mobiliseeritud väeosade kõrval vabatahtlikest koosnevaid väeüksusi. Ülemjuhatajana ta viis selle mõtte ellu, nõudes 29.12. et "iga maakond oma linnaga peab nädala jooksul or- ganiseerima ja koondama ühe vabatahtlise pataljoni ühes ühe taga- vara rooduga". Sel viisil tekkisid Vabadusesõjas n.n. Kaitsepatal- jonid, mis tegelikult loodi Tallinnas, Paides, Tartus, Viljandis ja Pärnus. Ülemjuhataja ise kaitsepataljonide asutamist on nimetanud "vainseks pöördepunktiks meie Vabadussõjas" /Sõdur Nr.20. 1933, lhk. 639/. Nende väeosade loomise suur mõte ja tähtsus seisis selles, et nad koondasid oma ridadesse aktiivsema ja teovõimsama osa meie lin- nade haritlaskonnast. Intelligentsi vabatahtlik ilmumine võitleja- te ridadesse rindel näitas mobiliseeritud sõdurile, et tõesti kogu Eesti on astunud välja oma kodumaa kaitseks, mis kahtlemata mõjus tervendavalt kogu väerinde meeleolule. On vast huvitav märkida, et kodanike kaasatõmmamine kaitsepataljonidesse ei sündinud siiski kaugeltki mitte vabatahtlikul alusel, vaid väga omapärase "vabataht- liku sunnivõtmise" teel. Näiteks Tallinnas, eriline komisjon, isik- liku tutvuse alusel, koostas nende meeste nimekirjad, keda peeti soovitavaks pataljoni astuda. Kes kord nimekirja sattunud, see oli- gi "vabatahtlik" vaatamata sellele, kas ta seda ise soovis või mitte. Sel viisil tühjendati Tallinnas kõik kohtu- ja muud ameti- ja oma- valitsuseasutised kõigile protestidele vaatamata. Võeti läbi koguni

võõrastenajad, kuhu taandumise ajal oli koondunud palju sõjapõgenike teistest linnadest /Sõdur Nr.20 - 1933, lhk.645/. Tartu kaitsepataljon formeeriti Põltsamaal, hiljem Viljandis Tartust taganenud kodanikest, kelle hulgas oli eriti rohkesti kooliõpilasi. Kaitsepataljonide formeeri jaoks ja ülo jaoks olid: Tallinnas leitnant O.Sternbeck, Tartus - lipnik K.Einbund, Viljandis - al.polk. Turvits ja Paides - leitn.Kanep. Tallinna kaitsepataljoni meeste arv tõusis paari tuhandeni. Rõhuvus enamikus nad kõik olid täiesti välja õpetamata. Ka juhtiv kaader oli arvult äärmiselt vähene. Näiteks puudusid täielikult allohvitserid. Need loodi vaid järkjärgult agaramaist meestest. Andudes tööle täie innuga, suudeti lühikese ajaga siiski luua lahingukõlbulik väeosa. Paari nädala jooksul tehti läbi vajalikud õppused, pataljon varustati vooriga, anti kaasa koguni üks vanatüübiline 42" suurtükk ja juba 13.jaanuaril väljus pataljon pealinnast Lõuna väerindole. Tartu, Viljandi ja Paide kaitsepataljonid, formeerudes rinde vahetuse läheduses, sattusid lahingusse veel enne valmismist, esimesed - Kärstna alla, teine - oma kodulinna kaitsmisel.

Muidugi ei puudunud ka protestid ja pahameel kaitsepataljonide asutamise, eriti aga nende rindele saatmise kohta. Kujukain neist on Tartust ärapõgenenud maavalitsuse esimehe, J.Jansi, kiri ülemjuhatajale, mis avaldati Ülemjuhataja päevakäsus 3.I.1919. Nr.19. Kirjas juhitakse ülemjuhataja tähelepanu sellele, et "meie harilaste seisukord on lahinguväljal palju raskem kui hariliste rahvaväelaste oma", sest "enamlaste juhid katsuvad tingimata, kui pataljoni kohalejõudmisest teada saavad, teda ärahävitada". Jans arvab, et "meie juhtiva jõu ärahävitamisega on nad ka Eesti riigi ärahävitatud". Pataljoni hävimise oht olevat eriti suur seetõttu, et ta komandör Sternbeck on meeleheitline sõjamees.

Kiri iseloomustab kujukalt ühte meie juhtivat onavalitsuse tegelast Vabadusesõjas, kes algusest peale oli töötanud mitte meie rahvaväe kõvendamise kasuks, vaid sellele risti vastu. Muidugi tuli Ülemjuhatajal niisugune mees vallandada oma kohalt, mis sündiski sama päevakäsuga.

Viljandi kaitsepataljoni formeerimisele asuti 2.diviisi ülema

käsul 25. detsembril. Väeosas formeerijaks ja esimeseks ülemaks oli al-polkovnik Kurvits. Pataljoni esialgse koosseisu moodustasid vabatahtlikud, peamiselt Viljandi linna ja sinna kogunud kooliõpilased. Juba jaanuari alul pataljoni osad käsutati rindele, tehes kaasa koos 3. polguga Kärstna lahingud.

Pärnu kaitsepataljoni formeerimine ja tegevus kuulub hilisemasse ajajärku.

Peale kaitsepataljonide formeeriti taandumisel vabatahtlikkuse alusel veel kaks jalaväe osa - Skouts väeosa ja Kalevi Maleva.

Skoutsväeosa formeerimisele asuti lepingu alusel, mis oli 17.12. sõlmitud meie sõjaministeeriumi ja P.A. Ühendriikide kauge sõidu kapten Henry C. Reissari vahel. Sündimiselt eestlane, Reissar omas mõisa Viljandi läheduses, mispärast oli huvitatud maa kaitsmisest enamlaste vastu. Lepinguga kapten Reissar võttis endale kohustuse formeerida omal kulul ühe roodu sõjaväge, nimega "Eesti Scout", andes temale ülespidamise ja palgad. Kõige muu eest pidi kandma hoolt sõjaministeerium.

Väeosa tegelik formeerimine algas Viljandis, kus ilmusid üleskutsed vabatahtlike kokkukutsumiseks. Üleskutses lubati muuseas skoutsväeosa varustada kõige parimate inglise ja ameerika relvadega. Palgana sõdureile lubati maksta 100-200 m. kuus. Väeosa tegelikuks formeerijaks ja ülemaks kohapeal oli al-kapten F. Pinka.

Uue, teatava salapärasuse linikuga, ümbritsetud, väeosa vastu tundis huvi kõigepealt Viljandi koolinoorsugu, kes andiski esimesed vabatahtlikud. Skoutsväeosa esimesena Vabadusesõjas nõudis oma liikneilt truudusetootuse andmist. Vandega töötati pühalikult jääda truuks Eesti Vabariigi demokraatlikule korrale ja alistuda täielikult skoutsväeosa korrale ja ta juhtide käskudele. Selle mittetäitmise? iga skout andis lubaduse end lasta karistada kuni kõige raskema nuhtluseni. Kõik väeosa liikmed nimetasid end vastastikku "vend skout" ja töötasid üksteist vastastikku toetada ja aidata igas hädas. Skoutsväeosa loodi seega tugeva vabatahtliku distsipliini ja täieliku relvavendluse alusel. Need põhimõtted tagasid väeosa sisemise kindluse ja lahingukõlblikkuse, vaatamata sellele, et formeerimine Viljandis teostus äärmiselt ebasoodsas

närvilises õhkkonnas. Kuna väeosa vastuvõetud vabatahtlikud olid täiesti väljaõpetamata, siis suure rutuga tehti nendega läbi mõned hädavajalikud rivi- ja laskeharjutused. Juba 3. jaanuaril saabus alkapten Pinkale 2. diviisi ülema käsk 30 skoudiga välja sõita rindele. Samal päeval väikene skoutssalk lahkus Viljandist. Kirju ja mitmekesine oli ta veel oma välimuselt, ometi vaimsalt juba tugevasti kokku sulatatud omavahelise sõpruse ja nooruse valmistuse tulega. Ka skoutide relvastus oli hea - täiesti uued püssid ja 30 mehe jaoks 5 Madseni ja 2 Levis kuulipildujat.

Kalevlaste Maleva'le pani aluse meie tuntuim spordiselts "Kalov", mille liikmeist tulid osi esed vabatahtlikud. Kihutustööd seltsinimelise Maleva asutamiseks tegi eriti agaralt seltsi kauaegne esimees, lipnik L. Tõnson, kes sai ka Kalevi Maleva esimeseks ülemaks. Kihutustöö juhtrõtted olid järgmised /Käs 60 lk. 15/:

"Vanad Kalevid on kangelasena oma riiki kaitsnud, nende eeskujul peab ka praegune Kalevi sugu seda tegema. Parema auga surra kui võõraste ikkes vaevlema! Lähem tulevik näitab, kas on kalevlastel veel eluaset Läänemere kallastel, või peab kodumaa "uueusuliste" vene kommunistide hullustuses raugema, nagu see sündis sajad aastad tagasi, kui tule ja mõõgaga meil laotati Evangeeliumi ja maeti rahvas orjaahelatesse".

Kalevlaste Maleva loomine oli seega moraalselt rajatud meie muinaslooliste rahvuskangelaste, Kalevite, sangarlike tegude elustamisele, mille kaasaegse kandjana end tundis kutsutud olevat samanimeline spordiselts. Ohenduses isikliku tutvuse ja sõprusesidemetega, mis valitses seltsiliikmete vahel, aitas see tugevasti kaasa uue väeosa kiirele sisemisele kokkuliitumisele.

Vabatahtlike registreerimine ja väeosa formeerimine algas tegelikult 20. detsembril. Töö arenes niivõrra edukalt, et juba nädala pärast Kalevi Maleva võidi kasutada dessantväeosana Loksal ja Tsitres. 2. jaanuaril Maleva, lipnik Tõnsoni juhatusel, lahkus Tallinnast rännakukorras, eesmärgiga võtta osa lahingutegevusest Viru väerindel.

Taandumisel jätkus Tallinnas ka 1. jal. polgu formeerimine, mis alustatud kindral-majori E. Põdderi juhatusel 21. nov. koos teiste

jalaväe osadega. Väeosa formeerimine pidi sündima kõige võimaliku kiirusega, sest väerind vajab abi mida varem, seda parem. Tolleaaja vaadete kohaselt, nagu teistest jalaväe osadest, nii ka 1. polgust üksikud roodud, vaevalt valmis saanud, saadetakse kohe rindele. Nii lahkusid Tallinnast detsembrikuu jooksul 4., 3. ja 2. rood, esimesed kaks - 4., viimane - 5. polgu täienduseks. Detsembrikuu lõpul, kindral Põddori lahkudes, polgu juhtimisele asus polkovnik Heinze. Aasta vahetusel kriitiline olukord rindel nõudis sinna ka 1. polgu, vaatamata sellele, et väeosa veel kaugeltki polnud valmis. 2. jaanuaril polk rännakukorras väljuski Tallinnast Viru väerindele. Siin suudeti viia rindele lahingujõuna ainult ühe jalaväe roodu kuulipildujameeskonnaga, peale selle põlgu staabi, sidemeeskonna 1. ja 2. järgu vööri. Kõik teised üksused polgus polnud veel valmis väljasaatmiseks peamiselt varustuse puudusel.

Rööbiti formeerimistöödega tuli taandumisel energiliselt asuda sõjaväe distsipliini ja sisemise korra tõstmisele, millest olenes suurel määral vägede lahingukõlblikkus. Üldine võimu nõrkus, mille all kannatas kogu meie riik, andis end Vabadusesõja ajal tugevasti tunda ka sõjaväes. Selle pahe kõrvaldamiseks Ülemjuhataja oma päevakäskudes nõudis valjult et "sõjaväe ülemad kindlalt igal kohal oma volitusi pruugiks". Seljataguste asutiste ülemad tehti isiklikult vastutavaks selle eest, et alluv asutis võimalikult ruttu täielikult korda seataks. Kes neid nõudeid ei täitnud, need tagandati ametist, nagu see sündis isegi mitme kõrgema ülemaga nii rindel kui seljataguses.

Eesmärgiga tutvuda kohapeal olukorraga, Ülemjuhataja külastas isiklikult nii väerindel asuvaid staape kui seljataguse asutisi, haiglaid ja tagavarapataljone. Kõikjal, kus märgati puudusi, lohakust ja korraldamatust, kõrvaldati see valjude abinõudega. Päevakäsuga Nr. 9. 6. jaanuarist 1919. pandi sõjaväes maksma üldine sõjaväelise tervitamise korre "paremat kätt mütsi külge pannes". Selle täitmist nõuti kõigilt sõjaväelastelt. Ohvitserid pidid siin olema eeskujuks, nõudes tervitamist ka oma alluvailt. See iseendast väga tarvilik sõjaväelise viisakuse korre viidi meie rahvaväes ellu siiski kõige nõuetava ettevaatusega ja tagasihoidlikkusega. Tervi-

tamine Vabadusesõjas kujunes rohkem vabatahtlikuks nähteks, mille täitmist eriti ei nõutud kusagil. Harilikult sõdur tervitas neid ülemaid, keda tundis. Meie ohvitserkond oskas seega loida selle kuldse kesktee, kus järkjärgult kõvenes küll sõjaväe distsipliin ja sisemine kord, milleta ükski sõjavägi pole lahingukõlbulik, ometi jäid sealjuures alal meie rahvaväe peamised toed Vabadusesõjas - tihedad moraalsed sidemed ja südamlilik vahetõde ohvitseri ja sõduri, ülemä ja alluva vahel.

Võitluseks taandumisel väeosi loostava väejooksuga kutsuti ellu detsembri alul sõjaväljakohutud. Jhtlasi loodi sõjaväe keskjuhatause juures sõjaringkonnakohus, mille eesistujaks määrati alpolkovnik Vahtramäe ja sõjaväe prokuratuur, eesotsas alpolkovnik Kannuga. Ohvitseride auasjade korraldamiseks väeosades loodi aukohutud. Valitsuse määrusega 9.12. seati sisse rahvaväes distsipliinaarkaristused.

Meie vägede nõrkuse peamiseks põhjuseks taandumisel oli meeskonna nõrk sõjaline ettevalmistus. Selle puuduse kõrvaldamiseks ülemjuhataja 31.12.18. käskis diviisides ja Tallinnas moodustada tagavarapataljonid, kus mobiliseeritud meestele enne rindele saatmist anti vajalikku õppust. Õppetöö toostamiseks tagavarapataljonides peastaabi ülemä poolt pandi maksma "Ajutine määrus" /Ü 172-29/, millega õppoaega meestele enne rindele saatmist nähti ette 3 nädalat, 7-8 õppetunniga päevas. Selle aja jooksul reamees pidi saama niisuguse ettevalmistuse, et ta võidi saata rindele, "tegevuses olevate jagude täiendamiseks". Õppeainetena olid ette nähtud: üldised teadmised, sõjaväe distsipliin, siseteenistuse määrused, garnisoniteenistus, püssilaskmise õppus, jalaväe reateenistuse määrused, väljateenistus, kehaharjutuste määrused ja püssi vehklemise õppus. Õppuse edukuse eest tehti vastutavaks roodu ülemä, kuna pataljoni ülemä pidi õppetööd revideerima. Õppusteks ohvitseri kohustati end põhjalikult ette valmistama, milleks nõuti nädalatunniplaanide, igapäevaste õpetuseprogrammide ja konspektide kokkuseadmist.

Mida arvukamaks kasvas rahvavägi, seda suuremat jõupingutust nõudis ta varustamine kõige tarvilikuga. Meie üldise ettevalmistamatuse tõttu nii rahvaväe varustamise keskasutised kui kohalike

omavalitsuste juures ellukutsutud rekvireerimise komisjonid ja muud varustusorganid võisid oma tegevust alata alles taandumisel. Raskeile töötingimustele vaatamata püüdsid need asutised teha kõik neist oleneva, et anda rahvaväele seda, mida ta vajab elamiseks ja sõjapidamiseks.

Kuna valitsuse vahetu pöördumine kodanike poole vabadusevõitluse aineliseks toetamiseks ei olnud andnud tagajärgi, siis tekkis vajadus organisatsiooni järgi, mille kaudu see oleks võinud teostuda mõjuvamalt. Selleks organisatsiooniks Vabadusesõjas kujunes "Ühistöö".

"Ühistöö" mõtte algatajaks, selle organisatsiooni asutajaks ja juhiks oli pea- ja sõjaministri vend, Voldemar P ä t s. Organisatsioon teetses Vabariigi Valitsuselt kinnitatud põhikirja alusel. Asutamise koosolek peeti 8. detsembril, kus moodustati haavatutele ja haigetele abiandmise, sõjavangide toetamise, tegeva sõjaväe toetamise, korjanduste ja pidude, töö- ja teadete agitatsiooni ja reklaami, majanduse- ja kassa- ja veidi hiljem - hoolekande- ja sõjapõgenejatele abiandmise toimkonnad. Toimkondade arv ja mitmekesisus iseendast näitab, et Ühistöö ülesanded olid väga mitmekesised, vajadus selle organisatsiooni järele Vabadusesõjas äärmiselt suur. Ka Maailmasõjas kõikides riikides suured seltskondlikud organisatsioonid olid võtnud oma õlule osa sellest raskest koormast, mida tuli riigil kanda haavatute, haigete ja sõjapõgenike hooldamise alal. Kui seltskondlikku abi vajati vanades, rikkastes riikides, siis veel teravamalt seda tunti meie Vabadusesõjas, kus riik astus vaenlasele vastu paljaste kätega. Ühistöö loomise suur mõte seisiski selles, et ta andis kindla organisatsioonilise kaju kodanike laialiste ringkondade vab tahtlikule osavõtule vabadusevõitlusest. Asutatud esialgu ainult Tallinnas, Ühistöö oma osakondade kaudu levis kiiresti üle maa, kujunedes mõjuvaks, kodukaitsjaile eriti armsaks saanud, vahemeheks sõjaväe ja rahva, sõjataguse ja väerinde vahel.

Ühistöö ülesannete ja tegevuse arenedes, temast hiljem eraldi haavatutele ja haigetele abiandmise, tegeva sõjaväe toetamise ja sõjapõgenejatele ja sõjavangide toetamise osakonnad. Neist va-

litsuse otsusel 18.01. moodustati iseseisev organisatsioon - Eesti Punane Rist, osialgse alluvusega Sv. Tervishoiu Valitsuse ülemale.

Ametlike ja seltskondlike organisatsioonide ühisel jõupingutusel suudeti jaanuarikuu alguks 1919. siiski nii mõndagi saata korda meie rahvaväe varustuse ala korraldamisel nii toidustamise kui kehakattega, relvadega ja laskemoonaga varustamise mõttes. Toidustamise alal varustusvalitsuse toituslaod suutsid enam-vähem rahuldada väeosi ettenähtud normide kohaselt. Mis jäi puudu, seda muretseti kohapeal. Taandumisel eriti, kus väeosad alaliselt muutsid oma asukohti, ei tekitanud raskusi küladest, kus peatuti, leida vajalikke toiduaineid, seda enam, et vägede arvuline koosseis kahanes järjekindlalt. Sattus aga taanduvaid üksusi omanikelt mahajäetud mõisatesse, siis leiti harilikult eest mitmesugust toidupoolist niivõrt rohkesti, et riigi poolt väljaantavale portsjonile enam ei mõelnud keegi. Neil puhkudel "tehti kohe vagaseks" mõni seapörsas ja tulel köögis särisesid siis varsti liha- ja koogipannid, sundides unustama väljakööke oma tavalise supiga. Sõjamehe elus üldse toidusküsimus onab väga suure tähtsuse. Sõdur sööb isukalt igas olukorras, ning ta meeleolugi ja lõõgivalmus käib sageli kõhu kaudu. Häid ja maitsvaid palasid hinnatakse väga kõrgelt. Kunagi kindlasti sõjaline olukord Vabadusesõjas ei pakkunud rahvaväelastele soodsamaid võimalusi maiustamiseks omal käel kui just taandumine.

Raskemini kui toidustamine oli lahendatav rahvaväe kehakatte küsimus. Talvine aeg nõudis häid jalanõusid, sooja pesu ja pealisriideid. Ja just neist varustusesemeist sõja ajal kodumaal oli kõige suurem puudus. Ka väljamaalt jaanuarikuu algul suudeti tuua sisse vaid üksikuid kehakatte artikleid vähesel määral, nimelt Soomest säärega ja poolsaapaid - 3339 paari. Võttes kokku kõik varustuse allikad - sakslaste käest saadud, rekvireeritud ja kodanikelt annetatud ja väljamaalt ostetud - suudeti meie suureks vastupealetungiks rahvaväge varustada tähtsamate kehakatte esemetega järgmisel määral: sinelitega, kasukatega ja palitutega, kokku 47%, pealispükstega - 16,4%, frentšidega ja pluusidega - 2,3%, pesuga - 30,8%, saabaste ja viltidega 32,6%, kinnastega - 32,5%, sokkidega - 23,7%. Ülevaatest selgub, et riigi poolt varustust saanud rahvaväelaste

keskmise $\frac{1}{2}$ jaanuari alul tõuseb vaid 25 ehk $\frac{1}{4}$ rahvaväelaste üldarvust. Ülejäänud $\frac{3}{4}$ pidid endiselt ajama läbi kodunt kaasatoodud puuduliku varustusega. Rahvaväe kehakate suure vastupealctungi eel oli seega üldiselt väga kirju ja kehv. Eriti raskeks kujunes seisukord jalanõude suhtes, mis suure taandumise tagajärjel lagunesid kiiresti. Käidi sõna tõsisel mõttes närudes ja mitte harva nähti mehi, kes saapa asemel kandis jalas vaid mingeid mähiseid, vaatamata valjudele korraldustele, mille alusel saadud varustus määrati eeskätt rindel teotsevaile väeosadele, kusjuures väeosade majanduse ülemad olid vastutavad selle eest, et varustuse saaksid tõesti liinil võitlevad rahvaväelased.

Esimesed määrused arvepidamise alal rahvaväes pandi maksma peastaabi ülema korraldusega 3.12.18. Määrusega loodi enam-vähem kindel kord sõjaväelaste palga-, toitlus-, hobusemoona, majandusliste j.n.e. eelsummade nõudmise, arvostamise, kulutamise ja revideermise alal. Palka rahvaväes pidi maksetama iga kuu kaks korda, alul 1. ja 16., hiljem 16. ja 30. kuupäeval. Rahamärkide puudusel palgamaksmine aga hilines pahatihti.

III. Meie vägede vastupealetung kodumaa vabastamiseks.

Tegevus Viru väerindel.

Kehra lahing (v.skeem Nr.6). Meie vägede vastupealetung Viru väerindel algas soomusrongide ootamatu, eduka löögiga Kehra all. Juba taandumisel olime raudtee suunas saavutanud tugeva tehnilise ülekaalu võrreldes vastasega, mis ühenduses s/rongide juhtide julge aktiivse tegevusega oli initsiatiivi selles raioonis andnud meie kätte. Meie tehniline ja mopaalne üleolek raudtee raioonis võis aga operatiivselt pääseda maksvusele alles sellest hetkest alates, kus jalavägi, kõvendatud automaatrelvadega ja toetatud suurtükiväega, pani seisma vastase edasitungi rindel. See sündis teatavasti 3.jaanuaril. Juba järgmisel päeval teostus Kehra jaama all s/rongide ootamatu kallaletung vaenlasele, mis oli signaaliks meie üldisele vastupealetungile kogu väerindel.

Jaanuari alul s/rong Nr.1 teatavasti oli sõitnud Tallinnasse remonti. Sellekohta nähtavasti teateid saanud enamlased otsustasid ühe rongi puudumist kasutada ära pealetungi jätkamiseks raudtee suunas. Taheti vallutada Kehra jaam, kus teatavasti, tuleliini otses läheduses, asus Viru väerinde staap. Rinde staabi taganemine Raasikule pidi olema muuseas märguandeks onamlaste üldisele väljastumisele Tallinnaski. Kallaletungi Kehrale otsustati teostada 4. jaan. Metsase maastiku tõttu pidi selle viima läbi jalavägi, nimelt 3 roodu Tartu polgust täiesti ilma suurtükitule toetuseta. 4.jaanuari keskpäeva pealetungivad roodud vähemagi raskusteta sündisid taanduma raudtee raioonis, versta 4 Kehra jaamast idapool, asuvad nõrgad kaitseliidu valveosad ja lähenesid kiiresti jaamale. Taanduvad kaitseliitlased suutsid siiski saata teatise sündmusist väerinde staapi ja kutsuda koguni välja s/rongi. Umbes sel ajal jõudiski Tallinnast paranduselt tulles Kehra jaama s/rong Nr.1 kapten Jrv juhatusel. Saanud nähtavasti informatsiooni olukorrast diviisi staabis, Kapten Jrv, julge ettevõtliku juhina, otsustas s/rongiga sõita otse vastu enamlastele. Jõudnud mõne kilomeetri jaamast idapoolse lagendiku servale, s/rong avas lagendiku teisel serval nähtavale tulnud punaste aheliku pihta suurtükitule, mille toetusel rongi

dessantosad osusid ise energilisele vastukallaletungile. Ige tuli avati ka kuulipildujaguneist, kuna rong ise sõitis edasi, vahepeal põgenema löödud punaväelaste sekka. Meie löök oli niivõrt kiire ja ootamata, et paljud punaväelased ei saanud teha muud kui heita pikali ja simuleerida surma. Nad tunti siiski ära. Kuid raudtee ümbrusse metsa jäi maha ka mõnikümme vastase tõelist sunnukeha. Ohtlasi võeti sõjasaaki. Kehra lahing oma iseloomult sarnanes täiesti taandumisel Kabala jaama juures 15. dots. asetleidnud sündmusile. Tõlemal juhul s/rong Nr.1 metsade vahel peksis laiali temale vastuliikuvad punaste jalaväe osad. Kuidugi ei võinud suur-tükitle toetuseta jalaväe osad iseendast olla kuigi tõsiselt vastaseks s/rongile.

Tapa vallutamine (sk.Nr.Nr.6 ja 7).

Üleminek üldisele vastupealetungile. S/rongide edukas tegevus Kehra jaama ees 4.01. muutis olukorra Viru väerindel ühe hoobiga meie kasuks. Moraalselt ja sõjaliselt niikuinii nõrk vaenlane vapustati selle ootamatu löögiga niivõrt tugevasti, et ta end raudtee raioonis kiiresti tagasi tõmbas Tapa suunas. Saavutatud edu ruttas kohe kasutama väerinde juhatus, nõudes samal päeval energilist, aktiivset tegevust ka s/rongide lähimalt naabrilt - 5.polkult. 5.polgu osad pidid nimelt Jäneda suunas vaenlase seljataha tungima ja ta seal samuti laiali pillama kui s/rongid seda olid teinud raudteel. Järgmisel päeval 5.polk, s/rongide dessantosade kaasabil, kiskuski lahingulise algatuse rindel lõplikult enda kätte, puhastades vaenlasest Jägala jõe parema kalda, Vetla, Saia ja Kreo raiooni (5.p.26-109,111). Vetla vallutamist meie jalaväe poolt toetas energiliselt al-kapten Tõnisson, hävitades saatesuurtükiga, otsesihimisega, meie vastu töötava vaenlase kuulipilduja. Samal ajal 1.polk korraldas suurema luurekäigu Külmaallika raioonis ja 4.polk Valkla juures võttis lõplikult oma alla Salmiste küla. Sellega on 5.01. operatiivne algatus kogu väerindel läinud vaenlase käest meie kätte. 6.01. nii soomusrongid kui 5.polk laiendasid ja süvendasid saavutatud edu. Soomusrongid vallutasid sol päeval Aegviidu ja tungisid edasi kuni Lapikülani, kusjuures dessantosad võtsid Jäneda küla juures ühe

täiesti korras vaenlase kergepatarei ja ühe raske suurtüki. 5.polk jõudis samal ajal Lehtmetsa mõisa. Vaenlase osijärgus asuvad väed olid väsinud ja paisatud segi. Sügavamal varus, Narva ja Jamburgi ümbruses, oli punastel küll veel 4 värsket jalaväe ja üks ratsapolk, kokku kuni 3000 tüüki ja mõõka. Nende väeosade suunmine rindele võttis aga aega, sedaenam, et raudtee tõstejõud veereva koosseade vähesuse tõttu oli väga nõrk (v.skeem Nr.6). Rinde keskkoha oli sellega löödud sügav ahvardav auk. See lõi meie 1.diviisile soodsa olukorra kiireks üleminekuks üldisele vastupealetungile. Diviisi juhatus ise hindas olukorda tol hetkel järgmiselt: "kõigi märkide järele on näha, et vaenlane täiesti demoraliseeritud ja desorganiseeritud on. Peab rauda taguma kuna ta palav on." Diviisi üldine vastupealetung algaski järgmisel päeval, 7.01., kus diviisi ülema käsul 5.polk Balti pataljoniga pidi tungima välja Aegviidu metsade idaservale, vallutades Albu ja Pirsu, Lepsilla üldjoone (1.div.12-315). 1. ja 4.polk ei saanud veel kindlat käsku pealetungiks, vaid polkovnik Heinze'le tehti ainult ettepanek koos polkovnik Seimaniga oma fronti " nii palju kui võimalik edasi nihutada". Ettevaatus on tingitud nähtavasti sellest, et diviis ootas veel 3.soome roodu rindele jõudmist. Sellele vaatamata 1. polgu ülem andis kindla käsu 7.01. vallutada Kuusalu ja 4.polgu ülem käsu - vallutada Kursi, Loo mõisa raioon. 1.polgu käsutuses teotses ka Kalevlaste Maleva rood, kuna 4.polgu juures teotsesid soomlased ja endiselt 5.polgu kapten Sauselgi grupp. Soome 1. ja 2. kompani jõudsid rindele Valkla raiooni 5.jaanuaril. Jõeletuoni soomlasi saatis rindele sõjaminister K.Päts isiklikult. Seal nad võeti vastu väerinde juhataja kindral Tõnissoni poolt. Värskete, hästi varustatud, vennasrahva kaasvõitlejate ilmumine tõstis müdugi veelgi meie meeste meeleolu, mis eelmiste päevade edukate tegevuse tagajärjel oli juba iseendastki kujunenud kindlaks ja lootusrikkaks.

Väerinde üldise pealetungi algpäeval, 7.01., ilm oli läinud sulale. Temperatuur + 2 C. Puhus nõrk kagupoolne tuul. Raskusteta täitsid sel päeval kõik väeosad neile antud lahinguülesanded. Soomusrongidel läks korda raudteel terveks jäänud traatidel saada

ühenduse punaste staabiga, kus omavahelisest kõnelusest selgus vastase katastroofiline seisukord. Punaväelaste vastupanu eriti raudtee piirkonnas oli hävinenud täielikult. Näiteks, teatab Tartu polgu ülem oma ülemusele, et tal üldse enam pole mehi, sest need on juba kõik pagened Rakvere sihis. Värsked jõud varuosadest alates 7.01. paisati lahingusse mitte koos, mõne suurema vastupealetungi organiseerimiseks soodsas suunas vaid osakaupa, eesmärgiga sulgeda vaid tekkinud lõhesid. Niisugune juhtimise viis ei võinud anda otsustavaid tagajärgi. Meie edasitung raudteel jätkus seega täie hooga ja juba 9.jaan. hommikul, pärast lühikest ägedat lahingut, vallutati s/rongidelt tahtis Tapa raudteosõlm. Samal päeval 2.diviisi vasak tiib (2.jal.polk) oli jõudnud Jõgevale. Sellega oli jäädavalt katkestatud punaväe 6. ja Novgorodi diviiside vaheline lahinguside. Viru väerinde keskkoha pealetungi kuni Tapani olid kandnud eeskätt s/rongid. Nende kiire edasijõudmise põhjuseks, peale juhtide energilise tegevuse, oli meie täieline tehniline ülekaal raudtee raioonis, ühenduses vastase oskamatusega seda ülekaalu paraliseerida. Võitluseks meie s/rongidega vastane kasutas veel peamiselt jalaväge, kes pealegi suundi s/rongidelt sünnitatud lõhede sulgemiseks otse rindelt. Alles Lehtse juurde jõudis rindele punaste nõrk, improviseeritud s/rong, ühe suurtükiga, kuid kuulipilduja vagunita. Muidugi ei saanud need võitlusvahendid olla kuigi tõsiseks vastaseks meie kolmole s/rongile. Ka väljasuurtükiväge punased ei osanud veel kasutada võitluseks meie s/rongidega, kuna kiire pagemine tegi raudteel võimatuks ka vahegi põhjalikumad purustusetööd.

Raudteest lõuna- ja põhjapool 5.polk kogu jõuga püüdis arendada ja laiendada s/rongidelt saavutatud edu, saades sealjuures osalist abi s/rongide dessantosadelt. Oma parema tiivaga polk 9.01. hommikul oli vallutanud Ambla alevi ja päeva jooksul, Jootma, Soonurme (Roosna) üldjoonel jõudnud 4-5 km kaugusele Tapa-Tartu raudteest, jäädes seega vaid vähe maha s/rongidest. Vasak tiib sel päeval võitles veel Lepsilla juures, mis meie osadelt lõpuks vallutati. Lepsilla, Lehtse, Ambla joone pidi polk, diviisiülema direktiivi kohaselt, vallutama juba 8.01. Et sellega aga ei tul-

dud toime, siis oldi sunnitud jätkama edasitungi järgmisel päevalgi, vaatamata sellele, et 9.01. Ülemjuhataja loal diviisi väeosadele oli määratud peatus (S 19-102). Ühepäevase peatuse side ja väeosade korraldamiseks oli lugenud vajalikuks diviisi juhatus. Pealotungil oli nimelt selgunud, et väga puudulike sideabinõude ja materjalide tõttu diviisi staap ei jõudnud järele väeosadele. Näiteks Kehrast Aegviitu diviisi staap võis asuda alles 9.01. öhtul (1.div.8-1). Et 1.diviisis väeosade staabid liikusid pataljoni otseses läheduses, siis kujunes neile korraliku side pidamine diviisiga äärmiselt raskeks. Telefoniside diviisiga puudus tegelikult kõigis väeosades. Polkovnik Seimanil oli telefoniside Tallinnaga, seda ei olnud aga diviisi staabiga. Mehaaniliste sideabinõude puududes, ainsaks sidevahendiks diviisi ja väeosade vahel võisid järelikult olla ratsavirgatsid, keda väeosades oli aga ka väga piiratud arvul. Raske olukord side korraldamisel selgub eriti 5.polgu ülema ettekandeist. Jalaväe osadest seal lahingutegevus 6-9.jaanuarini oli olnud kõige intensiivsem. Nii kirjutab al-polkovnik Reek 8.01. k.1230: "kõige halvem asi on praegu sidemega. Raudtee traadid on ära lõhutud ja vihm rikmus kõik teed ära - ei saa edasi saaniga ega vankriga. Ratsanikke on ka õige vähe ja kolmepäevase lahingu järele metsa sees on hobused kõik kolme jala peal" (S.p.26-263). Peale side korraldamise vajaduste lühiajalise peatuse rindel õigustas vast ka olukord väerinde paremal tiival, kus Balti pataljon, kõigile käskudele ja orgutusile vaatamata, kippus siiski jääma maha oma naabreist põhja pool. 9.01. pataljon oma peajõududega oli koondunud alles Albu raiooni (Baron B. Wrangel "Geschichte des Baltenregiments." Reval 1928, lk.42), kuhu pidi diviisi käsu kohaselt jõudma juba 7.01. Pataljon rippus järelikult astmena 5.polgu parema tiiva taga, kuigi ta nõrgad ratsaosad püsisid enam-vähem meie jalaväe kõrgusel (v.skeem Nr.7).

Väerinde vasakul tiival kõige tõsisemaks teguriks, mis meie esialgse edu Kuusalu ja Loo mõisa juures muutis varsti punaväe paanikaliseks põgenemiseks Eestist, oli laevastiku energiline tegevus, ühenduses arvukate pommitamistega ja dessantidega Loksal, Kundas ja Udrias. Diviisi staabi ettepanekul tegi Ülemjuhataja juba

6.01. korralduse dessandi tegemiseks Loksal. Selleks määratud osad 1. polgu tagavara roodust al-kapten Pauluse juhatusel seati korda ühe päeva jooksul. Mehed varustati ja relvastati kõige kiiremas korras, mis iseloomustab ülemjuhatusel kindlat tahet kord saavutatud edu viivitamatult arendada vaenlase üldiseks põgenemiseks. Dessantsalka määrati ka 3. soome rood, mis esialgselt, koos teiste roodudega, pidi minema rindele. Vahepeal oli laevastik, kes 4-6 jaanuarini oma pommitamistega Kolga lahes toetas edukalt jalaväe tegevust, tugevnenud uue üksusega. 6.01. jõudis nimelt Kolga lahte ka "Lennuk", kus ta pidulikult võeti laevastiku koosseisu. Veel üks päev dessandi lõplikuks kordaseadmiseks ja 8.01. hommikul vara umbes 400 meheline dessantsalk laevastiku tule toetusel randus Loksa lahes. Segipaisatud enamlaste vastupanu murti kiiresti. Juba k.1500 vallutati meie poolt Kolga küla, kuhu sama päeva õhtul jõudsid ka 4. polgu osad. Sel päeval 4. polgu juures teotsev kapten Sauselgi grupp, koos soomlastega, lõi punastega lühikese kuid ägeda lahingu Muuksi küla juures. Lahing algas meile täiesti ootamatult. Küla vahel edasi liikuv kolonn sattus ootamatult vaenlase kuulipildujate tule alla, mille mõju oleks võinud olla hävitav, kui vastane oleks osanud sihtida veidi madalamale. Nüüd aga kannatasid tegelikult ainult majade katused. Kuulide vingudes soomlased hargnesid imekiiresti ja neile omase taltsumatu innuga tormasid edasi sinnapoole, kust tulistati. Haaratud soomlaste eeskujust meie mehed kisti kiiresti kaasa üldisse liikumisse, kus kuulipildujate ja püsside raksumine segunes soomlastele iseloomuliku kisaga ja käraga. Punased, kes olid end varjanud kivi aedade taha, põgenesid seda nähes-kuuldes kabuhirmus, nii et kaotusedki pealetungijail osutusid üsna vähesteks. Loksa dessant Muuksi lahinguga pillas täielikult laiali merekalda raionis teotsevad vaenlase osad, kes siit peale kaotasid igasugu tõsisema vastupanu võime. Järgmisel päeval, 9.01. 4. polk jõudis täielikult välja Valgejõe ja Loobu jõe alamjooksu lääne kaldale, kust I pataljoni ülem, kapten Liivak, kirjutab muuseas polgu ülemale: "minule usaldatud pataljoni ees vaenlasega sidet pidada ei saa. Võimatu on jala neid kätte saada, sest nemad põgenevad küüdi abil" (4.p.7-101). Valgejõe ja Tapa,

Tartu raudtee üldjoonelt Viru väerindel algaski hirmul põgeneva punaväe üldine jülitamine, kusjuures selleks, et teda kätte saada, meilegi esijärgus asuvad roodud ja naakuulajate salgad tuli samuti panna küüthobustele.

Tegevus Kesk Eestis (v.skeen Nr.6). Tokkukülas 1.diviisi parema tiiva tegevusega arenes pealetung ka Kesk Eestis. Selle teostajaks oli Paide ees juba taandunud moodustunud operatiivgrupp 1.ratsapolgu ja Järva kaitsepataljoni näol. Ohust juhti tervele grupile siiski ei määratud, vaid mõlemad väeosad allusid igauks omaste vahetult ülemjuhatajale. Ainult üks kord, 3.jaan., andis ratsapolgule ülesande ka Viru väerinde juhataja. Seegi ülesanne jäi tege- likult täitmata, sest et ülemjuhataja käsul ratsapolk 5-7.jaan. pidi Paide ees toetama Järva kaitsepataljoni, kellele punased veel jaanuari alul tungisid hoogsalt kallale. Kesk Eestis teotseva ope- ratiivgrupi ühesandeks jäi siduda lahinguliselt omavahel Viru ja Lõuna väerinnete sismised tiivad, mis jaanuari kuu alul olid jõudnud Aidu küla ja Albu mõisa alla. Selle ülesande täitmiseks nii ratsapolk kui Järva kaitsepataljon, ülemjuhataja käsul, asusid 8.01. vastupealetungile, esimene - Järva Jaani, Rakke ja Kiltsi, teine - üle Peetri, Võoru Mustvee suunas. Ühele soomusrongile, pärast Tapa vallutamist, oli tehtud ülesandeks sellele pealetungile ka sa ai- data. Järva kaitse pataljoni toetuseks jõudis 6.01. kohale 6.kerge väljapatarei. Kuna vastaspoole jõud Kesk Eestis olid umbes võrdsed meile, siis selle väegrupi tegevus alul oli niivõrt takistatud, et ta alles 9.01. suutis vallutada Järva Jaani ja Peetri alevi, kuna 1. ja 2.diviis sel päeval olid juba jõudnud Tapa, Tartu raud- teele. Diviiside sisemisi tiibu kattev grupp oli seega umbes ühe päevateekonna jäänud maha mõlemast väekoondisest. Ülemjuhataja oli sunnitud 9.01. oma telegrammidega korduvalt taga tõukama (U 19-105), kuni s/rongide ilnumine Rakke raiooni, ühenduses ratsapolgu tege- vusega seal, paiskas lõpuks täielikult segi punaste vastupanu Kesk Eestis.

Rakvere vallutamine (sk.Nr.7). 9.jaanuari õhtul k.2045 ilmus ülem- juhataja direktiiv, kus 1.diviisi ligema ülesandena oli nähtud ette

Viru maakonna tähtsana keskuse, Rakvere linna, vallutamise. Selle operatsiooni toetamiseks meie laevastiku vasi atu juht, admiral Pitka, tegi juba ettevalmistusi dessandi väljasaatmise näol Kundas. Vastast enda oes diviisi juhatus tol ajal iseloomustab järgniselt: "vaenlane on täitsa demoraliseeritud ja desorganiseeritud ja põgeneb paanilise kiirusega. Meie peame seda juhtumist oma kasuks tarvitama ja tema põgenevaid salkasid võimaliku kiirusega taga ajama, et kõik, mis veel ette juhtub, ära hävitada ja laiali pilduda" (1.div.8-1). See hinnang vastas täielikult tegelikule seisukorrale. Sellele vastavalt 1.diviisi järgnev pealetung kujunes rohkem edasimarssimiselt kui tõeliseks kallaletungiks vastupanu avaldavale vaenlasele. Raudtee suunas s/rongide tegevuse raskusepunkt pärast Tapa vallutamist kaldus Tapa, Tartu teele, sest purustatud sildade tõttu ei saadud enam arondada kiiret edasitungi Rakverest idapoole. Sellele vaatamata arenes diviisi edasiliikumine Narva suunas endise hooga. 11.01. olid väeosad hõlpsa vaevaga oma alla võtnud Kandle, Haljala, Lädapea, Porkuni üldjoone. Punaste viimased väeriismed samal ööl lahkusid Rakverest, kuhu 12.01. k.0200 ilmusid 5.polgu luurajad. Selle väeosa luure möödunud kahe päeva jooksul oli üldse teinud kiiduväärt tubli töö, teotsedes terve päeva-teekonna polgu peajõudude ees. Peamiselt luursalgad olidki, kes puhastasid polgu liikumisesuuna vaenlasest. Meremärses raionis tootsevaile punastele meie dessant Kunda lähes 10. ja 11.jaanuaril oli uueks hirmutavaks löögiks, mis neilt röövis igasuguse võimaluse enda korraldamiseks. Kahjuks dessant 10.jaanuaril ei õnnestunud täiel määral. Paksus udus maabunud jalaväe osad, vallutanud alevi, tormasid kiiresti edasi, unustades sealjuures vajalikud julgestuse abinõud. Tagajärg oli see, et edasiliikuv kolonn läheda maa pealt sattus ootamatult vaenlase kuulipilduja tule alla, kandes tunduvald kaotusi, kusjuures haavata sai ka dessandi juht, al-kapten Paulus. Ullatavate kaotuste tagajärjel meeskond sattus ajutiselt segadusse ja visati vaenlaselt tagasi laevadele. Meeste meeoleolu ja tuju langes tugevasti. Ainult väsinatu ja võidukindla Johan Pitka julgustav eeskuju suutis viia meeskonna jälle nii kaugole, et dessant korraldi järgmisel päeval samas kohas. Dessanti juhtis nüüd mereväe leitnant

Hern. Sockord ta õnnestus täielikult. Veel samal päeval peale alevi vallutati ka Kunda mõis, ja järgmisel päeval koguni Malla raioon (sk.Nr.8). Dessant Kundas, ühenduses 4.polgu ja temale juurdeantud osade hoogsa edasitungiga Narva maanteel ja Palmse, Sagadi Karula suunas, piirati tegelikult sisse kõik need punaste salgad ja vooriosad, kes veel olid jäänud lääne poole Kunda jõe joont. Haljala, Vainopea ja Kandle metsades 4.polgu I pataljonil ja 5.polgust kapten Sauselgi grupil oli selle tagajärjel 11.01. rida ägedaid kokkupõrkeid madruste salkadega ja vooriosadega, kes oma võimatust seisukorrast aru saanud püüdsid veel läbinurgetega raiuda endale teed ida suunas. Need salgad suurelt jaolt pillati laiali mereäärseisse metsadesse, kust nad osalt siiski veel põgenema pääsid, osalt aga hiljemgi veel kinni püüti. Siin-seal mahajaetud varustust, kohalike elanike kaasabil, koguti veel tükk aega pärast meie pealetungivate kolonnide läbinist. Polkovnik Seiman iseloomustab tema ees teetsevastase seisukorda tol ajal järgmiselt: "punased on koguni ära purustatud, mingisugust vastuhakkamist ei ole, ainult üksikud salgad hulguvad veel mööda metsi (1.div.12-582). Täiesti samalaadset hindavad oma seisukorda punaväe juhid ise. Kaotuste, peamiselt aga väejooksu tagajärjel, väeosade lahingukoosseis oli vähenenud poolevõrra. Ülejäänud meeskond oli demoraliseeritud ja kaotanud igasugu lahinguvõime (Prol.Revol. 1928. Nr.6.lk.14). Varud vene väeosade näol olid vähearvulised ja neil puudus sootu tahtmine Eestis sõdimiseks. Rakvere vallutamiseks 1.diviisi juhatus 11.01. õhtul oli siiski organiseerinud veel üldise diviisi manöövri, kus linn taheti meie kätte võtta haaramisega lõunast ja põhjast. Oma täiendavas kirjas väeosakomandantele polkovnik Rink rõhutab eriti haaramise vajadust, tähendades, et "niisugusele demoraliseeritud vaenlasele on küllalt, kui talle ainult aimata antakse, et teda ümber haaramata tahetakse". See manööver tegelikult jäi aga teostamata, sest ajal, kus teda organiseeriti, polnud Rakveres enam ainustki vene enamlast.

Jõhvi vallutamine (sk.Nr.). 13.01, kus 1.diviisi osad olid jõudnud Viru Nigula, Kabala jaama, Tuddo, Paasvere üldjooncle, polkovnik

Pinki poolt Kadriinas koostati huvitav väerinde edasiliikumise tabel. Narva vallutamise seal oli ette nähtud 18.01., vahepealsete märkidena: 14.01 - Püssi jaama, 15.01. - Jõhvi, 16.01. - Vaivara ja 17.01. - Soldino üldjoonel. See tabel täitus üldiselt täpsalt ainult paari muudatusega vahepealseis märkides.

Kesk Eestis teotsev väegrupp jõudis 11.01. Rakke raiooni mis eelmisel päeval oli juba võetud ära s/rongidelt. Sõjasaagina Rakke juures saadi üks täiesti korras väljapatari. Rakke raioonis pil-
lati täielikult laiali Kesk Eestis teotsev punaste Tjurini salk, millega ratsapolgul avanesid võimalused kiireks haaravaks manööv-
riks Lõuna Virumaal. Rakkest alates ratsapolgu ja Järva kaitse-
pataljoni tegevus arenes kahes erinevas suunas. Kaitsepataljon, pärast lühikest puhkust Rakkest idapool asuvais külades, küütho-
bustel jätkas 13.01. edasiliikumist Mustvee alevi suunas, kuhu jõudis juba järgmisel päeval, kohtamata punaste vähematki vastupa-
nu. Pataljoniga kaasa liikus ka patari. Mustvees pataljon läks 2.diviisi käsutusse, kes ta 18.01. koondas Tartusse puhkusele. Ratsapolk, kõvendatud Rakkes ühe jalaväe rooduga Järva kaitsepa-
talonist, ülemjuhataja direktiivi kohaselt, asus pealetungile Avinurme, Tudolinna üldsuunas, eesmärgiga puhastada vaenlasest Lõuna Virumaa. Koos Balti pataljoni ratsaosadega ratsapolk moodustas seega 1.diviisi paremal tiival küllalt tugeva, kiiresti liikuva löögivõime, mis ähvardas punaseid alalise haaramisega lõunast, niipea kui need kusagil Virumaa metsades oleksid teinud tõsisemat katset vastupanuks. Et kavatses haaramisemanööver avaldaks oma mõju, selleks pidid aga nii ratsapolk kui Balti pataljoni ratsa-
osad kiiresti jõudma ette jalaväest. 12.01. ratsapolgul Rakke, Salla raioonis oli veel viimseid kokkupõrkeid tema ees teotseva Tjurini salga riisimete, millele järgnes samal päeval kiire edasi-
tung Jisaku sihis. Vaenlasega kokkupuutumata tehti sel päeval 1. ratsapolgu kõige pikem rännak Vabadusesõjas. Sõitnud maha külma tuisuse ilmaga 60-70 km, jõudis polk 12.01. öösi hilja Lohusoo, Avinurme, eelosadega aga koguni Jisaku raiooni. Sakslaste ratsa-
mehed, vaatamata esialgsele kokkuleppele teotseda koos, jäid aga ratsapolgust tegelikult tugevasti maha, jõudes Jisaku raiooni allos

14.01. Kuna jalavägi rindel 12.01. õhtul oli jõudnud alles Kunda jõe joonele, siis oli ratsapolk tõesti jõudnud asuda sügavasti haaravasse seisukorda, mille kiire, energiline ärakasutamine ku-sagil Jõhvi suunas oleks võinud anda suuri tagajärgi. Kahjuks jäi soodne olukord siiski kasutamata. Jisaku raioonis ratsapolk peatus senikaua, kuni temale 14.01. jõudsid järgi Balti pataljoni osad. Alles 15.01. algas haarava grupi surve üle Pagari ja Jlluka Jõhvi suunas. Vahelpeal oli aga ka jalavägi rindel energiliselt jatkanud edasitungi ja 14.01. õhtuks jõudnud Purtse jõesuu, Püssi jaama, Piilse üldjoonele. Kunda jõe ja Purtse jõe vahel ainult 5.polk kohtas veel vaenlase üksikute gruppide vastupanu Tudu met-savahelistel teedel ja lagendikel. Eriti 14.01. 5.polgul oli äge-daid kokkupõrkeid enamlastega Maidla ja Uniküla raioonis, mis kõik eranditult lõppesid meie kasuks. 15.01. kus diviisi väeosade-le oli nähtud ette üldine peatus, teine puhkepäev suure rännaku jooksul Tallinna alt, 5.polgu luureosad, teotsedes jällegi kaugel oma väeosa ees, jõudsid hilja öösi Sompa, Ruttiku ja Mäetaguse külade alla, lähenedes seega Jõhvi alevile 4-5 km kaugusele. Jõhvi ees oli aga vaenlane organiseerinud veel tugeva vastupanu (Prol.Revol. 1928, lk.15). Ainult luureosadega polnud seal seepä-rast midagi peale hakata. Alevi vallutamist al-polkovnik Reek 16.01. kiirustas kõigi abinõudega. Pidi ju selle tulemuseks, ühen-duses Warva, Tallinna maantee läbilõikamisega, olema mere ääres teotsevate punaste täielik ümberpiiramine ühes rikkaliku sõjasaa-giga. Polk lähenes Jõhvile kahes kolonnis üle Ereda ja üle Pagari mõisa. Pagari mõisa all kohtuti varem sinna jõudnud Balti patal-joniga, kes mõisa oli juba sisse piiranud. Sündmused Pagari all viivitasid veelgi polgu jõudmist Jõhvi alla, mis, lõpuks, meie kätte langes tühjana alles hilja öösi. Meie vägede ilmumise vii-bimine Jõhvi alla oli võimaldanud punastele, pärast Purtse jõe joone mahajätmist, korraldada põhjapool raudteed veel uut vastu-panu Järve küla ümbruses. Kuna eelmistel päevadel punaväe osad, hirmutatud ära dessantidega ja pommitamistega laevadelt, olid mere kalda raioonis põgenenud niivõrt kiiresti, et meie küüthobus-tega vaevalt jõudsime neile järele, siis Järve küla kaitsmine tuli

meie väeosadole täiesti ootamatult. Kalevlaste Maleva, kes sel päeval Järve küla pidi oma alla võtma, sattus selle tagajärjel päris ootamatult vaenlase ägeda jalaväe tule alla, kaotades lagedal väljal lühikese ajaga 10 meest surnutena ja 11 haavatuina. Poolteistsaja mehelisele salgale need kaotused osutusid niivõrd raskeks, et meeste moraal hotkeks kõikuma läi ja nad ajutiselt tagasi tõmbusid. Seda enam, et punased vahepeal ise olid asunud haaravale vastukallaletungile. Järve küla all sai haavata salga pealik, lipnik L.Tõnson, kes evakueeriti. Lipnik Tõnsoni asemel salga juhtimisele asus lipnik O.Tiof. Järve küla lahing meie vastupealetungi perioodil osutus kõige vorisemaks kokkupõrkokks vaenlasega Viru väerindel.

Narva vallutamine (sk.Nr.Nr.9 ja 10). Ülemjuhataja direktiiv Narva vallutamiseks ja Narva jõe liini oma alla võtmiseks ilmus 14.01. (U 19-122). Laevastik ja osa s/ronge pidid selleks kaasa aitama. 16.01. suundi aga kõik s/rongid 2.diviisi raiooni. Diviisi edasiliikumist Jõhvi joonelt Narva vallutamiseks väerinde juhatus kavatses osialgselt teostada ainult ühes kolonnis, Jõhvi, Narva maantee suunas. Esijärgus pidi liikuma 1.polk ühes Kalevlaste Malevaga, teises järgus, diviisi varuna, 4.polk. Diviisi varru Jõhvi raiooni kavatseti jätta 5.polk, kes ainult oma kõvendatud luure pidi saatma lõunapool raudteed, läbi metsade, Sirgala, Kustajõe raiooni. Nimetatud edasitungikord leiti olevat põhjendatud sellega, et Jõhvist üle Kuremäe Metskülasse ja Auveresse ei arvatud olevat küllalt soodsaid teid liikumiseks suuremate jõududega. Diviisi juhatus sellekohase direktiiviga 17.01. k.1730 ei tahtnud aga leppida 5.polgu ülem, kellele Narva vallutamisel oli jäetud täita väga passiivne ülesanne. Rääkinud läbi ratsapolgu ülemaga, ritmeister Jonsoniga, kes oma väeosaga asus tol ajal Kuremäe ümbruses, otsustati liikuda 18.01. koos läbi Kuremäe, Metsküla metsade Auveresse, eesmärgiga aidata kaasa Narva vallutamisele kallaletungiga edelast. Dessandi teostamisest sel päeval Udria juures oldi juba informeeritud diviisi staabi kaudu. Kuna rännak, mis ees seisis, oli ette nähtavalt pikk ja liikuda tuli koos ratsaväega,

siis 5. polk selleks päevaks asetati tervikus küüthobustele. Liikumine Rausverest algas 18.01. kell 0700 ja teostus takistamatult, kuna selles raioonis taganev Eesti kommunistlik ratsapolk oli ka suurelt jaolt jooksnud laiali. Paari tunni võrra hiljem, Sillamäe raioonist, alustasid liikumist Narva suunas ka rindelt edasi tungivad osad, eesotsas 1. jal. polguga.

Jalaväele, kes väsimatu energiaga juba kolme päeva oli marssinud Narva poole, olid aga Udria raioonis sel päeval juba jõudnud ette dessantosad. Uue dessandi ettevalmistamisele asuti kohe pärast Kunda vallutamist. Dessandi asukoht otsustati valida küllalt sügaval vastase seljataguses, sest ainult siis võidi veel loota jõuda ette kahuhirmus põgenevale vastasele. Esimene mõte oli dessant maale lasta Narva-Jõesuus, kus tehnilised tingimused selleks olid kõige soodsamad. Sellest loobuti siiski, kartes selle raiooni mineerimise võimalusi, mis oli kõigiti tõenäollik. Lõpuks otsustati dessant teha Udria raioonis. Mere kallas selles kohas on küll väga ebasoodne dessandi maalesaatmiseks - ta on kivine ja kõrge. Kuid just sellega taheti valmistada ootamatust vastasele. Dessandiks otsustati koondada sel korral võimalikult tugevad jõud. Selleks võeti kaasa 4 soome kompanit, umbes 600 meest, ja eesti dessantsalk - 400 meest, kokku ümmarguselt 1000 meest. Pealelaadimine teostus Kundas, kust väljuti 17.01. vara. 17.01. laevastik dessandiga jõudis Udria alla (sk. Nr. 10). Tegevusekava kohaselt pidi dessant saadetama maale. Dessant oma peajõududega, kuhu kuulusid eestlased ja 3. ja 4. soome kompanid, pidi vallutama Udria, Laagna raiooni. 1. soome kompani sai käsu oma alla võtta N. Jõesuu ja sealt üle Riigi tungida Narva; teine soome kompani pidi Udriast otsesuunas liikuma Riigi peale, kust koos 1. komp. tungima Narva peale. Lühikoses ägedas tulevahetuses laevastik sundis kiiresti vaikima vaenlase s/rongi ja ühe väljapatarei, kusjuures viimane hävitati täitlikult. Laevastiku tule kaitsel mehed dessantlaevadelt asusid paatidesse, et maabuda kaldal. Venede ninades olid üles seatud kuulipildujad, mis tulistasid kalda lähemat ümbrust. Lähemine kaldale oli raskendatud, osalt madalate kohtade, osalt suurte jäätunud kivide tõttu, millede vahel tuli liikuda vastase tule

all. Kohati oldi sunnitud hüppama jääkülma vette, et jalgsi, komistades ja kukkudes, jõuda kaldale. Suure vaevaga oli umbes paarsada meest jõudnud kaldale, kui tõusis tugev tuul ja lainetus. Mõned paadid lükati ümber või sattusid kivide otsa. Dessandi maalesaatmine katkestati ajutiselt. See oli kriitiline silmapilk, kus aktiivne vaonlane õõ pimeduse kattel oleks võinud hõlpsasti hävitada väiksearvulise maabunud meeskonna. Õnneks oli maabunute hulgas ka Narva koolipoisse, kes, tuttavad umbruskonnaga, orienteerusid kiiresti ka õõ pimeduses. Nende kaasabil läks korda leida maabumiseks soodsam koht, kus vened takistuseta võisid sõita otse maale. Tuule vaikides jätkus seega dessant hoopis edukamalt ja kella 1000 paiku 18.01. olid lõpuks saadetud maale kõik mehed. "Lembitu" ja "Lennuk" pärast dessandi maalesaatmist, sõitsid Narva Jõesuhtu, kust punaste 50. polk taandus vastupanuta. Agedais lahinguis dessantosad, eesotsas soomlastega, vallutasid Laagna, Udria raiooni, lüües ühtlasi päeva jooksul tagasi kõik vaonlase kallaletungid. Dessandi vastu punaste 6. diviisi juhatus juba 17.01. suunis 2 vene jal. polku. Neist väeosadest 86. polk oli juba Vaivaras, 7. polk aga Narvas. Mõlemate koondatud tegevus seega oli tunduvalt raskendatud. Pealegi jättis 86. j. polk antud lahingukäsu teotseda dessandi vastu hoopis täitmata, kuna 7. polgust Laagna alla jõudis vaid 25% üldisest koosseisust. Kõik see hõlbustas meie dessandi tegevust.

Uhteaegu Laagna vallutamiseega olid soome 1. ja 2. kompanid kiiresti oma alla võtnud N. Jõesuu ja Riigiküla raiooni, kust pärastlõunal järgnes vastasele täiesti ootamatu kallaletung Narvale. Linna jõudis 1. komp. k. 1720 ja 2. komp. k. 1840. Narva kaitset korraldasid Viljandi ja Tartu kommunistlikud polgud, kattes 6. diviisi taandumist. Kogu linn kubises täis demoraliseeritud vägesid ja vooriosi, kes põgenesid ida suunas. Heeleheitlikult püüti veel tänavail avaldada mõnesugust vastupanu, mis aga kujunes suurelt jaolt punaste massiliseks hävitamiseks kõikjal, kus nad kätte juhtusid. Narvas võeti umbes 300 vangi ja rikkalik sõjasaak. Linna puhastamine vältas kogu õõ, mille kestel üle raudtee silla põgenesid Venemaale 6. diviisi osade viimased jäänused. Narva vallutamine on Soome vabatahtlike suurim ja edukaim operatsioon Eesti Vabadusesõjas. Soome sõduri ja juhi kõrgeid lahinguomadused - julge mehisus, otsustavus ja teotsemise kiirus - ilmsid siin täiel määral. Soom-

lastega selles võistlesid meie dessantosad, eesotsas Narva koolipoiste salgaga. Viimased eriti agarate ja ettevõtlike teejuhtidena aitasid palju ka sa operatsiooni õnnelikuks kordaminekuks.

Dessandi edukate tegevusega oli lõplikult murtud ka punaste vastupanu Vaivara raionis, kuhu, peale seni ajani meie vastu teostatud osade, oli koondatud täiesti värske väeosa, terve 86. vene kütipolk. See väeosa 10. diviisi koosseisus oli formeeritud Vjatka ümbruses ja jõudis Narva juba 12.01. Polk suurelt jaolt jooksis laiali juba enne Narva jõudmist. Vaivarasse 3000 mehest suudeti tuua kohale ainult 30 ohvitseri ja 530 sõdurit, kes paigutati Vaivara juures endistesse Vene kaevikuisse. Kaotanud võimaluse taganemiseks andis väeosa end vastupanuta vani vahepeal kohale jõudnud meie 1. polgule. Muu sõjasaagi hulgas sai 1. polk sel päeval ka 9 täiesti uut rasket kuulipildujat. 18.01. oli seega vastase vastupanu Narva ees täielikult murtud. Rindelt pealetungivad osad jõudsid sel päeval Udria, Vaivara raiooni. Narvat edelast haarav väegrupp 18.01. öhtul hilja jõudis Auveresse, kust liiguti Narva järgmisel päeval.

Kaitse korraldamine pärast Narva vallutamist (sk.Nr.11). Narva linna ja jõe joone vallutamisega oli vaenlane Viru väerinde piirkonnas surutud välja Eesti pinnalt. Narva jõgi, ühes ta kallastel asuvate soiste metsadega, moodustab iseendast looduslikult tugeva tõkkejoone, mis lõikab läbi kõik kallaletungi suunad Venest Eestisse. Jõe tähtsust tõkkena tol ajal vähendas muidugi tunduvalt see, et ta oli suurelt jaolt kinni külmanud. Vabariigi idapiiride kaitsmine Narva jõe üldjoonel kujuneski järgmiseks vastutavaks ülesandoks 1. diviisile. Selle täitmisele väekoondis pühendaski kogu oma jõu kuni Vabadusesõja lõpuni. Nähes ette Narva peatset vallutamist meie poolt, ülemjuhataja juba 18.01. k.1230 määras 1. diviisile: "Narva linna ja tervet Narva jõe liini aktiivselt kaitsta." Selleks nõuti, et Narva jõe mõlemad kaldad Narva raionis meie käes oleksid. 20.01. laiendas ülemjuhataja diviisi ülesannet veelgi, tähendades, et Narva kindlustamiseks on tarvis, et Jamburg peab saama ära võetud ja Jamburgi sild põhjalikult ära purustatud. Selle ülesande täit-

mist nõuti võimalikult ruttu. Olemjuhataja nõuete selgitamiseks peab pidama silmas, et meile nii sõjalistel kui rahvuslik-morralseil ja majanduslikel põhjusil oli tähtis ära hoida Narva kui võrdlemisi suure linna ja tööstuskeskuse purustamine. Viimane oleks olnud aga paratamatu, kui lahingud oleksid pikema aja jooksul arenenud linna lähemas ümbruses. Seepärast pidime minema üle jõe ja vaenlase tõrjuna niikaugole linnast, et ta oma soomusrongidega ega suurtükiväega ei oleks ulatanud teda pommitama vähemalt hästi vaadeldava, mõjuva tulega. Narva kaitsmine ja linnaeelse jõe parema kalda puhastamine vaenlasest sai 5. polgu ülesandeks. Narva sõlmpunkti põhja küljel, Riigi, Narva-Jõesuu, Venoküla üldjoonel, asus kaitset organiseerima 1. jal. polk, kuna ta lõuna külj, tähtis Kriusi, Vaivara suund, anti kaitsta 1. ratsapolgule. Viimane oli sunnitud oma vähesed jõud venitama laialimööda soist jõe kallast Pljussa sillast kuni Gorodenkani, s.o. ümarguselt 30 km. rindole. Gorodenkast lõunapoolle kuni Vasknarvani asus kaitset korraldama Balti pataljon. Kaitse raskusepunkt Viru väerindel koondus seega juba looduslikel põhjusil Narva ümber, nagu see oli olnud sõja alulgi ja püsis edasi kuni sõja lõpuni. Vana Narva, oma rootsiaegsete kantsidega, kus sajandite kestel on ägedais heitluses seisnud vastamisi ida ja lääsa, kujunes seega visade võitluste keskusks ka Vabadusesõjas.

Asunud Narva, 5. polk võttis oma alla endise saksa okupatsiooniaegse kindlustatud kaitsepositsiooni (sk. Nr. 11a). See oli ainus punkt vabariigi piiridel, kus seega juba jaanuari teisel poolel Vabadusesõda omandas positsioonisõja ilme, temale iseloomulike kaevikutega, traattõketega j.n.e. Järkjärgult asusid oma kaitsekohti kindlustama ka teised väeosad. Positsioonisõda Narva all erines siiski tunduvalt sellest, mis olime harjunud nägema Maailmasõjas. Maailmasõjas, enam-vähem üheväärseks osutunud pooled, asusid lähes-tikku üksteise vastu, kaevunud maasse ja ümbritsetud tugevate traattõketega. Elati ja võideldi maa sees, sest ainult maa võis kaitsta võitlejaid kõike hävitava tule eest.

Narva olukord kujunes aga sootum teistsuguseks. Suure duga arenenud vastupealetung oli meie väeosade lahingumoraali tõstnud

kõrgele. Vastane, vaatamata sellele, et oli saanud juurde värskoid väeosi (83. ja 87. kütipolgud), jäi oma lahinguvõimelt meist lõplikult nõrgemaks. Et meile kuulus ka operatiivne algatus, siis asusime Narva jõe idakaldal teostama sama, mis olime paari nädala jooksul teinud läänepool jõge, s.o. peale tungima. Ülemjuhataja direktiivi vaimus diviisi käsk 21.01. nõudis väeosadelt ei vähem ega rohkem kui kogu Narva jõe parema kalda puhastamist vaenlasest kuni Luuga ja Pljussa jõgedeni (Ra polk 1-5). Ühtlasi kästi kõik Narva, Jamburgi ja Narva, Oudova vahelised sillad raudteel õhku lasta ja Narva, Jamburgi vahel oma alla võtta tugev kaitsepositsioon niivõrra kaugemale Narvast, et vaenlane ei saaks enam oma suurtükitelega linna pommitada. Ülaltoodud käsust selgub, et diviisi juhatus oli aktiivset kaitset Narva jõe joonel kavatsenud teostada koguni niivõrd laisaulatuslikult, et see neid oleks viinud välja Luuga ja Pljussa jõgedele. Nende kavatsuste teostamiseks ei jõutud, sest et soomlased, kes eelseisval pealetungil pidid loomulikult etendama tähtsat osa, loobusid poliitilistel põhjustel edasitungist üle Eesti rahvusliku piiri. Küllaliste jõudude puududes, tuli seega aktiivne kaitse Viru väerindel suruda kitsamaisse piiresse, kus meie kaitsejooneks kujunes Narva jõe üldjoon ühes Narva linna, Narva-Jõesuu ja Kriüsü celsete platsdarmidega. Toetudes Narva jõe kaitsepositsioonile, asuti aga jõe paremal kaldal energiliselt korraldama korduvaid luureretkeid, mis teostusid nii öösi kui päeva.

Alalisi vähemaid kallaletunge ja ootamatuid retkeid korraldas kõigepealt 5. polk Narva ees, puhastades järkjärgult enamlastest Lilienbachi mõisa, Korolevskoje, Sahonje, Saretšje ja Dolgaja Niiva külad. Korduvalt tungiti kallale meie jalaväe poolt ka Nisõ külale. Samal ajal purustati kavakindlalt vastase raudteeliini nii Jamburgi kui Nisõ suunas, millega vastase s/rongid tõrjuti järjest kaugemale ida- ja lõunapoole. Kuna meil enestel Narva all tol ajal puudusid s/rongid, siis võitlus vastase s/rongidega lasus täiel ulatusel jalaväe õlul, toetatud väljasuurtükidega. Võitluse tulemus oli meile üldiselt täiesti rahuldav. See näitab, et positsioonisõja tingimuses, kus väerind on juba enam-vähem stabiliseerunud, s/rongide olemasolu ka ainult ühel poolel ei suuda anda sellele

poolele veel mingeid olulisi paremusi. Meie jalaväe luureretked Narva ees olid eranditult kõik edukad. Alati läks korda võtta vange, saada kätte mõni kuulipilduja või muud sõjasaaki. Eraldi mainimist vääriwad kahtlemata al-kapten Nikolai luurekäigud jaanuari kuu viimastel päevadel Novaja ja Saretsje külade alla, kus kahel korral võeti üle 300 vangi. Innetusoks korrati retk veel kolmandat korda samas kohas, mille tõttu ta ebaõnnestus, kusjuures al-kapten Nikolai ise sai surma.

Energilisi kallalotunge ja luurekäike korraldas ka 1.jal.polk. Võitlused 1.polguga rindel käisid peamiselt Korosteli, Fitinka, Jlkino ja Feodorovka külade pärast. Kui neist esimesed kolm meil läks korda varsti lõplikult oma alla võtta, siis viimane käis korduvalt käest kätte, ilma et kumbki pool oloks end suutnud siin lõplikult maksuma panna. Veebruarikuu keskpaigas polk korraldas koguni paar suuremat kallalotungi Feodorovka ja Orlo küladele, kuid need jäid tagajärjetuks.

Väga aktiivselt temale antud kaitselõigus teotses 1.ratsapolk kõvendatud jalaväe osadega 4.polgust, Järvamaa kaitsepataljonist ja Kalevlaste Malevaga. Puhastanud enamlastest jõe vasaku kalda, ratsapolgu osad tungisid julgesti üle jõe, vallutades Kriusi ja Dolgaja Niiva külad. Hiljem, kui enamlased, saanud juurde uusi jõude, asusid vastupealotungile, ratsapolk kaitses edukalt tähtsat Kriusi platsdarni, kusjuures nimetatud külad korduvalt käisid käest kätte. Ratsapolk ei piirdunud aga mitte ainult jõe lähema ümbruse vallutamise, vaid korraldas julgoid luureretki ka kaugemale, Nisõ, Tomnitsa ja Polja raiooni. Enamlaste vastutegevust neis raioones meie ratsaosadele hõlbustas rindele rööbiti asuv raudtee, kus liikus kaks s/rongi. Võitlus vastase s/rongidega oli ratsapolgule äärmiselt raskendatud nõrga suurtükiväe tõttu. Korduvalt püüti raudtee lõhkumisega hävitada s/ronge, mis aga ei õnnestunud osalt meie pioneeride oskamatusel tagajärjel (1.rap.1-32).

Üldiselt peab tähendama, et maa-ala võitmise mõttes luureretked Narva jõe ida kaldal andsid koguni vähe. Seda suurem oli aga nende tähtsus vägede aktiivse moraali teritamiseks ja lahingulise algatuse meie käes hoidmise seisukohalt. Ühtlasi need kallale-

tungid närveerisid, väsitasid ja kurnasid vastast, sundides teda alaliselt olema valvel. Oli palju juhtumeid, kus vastaspool eriti Jamburgi suunas ööd läbi ahelikus olles, vähenagi luursalga külvas üle ägeda korratu tulega kõigist relvadest (1.div.14-429). Jalaväe võitlusi Narva jõe joonel suure eduga toetasid meie pataroid, millede arv ja kalibrite mitmekosisus kasvas järjekindlalt eriti Narva all. Kergeile kahureile lisandusid varsti rasked haubitsad ja kaugelelasko kahurid, mis, kuigi vananenud materjalsaga, oma mõjuvama tulega andsid väärtuslikku toetust jalaväele. Positsioonisõja arendes kasvas seega rindel ka tule pinevus ja jõud. Ta ei tõusnud siiski lähedale sellele, mis olime näinud sel ajal Maailmasõjas. Selle parimaks tõenduseks on asjaolu, et, kuna Maailmasõjas väerinde otsese läheduses olevad asulad hävitati täielikult ja rindel võitlevad väed suruti maa alla, meil ka esijoonel võitlevad jalaväe osad elasid harilikel elumajades, mis asusid sageli otse kaevikute taga. Erilisi kaotusi see endaga kaasa ei toonud ja majadki, linn kaasa arvatud, kannatasid tulest võrdlemisi vähe. Enamlaste suurtükiväe vähese mõjuvuse peamiseks põhjuseks oli see, et meie alaliste luureretketega nende jalavägi Narva linna ja Jõesuu vahel suruti Luuga kallastel asuvasse metsadesse. Nende suurtükivägi oli seega sunnitud asuma väga kaugele meie kaitsepositsioonist, kusjuures tal puudusid enam-vähem soodsad vaatlusevõimalused. Meie jalaväe aktiivne üleolek rindel ühenduses vastase suurtükiväe nõrkusega oli põhjuseks, et kaitsepositsiooni kindlustamisele Viru väerindel ei pandud erilist rõhku. Vastandina Maailmasõja kogemusele, kus rühmati tööd teha öösi ja päeval, meie kaitsetegevus Vabadussõjas oli rajatud rohkem aktiivsele löökiväele kaitsepositsiooni ees, mis vastase hoidsid meist alaliselt apaklikus kauguses. Harilikult lärmatati sellega ka punaste pealetungi katsed veel enne, kui need jõudsidki avalduda.

Täiesti passiivseks kujunes kaitsetegevus Balti pataljoni lõigus Gorodonkast lõunapoole. Aktiivset tegevust mõlemale poolele raskendas seal jäävaba jõgi. Ka oli Balti pataljon arvult niivõrd väikene, et ta temale antud lõigus vaevalt suutis korraldada hädavajalikku valvet jõe vasakul kaldal. Nähtavasti puudus pataljonil

ka eriline tahtmine aktiivsemaks tegevuseks, mis oli osalt ilmenud juba vastupealetungil. Kuna passiivseks jäid ka punased jõe paremal kaldal, siis kogu lahingutegevus selles raioonis piirdus vaid nõrga tulevahetusega mõlemalt poolt üle jõe. Luuretegevuseks Peipsi järvel, mis oli kinni külmanud, kasutati edukalt purjekelkusi.

Et väerindel peeti võitlust ka päris moodsate abinõudega selgub diviisi staabi teadaandest 15.02., kus meie lennumasin Narva ees pommitas enamlaste käes olevaid Komarovka, Dubrovka ja Kobõljaki külasid, visates ühtlasi alla propaganda sisulisi lende. See oli meie lennuväe esmakordne väljalend Vabadusesõjas. Kihutuskirjandust levitati meie poolt ka jalaväe luureosade kaasabil.

Tegevus lõuna väerindel.

Karksi, Taagepera ja Mõisaküla vallutamine. Lõuna väerindel otsustava pöörde meie kasuks tõi Kärstna kõrgendike ja mõisa vallutamine 7.01. Juba eelmisel päeval skoutssalk ühes 6.polgu osadega vallutas Karksi ja Nuia alevi. Edu, mis saavutati Kärstna ja Karksi Nuia juures, arenes kiiresti vastase hoogsaks jälitamiseks meie poolt. Eriti tugevasti vapustati vaenlane Kärstna lahinguis, mille tulemusena ta peatumatult ja korratuses taganes Tõrva sihis. Punaste korratus põgenemisest pärast Kärstna lahinguid kõnelevad korduvalt al-polk Kubbo teatised, kust selgub ühtlasi, et 3.polk, ühes temale juurdeantud 6.polgu osadega, jälitas vastast väsimatult. 8.jaan. jõuti sel viisil Lõve raiooni, kus eelosade luureretkeist selgus, et punaste taanduvad salgad nähtavasti mõnesuguste reservosade toetusel olid end korraldamas vastupanuks Suislepa jõe üldjoonel, Helme-Tõrva ja Leebiku ümbruses. Luureandmed närgivad koguni välikindlustisi Helme ja Peebu külade raioonis, kus kaitse korraldamine looduslikel põhjusil oli eriti soodus. Teatavasti 7.armee juhatus, pärast esimest ebaedu meie vastu, otsustas koondada Lõuna Eestisse uusi jõude ja nende abil esimesel võimalusel minna ise üle vastupealetungile. Meie sügavam pealetung, eriti Lõuna Eestis, ühenduses Valga vallutamisega, ähvardas tõsiselt punase Läti armee paremat tiiba, sest üle Valga läks ainus tol

ajal korras raudtee ühendus Riiaga. Uusi vägesid Lõuna Eestisse toodi 7.armee ja punaväe Olenjuhataja reservist kui ka Läti armee koosseisust. Nii jõudsid kuni 10.jaanuarini Valka ja saadeti sealt Tartu alla s/rong Nr.1 ja 10. Novgorodi kütipolk, ühes Võrus formeeritud 3.eesti korm.polguga. Samal ajal suundi üle Valga Helme ja Taagepera raiooni 12.Novgorodi kütipolk ja kuhja suunas 48. kütipolk. Valka varru jäi veel 8.Novgorodi kütipolk. Kõik need väeosad olid võetud 7.armee reservist. Täkkide arv neis kõikus 300 ja 600 vahel, sest enamik sõdureid oli teel liinile jooksnud laiali. Ohtlasi jõudis 10.jaan. Võrru Olenjuhataja varust 10.diviisi koosseisu kuuluv 85. kütipolk. Värskete osadega läks punastel korda vähemalt ajutiselt sulgeda meie edasitungi Valga, Helme suunas, mis kujunenud olukorras osutus kõige ohtlikumaks.

Esimese katse Helme, Tõrva raiooni vallutamiseks tegi 3.polk 10.jaanuaril. See katse üpardus. Mõni päev enne seda püüdsid Helmet vallutada ka skoudid, kuid et puudus side 3.polguga, siis nendegi katsed ei annud tagajärgi (2.div.34-159). Järgnevail päevadel meie pealetungi katsed selles raioonis, samuti nagu Leebiku juureski, jätkusid erilisi tagajärgi saavutamata.

Karksi Nuias, Halliste juurest skoutide ja 6.p. II pat. osade edasitung arenes Taagepera mõisa ja üle Abja, Mõisaküla suunas. Taagepera mõisa tugevad kiviehitised moodustavad hea toetuspunkti vähematele jõududele. Lahingud siin kestsid vahelduva eduga. Mõis käis korduvalt käest kätte, ilma et kumbki pool ta oleks suutnud vallutada lõplikult.

Mõisaküla suunas pidi Voltveti juurest alustama edasitungi ka 6.polk (I/6 ja III/6). Polk oli diviisi juhatuselt juba 6.01. saanud ülesandeks "paremal ja pahemal pool raudteed tungida Mõisaküla peale ja seda oma alla võtta, seal end kindlustada. Ruhja sihis välja saata eelväed ja kui vaenlane välja löödud siis kohe neile järele tungida, nii et nad omale kindlat seisukorda ei saaks võtta." Diviis nõudis seega 6.polgult kiiret, energilist tegevust. Mitmesuguseil põhjusil selle nõude täitmine aga viibis. 6.polk allus vahetult Olenjuhatajale. Formaalset ta ei olnud seega kohustatud täitma 2.diviisi ülema käske onne, kui oli sellekohta saanud kor-

ralduse ülemjuhatajalt. Sisuliselt 6. polgu ülem põhjendas oma viivitamist sellega, et ta ootavat suurtükke pärale jõudmist, mis peastaabi poolt olevat lubatud. Ka osutus polguülema arvates vajalikuks meestele enne edasitungi alustamist anda välja sooje riideid (2. div. 34-79). Diviisiülema oli lõpuks sunnitud pöörduma ülemjuhataja poole palvega "tungivalt nõjuda, et 6. polk oma ülesande täitmisele asuks". Sellekohane käsk polguülemaale saabuski juba 6.01. (Ü 19-72). Sellele vaatamata al-polkovnik Puskar veel 7.01., asudes ise Pärnus oma "valjastaabilt" nõuab alles "ülevaadet eelseisva edasitungimise viisi ja korralduse kohta". Diviisiülemaale polguülema veel 7.01. k. 1355 kirjutab, et "veel pole suurtükke ja alles kui need kohal, tahame lähema operatsiooni plaani kokku seada" (6.p.1-6). Diviisiülema korduval palvel ülemjuhataja andis lõpuks 7.01. k. 2400 kategoorilise käsu pealetungiks (Ü 19-77), mille järel 8. jaanuari hommikul 6. polk algas Voltvetist edasilikumist. Sel ajal aga vaenlane oli juba Mõisaküla maha jätnud. 6. polgu osade edasilikumine Mõisakülast sündis rongil, kaitstud ~~eesliikuv~~ soomusrongi poolt. Niiviisi vallutati järgmisel päeval Ruhja, millega meie väed olid juba sisse tunginud Läti maa-alale. Vastuvõtt elanikelt Ruhjas ja selle ümbruses, kus palju enamlast elementi, kujunes mitte ainult külmaks vaid ilmselt vaenulikuks. Meid loeti mitte vabastajaks vaid maa vallutajaks. Oli laskmist majadest. Korduvalt lõigati katki polgu sideliinid seljatagusega. Niisuguses olukorras 6. polgu vähete jõudude olemasolek Ruhjas kujunes niivõrd ohtlikuks, et diviisiülema loal ta tõmmati 15 km võrra põhja poole, endisele Jpiku, Kirbla üldjoonele, kus sai kaitse ülesande. Soomusrong pidas valvet raudteel, jätkates liikumist Mõisaküla, Ruhja vahel. Polgu paremat tiiba kuni mereni kattis Pärnu kaitseliit leitnant Lauritsa juhatusel, toimetades valvet ja luuret peamiselt soiseid metsaalasid läbivail teedel.

Jaanuari keskpaigas Riia lahe ja Virtsjärve vahel oli seega meie edasitungis tulnud vähemalt ajutine seisak. Selle põhjuseks oli ühelt poolt punaväe tunduv tugevnemine värskete jõudude arvel, teisalt aga ka - Läti kohalike enamlaste vaenulikkus meie vägedele, mis ei võimaldanud vähete jõududega arendada kiiret edasitungi

Ruhjast Valga poale. Ka olid pealetungil 2.diviisi väeosad selles raioonis läinud segi. Näiteks teotses 6.polgu II pataljon täiesti lahus oma väeosast, sealjuures kistuna laiali üksikute roodudena: Vaibla raioonis, Virtsjärve põhja kaldal, asus 6.rood; 8.rood koos 3.polguga Helme juures; 7.rood koos skoutidega Taagepera mõisa all; 5.rood ja ratsakomando omaette Abja raioonis, kust sai käsu tulla üle Taagepera, Helme alla. Tehes keerukaid liikumisi piki rinnet, sattudes kord ühe kord teise ülemuse alla, roodud väsitasid end asjatult. Oma väeosast lahus teotses ka 3.polgu 2.rood (Kapten Smidt) Taagepera all. Arusaamatused, mis sealjuures ette tulid juhtimises, olid kahtlomat üheks põhjuseks meie osalise ebaedule Taagepera all (2.div.34-198), samuti nagu koostöö puudumine 3.polgu ja skoutide vahel põhjustas suurelt jaolt meie esimeste kallalotungide nurjunise Helme juures.

Aidust Voldi alla. Vahepeal oli aga alanud meie edasitung ka lõuna väerinde vasakul tiival, Aidu juures, kus punaväe osad olid end jooksnud verest tuhjaks korduvalt oboõnnestunud kallalotungide tagajärjel. Punaväelaste meeleolu langes. Sellevastu kasvas meie meeste enesetunne ja usaldus oma jõusse. 4.jaan. õhtul 2.polgu 4.rood saab käsu Kose küla juures minna vastase tiivale ja ta sealt võtta tule alla. Lahinguis väsinud ja närveerunud punaväelased on külas parajasti roninud taludesse ja asunud sööma õhtust, kirudes omavahel tekkinud olukorda. Seal otsustab ühe talu peremees neid veidi hirmutada. Almast välja vaadates ta hüüab kokkunud häälol: "Miku poolt tuleb valgeid kui pilv!" Üks punaväelasist kes ka akna juurde ilmunud, tabatakse kohapeal kuuliga ja langeb raskesti haavatuna põrandale. Teised põgenevad kabuhirmus. Üks neid harilikke juhtumeid sõjaväljal, kus meeskond väsinud, pinguli närvid ei pea enam vastu vähemalegi tõukele väljastpoolt. 2.polk alustas vastase jälitanist, kahjuks, siiski mitte kohe vaid alles 9.01. Samal päeval võeti ka Jõgeva, kus polgu toetuseks jõudis kohale 4.kerge välipatarei leitnant Maini juhatusel. Arendades edu polk ületas hõlpsasti raudtee ja juba 14.01. õhtuks oli jõudnud Palamuse, Maarja Magdalena raiooni (2.p.11-11). Edasitungile oli asunud ka

Kuperjanovi partisanide pataljon. Kasutades soiseid metsaalasid, korraldasid julged partisanid jaanuari alul järjest tihedamaid luurerotki vaenlase seljataha, rikkudes sideühendusi ja hävitades ootamata kallaletungidega ta eraldi tootsovaid salku (2.div.34-128). Sellega sunniti vastane tõmbuma tagasi nii Voldi kui Kärevere suunas, kuhu jõuti välja 13.01. Voldi jaama läheduses partisanid saavutasid kontakti soomusrongidega.

Tartu vallutamine. Soomusrongid olid 9.01. vallutanud Tapa ja selle järele puhastanud enamlastest raudtee kuni Kiltsi jaamani. Esialgsest kavatseti soomusronge kasutada ära Narva suunas. Kuid jõutud Rakvere lähedusse selgus, et seal mitu raudteesilda oli purustatud, mis nõudis parandamiseks aega vähemalt nädalapäevad. "Sildaid on mitu ära lõhutud", kirjutab s/rong Nr.1 ülem, Kapten Jrv oma päevaraamatus, "mis meid ära kohustas. Kohustas nimelt see, et tegevuseks nädalaks ajaks vahtina pidime jääma. Otsustasime siis töökaitses jätta ainult rong Nr.4, 1. ja 3.rongiga äga Tartu teele sõita, mis ka kohe läbi viisime" (Kapten Jrve pvr. lk.82-83). Kuna 1.diviisi staap oli juba Tapalt lahkunud, siis ei saadud küsida sellelt luba lahkumiseks väerindelt. Soomusrongide üldjuhi, kapten Partsi, otsus üleminekuks lõuna väerindele oli operatiivselt suure tähtsusega samm, mis otsustas mitte ainult Tartu saatuse, vaid mõjutas tugevasti kogu sõjatgevust Lõuna Eestis. Asjaolu, et see otsus tehti täielikult s/rongide juhtide isiklikul initsiatiivil ja vastutusel, ilmestab kujukalt meie juhtide erakordset algatusvõimet ja ettevõtlikkust Vabadusesõjas.

Juba 13.01. s/rongid Nr.Nr.1 ja 3 läbisid Jõgeva. Voldi raionis võeti peale Kuperjanovi partisanide salk, et koos viimasega vallutada Tartu. Nagu tähendab Kapten Jrv, taheti sellega "meie rahvale uue aasta kingi valmistada" (vana kalendri järele). Kava linna vallutamiseks valmis s/rongide juhtide ja leitnant Kuperjanovi omavahelisel kokkuleppel. Teotseda otsustati kiiresti, nagu selgub, peamiselt eesmärgiga vallutada tervena suur Jänose raudteesild. Selle purustamine vaenlase poolt oleks meie tegevuse selles suunas pannud seisma kauaks ajaks. 14.01.k.0930 sõitsidki s/rongid üle

silla, ees rong Nr.1. Sillal oli rikutud ainult raudtee roopaid. Ka raudtee sealpool silda oli kohati rikutud, mis sundis ronge veidi maha jääma. Soomusrongide dessantosad aga, eesotsas al-kapten Ratassepaga, jätkasid lahinguga edasiliikumist linna poole Tähtvere ja raudtee vahel. Soomusrong Nr.1. dessant jõudis linna kella 1200 paiku. Umbes üks tund hiljem jõudsid Tartu jaama soomusrongid Nr.1 ja Nr.3 ja samal ajal jõudsid linna s.-rong Nr.3. dessant ja osa Kuperjanovi partisane. Meie rongide edasiliikumist püüdis takistada vaenlase s/rong, kes oli saanud käsu sild õhku lasta. K.1030 paiku ta läheneski sillale, kus aga olid ees juba meie s/rongid. Algas äge kahevõitlus läheda maa pealt meie ja vaenlase s/rongide vahel, millekohta pealtnägija kohalik elanik kutustab järgmist (Postimees 14.01.1932): "Jälgisin lahingut oma tuulikust. Jänese silla pool oli kuulda laskmist püssidest ja suurtükkidest. Minu tuuliku kohal otse üle raudtee seati ritta enamlaste suuremat jalaväe osa ja nähtavasti sunniti minema appi esirinnas võitlejatele. Varsti sõitis Tartust pealtnäha hästi soomustatud enamlaste soomusrong ja peatunud nimetatud jalaväe osa kohal, hakkas pommitama Jänese silla suunas, kust peagi samaga vastati. Eestlastelt lastud mürsud kukkusid otse enamlaste s/rongi lähedusse ja üks koguni rongi külje alla. Üks mürsk kukkus aga s/rongi esimesele suurtakiplatvormile, kus hävitati suurtüki juures töötav meeskond ja kisti lahti platvormi terrasoomus. Pärast seda hakkas rong täie auru all taganema Tartu poole. Soomusrongi pihtasaamine ja selle kiire taandumine mõjus niivõrra masendavalt läheduses viibivale jalaväe osale, et viimane, komissaride ähvardustele vaatamata, laiali jooksis. Tartu jaamas punaste soomusrongi mehed kõnelenud "hirmsatest mustadest meestest", kes isesuguste masinatega tuld sülitavad. Nähtavasti mõeldi nende all meie Levis kergeid kuulipildujaid, mida enamlased nägid esmakordselt. Sundinud vaenlase paanikaliselt põgenema s/rongid koos partisanidega pärastlõunal võtsid linna täielikult oma alla. Kell 1700 jõudsid linna ka üle Kärevere liikunud partisanid.

Nagu võib järeldada punaste Novgorodi diviisi säilinud dokumentidest paiskas meie s/rongide kiire edasitung Tartu suunas täiesti

segi vastase operatiivsed kavatused. Kogu jaanuarikuu esimesel poolel oli nii 7.armee kui Novgorodi diviisi juhatus andnud Lõuna Eestis kärke vastupealetungiks, kasutades selleks kohalejõudnud värskaid väeosi. Otse enne Tartu langemist, 12.01. oli diviisiülem andnud uue käsu pealetungiks Tartu, Jõgeva, Tõrva, Viljandi ja Kõisaküla, Pärnu suunades. (Pun.136, 23-24). Selle käsu täitmiseks alustati vahepeal Valka jõudnud 6.Läti kütipolgu ümberpaigutamist Tartu alla. Meie s/rongide löök jõudis aga otte sellele manöövrile, demonstreerides hiilgavalt, et sõjas võidab mitte see, kes on arvult tugevam, vaid kes teotseb otsustavamalt ja julgemalt.

Linna langemise päeval suundi Tartu alla veel 8.Novgorodi kütipolk ja hiinlastest koosnev miinidivisjon, kes jõudsid aga ainult Elvani.

Ajal, kus soomusrongid partisanidega, omal algatusel, olid vallutanud Tartut, tehti sellekohaseid kavatsid ka 2.diviisi staabis. Vägede ülemjuhataja oli juba oma direktiivis 9.01. 2.diviisile teinud ülesandeks "Tartu vastu odasi tungida" (2.div.3-98), mis 11.01. täiendati kindla ülesandega "Tartu ära võtta". Sama direktiiviga 2.diviisi käsutusse anti Paide kaitsepataljon, keda kästi ära kasutada Põhja Tartumaal puhastamiseks. 14.01. ülemjuhataja informeeris 2.diviisi ülesandest ka kindral Tõnissoni, nõudes ühtlasi "aidata soomusrongidega ligi niipalju kui vähegi saab" (Ü19-141) 2.diviisi toetuseks, peale s/rongide ja Paide k/pataljoni, ülemjuhataja andis veel Tartu kaitsepataljoni ja Tartu vabatahtlike roodu Tallinnast, vene Benkendorffi ja Balahovitši salgad. Kõik need osad suundi viivitamatult Lõuna väerindele. Tartu tagasivõtmise oli seega ülemjuhatajale väga südame lähedal. Selle teostamiseks anti 2.diviisi käsutusse kõik, mis tol ajal vähegi võimalik. Nagu nähtub ülemjuhataja Staabi ülema, polkoviik J.Sootsi ja kapten Kotsildi otsekõnest 14.01., luges ülemjuhatus juurdeantud jõud esialgselt küllaldaseks. Sealjuures toonitati, et "praegusaja tähtsam ülesanne on Narva likvideerimine". Kui Narva on vallutatud, siis loodeti võida teha uusi korraldusi.

Vastavalt ülemjuhataja soovidele 2.diviisi ülem oma operatiivkäskudega Nr.3 ja 4, 14.jaanuarist määras diviisi edaspidise tege-

vuse oesmärgina: paremal tiival, Riia lahe ja Virtsjärve vahel - kaitse korraldamise, võttes eriti kõva valve alla raudteed ja maanteed; vasakul tiival - Tartu vallutamise. Viimase ülesande täitmiseks suundi: põhjast Tartu peale - 2.polk, Tallinna ja Paide kaitsepataljonid; loodest, üle Kärevere Tartu peale - Kuperjanovi partisanide pataljon; läänest, üle Rannu ja Pikasilla, Puka, Rõngu raiooni - Tartu vabatahtl. pataljon, sakslaste rood ja ritmeister Balahovitsi salk (2.p.5-2,34). Lõuna Tartumaa pidi seega vallutatama korraga kolmest küljest.

Reola lahingud. Kuna Tartu linn vahepeal oli juba vallutatud, siis nimetatud käsu täitmine põhjast pealetungivaile osadele kujunes lihtsaks rännakuks linna raiooni. Rännakukorras 2.polk oma osadega 15.01. koonduski Tartu, Luunja ümbrusse, kust saatis välja eelväed ja luure Võnnu sihis. Tallinna kaitsepataljon, leitnant O. Stornbecki juhatusel, toetatud kahe 42" raske suurtükiga, laadis end maha Tartus samal päeval ja sai polkovnik Puskarilt otsekohe käsu asuda oma peajõududega kaitsele Reola ümbruskonda, saates eelväed Pangodi, Maidla joonele. Vähese ka driga, lahinguliselt veel kokku liitumata väeosale see ülesanne osutus raskeks pähklikuks. Järgmisel päeval pataljon osmakordselt sattus lahingusse. Sealjuures lõhkes ühe roodu piirkonnas juhuslikult niivõrd õnnetult vaenlase mürsk, et selle tagajärjel said haavata roodu ülem, üks ohvitser ja mõned mehed. Lahingukogemusteta meeskonnas tekkis äkiline paanika, mille tulemuseks oli kogu pataljoni ootamatu tagasitõmbumine, kusjuures jäeti maha koguni üks suurtükk. Pataljoni ootamatu tagasitõmbumine tokitas Tartu ees hetkeks kriitilise seisukorra, kuigi 2.polgu abil likvideeriti kiiresti vastase esialgne edu. Järva kaitsepataljon ei olnud veel jõudnud kohale. Ka ei teadnud diviis tol ajal veel midagi, kuidas teotsesid läänest ja loodest pealetungivad osad, sest side väekoondises oli äärmiselt halb. Näiteks puudus telefoniside koguni Tartu ja Viljandi vahel, sest iseneri pargis ei olnud sidematerjale. Raske seisukorras diviis pöördus abi palvõega Tallinna poole. Ülemjuhataja nõudis kategooriliselt, et Tartut ei tohi mingil tingimusel ära anda ning tegi korralduse, et kõik soomusrongid

saadetakse sinna (Ü19-160). Õnneks oli vastane Tartu all saadud hoobist veel niivõrd demoraliseeritud, et tal puudus võimalus üleminekuks aktiivsele tegevusele. Alates 15.01. 2. Novgorodi diviisi juhatus andis korduvaid käske vastupealetungiks nii Tartu kui Viljandi suundades. Endistele väeosadele lisaks Võrust Tartu peale, üle Räpina suundi veel 85. kütipolk, mille üldjõud tõusis 2000 mehele. Kuid eriti kõik vene väeosad, kuuldes ebaodust Tartu all, muutusid kiiresti lahingukõlbmatuks. 85. polk keeldus viie päeva jooksul väljumast Võrust, korraldades rohkearvulisi miitinguid. Sõdurite vahekorrad roodude komissaridoga kujunesid niivõrd teravaks, et viimaste kohad kaotati, lõpuks, täielikult ja endised komissarid kohustati kandma toinkondi ühistel alustel punaväelastega (Pun.74-22). Lahingukäsku täitmast keeldus ka 8. Novgorodi kütipolk Elva all, nõudes miitingul polguülema ja komissari tagandamist sootõttu, et polgule oli kästud minna lahingusse suurtükiväe toetuseta. Väejooks vene polkudes oli massiline. Võitluseks sellega kästi kõik väejooksus tabatud kohapeal maha lasta, millest pruukis vaid teatada diviisi poliitilisele osakonnale. Niisuguste vägedega diviisi juhatusel puudus loomulikult igasugu võimalus meie edaspidise pealetungi tõkestamiseks, kõnelemata üleminekust vastupealetungile punaste poolt.

Seisukorra parandamiseks Tartu all, 2. polgu pataljon ühes Tallinna kaitsepataljoniga, 17.01. hommikul said ülesandeks vastukallaletungiga vallutada uuesti Reola ja Vana Kuuste. Hoogsa tegevusega 2. polgu osad, järgnovail päevadel, puhastasid tõesti järkjärgult nende ees asuvad külad vaenlasest, nihkudes järjekindlalt lõuna ja kagu poole. Päris korrapäraselt võeti iga päev mõnikümend vangid. Luureosad tootsesid enamasti regedel, mis tagas kiiruse tegevuses ühenduses meeskonna jõu kokkuhoiuga. Jalaväe luuretegevust toetas hea eduga 2. ratsapolgu eskadron, kellelt diviisiülem nõudis julgeid ja kiireid kallaletunge punaste seljataguses, et "kartliku vaenlase peale rusuvat mõju avaldada". 20. ja 21. jaanuaril teostatud luure selgitas, et Ahja, Rasina ümbruskond on juba vaenlasest vaba. Nii oldi, lõpuks, jõutud välja vastase rinde idapoolsele tiivale, mille sügav haaramine üle Räpina tõotas

anda suuri tagajärgi. Julged, edukalt sooritatud retked tõstsid ühtlasi meeste üldist meeleolu ja sõjakust, mis kasvas iga päevaga. 27.01. läks juba korda piirata sisse torve vaenlase küla, kus võeti korraga 172 vangi ja kuulipilduja. Sellega oli loodud soodne olukord väeosa üldiseks edasitungiks, mis diviisiülema käsul algas ki samal päeval. Kõvendatud ühe patareiga ja ühe eskadroniga 2.polk 27.01. alustas oma hoogsat, huvitavat tiivamanöövrit, mis selle väeosa, üle Rasina, Rüpina ja Orava jaanuari lõpuks viis Põtsori ja Piiza alla.

Aeglasemalt kui 2.polgus arenes edasitung Tallinna kaitsepataljonis. Vallutanud Roola pataljon oli oma vasaku tiivaga 19.01. jõudnud V.Frangli juurde, mis võeti samal päeval. Sel ajal aga parem tiib oli alles veel S.Kambja juures, mis asub tugovasti põhjapool. S.Kambja pidi vallutama kooliõpetajate rood, kes aga, põrganud ootamatult kokku mingi vaenlase vähema osaga, oli sattunud iso panikasse ja ei julenud enam odasi liikuda (8.p.18-65). See pani pataljoni ottenihutatud vasaku tiiva väga ohtlikku seisukorda. Pataljoniülema, tutvunud olukorraga, nõudis kategooriliselt kooliõpetajate roodu edasitungi, ähvardades koguni vastasel korral anda kogu roodu kohtu alla. "Kui kaks enamlast kusagil lasevad", kirjutab patül oma roodu ülemale, "siis ei ole see veel põhjuseks seisna jäämiseks. Kui Teil luuramiseteadote järele ka 500 enamlast tee peal ees on, siis peate neile seljataha tungima läbi metsade ja nad ära ajama" (8.p.18-79). Energilisele nõudmisele vaatamata ei suutnud pataljon siiski enam jätkata edasitungi, vaid oli sunnitud mõneks ajaks peatuma V.Frangli, Vissi, Maidla üldjoonel, kus asus korraldama kaitset ja luuretegevust.

Edasitung Valga suunas. Kuna Tartu, Võru maantee raionis tekkis seega pikem peatus, arenes edasitung Tartu, Valga raudtee suunas hoogsamalt. Diviisi käsu kohaselt 14.01. oli Tartu vabatahtlik pataljon leitnant Einbundi juhatusel Vaibla raioonist 15.01. asunud pealotungile Rannu sihis ja samal päeval jõudnud Rake küla raiooni. Et vaenlane tol ajal selles raionis oli veel üsna nõrk, siis pataljoni edaspidine tegevus lõunasse arenes niivõrt soodsalt, et juba

17.01. õhtul oldi Rõngu alevis. Kuna laiaroopalised s/rongid alles järgmisel päeval võtsid oma alla Elva alevi, siis oli leitnant Einbund üksinda oma väesalgaga terava kiiluna tunginud sisse vastasse asetusse. Tartu vabatahtliku pataljoni seisukord Rõngu juures kujunes väga ohtlikuks, seda enam, et vaenlane vahepeal oli seal värskete jõududega (8.Novg.kütipolk ja miinidivisjon) asunud vastupealotungile (Pun.57,3-6). Elvas purustatud silla taga peatunud s/rongid ei saanud teda toetada. Selle tagajärjel leitnant Einbundi nõrk väesalk suruti punastelt hõlpsasti taandumisele, mis lõppes alles Rannu raioonis, kus 24.01. pataljon astus ühendusse Tartust samal päeval Elva raiooni kohalejõudnud Kuperjanovi partisanide pataljoniga. Leitnant Einbundi salga tegevust Rõngu juures hõlbustas Viljandi kaitsepataljoni osade hoogne edasitung teisel pool Virtsjärve, kus juba 13.01. vallutati V.Emajõe suu Pikasilla juures ja ööl vastu 15.01. korraldati julge kallaletungiretk Puka jaama peale, eesmärgiga purustada seal ära raudtee ja vallutada luureteadatel jaamas asuv moonarong. Retk korraldati ühe rühmaga, lipnik Klemmeri juhatusel. Meestel olid kaasas kangid ja muud abinõud raudtee lõhkumiseks. Salga kohale jõudmisel asus jaamas terve sõjaväe ešelon ühes moonarongiga. Mõlemad võeti ägeda kuulip. ja püssitule alla, mis ešelonis tekitas suure paanika, sundides selle sõitma tulduid teed tagasi Valka (2.div.34-228,229). Sellega viivitati kahtlemata vastase abijõudude kohalejõudmist Elva raiooni. Jaama läheduses purustati täielikult ka raudtee sideliinid.

Elva purustatud silla tagant meie s/rongid vabanesid 20.01. mil asuti edasitungile Pritsu suunas. 22.01. rongide dessantosad puhastasid punastest Uderna raiooni. 24.01. jõudis Elvasse Kuperjanovi partisanide pataljon, kes oli määratud s/rongide juhataja käsutusse. Pärast Tartu vallutamist Kuperjanov oli oma pataljoniga mõned päevad asunud puhkusel Tartus, jätkates energiliselt formeerimise töid. Meeskonna väljaõpetamist täiendatakse energiliselt, milleks peetakse õppusi 5-6 tundi päevas. Uhtlasi panetakse väeosas maksma kindel päevakord. Rööbiti õppustega Kuperjanov soovib harrastada meeskonnaga "laulmist, kirjanduse lugemist ja turniharjutusi" (Kup.16,36-37). Kuperjanov ise nimetab pataljoni "minu nimeline salk",

kuna ametlikult pataljoni kandis veel Tartu kaitsepataljoni nime. Koos Tartu vabatahtlike pataljoniga (leitn. Einbund), s/rongide toetusel, leitnant Kuperjanov oma partisanidega asus energilisele pealetungile läänepool Tartu, Valga raudteed. Soomusrongide dessant- osad samal ajal tungisid peale idapool raudteed. Elvast lõunapool s/rongide edasiliikumine oli aga veel rohkem takistatud kui Tartu ja Elva vahel. Mõõdunud lahingute kogemustel punased asusid kasu- tama võitluseks meie s/rongidega nõjuvamaid abinõusid kui seniajani. Nende väljasuurtükivägi oli kujunenud juba väga ohtlikuks vastaseks meie rongidele, mis selgub vastuvaidlematult leitnant Dreverki lahingukirjeldusest 22.01., kus vastase 2 väljasuurtükki läheda- ma pealt vigastas niivõrra meie s/rong Nr.2., et see buksiiris toodi Elvasse (Käs.lk.8). Ka kapten ...Jrv ise 24.01. kurdab oma päevaraamatust: "Kui enamlastel nii palju suurtükiväge poleks, siis läheks ka edasitungimine hulga edukamalt." Suurtükiväele lisandusid aga veel põhjalikult purustatud sillad, millede parandamine vaen- lase suurtüki tule all kujunes aegaviitvaks eriti seetõttu, et s/rongidel puudus selleks õpetatud meeskond ja ka materjalid. Vii- mane puudus kõrvaldati osaliselt raudtee töörongide ja remontrongi- de formeerimisega, mis asusid Lõunarindel edukamalt togevusse alles veebruarikuu algupäevil. Suurtükituli ja purustatud sillad rasken- dasid s/rongide edasiliikumist niivõrd, et nad jäid maha paremal pool raudteed edasitungivast jalaväest. Kuperjanovi partisanide pealetung seal arenes tõesti niisuguse energiaga, et Tartu vaba- tahtlike pataljoni toetusel juba 25.01. lõunaks oli vallutatud Rõngu ja sama päeva pealõunaks Puka ümbrus. Võitlus Rõngu all oli olnud eriti äge ja vihane. Kaotusi 2 surnut ja 10 haavatut. Sellevastu aga ka sõjasaak rikkalik - 2-1½ tollist suurtükki, 2 kuulipildujat, peale selle laskemoona ja muud varustust. Puka nõisa- juures võeti peale selle veel 2 täiesti korras haubitsat, mis edas- pidi jäidki pataljoni juurde. Järgmisel päeval pataljon peatus Puka raionis, oodates s/rongide paralejõudmist. 27.01. jätkus kuperjanov- laste edasitung, toetatud raudteel s/rongidelt ja kaetud paremal, Pikasilla sihis, Tartu vabat. pataljonilt. Võitlus suurte jõududega vastupealetungile asunud enamlastega kujunes sel päeval eriti äge-

daks Kikka talu juures, kus pataljoni kaotas 10 surnut ja 5 haavatut. Rasketele kaotusele vaatamata Kuperjanov tiivustas oma mehi siiski järelejätmatule edasitungile ning k.1750 vallutas Sangaste jaama. Kuperjanovi edu raudtee suunas on soda imetlustäratavam, et alates 20.01. tema vastu olid suundunud vastupealetungile vahepeal Riia alt Valga raiooni toodud 1. ja 4.Läti kütipolgud ja 83.polguga üks pataljon kokku vähemalt 1800 täkki 30 kuulipildujaga, toetatud 3 eskadroniga ja 8 suurtükiga (Pun.57, 3-6). Raudteel punastel teotses 2 s/rongi 5-6 srtk-ga ja 20 kuulipildujaga. Ka 27.01. s/rongid ei suutnud pidada sammu oma jalaväega. Ägedas kaksikvõitluses tõrjuti küll tagasi vastase kaks s/rongi. Ka sildade parandamine edones, kuigi pikaldasolt. Peamiseks takistuseks aga sel päeval osutus punaste "metsik" vedur, mis suure hooga Valga poolt meie rongidele vastu saadeti. Mürskudest tabatud vedur libises roobaste vahel ja purustas pöörase jõuga ära tee umbes 300 meetri ulatuses, kusjuures jäi ise poolpõigiti raudteele. Suuri vaevu eraldati veduri tendri osa katla osast ja lükati ümber tee kõrvalle, kuna katla osa kisti tagasi raudteele. Veduri kõrvaldamine ja purustatud raudtee parandamine nõudis palju aega, kusjuures rongide edasiliikumine oli takistatud. Selle tagajärjel partisanid Sangaste juures osutusid jälle üksinda ning vahelduva õnnega pidasid ägedat võitlust järjest tugevneva vastasega. Sangaste jaam käis käest kätte, kuni s/rongide ilmumine 28.01. õhtul andis ta lõplikult meie kätte. Täna õhtul oma käsus 29.01. südamest kanglasipartisansane tubli töö eest 25-28.jaanuarini, Kuperjanov märgib ühtlasi: "tuletan viimast korda roodude ja komandode ülematele ja noorematele ohvitseridele meelde, et mina kõige täpikäälsemat kohusetäitmist nõuan ja paljuid nähtusi, mis viimastes lahingutes ette tulid, ningil tingimusel oma bataljonis kannatada ei "või". Järgnevalt nõutakse allüksuste ülemailt edaspidi täpseid teateid olukorrast liikumisel ja lahinguis, kindlaid andmeid allüksuste koosseisu ja kaotuste kohta, samuti kindlat arvepidamist võetud sõjasaagi, eriti aga relvade üle. Kangelane-juht esineb siin valju ülemana, kes endale oli ülesandeks teinud kasvatada mitte ainult vaprat vaid ka täiesti distsiplineeritud väeüksust.

Lahingud Helme ja Tõrva all. Ajal, kus Virtsjärve idakaldal meie tugevaim löögitrupp ägedais lahinguis surus vaenlast järjekindlalt Tartust Valga poole, arenes lahingutegevus vahelduva eduga ka Virtsjärve ja Riia lahe vahel. Juba 9.01. oli Jlenjuhataja 2.diviisi liigemaks ülesandeks määratud "Lõuna Viljandimaad ja kitsarööpulist raudteed vaenlasest puhastada, kui aga jõudu jätkub, siis ka Valk oma alla võtta" (2.div.3-98). Selle direktiivi täitmiseks 14.jaan. korraldatud pealetung ei andnud aga otsustavaid tagajärgi. 18.01. diviisiülema teeb ülesandeks 3.polgule vallutada Tõrva ja 6.polgule, s/rongide toetusel, Pikksaare jaam. 6.polgul, s/rongide toetusel, õnnestuski 19.01. võrdlemisi hõlpsasti võtta oma alla Ruhja ja Hauksi raioon, kus asus korraldama kaitset. Ruhja raioonis kohalike lätlaste suhtumine meisse oli muutunud vahepeal sõbralikumaks, sest oli õpitud tundma enamlaste tõelist palet ja nähti ära, et meie oma sissetungiga Lätimaale ei taotle tõesti mitte maa vallutamise eesmärke. Ruhjas saavutati koguni kokkulepe kohalike omavalitsusasutiste tegevusse astumiseks, mis vähendas tunduvalt pinevust meie sõjaväeosade ja elanike vahel. Toetudes Ruhjale, kitsarööpalised s/rongid Nr.Nr. 1 ja 2 võtsid ette julgeid luureretkeid idasse, vallutasid korduvalt Pikksaare jaama ja tungides koguni edasi Talli jaamani. Ohel kallalotungil, mis võeti ette al-kapt. Pinka juhatusel, 40 meheline skoutidest koosnev s/rongide dessantsalk Pikksaare raioonis peksis laiali vähemalt kümme kordselt tugevama vaenlase, võttes 4 kuulip., 13 vagunit ja mitmesugust lahinguvarustust. 19.01. oli asunud kallalotungile ka 3.polk, toetatud läänest Viljandi kaitsepataljoni ja paremalt 6.polgu II pat.osadelt. Hoogsa löögiga vallutati 18.j. Taagepera ja 19.01. Helme mõis. Kuid Helme, Tõrva raiooni kaitstes vaenlane äärmise südidusega. Ettevõetud vastukallalotungiga likvideeriti varsti seal meie osialgne odu. Edaspidi Helme, Tõrva juures arenesid ägedad lahingud kuni jaanuari lõpuni, kusjuures mõlenad asulad korduvalt käisid käest kätte. Paaril korral suruti al-polkovnik Kubbo väeosad Helmest koguni kaugele põhja poole Suislepa Kärstna, Karksi Nuija raiooni. Kuid väsinatu väejuht, suurtele kaotustele vaatamata, asus ikka uuesti vastukallalotungile, toetades sellega mõjuvalt meie löögiosade edasitungi Tartust Valga suunas.

22.01. meie kallaletungist Helmele võttis osa esmakordselt rindele jõudnud soorusauto. Kuna enamlastel s/autod puudusid, siis selle ilmunine meie pool oli tomale suureks üllatuseks. S/autoga kokkuputunud punased sattusid segadusse ja põgenesid. "Soorusautodel on maagiline mõju meie ja vaenlase väeosade peale", kirjutab kapten Rotsild Tallinnasse, "kas ei võiks veel neid saada" (J 21-362).

26.01., kus diviisi staap Viljandist oli asunud Tartusse, osutus vajalikuks moodustada omaette juhtimise keskkohht Viljandis. Selleks moodustati eraldi brigaadi staap, asukohaga Viljandis, kellele allusid kõik väeosad Virtsjärve ja Riia lahe vahel. Brigaadiülemaks määrati esialgselt al-polk. Kubbo, hiljem Tallinnast kohalejõudnud polkovnik Kann; staabiülemaks k.t. - kapten Rotsild, kes jäi aga edasi diviisi staabi ülemaks. Diviisi staabi ülemaks kohustetäitmisel asus kapten Mutu.

Vastase äge vastupanu Rõngu, Puka ja Helme, Tõrva raioonis sundis diviisi juhatust otsustavate tagajärgede saavutamiseks Valga juures paiskama lahingusse värsked abijõud. Selleks Ülemjuhataja korraldusel anti 2. diviisi käsutusse soome väeosa Pohjan Pojad (PP), oberst Kalmi juhatusel. P.P. forneriti Soomes paari nädala jooksul ja 12.01. väeosa esimene pataljon jäälõhkujal "Väinamöisel" jõudis Tallinna. Tomale järgnes II pataljon 23.01. Tallinnas väeosa relativastus, täiendas oma varustust ja sooritas õppusi. Asunud vahepeal Tapal, P.P. 26-27.01. toodi Tartusse, kus said erilist sooja ja südamliku vastuvõtu osaliseks elanike poolt. Soomlased ise Tallinna ja Tapa elanike suhtumist neisse hindavad külmaks ja tagasihoidlikuks. Alles Tartus nad olevat tundnud, et neid käideldakse kui sõpru ja vabastajaid. Vaimustusoga tähendab üks pohjan poegadest, et "mõnigi meist on leidnud siit teise kodu, uusi vanemaid, õdesid ja vendi ja mis kõige hullem - pruute". Uhes P.P. väeosaga oli jõudnud Eestisse ka soome kindral Vetzer, kes pidi enda kätte võtma soome vägede juhtimise Eestis. Kindral Vetzer oli koguni avaldanud mõtteid nagu ei peakski soome väed täielikult alluma Eesti ülemjuhatusole, vaid moodustama mingi omaette rindeosa. Selle mõtte vastu oli aga õigusega kindral Laidoner, tähendades, et kaksikvõim juhtimisel ei ole mõeldav. Ülemjuhataja käsuga 25.01. kindral Vetzer

määrati kogu Lõuna väerinde ajutiseks juhatajaks, kusjuures tema käsutusse anti ka kõik sellel rindel toetsevad eesti väed. Väerindele tehti ülesandeks "Valga ja Võru linnad vaenlase käest ära võtta", kusjuures pealetungi pidi alustama kindral Vetzeri äranägemise järel, "soovitavalt aga mitte hiljem kui 29.01." (Ü19-223). Väerinde staabi ülemaks kindral Vetzeri juurde määrati kapten Nutt. Kindral Vetzer jõudis Tartusse 27.01., kust ta koos Polkovnik Puskari sõitis kohe edasi Pukka, et seal tutvuda olukorraga rindel. Asudes eesti-soome vägede juhtimisega Lõuna Eestis, kindral Vetzer avaldas oma läkituses alluvalle vägedole ki dlat lootust, et "meie ühise üksteist toetava hoobiga enamlaste röövsalgad välja viskame üle ilusa Eesti piiri" (8.o.53-21).

Kindral Vetzeri üldine pealetung. Väerinde uue juhataja direktiiv edaspidiseks tegevuseks ilmus 28.01.k.1200, kus määrati: 1. Mõisaküla, Viljandi vägede grupil, polkovnik Kanni juhatusel, kaitstes oma parema tiivaga Eesti piiri, vasakuga, koos Tartu, Valga grupiga tungida edasi Valga peale. Selle vallutanud, 6.polk kitsarööpliste soomusrongidega pidi kaitsma Pärnu, Valga raudtee liini, kuna 3. polk laiarööpliste soomusrongide kaasabil kaitseb Valga ja sulgeb vaenlasele Riia ja Marienburgi raudteed. Viimase ülesande täitmiseks kästi, muuseas, purustada ära 7 versta Valgast üle Sädejõe viiv raudtee sild;

2. Tartu, Valga grupil, soomusrongide toetusel, tungida kahelt poolt laiarööplise raudteeliini Valga peale;

3. Võru, Vetzeri grupp, polkovnik V.Puskari juhatusel, liikuda Võru ja Petseri sihis ja võimalikult rutem lõigata läbi Pihkva raudtee Petseri ümbruses, et vaenlase taganemist Valgast Petserisse katkestada. Edaspidi kaitsta Peipsi randa Piuza jõeni, Piuza jõe, Petseri ja Vastseliina mõisa joont ja "edasi õhtupoole võimalikult Eesti rahvuslist piiri mööda". Järgnevalt käsus tuletati meele, et "meie arga vaenlast kõige õigem lüüa on - vajutada tema tiivade peale, mis ta kohe taganema paneb". Alluvate juhtide erilist tähelepanu pöördi side korraldamisele nii naabritega kui kõrgemate juhtidega. Direktiivi täitmisele pidi asutama erikäsuga, kus tegevuse alguseks

määrati 30.01. k.0700. Kindral Vetzteri direktiiv kallalotungiks ei toonud õieti ningeid olulisi muudatusi meie vägede operatiivsesse tegevusse Lõuna Eestis, välja arvatud vast see, et ta täpsemalt ja kindlamalt fikseeris Ruhja, Viljandi ja Tartu, Valga rühmituste koostöö Valga vallutamisel.

Mõni päev enne kindral Vetzteri ilmumist Lõuna väerindele korraldati seal ümber operatiivne juhtimine ka vastaspoolel. 2.Novgorodi diviisi järjekindel omandu meie vastu pidi häirima tõsiselt temast lõunapool teotseva nõukogude Läti armee juhatus, mille parem tiib, selle väekoondise taandumisel, paljastus ikka rohkem ja rohkem. Viimase kõvendamiseks, nagu nägime, suundi meie vastu Läti armee koosseisust järjest uusi väeosi, milledest 1,4,6. ja 8.polgud ja üks ratsadivisjon olid juba paisatud lahingusse. Neile järgnesid veel 7. ja 9.läti kütipolgud Valga alla. Nende väeosade kohalojõudmisega oli ja nuuri lõpul 1919. meie vastu suundud tegelikult juba enam kui 50% kogu Läti punase armee koosseisust. Novgorodi diviisi tegevuse tihe operatiivne sõltuvus Läti armeest ühenduses selle väekoondise küllastumisega läti väeosadega sundis toda võtma ära 7. armee koosseisust ja allutama Nõukogude Läti armee juhatusale. See sündiski 24.01. Kuna Novgorodi diviis oli ühtlasi paisunud äärmiselt suureks siis juhtimise hõlbustamiseks ta jaotati samal päeval 7 armee juhataja Aveni käsul kahte gruppi, nimelt Volmari grupp, Lelbiksi juhatusel ja Petseri grupp, Vasiljevi juhatusel. Mõlemate gruppide juhtimist ühtlustas Läti armee 1.diviisi ülem Mangul. Gruppidele tehti ülesandeks - esimesele - kogu jõuga hoida oma käes Valga, kaitstes seda nii Tartu kui Pärnu poolt, teisele - kaitsta visalt Pihkva, Tartu ja Põtalovo, Võru suundi (Pun.57, 7-8). Aveni käsk on iseloomulik selles mõttes, et ta esmakordselt endisele Novgorodi diviisile annab kaitseülesande. Seni ajani diviisi juhatus meie hoogsale edasitungile püüdis alati vastata vastupealetungiga, mis aga järjekindlalt nurjusid.

Valga vallutamiseks suundud osadest suutis õigel ajal asuda pealetungile ainult Ruhja, Viljandi operatiivgrupp. Tartu, Valga grupis, soomlaste kohalojõudmise viibimise tõttu, pealetung tegelikult algas alles 31.01. Viljandi suunas 3.polk, koos Viljandi kaitse-

pataljoniga, 30.01. ägedais lahinguis vallutas viimaks lõplikult Helme, Tõrva raiooni, kusjuures saadi rohke sõjasaak. Pealetung jätkus kohe kahes kolonnis oesmärgiga vallutada Pedeli jaam. Selle ulesande täitmisel parompoolne kolonn, kapten Šmidti juhatusel, suurtes Valga metsades, osutus kord ära lõigatuks teistest polgu osadest. Julge, ootamata vastulöögiga puhastas aga onergiline juht oma ühendusetee vastasest, võttes sealjuures enamlastelt terve patarei ja moonavoori. 6.polk, toetatud s/rongidega, alustas samuti 30.01. vasaku tiivaga edasitungi Valga sihis, kus järgmisel päeval vallutati Talli jaam. Üldiselt oli 6.polgu pealetung aeglustatud seetõttu, et vastane ise, meie odu likvideerimiseks Tõrva all, oli asunud energilisele vastupealetungile Ruhja juures. Pikale rindele laiali kistud väeosa suutis siiski hoida alal kõik oma seisukohad. Vaenlase edasitungi katsed Ruhja all jätkusid koguni veebruari esimestel päevadel, kus tal Virkoni mõisa juures läks koguni korda ootamata piirata sisse 6.polgu 3.roodu osi. Seisukorra tegi äärmiselt ohtlikuks asjaolu, et meeskond vaenlase kallaletungi ajal asus mõisa hoones, millest väljakäigud hoiti vaenlase tule all. Olukorra päästis üks harvatu, kes roomas mõisa hoovil reel asuva kuulipilduja juurde ja avas läheda maa pealt tule lähonevate ahelike pihta. Vastase hulgas tekkis hotkeks segadus mis võimaldas meeskonnale end seada lahingukorda ja avada tuli vaenlase pihta. Kiiresti nõuti välja abiväge ja ühisel jõul sunniti vaenlane taganema. Alates 3.02. vaibusid lahingud selles raioonis. 6.polgu ja Pärnu kaitsepataljoni sajakilomeetriline kaitselõik Heinastest Härgmäe jaamani kujunes enam-vähem passiivseks rindeosaks, kus piirduti peamiselt vaid luuretegevusega.

Paju lahing. Valga vallutamine. Soomlaste kohale jõudes, oberst Kalmi juhatusel 30.01. õhtupoolikul Sangaste jaamas peeti ära üldine nõupidamine, millest võtsid osa s/rongide üldjuht, kapten Jrv ja leitnant Kuperjanov. Nõupidamise tulemusena k.1930 ilmus oberst Kalmi käsk Nr.4, kus soomusrongidele ja Tartu partisanide pataljonile oli ülesandeks tehtud "liikuda edasi lõuna poole raudtee suunas ja Telliste mõisa, Valga maantee kaudu". Partisanidele pidi

järgnema reservina P.P. I pataljoni, kuna II pataljoni ühes 2 suur-
tükiga pidi tungima välja Valga, Võru raudteele, et seda ära purus-
tada. Peab tähendama, et ülesannete esialgsel määramisel alluvalle
osadele oberst Kalm oli kindlasti tahtnud Kuperjanovi partisanide
pataljoni, kui väsinud ja raskoid kaotusi kandnud väeosa, eelseisval
pealetungil määrata varru. Kuperjanov ise aga oli olnud kategoori-
liselt selle vastu, mis mõlema juhi vahel kutsus esile koguni elava
sõnavahetuse. Oberst Kalni püüded veenda Kuperjanovit vastupidises
viimane oli lõpuks katkestanud kindla märkusega: "Kuperjanovlased
on senini igalpool olnud esimesed ja on seda ka nüüdki"! Sellele
kategoorilisele nõudmisele pidi oberst Kalm kuidugi alistuma. Hull-
julge, energiline väejuht, nagu seda oli leitnant Kuperjanov, ihkas
seega vaid üht - võitlust vastasega. Tundes põhjalikult oma mehi,
nende piiramatut vaprust ja täielikku usaldust oma juhisse,
Kuperjanov oli kindel, et suudab oma väikese väesalgaga s/rongide
toetusel anda vaenlasele Valga all lõpuhoobi samasuguse eduga, nagu
oli teda järjekindlalt löönud Tartust alates. Valga vallutamise au
pidi kuuluma kuperjanovlastele, kes rohkem kui ükski teine väeosa
oli selle tõesti ära teeninud. Niisugustel meeleoludel algas 31.01.
Valga all kuuluse Paju lahing, voriseim ja ägodaim heitlus meie
Vabadusesõja ajal. Partisanid olid vallutanud Tolliste jaama ja
Paju mõisa eelmisel päeval. Mõisa kaitsmaks õisi olid aga jätetud
võrdlemisi nõrgad valveosad, kuna ülejäänud roodud olid asetatud
taludesse, et võimaldada meeskonnale vähegi puhkust. Saanud abiväge
onamlased juba ööl vastu 31.01. asusid vasturünnakule ja löid meie
nõrgad valveosad mõisast välja. Partisanide esimeseks ülesandeks
31.01. hommikul oli seega lagedate väljadega ümbritsetud mõisa
uestivallutamine. Jln sel päeval oli selge. t^o - 10°. Kuperjanovi
käsituses eelseisva raske ülesande täitmiseks oli kõigest 3 roodu,
kokku 11 ohv., 365 sõd., 4 rasket ja 3 k. kuulip. Vastaspool oli
aga koondanud Paju mõisa ümbrusse kahe läti kütipolgu ja ühe vene
polgu osad, kokku vähemalt 1200 tk ja 32 kuulipildujat, toetatud 4
suurtükiga ja ühe s/rongiga. Pataljoni tegevust võis toetada ainult
partisanide eneste 2 suurtükki ja soomlaste patareid. Soomusrongid
kogu lahingu ajal asusid Paju mõisast umbes 3-4 km eemal, purustatud

silla taga. Neil puudus telefoniside pataljoniga ja metsase maastiku tõttu nad juba tehnilistel põhjustel ei saanud toetada partisaane suurtükitlega. On andmeid, et Kuperjanov enne lahingu algust oli käinud kapten Jrve juures, kes temale oli soovitanud kallalitungi mõisale mitte alustada enne, kui rongid suudavad teda mõjuvalt toetada oma tulega ja dessandiga. Leitnant Kuperjanov aga lootis nähtavasti mõisa vallutada üksinda, võib olla osalt kistud kaasa oma hõlpsast edust samal kohal eelmisel päeval. Kallalitung mõisale algas k.1045. Vastane lasi meie jalaväe ahelikud lähededa 300-400 meetrile ja avas siis korraga ägeda kuulipiilduja tule. Roodude pealetungi juhatas leitnant Kuperjanov isiklikult. Nagu tavaliselt ta liikus püsti ühe roodu juurest teise juurde, julgustades mehi edasitungile. Raskete kaotuste tõttu sattus 2.rood hetkeks segadusse. Sinna rutanud pataljoniülemat tabas aga keset ägedat võitlust vaenlase kuul, haavates teda raskesti. Juhi kaotusele vaatamata viis 2.roodu ülem, leitnant Saar, oma mehed vankumatult edasi ja vallutas mõisa pargi. Edasi rühkisid järjekindlalt ka 1. ja 3.roodu mehed, vaatamata raskele kaotusile. Järkjärgult jõudis lahingusse ka soomlasi, kes oma värskel hoogsa edasitungi innuga toetasid mõjuvalt partisaane. Vaenlane osutas siiski üle ootuste visat vastupanu. Teda tuli hävitada kõige lähemalt kaugusilt. Punaste lätlaste väljapeksmiseks mõisa pargist ja varemete vahelt tuli tegevusse panna koguni täägid ja püssipärad. Vaenlase kaotused võitluses osutusid väga raskeks. Mitte väiksemad nad polnud ka meil ja soomlastel. Partisanid kaotasid Paju mõisa all surnutena 3 ohv. 11 sõdurit, haavatuina, põrutatuina ja toadmatult kadunuina 3 ohv. ja 57 sõdurit ehk kokku 19,6% oma koosseisust. Soomlaste kaotused tõusid 10%. Kaotuste üldarv Paju lahingus - langenud - 42, haavatud, põrutatud ja kadunud - 113, Haavadesse suri ka leitnant Kuperjanov ise. Langenud kangelase mälestuseks Tartu partisanide pataljon nimetati ka ametlikult ümber Kuperjanovi partisanide pataljoniks.

Paju lahingus meie rahvaväe parimad mehed kohtasid läti punaste küttidega. Mõlemad pooled, uhked oma võidukale minevikule, osutasid vääriliseks vastaseks üksteisele. Seepärast võideldi äärmise visadusega ja pinevusega. Asjaolu, et kuperjanovlased ka pärast oma

juhi ja paljude ohvitseride langemist jätkasid edasitungi endise püsivusega, näitab, kui kõrge ja tugev oli selle noore väeosa moraal ja lahinguline kokkuliituvus. Osava kasvataja ja juhi kaval kindel töö oma väeosa loomisel oli andnud hiilgavaid tagajärgi. Lõpuvõidu meie kasuks otsustasid soomlased, kes neile omase innuga asusid toetama kuperjanovlaste pealetungi. Rasked kaotused lahingus olid tingitud peamiselt sellest, et jalavägi asus lagedal väljal kallaletungile väga nõrga suurükitule toetusel. Ainult mõni tund pärast verist võitlust Paju mõisa juures sai valmis sild raudteel ja meie s/rongid võisid läheneda Valgale kuni 7 kilomeetrini, kust oleks võidud väga hästi toetada pealetungi mõisale. Väeliikide koostöö seisukohalt Paju lahingut peab seega lugema enneaegseks. Lahing algas koguni ootamatult sellele vanemale juhile (Kapten Jrvele), kes pidi kohapoal kokku kõlastama jalaväe ja s/rongide tegevuse, Meie s/rongide puudumine Paju lahingus andis end tunda eriti valusasti seotõttu, et kogu lahingu vältusel vaenlase s/rong liikus karistamatult Paju mõisa kohal, hoides ägeda tiibtule all meie jalaväge.

Paju lahing otsustas meie lõuna piiril asuva tähtsaima sõlmepunkti, Valga, saatuse. Kaotanud viimased soodsad kaitsepositsioonid Valga ees enamlased olid sunnitud taanduma lõunapoole ja Valka marssisid juba järgmise päeva hommikul võidukad kuperjanovlased ühes soomlastega ja s/rongi osadega. Ka sõjasaak Paju mõisa all osutus rohkeks, sest ainult kuulipildujaid võeti vaenlaselt 12.

Pärast Valga vallutamist linna kaitsmisele lõunast ja kagust, väerinde juhataja direktiivi kohaselt (2.div.11-4), asus 3.jal.polk. Kaitsepositsioonid nihutati 5-10 km kaugusele linnast, osalt looduslike tõkete - Säde ja Koiva jõe - taha. Esialgsest kaitse korraldamisest Valga ees võttis osa ka soomlasi, kes aga veebruari alul täielikult vahetati ära 3.polgu poolt. Pärast vahetust soomlased koondusid Valka varusse. Valka puhkusele jäi ka suuri kaotusi kandnud Kuperjanovi partis. pataljon, kes hiljemini viidi varru Mõisakülle Tartu ja Viljandi vabatahtlikud pataljonid koondati Tartusse, kus jätkus nende täiendamine ja organiseerimine.

Pealetung Räpina, Petseri suunas. Võru vallutamine. Uheaegselt pealetungiga Valga suunas jätkas edukalt edasitungi ka Lõuna väerinde

vasak tiib, kus 2.j.polk oli teostamas sügavat haaramist üle Rāpina Petseri sihis. Lahinguis Äkste ja Sakna külade juures selgus, et punaväe lahinguvõime selles raioonis oli hoopis nõrk. Vene 85.polgu koosseisu kuuluvad osad andsid end vangid tervete üksustena, kogu relvastusega ja varustusega. Relvi saadi sel teel niivõrd rohkesti, et polk võis kõik oma jaapani püssid vahetada ümber paremate vene püsside vastu. 29.01. pärastlõunal 2.polk oli oma pataljonidega jõudnud juba Rāpina, Viluste raiooni. Polgu staap samal ajal asus Võnnus. 2.polgule järgnes Paide kaitsepataljon, kes ühes tema juures asuva poolpatareiga jõudis sanaks ajaks Rasina, Mohikoorma ümbrusse, julgestades 2.polgu tiibu ja seljatagust. 30.jaan. käskis Ülemjuhataja Paide kaitsepataljoni nimetada ümber 7.jalaväe polguks. Polguülemaks määrati al-polkovnik Vahtramäe, tema abiks - leitnant Kanop. Kindral Vetzeri direktiivi kohaselt 2.polk juba 29.01. õhtul sai polkovnik Puskarilt käsu järgmisel päeval oma eelvägedega vallutada Petseri jaam ja lõhkuda ära raudtee ida pool Petserit. Selle käsu täitmiseks väcoosa 30.01. jatkas energiliselt edasitungi. Punaste vastupanu osutus hoopis nõrgaks, vaatamata vahepeal kohalejõudnud värsketele jõududele Pihkva polgu näol. Liikudes kahes kolonnis juurdeantud patareiga pataljonid selle päeva õhtuks jõudsid välja Kahkva, Veriora raiooni. Petseri, Pihkva raudtee purustamiseks saadeti välja umbes rühmataoline luursalk. Vahepeal oli aga side pataljonide ja polgu staabi vahel kujunenud äärmiselt raskeks. See on ka arusaadav. Sest ajal, kus pataljonid asusid Kahkva, Veriora raioonis jõudis polgu staap alles Ahja mõisa (2.div.34-304), asudes seega oma allüksustest 25-30 km tagapool. Side kõvendamiseks esimese pataljoni ülem nõuab staabilt lendava posti korraldamist, mis ka lõpuks teostatakse. 31.01. hommikul II pataljon ootamata kallaletungiga hävitas ära punaste sillakaitse Tudderna juures, Võru ja Petseri vahel, ja võttis selle tähtsa silla oma alla. Ühtlasi lõhuti ära raudtee silla juures. Samal päeval ägedas lahingus vallutati I pataljoni osalt Orava mõis. Vastupealetungil kujunenud harjumusto kohaselt liikusid meie jalaväe osad tol ajal regedel. Kuna varem Orava mõisas käinud ratsaluure oli teatanud, et mõisas vastast ei ole, siis lähenes l.rood hooletult hobustel mõisani, kuni

vaenlane ootamatult võttis roodu kolonni tule alla. Tekkis lühikene segadus. Õnneks suutis rood tule all end siiski kiiresti korraldada, vallutades julge haarava löögiga mõisa. Samal päeval võtsid polgu oelväed oma alla ka Petseri ja Piiza jaamad.

2. polgust läänepool asuv Tallinna Kaitsepataljon sai 28.01. ülesandeks vallutada Võru. Pataljon alustas edasitungi järgmisel päeval. Püüdos võimalikult täita 2. polgu ja s/rongide vahelist tühemet, pataljon liikus roodu kolonnides laial rindel, Põlva ja Kanepi vahel. Tundes end tiibadelt haaratuna valgusid punased hulgaliselt kokku pataljoni rinde ette, avaldades seal, eriti Tille ja Tänasilma ümbruses veel tõsist vastupanu. Sellele vaatamata pataljoni edasitung jätkus ja 1.02 vallutati Võru. Kuna raudtee Petseri ja Võru vahel oli juba varemalt ära lõhutud, siis meie kätte Võrus langes 2 vedurit, palju klassivaguneid, üks korras soomusrongi suurtüki platvorm kahe suurtüki, 4 kuulipilduja ja hulga laskemoonaga.

Võru poole tee, pärast Valga vallutamist, olid asunud ka meie s/rongid, kes rinde juhatajalt said ülesandeks Valga, Pihkva raudtee vaenlasest puhastada ja tee purustatud sillad ära parandada. Võrus meie kätte langenud raudtee veerev koosseade taheti võimalikult kiiresti toimetada Tartusse, kus sellest oli suur puudus. Jättes ühe s/rongi Valka, 3. polgu tegevuse toetamiseks, alustati liikumist Võru suunas. Vaenlase puududes, sõitis nüüd ees juba remontrong, parandas sildu. Võrru jõudsid s/rongid 4.02., kust said käsu võimalikult kiiresti ühendusse astuda Petseri raionis asuvate vägedega ja neid tootada. Selle käsu täitmisele võidi asuda juba järgmise päeva pärastlõunal, kus s/rongid jõudsid Petserisse, mis vahepeal oli juba vallutatud 2. polgu osadelt.

Petseri, Võru, Valga ja Ruhja sõlmpunktide vallutamisega ja nende vahelise raudteeliini puhastamisega vaenlasest olukord Lõuna rindel oli tunduvalt muutunud meie kasuks. Vaenlase käest oli ära kistud rööbiti meie lõuna piirile jooksev raudtee, millega katkestati ühtlasi parim side Pihkva ja Riia sõlmpunktide vahel. Selle vastu meie, toetudes raudteele, võisime hõlpsasti manövreerida oma väheste jõududega, kasutades neid kõige otstarbekamalt seal, kus olukord seda käskivalt nõudis. Saavutatud suuri tagajärgi silmas pida-

des, väerinde juhataja päevakäsus Nr.2, 1.02., avaldab oma tänu rinde vapratele vägedele, lõpetades selle järgmiste sõnadega: "Lõuna väerinna sõjamehed näitasid viimase operatsiooni ajal, mis võib teha ka väike rahvas, kes õiguse eest välja astub, rahvas, kes muud ei taha, kui oma kodukollot peasta ja võidetud vabadust verrega hirmsa vägivalla eest kaitseb". Väerinde edukat tegevust ter- vitas soojalt ka Ülemjuhataja.

Kaitse korraldamine Lõuna väerindel. Võtnud oma alla määratu kolme- saja kilomeetrilise maa-ala Riia lahe ja Pihkva järve vahel, Lõuna väerind seisis raske ülesande ees seda maa-ala igal tingimusel kaitsta oma vähestele jõududele vaatamata. Vastupealetungi jooksul oli Lõuna väerind küll järjekindlalt tugevnenud, sest pärast Tapa vallutamist suundi sinna kõik vähegi kõlbulikud varuosad. Sellele vaatamata kindral Vetzeri käsutuses olevaid jõude ei jätkunud kau- geltki enam-vähengi pideva kaitse loomiseks lõunas. Jõudude vähe- suse tõttu kaitse lõunas kujunes paratamatult grupiliseks, kus pa- taljonid, roodud ja rühmad koondusid tähtsamate teede suunade ja sõlmpunktide ümber, et neid tugevasti oma alla võtta. Vahekohtades kaitse oli kas hoopis nõrk või sageli puudus täiesti. Elavjõudude kokkuhoidmiseks rindel nõuti kõikjal positsioonide kindlustamist, kaevikute ja traattõkete ehitamist. Külmanud maa, väga pikad kait- serinded, tööriistade ja pioneride puudus, ühenduses väeosade ül- dise vastumeelsusega tööle, oli põhjuseks, et kindlustustööd Lõuna väerindelgi arenesid üldiselt väga visalt. Samuti nagu Viru väe- rindel, meie kaitsetegevus Lõuna Eestiski oli rajatud rohkem ak- tiivsele tegevusele kui positsioonide kindlustamisele. Aktiivsust väeosadelt nõudis korduvalt nii ülemjuhatus kui väerinde staap. Selleks kästi korraldada võimalikult kaugemale julgeid luurekäike, tungides kõrvalisi teid ja radasid mööda vaenlasele külje peale ja seljataha. Meie osade tegevus pidi sealjuures kandma partisaani- salkade tegevuse ilmet, kus mõõduandvaks on mitte arv vaid kiirus ja otsustusvõime (8.p.20-255). Aktiivsuse saavutamiseks Ülemjuha- taja nõudis, et iga juht igas olukorras moodustaks endale nii palju reserve kui vähegi võimalik. Kaitse tuiksooneks lõunas kujunes,

kahtlenata, rindele rööbiti jooksev Petseri, Valga, Ruhja raudteeliin, haruteedega Marienburgi ja Volmari suundades. Selle liini, eriti aga Valga sõlme kaitsmisele igal tingimusel koondus rinde juhatuse tähelepanu. Loomulikult omasid sealjuures erilise tähtsuse s/rongid. Et hõlbustada nii laia- kui kitsarööpaliste s/rongide koordineeritud kasutamist ülemjuhataja korraldusel veebruarikuu teisel poolel moodustati kõigist s/rongidest omaette väekoondis - soomusrongide divisjon. S/rongide divisjon oli eeskätt administratiivne koondis, operatiivselt ta allus Lõuna väerinde juhatusele, mis pidi tagama juhtimise ühtluse rindel. Mõnesuguseid raskusi juhtimises tekkis sealjuures siiski, mis selgus mitmel puhul nii kaitsel kui pealetungil. Ka väerinde enda juhtimise organis, väerinde staabis, ei olnud vahekorrad päris selged. Kindral Vetzer oli ainult operatiivselt väerinde juht, kuna kõigis organisatsioonilistes ja muudes küsimustes rindel teotsevad väeosad allusid endiselt 2.diviisi ülemale, polkovnik V.Puskarile. Viimane operatiivselt juhtis aga ainult väerinde vasakut tiiba - Võru, Petseri gruppi. Kui kindral Vetzer ja polkovnik V.Puskar selles olukorras said veel omavahel läbi, siis kujunesid isiklikud vahekorrad väerinde staabi ülema, kapten Mutti, ja diviisi staabi ülema, kapten Rotšildi vahel niivõrd teravaks, et neid paaril korral kanti ette lahendamiseks kogu ülemjuhatajale.

Veebruari alul kutsuti Tartus ellu 2.suurtükiväe polgu juhatuse, kapten H.Breedega eesotsas, kes koondas enda kätte kõik suurtükiväelised erialaküsimused. Samal ajal jõudis Viljandisse ka 2.ratsapolk, mille formeerimisele, rittmeister Stolzeni juhatusel, oldi asunud Tallinnas juba jaanuarikuu keskpaigas. Ühtlasi, ülemjuhataja käsul, kõikides jalaväe polkudes olid juba formeerimisel kolmandad pataljonid, 2., 3. ja 6.polgus aga asunud ka 4.pataljonide formeerimisele, kelle ülesandeks kujunes sisemine kaitse korraldamine Petseri, Valga ja Viljandi maakondades. Oma laiaulatuslike ülesannete kohaselt oli 2. diviis seega kiiresti arenenud Eesti suurimaks ja jõulisemaks väekoondiseks, haarates oma koosseisu 2.,3. ja 6.jal.polgu, Põhja-Poegade polgu ühes patareidega, Pärnu kaitsepat., Tallinna 1. kaitsepat., Tartu ja Viljandi vabat. pat., Järva kaitsepat., Peipsi

rannakaitse pat., Skautspataljoni, Kuperjanovi partis. pat., 2. ratsapolgu, Balahovitši väeosa, 4 laiar. ja 3 kitsar. s/rongi, 1 s/auto ja 5 patareid; Kokku 10483 tääki, 423 mõõka, 230 kuulipildujat ja 42 suurtükki.

Edasitungi jätkamine. Lõuna väerinde parema tiiva sissetung Läti vabariigi territooriumile Ruhja raionis viis meie väejuhatuse mõttele seda asjaolu ära kasutada meile sõbralike lätlaste organiseerimiseks, mis sõjaliselt oli kõigiti soovitav. Lätlaste organiseerimine võis sündida seda edukamalt, mida suurem oli Põhja Lätis meie vägedelt vallutatud maa-ala. Seepärast kujunes soovitavaks meie kaitsepositsioone Riia sihis nihutada veelgi rohkem lõunapoole. Ka taktikaliselt edasitung selles raionis võis meile anda tunduvald paremusi, kui suutsime vallutada tugeva loodusliku tõkkejoone Salatsi jõe, Burtneki järve, Koivajõe, Sädejõe ja Mustoja näol. Samal ajal oli vaenlase käes veel kogu Kagu Eesti ja suur osa Setumaast tugevate kaitse võimalustega Rõuge, Vastseliina ja Jrboska vahelistel kõrgendikel. Selle raiooni arakiskumisega enamlastelt oleksime Eesti täielikult puhastanud vaenlasest, paisates viinase ühtlasi Velikaja jõe soostunud madalikku ja Marienburgi metsadesse, kus kaitse korraldamine kujunes meile hoopis hõlpsamaks. Seega nii poliitilised kui sõjalisel põhjused nõudsid veel lähemal ajal meie vägede edasitungi kogu Lõuna väerindel. Küsimus tõusis üles veebruari alul kindral Laidoneri viibides Tartus, Valgas, Võrus ja Petseris, kus ta tutvus lähemalt vägede meelooludega. Ei olnud kahtlust, et meie väed moraalselt kogu rindel, raudteede suunades aga ka sõjatehniliselt olid tugevas ülekaalus võrreldes vastasega. See andis lootusi edukaks tegevuseks pealetungilgi. 8.02. ilmuski Ulemjuhataja direktiiv pealetungi jätkamiseks, kus väerindele tehti ülesandeks: Pihkva suunas - Jrboska, Panikovitši raioon oma alla võtta ja Pihkva juures Velikaja jõe sild ära lõhkuda; Marienburgi suunas - vallutada Vana Laitsna, Oppekaln, Hoppa raioon, võttes tarbekorral oelvägedega oma alla Marienburgi alev; Riia suunas - tungida välja kuni Salatsi, Koiva ja Säde jõe jooneni, vallutades Heinaste alevi ja Stakeini jaama (2.div.3 - 214). Mõni päev hiljem laiendas Ulemjuhataja veelgi

diviisile antud ülesannet Riia suunas, tähendades, et loob väga soovitatavaks Volmari linna ja Volmar, Heinaste raudtee vallutamise ühes Marienburgi aleviga. Väerinde juhataja direktiiv antud ülesande täitmiseks ilmus 11.02., mille kohaselt 14. ja 15. veebruari hommikul vara kogu rindel algasid uuesti meie pealetungilahingud. Vaenlase vastupanu kujunes eriti visaks laiaroopalise raudtee suundades. Jrboska raionis punaarmeele tuli meile loovutada oma viimased soodsad kaitsepositsioonid Pihkva ees. Seepärast pandi siin vastu härmise ägedusega. Meie võimsate s/rongide Nr.Nr. 1 ja 2 odasitung raudtee suunas kujunes alaliseks ägedaks võitluseks vaenlase väljasaartükiväega, mida toetas nende s/rong. Ka raudtee oli purustatud põhjalikult. Kohati ülesõiduks purustatud kohtadest, aja võitmise otstarbel, kasutati roobaste asemel puuhalge. 14.02. keskpäeva ajal vallutati dessantosadelt siiski Jrboska jaam ja puhastati ümbruses olevad külad. Seejuures võeti vangi 85. kütipolgu staap, 55 punaväelast ja saadi rohkesti varustust. Samal ajal 2.polk oli vallutanud visa võitlusega Panikovitši ja Košelki raiooni, jõudes 16.02. oma eelosadega meie praeguse riigipiiri lähedusse. Marienburgi suunas soome Pohjan Pojad, kitsaroopaliste s/rongide toetusel, juba 14.02. vallutasid Koiküla ja 17.02. tungisid välja praegusele Eesti, Läti piirile Hargla raiooni, võttes oma alla väga tähtsad Mustoja ülekäigud Mõniste juures. Jatkates odasitungi P.P. 21.veebruaril vallutasid koguni Marienburgi alevi, kuna kitsaroopalised s/rongid järgnevatil päevadel ulatusid oma luurekäigega veelgi paarkümmend kilomeetrit lõuna poole, Annenhofi jaamani. Rõuge ja Haanja kõrgendikel, 2.polgu ja soomlaste vahel asuv Tallinna kaitsepataljon asus esialgu edasitungile kohtamata kusagilt vastupanu vastase poolt. Laialisel maa-alal, sideta paremale ja vasakule, pataljon alustas liikumist juba 13.02., päev enne teisi rinde osi. Rogosi, Luutsniku ja Misso juures kohati vastase esimene vastupanu, kus pataljoni vasakut tiiba toetasid Misso juures vahepeal rindele jõudnud 7.polgu osad.

Riia suunas 6.polgul ja Pärnu kaitsepataljonil, toetatud Kuperjanovi partisaani pataljoniga, läks korda oma parema tiivaga hõlpsasti vallutada Heinaste ja Salatsi raiooni ja jõuda välja Burtneki järve põhja kaldale. Heinaste, enne vallutamist, piirati sisse Pärnu kaitse-

pataljoni osadelt kolmest küljest. Vasakul tiival aga ja 3. polgu rindel arenesid ägedad lahingud Varna ja Stakelni jaama ümbruses. Seega 13. kuni 16. veebruarini, 4. etseri all aga koguni kuni 19. veebruarini, Lõuna väerindel olid käimas ägedad lahingud ja kokkupõrked, kus selgus, et vastase vastupanu meile on järjest tugevnemas, ta aktiivsus meie suhtes kasvamas.

Vastupealetungi mõju sõjaliselt, sise- ja välispoliitiliselt.

Eesti vägede hoogsa pealetungiga jaanuaris 1919. purustati täielikult 3 eesti ja vene punast polku. Ulejäänud vastase väeosad kaotasid oma koosseisust keskmiselt: eesti ja vene polgud - 40-50%, läti kütipolgud - 20-30%. Sealjuures võeti meie poolt vangid ja hulgaline sõjasaak, millest tähtsamad: 35 maaväe ja 7 laevasuurtükki, 118 kuulipildujat, 2000 püssi, 2 aeroplaani, 9 vedurit, 180 vagnit, 4 laeva, 13000 suurtüki mürsku ja 200000 püssipadrunit. Peale selle palju muud sõjavarustust.

Pealetungi tulemuseks oli ümarguselt 20000 km² maa-ala vabanemine vaenulikest vägedest. Ühtlasi päästeti kodumaale tuhandete kodanike elu ja loendamatu majanduslikke varasid. Lühikesele ajale vaatamata olid enamlikud võitumehed, neilt vallutatud maa-alades, jõudnud ometi juba panna maksma kuulmatu kommunistliku terrori ja vägivalla. Maad laastasid hävitavad rekvisitsioonid, mis ühenduses hulgaliste röövimistega oleks rahva varsti viinud vastu samasugusele näljale ja viletsusele, nagu see valitses tol ajal Venemaal. Ka olid juba alanud süütute kodanike massilised kinnivõtmised ja tapmised, mille ohvriks, seni tehtud kokkuvõtete järele, langes üle maa 350 inimest. Tapeti mehi ja naisi kõigist seltskonna kihtidest, koguni lapsi ja vanu raku. On selge, et enamluse püsides pikemat aega õnnete ohvrite arv ja varanduslikud kahjud oleksid võinud tõusta mitmekordseks. Mitte väiksemad polnud selle võidu moraalsed tulemused. On üldiselt tuntud tõsiasi, et edukas tegevus lahingus tõstab kõrgele edusaavutanud väeosade moraali. Järjekindel võit vastase üle on parimaks abinõuks, et kasvatada võitlejate usku oma jõusse, tõstes mitmekordseks vägede lahingulise tubliduse. See oli, mis sündis ka meie noortes väeosades esimesel suuremal vastupealetungil.

Kiire lahinguedu kõigil väerindeil oli paari nädala jooksul väeosa- des pühkinud täiesti selle sisemise jõuetuse ja alaoleku tunde mee- leolu, mis seal suurelt jaolt valitses sõja alul. Lühikese ajaga rahvavägi oli moraalselt nagu ümber loodud, mis peegeldub kujukalt nii ametlikes ettekandeis kui juhtide ja sõdurite säilunud päovikuis. Seda märgivad ka mitmed kirjasaatjad rindelt, kes seal valitsevaid meeleolusid püüdsid valgustada ajakirjanduse veergudel. Vabanenud endise jõuetuse ja passivsuse rammestusest, pääsis alles pealetungil maksvusele see vaimne ja moraalne üleolekutunne, mille eestlanc kaht- lemata omab venelase suhtes, ta suur algatusvõime ja kalduvus aktiiv- sele, iseseisvale tegevusele igakord kui seda vähegi võimaldab olu- kord. Terve hulk surematuid kangelastegusid pealetungil oli selle järelduseks.

Rahvaväe sangarlik tegevus rindel kutsus välja ühtlasi tugeva patriootilise meeleolu tõusu ka sisemaal, kogu rahvas. Peale aja- kirjanduse selle meeleolu parimaks väljendajaks oli Maapäev, mis as- tus kokku oma järjekordseks istungiks 1. veebruaril. Tormiliste kii- duvalduste saatel rahva valitud esindajad, parteilisele kuuluvusele vaatamata, väljendasid oma tänutundeid ja lugupidamist rindel võit- levalle vägedele eesotsas ülemjuhatajaga (Ü 87-33). Rahvavägi, koon- dades endasse rahva aktiivseimad ja patriootilisemad liikmed, oli kasvanud selleks suureks rahvuslikuks kangelaskujuks, millele toe- tudes arenes edaspidi kogu Eesti moraalne uuestisünd. Rahvaväe jul- ge ohvrimeelsus rindel näitas seljataguselegi, kuidas tuleb teotse- da, et ähvardavast vaenlasest jagu saada. Rahva moraalne tervenemine arenes järelikult rindelt tahapoole, haarates endasse järjest suure- maid hulki sedamööda, kuidas maa vabanes vaenlasest. Endine inertsus ja kartlik tagasihoidlikkus oli kadumas. Meelekindlus ja julge vaade tulevikku võitis järjest rohkem pinda kõigis rahvakihtides. Ühenduses riikliku võimu kõvenemisega maal kodanik asus hoopis kindlamalt täi- ma ka oma kohustusi riigi vastu, teades, et selle hind on kauaigatsetud iseseisvus.

Kõigele vaatamata, eestlase iseloomu kohaselt ei suutnud ometi ka jaanuarikuu suurvõidud kutsuda rahvas välja erilist sõjavaimus- tust. Soone ajakirjanduse esindajad märgivad koguni, et väliselt

soomlane eesti võitude üle tundvat koguni rohkem rõõmu kui eestlased ise. Kõrvaltvaataja seisukohalt see võis olla täiesti õige, sest eriti oma sisemiste tunnete ja meeleliigutuste väljendamises eestlane on alati jäänud külmaks ja tagasihoidlikuks. Tegelikult oldi ometi tõsiselt uhked kättevõidetud saavutistele ja tänati üle maa südamest vapraid juhte ja sõdureid väerindel. Tuleviku suhtes eeldati veel loomulikult uusi võite. Kuid et needki lõpevad meie kasuks, selles harilikult ei kaheldud enam mitte. Nii kirjutab "Postimees" 16.01.: "... ühte siiski võime kinnitada: "meie jääme lõpulikult võitjateks. Veel ei ole kõik mehed, kes sõjariistu kanda jõuavad, lipu alla kogutud. Veel ei ole kõik kodanikud oma võlakohustusi riigi vastu täitnud. Jgäühe kohus on otsida ja leida, millega riigile kasulik olla. Näidaku üles kõige suuremat algatusvõimet." Ühtlasi nõutakse valitsuselt "raudse valjusega hävitada kõik, mis meie võidu teel takistuseks oes on." Niisugune võidukindel meeleolu oli muidugi suureks moraalseks toeks rindel võitlevaile vägedele, tõugates ühtlasi vastutatavaid juhte tegema kõik noist oleneva selle võidu organiseerimiseks.

Sõjalisel edul sisepoliitiliselt, peale positiivse, oli aga ka suur negatiivne mõju. Viimane seisis selles, et kodumaa vabanemisega vaenlasest, eriti pahempoolseis poliitilisis ringkonnis tekkis arvamus, nagu oleks sõda üldse lõppenud ning tuleks sellega ühtlasi kiiresti likvideerida ka sõjapidamisega paratamatult kaasas käiv erakordselt vali sisemine kord riigis. Noist vaateist põhjustatuna tekkis võrdlemisi terav konflikt sõjaväe võimude ja mõnede omavalitsusasutiste vahel ühelt poolt, Maapäeva Juhatus ja Aj.Valitsuse vahel teiselt poolt. Konflikti järelduseks oli see, et kõik kolm tolleaegset riigi juhtivat organi - Ülemjuhataja, Aj.Valitsus ja Maapäeva juhatus esitasid korruga oma lahkumise palved. Algas Vabariigis üsna raske poliitilise võimu kriisi ajajärk, juba teine kolme kuu jooksul. Ja seda ajal, kus sõjategevus rindel arenes üldiselt kõigiti edukalt. Konfliktiga ühenduses olevad küsimused tulid arutusele Maapäeva istungil 1.veebruariil. Arutusist selgus, et Maapäeva pahempoolne tiib, sotsialistid ja tööerakond ei ole enam rahul ei valitsuse ega sõjaväe juhtide mõnede korraldustega, mis olid tehtud

riikliku keskviimu kõvendamiseks ja kindlama riikliku korra maksma-panemiseks maal. Täandumise ajal, kus kõik oli lagunemas ja hävine-mas Maapäev ise oli nõudnud valitsuselt kindlaid ja otsustavaid sam-me. Nüüd, kus vähemalt esimene oht näis olevat möödunud, asuti kri-tiseerima ja arvustama seda, mis oli maa päästnud ära lõplikust hukkumisest. Rahuldamatuse peamiste põhjustena toodi ette valitsuse komissaride instituudi asutamist, ülemjuhataja korraldusi mõnede onavalitsustegelaste tagandamiseks, kes ei seisnud oma ülesannete kõrgusel, sõjaväljakohtute ja mõnede kohalike sõjaväe komandantide tegevust, kes oma määrustega olevat astunud üle neile seadustes ette-nähtud võimupiirest. Ülaltoodud küsimuste kaalumine ja arutamine Maapäeval kutsus esile ägedaid vaieldusi valitsuse ja Maapäeva vasaku tiiva esindajate vahel. Valitsus asus seisukohal, et neid küsimusi antud olukorras ei oleks pidanud üldse tõstma üles Maapäeval, mis-pärast valitsus oli ka põhimõttelikult Maapäeva kokkukutsunise vastu. Et Maapäeva juhatus asus teisel arvamusel, sellest tekkiski tema konflikt Valitsusega, kus mõlemad ositasid oma lahkumise palve. Ka Ülemjuhataja luges ninetatud küsimuste avaliku ülestõstmise Maapäeval endale umbusalduse avaldamiseks ja palus samuti end vabasta-da ame-tist. Kaine meel ja mõistus, pärast pikemaid vaieldusi, võitis siiski, lõpuks, lõkkele löönud poliitilised kired. Mõlemalt poolt konstatee-riti mõningaid vigu, mis aga kujunenud olukorras olid paratamatud. Sealjuures aga tehtud korralduste ainsaks eesmärgiks oli olnud, nagu seda täie rõhuga toonitas Ajutise Valitsuse juht ja sõjaminister, Konstantin Päts, demokraatliku korra kindlustamine ja kõvendamine riigis. Ka leidis Maapäevalt valitud juriidiline komisjon, et "sõja-võimude teod maksvate sõjapidamise seaduste ja Maailmasõjas maksma-pandud uususte põhjal on vormiliselt õigustatud." Etteheiteks puu-dusid seega isegi vormilised alused. Konflikt lõppes sellega, et Maapäev ei võtnud ametlikult vastu valitsuse lahkumisetadaannet, leides, et see ei ole põhjendatud. Küll esinesid sotsialistid siiski pikema teadaandega, milles nõuti Ülemjuhataja võimupiiride kitsen-damist, valitsuse komissaride instituudi asendamist administratiiv-sete kohtutega, kindlate tagatiste andmist, et tulevikus kedagi ei kiusata taga tema poliitilise meelsuse pärast, lõpuks sõjaväljakohtute

tegevuse piiramist ainult sõjategevuse piirkonnaga, kusjuures neile alluksid ainult teatavad kuritööd. Kuna Valitsus nõustus ainult viimase sooviavaldusega, siis sotsialistide esindajad, Luts, Köstner ja Ast, lahkusid valitsusest. Sotsialistide nõudmisel lahkus omakorda ka tootlusminister Dr. Raamot. Valitsuse osaline kriis lahnes sel teel, et Lutsu asemele haridusministriks kutsuti J. Annusson tööerakonnast ja Dr. Raamoti asemele E. Aule maaliidust. Töö- ja hoolekande ministri koht jäi esialgu väkantsiks, sest N. Köstner ajutiselt jäi kohale kuni temale asetäitja leidmiseni Pariisi. Selgemate vahetõrgete loomiseks maa valitsenises otsustas Valitsus ülemjuhataja võimupiirid edaspidi määrata täpsemalt kindlaks eriseadusega, mille väljatöötamisest pidi võtma osa ka ülemjuhataja esindaja. Teiste ministrite ümber läbikäimine ülemjuhatajaga otsustati teostada peaministri kaudu.

Eesti vägede võit jaanuaris 1919. oli aga niivõrd suur, et ta sõjaline ja poliitiline mõju koguni ulatus kaugemale üle kodumaa piiride. Oma määratud kaotuste katmiseks punaväe juhatus pidi suunama eesti rindele suuri jõude nii oma strateegilisest varust kui teistelt väerindelt. Punaväe ülemjuhataja varust saadeti meie vastu üks värske diviis (10. d) ehk 25% kogu jõududest, kuna Läti punasest kütiaarmest meie Lõuna rindele suundi tervelt 50% üldisest koosseisust. Operatiivselt eesti vägede vastupealetung mõjutas seega kõigepealt Läti punase kütiaarmee tegevust, kes pärast Riia vallutamist oli jatkanud takistanatult edasitungi ja veebruari alul jõudnud välja Vindava jõe üldjoonele. Ajal, kus see armee asus lõplikult likvideerima nõrkade läti-saksa osade vastupanu, sattus ta ise põhjast meie hävitava löögi alla. Armees parem tiib visati kaugemale tagasi kagu suunas, nii et ta suure osa oma löögijõududest Liibavi alt pidi suunama meie hoobi pareerimiseks Valga ja Võru alla. Sunnitud kiskuma oma jõud laiali kahes hajunevas suunas Läti punane armee suruti sellega ühtlasi pealetungilt kaitse seisukorda, mis ilmeski juba selgesti veebruari alul. Läti punase armee löögi Liibavi all veebruaris 1919. püüdis seega kinni mitte v. der Goltzi väesalgad vaid eesti võidukas rahvavägi Valga ja Võru all, sundides läti kütid oma peajõududega läänest orienteeruma põhja suunas. V. der Goltz

kasutas muutunud olukorra, veebruari keskpaigas, meie eeskujul, üleminekuks vastupealetungile, mis ta mai lõpul tõi uuesti Riia alla.

Ajal, kus need sündmused olid arenemas Lätis, lõunapool teotsev punaste Lääne armee Poolas ja Leedus jätkas veel edukalt edasitungi, jõudes veebruari keskpaigas välja üldjoonelo Ponevež, Lida, Slonim, Pinsk, Sarnõ. Sellel joonel Lääne armee lõi esimese kindlama lahingulise kontakti poola leegionide eelosadega, kelle vastu panu tol ajal tihenes ja kõvenes järkjärgult. Tuleb arvata, et veebruari keskpaigas Vene-Poola rindel oli üldiselt arenemas sama protsess, mis teostus meie juures paar kuud tagasi, detsembrikuu teisel poolel. Nimelt, jalaväe osad, kõvendatud juba kohti suurtükiväega ja s/osadega tegid esimesi tõsisemaid katseid panna vastu vaenlasele. Lõplik pööre Poolas enamlusvastaste jõudude kasuks sündis umbes üks kuu hiljem, märtsikuu keskpaigas.

Vene kodusõja Lääne väerinde konsolideerumine arenes seega järkjärgult põhjast lõunasse, kus juures eesti vägede kui tähtsa tiivagrupi edukas tegevus selles protsessis omas täiesti määrava tähtsuse. Niisugused poliitilised tagajärjed olid eelnimetatud sõjalisel pöördel see selgub, kui lähemalt vaadelda vahepeal Lääne Euroopas aset leidnud vaadete arengut vene küsimuses. Akutse päeva-probleemina vene küsimus kerkis kohu päevakorrale 18. jaanuaril Pariisis kokkuastunud rahukonverentsil, kelle ülesandeks oli ühel või teisel viisil likvideerida Maailmasõja raske pärandus. Rahukonverentsi kokkuastumisega Pariis 1919. alul oli kujunenud rahvusvahelise suurpoliitika tähtsaimaks keskuseks. Sinna tulid kokku kõigi Maailmasõjast osavõtnud riikide tähtsaimad politikajuhid, eesotsas Inglise peaminister Lloyd Georg'iga ja P.A. Ühendriikide president Vilsoniga. Konverentsi töid juhatas Prantsuse peaminister, George Clemenceau. Vene küsimus seal tuli arutusele 22. jaanuaril. Nagu varemaltki, ei leitud nüüdki vajalikku ühtmeelt liitriikide eneste vaadetes selles küsimuses. Pärast pikemaid vaieldusi lõi läbi siiski Lloyd Georg'i ettepanek kutsuda kõik vene küsimusest huvitatud riikide ja poliitiliste rühmituste esindajad ühisele nõupidamisele, mis pidi algama 15.02. Prinkipo saarel. Nimetatud kutse, pärast pikemat kaalutlust, võttis vastu ainult N.Vene Valitsus, kes sellest täieõigusega järeldas

oma olemasolu tunnustamist. Prinkipo nõupidamise vastu protesteeris kategeooriliselt vene valgete poliitiline esindus, põhjusil, et ta seal oli asetatud täiesti ühele alusele enamlastega, kollega ei soovinud vähemaidki läbirääkimisi. Peamiselt selle protesti mõjutlusel nurjus ka kogu nõupidamine.

Eestit Pariisis esindas tol ajal suurem saatkond, mille koosseisu kuulusid meie välisdelegatsiooni liikmed K.Pusta, A.Piip, E.Virgo, J.Tõnisson ja M.Martna. Saatkonna tegevust juhtis välisminister J.Poska ja ta tööst olid kutsutud võtna osa ka J.Puhk ja kaubandusminister N.Köstner. Sekretäridena toimusid E.Laaman ja R.Eliaser. Sõjaliseks eksperdikks saatkonna juurde tagant järgi määrati al-polkovnik Krusenstjern, kes aga J.Poska vastuseismisel ei jõudnudki Pariisini. Rahusaatkond väljus Tallinnast 17.12.18. Aj. Valitsuselt ta oli saanud väga laialised volitused "isesoisvalt kõiki rahukongressil ettetulevaid küsimusi ära otsustada". Ainult lisati juurde, et "kui Eesti iseseisvust tingimistega peaks antama, siis järgmises korras läbirääkimisi pidada: 1) Soome-Eesti liiduvahekord, nende rahvaste oneste äramääramisel, 2) Balti rahvaste liit, 3) Osariik vene föderatsioonis" (Aj.Valitsuse protokollid 16.dets.1918.a.). Ühtlasi volitati J.Poskat, Vabariigi erakorralise ja täievolilise saadikuna, valitsuse nimel sõlmima poliitilise, majandusliku ja rahalise iseloomuga lepinguid ja tegema laenusid, mis kõik pidid olema Eesti Vabariigile kohustavad. Rahusaatkonna peamiseks ülesandeks oli Eesti de jure tunnustamise saavutamine Pariisi rahukonverentsilt. Seda tunnustamist vajamine hädasti oma rahvusvahelise seisukorra kindlustamiseks, mis eriti raskes sõjaseisukorras N.Venega omas erakordse tähtsuse. Peale selle pidi saatkond hankima kõigi abinõudega ka majanduslikku toetust - toiduaineid, varustuseesemeid ja rahalist abi, mis oli jällegi hädapärasest tarvis sõjapidamiseks. J.Poska hellitas lootusi pääseda Pariisis rahukonverentsile, et seal Eesti soovid läbi suruda. Pariisi suurlinna tõelikkus valmistas aga nii meile kui teistelegi väikeriikide esindajaile raske pettumuse, mille üle korduvalt kurdab J.Poska oma päevaraamatus. Suurte maailmapoliitiliste probleemide hulgas väikeriikide iseseisvuse küsimus tundus loomulikult üsna tühisena. Liitriikide seisukohalt täiesti arusaadavail põhjus

see küsimus taheti lahendada koos vene küsimusega, millega ta näis moodustavat ühe lahutamatu terviku. Nii meid kui Lätit, Leedut ja Ukrainat loeti seega ka Prinkipo nõupidamisest osavõtivate riikide hulka. Eesti saatkond, koos nimetatud riikide esindustega, asus aga seisukohal, et olime end juba kuulutanud iseseisvaks ja ei kuulu seega enam nende endise Venemaa provintside hulka, kelle esindus peaks koos venelastega alles hakkama pidama nõu oma tuleviku üle. Prinkipo nõupidamistest osavõtuks anti siiski nõusolek. Mitte aga selleks, et seal tuleks otsustamisele nimetatud rahvaste iseseisvus, vaid ainult eesmärgiga astuda läbirääkimisse enamlastega meie tulevaste vahekordade üle N.Venemaaga.

Prinkipo kavatsuste nurjumine Pariisis sattus ajale, kus sinna olid juba jõudnud teated meie edukast pealetungist Petrogradi ja Pihkva suunas. Nii inglise kui prantsuse ajakirjandus arutas neid teateid elavalt, kusjuures, vastavalt ajalehtede eneste poliitilisile sümpaatiale, tehti ka ennustusi tuleviku kohta. Nii kirjutas, näiteks, "La Liberté" 22.01.: "äärniselt väheste jõududega on eestlased punaväe puruks löönud, Narva ära võtnud ja määratu saagi saanud. Ühe hoobiga on enamlaste sõjaline prestiiž paratamatult hukas. Veel üks pisuke pingutus ja see vilets rožiiim langeb kokku". Meie vägede lahinguline edu oli seega Eesti nime pannud korraga Lääne Euroopa avalikkuse ja politikategelaste suhu - laiaulatuslikumalt ja mõjuvamalt, kui seda seniajani oli suutnud teha ükski diplomaatiline esindus. Välisministri J.Poska aruandest As.Kogus selgub vastuvaidlematult, et ühenduses meie vägede taandumisega kõik need suurriigid, kes meile alul suhtusid heatahtlikult olid meie pööramas selga. J.Poska arvates selle põhjuseks oli asjaolu, et Läänes enamlaste edu seletati meie rahva laialiste ringkondade poolehoiduga enamlusele. "Kui see nii on", järeldati, "siis ei peaks neile ka mingil tingimusel antama iseseisvust." Otsustav meelemuutus meie kasuks Pariisis, Roomas ja Londonis tuli alles siis, kui sinna jõudsid teated meie rahvaväe võitudest. Suurriikide vanemad sõjaväelasedki hakkasid tundma huvi meie rahvaväe, ta organisatsiooni, juhtimise ja ohvitserkonna vastu, kes nii edukalt tootsenud. J.Poska märgib koguni, et prantslased pärast seda meie ohvitseri ei olevat tahtnud enam lasta

Arhangelskist kodumaale, tähendades, et nad viimasteta ei saavat oma vägesid seal korraldada. Ühenduses sellega kõikjal Lääne Euroopas tõusis tunduvalt usaldus Eesti riikluse vastu. Välisminister konstateeris, näiteks, As.Kogus ametliku kirja saamist Londonist, inglise välisministeeriumist, kus kinnitati "et kõigist riikidest ja valitsustest, mis praeguse ilmasõja ajal tekkinud, kõige kindlam on Eesti riik ja Eesti valitsus" (As.Kogu prot.Nr.3 - 1919.a.lk.94). Muidugi ei tähendanud see veel mitte kõigi nende poliitiliste raskuste lahendamist, millega oli tol ajal seotud meie iseseisvuse tunnustamine. Oli aga siiski küll esimene reaalselt hinnatav saavutis selles suunas. Ohtlasi osutus ta tähtsaks lüliks raske vene keerdkäsimuse lahendamises. Ei ole kahtlust, et kui endine interventsionist, George Clemenceau, veebruari lõpul, tuli välja oma "Cordon sanitaire" (tervishoidliku joone) mõttega, mida taheti luua enamlaste vastu vene kodusõja Lääne rindel võitlevaist rahvastest, siis eeskätt seepärast, et see "cordon" tol ajal oli juba kujunemas, arenedes järkjärgult põhjast lõunapoolu. "Cordon sanitaire'i" taheti näha selle kaitsevallina, mille taga sõjast väsinud Lääne Euroopa pidi end tundma vähemalt ajutiselt kaitstuna enamluse vastu. Ka pidi see kaitsevall lahutama N.Venemaa Saksamaast. Liitriikide soov niisuguse kaitsevalli moodustamiseks oli seda elavam, et märtsikuus enamlus Ungari riigipöördega Bela Khuni juhatusel oli juba tunginud üle Venemaa piiride. "Cordon sanitaire" mõtte vene küsimuse vähemalt osaliseks lahendamiseks võitis järkjärgult poolehoidu pärast seda, kui Vilsoni ja Lloyd Georg'i algatusel oldi lükatud tagasi veel mitmed marssal Foch'i ettepanekud interventsiooni korraldamiseks Venemaale. See mõtte rahuldab, lõpuks, enam-vähem nii interventsionistlikke kui rohkem tagasihoidlikke ringkondi just oma avara tõlgendamise võimalusega vastavalt sellele, kas loodavat "Cordon'i" keegi endale kujutab stabiilsena või liikuvana. Kuigi "Cordon sanitaire" mõtte endise Venemaa lääne osas asuvad rahvad püüdis rakendada poliitiliste eesmärkide teenistusse, millest nad vahetult ei olnud huvitatud, tähendas see siiski suure sammu edasi nende rahvaste täielise iseseisvuse saavutamise okkalisel teel. Siit peale meie olemasolu oli loetud vajalikuks Lääne Euroopa üldisele rahule. Ainult sellest vajadusest

väljudes tekkis suurriikidel tõesti reaalne tahtmine ja soov meid toetada moraalselt ja aineliselt kuni täielise riikliku rippumatuse tunnustamiseni. Eesti rahvaväe esimene võit enamluse üle jaanuaris 1919. oli seega ühtlasi esimene reaalne välispoliitiline aktsioon, mis meie suhted liitriikidega endise platoonilise "rahvaste enesemääramise" aate tasapinnalt asetab täiesti reaalspoliitilisele alusele, mis üksinda kaalub midagi rahvastevahelises elus. Meie suutsime juba anda seda, milleks meid toetaja arusaaniste kohaselt vajati. Ainult seepärast oldi valmis meid arvostama tõsiselt ja ka toetama. J. Poska märgib mitmel korral, et veebruari lõpust alates suurriikide esindajad hakkasid tundma hoopis suuremat huvi kui varemalt nii meie kui teiste väikeriikide olemasolu vastu. Ei ole kahtlust, et selle põhjuseks olid täiesti reaalspoliitilised kaalutlused. Et meie õiglastele nõudmistele rohkem kaalu anda töötas Eesti saatkond Pariisis koos Läti, Leedu ja Ukraina esindustega. Koos esindati närgukirju sinna kus tarvilik, koos käidi ka mõjukamate politikategelaste jutul. Ka Poola esindusega hakkas hiljem sobima koostöö, kui selle etteotsa said meile sõbralikumad mehed.

Ühenduses üldise huvi tõusuga väikeriikide vastu nõuti vene valgete poliitiliselt esinduselt, et see, lõpuks, avaldaks oma kindlad seisukohad nende iseseisvuse küsimuses. See sündiski 6. märtsil, mil peeti ära vene valgete poliitiline konverents. Viimane oma vastuses oli aga nõus ainult de facto tunnustamisega, jättes küsimuse lõpliku lahendamise Vene asutava kogu kätte. Loomulikult ei rahuldunud see vastus ei meid ega teisi rahvaid. Enne kui pärast oli meie suurimaks poliitiliseks vastaseks vene valgete esindus, kelle mõju rahvusvahelises politikas kaalus veel kaugelt üle kõik meie senised jõupingutused. Väikeriikide vastu vene emigrantide ringkonnad, kes eriti rohkearvuliselt olid kogunenud Pariisi, töötasid mitte ainult oma ametliku esinduse kaudu, vaid meile vaenulikku kihutustööd tehti ka Lääne Euroopa ajakirjanduses ja avalikus arvamuses. Püüti näidata, et Eesti, Läti, Leedu ja Ukraina rahvad suudavad elada ainult venelaste juhtinisel. Samal ajal poetati ajakirjandusse igasugu kompromiteerivaid andmeid meie valitsuse ja sõjaväe kohta. Ajutist valitsust ja koguni As. Kogu enamust kahtlustati poolchoius enamlusele. Inglise

lehes "Morning Post'is" 5.03. kirjutati laimavalt, nagu koosneks koguni eesti sõjavägi ainult venelastest, sakslastest ja soomlastest, kuna eestlasi seal olevat ainult väikene salgake. Ka pidi eesti sõjavägi seisma vene kindrali juhatusel. Eestile vaenuliku kihutus- töö halvamiseks meie rahusaatkond Pariisis esines omaltpoolt ametlike selgitustega ja andis ühtlasi välja ka selgitavat kirjandust. Selgitustööd juhtis saatkonna jures asutatud eribüroo, kelle väljaandel ilmus mitmeid brošüüre Eesti kohta, samuti era bulletääne meie sõjalisest ja sisemisest olukorrast ja artikleid välisriikide ajakirjanduses.

De jure tunnustamise viibimisega ei olnud muidugi edu ka laenu ja ainelise toetuse saamise palvetel, vaatamata J.Poska energilistele sammudele sellelgi alal. Nii kirjutab J.Poska oma päevaraamatus: "Ükskõiksus, mida liitlased meie vastu - muidugi ka kõigi teiste väikerahvaste vastu - üles näitavad, on väljakannatamatu. Jga pisemagi asja pärast lastakse vähemalt kümme korda joosta ja siiski ei anta kindlat vastust või kuigi antakse, siis niisugune, et see asi käib teise ametniku või asutuse otsustamise alla" (J.Poska päevaraamat lk.21-22). Rahusaatkonna töö ja tegevus Pariisis 1919. alul arenes seega väga raskest õhkkonnas. Olukorras, mis täis üllatusi ja teadmatust tuleviku kohta. Saatkonna seisukord Pariisis oli täbar veel seetõttu, et side kodumaaga ja vastastikune informatsioon olukorrast oli väga halb. Kindla side ja omavaholise ühenduse puudumise üle kurdab nii J.Poska oma päevaraamatus kui ta setäitja Tallinnas, O.Strandmann, tuues selle põhjusena ette äärmiselt halba side tehnilist korraldust. Tõsiasi on, et kaua aega pärast saatkonna lahkumist Tallinnast nii posti kui telegraafi ühendus Tallinna ja Pariisi vahel käis Eesti saatkonna kaudu Helsingis. Sealjuures diplomaatilise posti saatmiseks kasutati juhuslikke reisijaid ja laevakapteneid, sest puudusid veel kindlad kullerid. Ka oldi Tallinnast välja sõites jäetud kaasa võtmata šifr. See tegi võimatuks salajaste telegrammide vahetuse, millela muidugi just kõige kiirema ja tähtsama iseloomuga teateid ei saadudki edasi anda.

IV. Vene punaväe pealetung Eesti uuesti vallutamiseks.

(16.02. kuni 24.05. 1919.)

Üldine olukord vene kodusõja väerindeil veebruaris 1919.

Eesti relvade kiire edu punaväe üle jaanuaris 1919. on seda tähelepanavam, et kõigil teistel väerindeil tol ajal, välja arvatud vast Kaspia, Kaukasuse väerind, punaväga teotses silmähitava eduga. Punaväe edasitung jätkus kõigepealt täie hooga Ukrainas, kus veebruari lõpul oldi jõutud välja juba Dnjepri jõe üldjoonele, mis ületati raskusteta. Ukraina rahva sisemine nõrkus ühenduses partei-politiliste lahkholidega juhtivat osa etendada tahtvate inimeste vahel, ei võimaldanud luua maal ei mingit püsivamat politilist võimu ega ka lahingukõlbulikke sõjalisi jõude. Selle tagajärjel terved väeosad ja mitmed vanemad juhid läksid üle enamlaste poole. Nimetamisväärsset vastupanu enamlastele ei suutnud avaldada ka Odessas maandunud prantsuse diviis, vaatamata sellele, et ta kõvendati varsti kreeka ja mitmesugustest teistest rahvustest väesalkadega. Veebruari keskpaigas Odessa piirkonda oli koondunud 12000 meheline sõjavägi, kes oli suutnud organiseerida mõnesuguse vastupanu enamlastele Odessa, Tiraspol, Vosnesensk, Nikolaev, Herson üldjoonel. Tiraspol, Vosnesensk raioonis veebruari lõpul loodi esimene tõsisem kontakt Antonov-Ovseenko punase ukraina armeega. Enamlaste propagandast läbi imbutatud, sõjast tüdinenud prantslased ja kreeklased osutusid aga väga halvaiks sõduriks vene kodusõja olukorras. Punased 10.märtsil vallutasid hõlpsasti Hersoni ja paar päeva hiljem prantsuse vägede juhatus vabatahtlikult loovutas neile ka Nikolaevi. Samal ajal Põhja pool teotsevad Antonov-Ovseenko väed lähenesid Kiievi alt kiirmarssil Rumeenia piirile. Kogu Ukraina väerinde ja prantslaste dossandi likvideerimine niisuguses olukorras oli vaid üsna lühikese aja küsimus.

Lõuna väerindel enamlaste järjekindel, kolmest küljest haaravalt mõjuv, surve, mis eriti ohtlikuks kujunes paremal tiival, pani juba detsembri lõpul 1918. Doni kasakate armee äärmiselt ohtlikku seisukorda. Doni armees oli algamas täielik lagunemine, mille objektiivseks tunnuseks osutus tervete väeosade üleminek punaste poole.

Punaste edasitung eriti paremal tiival Novotšerkaski üldsuunas jaanuaris 1919. arenes suure eduga. Ta oleks Krasnovi armee kahtlomata viinud täielisele hävinemisele, kui mitte jaanuari lõpul Novotšerkaski raiooni ei oleks jõudnud Denikini Vabatahtliku armee esimesed ešelonid. Lõõnud tugevasti punaste 11. ja 12. armee osi Kaspia mere kaldal, Denikin saavutas sellega lõunas endale vabad käed, mille otsustas kasutada ära sõjategovuse jätkamiseks Doni maal, koos Krasnoviga. Kuid Vabatahtlik armee jõudis Krasnovile appi alles järkjärgult, mispärast veel märtsis ja aprillis 1919. punaste Lõuna väerinde edasitung, kuigi pikaldasolt, arenes siiski edukalt. Veel mai keskpaigas punastel õnnestus vallutada koguni Lugansk, kiskudes sellega ära vene valgete käest suure osa Donetsi kivisöö raioonist, mis oli õieti võitluse peamiseks eesmärgiks (Kakurin t II lk.156).

Jda väerindel punaste parema tiiva ja keskkoha edasitung 1919. aasta alul oli arenenud suure eduga. 22.01. vallutati Orenburg, 24.01. - Uralsk. Veebruari lõpul läheneti kiiresti Urali mägedele Jlotsk, Orsk, Krasnoufinsk üldjoonel. Punaste kiire edasitung selles raionis, ühenduses tšehhide lahkumisega rindelt, likvideeris lõpuks täielikult Koltšaki edu Permi suunas, mis Kaama jõe ülekäikude vallutamiseega veebruari lõpul oli jõudnud oma haripunktile.

Veebruaris 1919. punaväe ülemjuhatus ise luges üldise olukorra kõigil väerindeil täiesti rahuldavaks. Punavägi oli selleks ajaks kiskunud enda kätte umbes 850.000 km² maa-ala, kusjuures tähtsate tööstusraioonide vallutamine Lõuna Venemaal ja Uralis oli tunduvalt parandanud Nõukogude Vene majanduslikku seisukorda. Arenov sissetung⁴ Turkestani töötas seda toha veelgi suuremal määral. Punaarmee oli aga need tagajärjed saavutanud oma sõjaliste jõudude ärmiste pingutuste arvel. Käskivad vajadused olid sundinud paiskama väeosi ja väekoon-
disi lahingusse komplekteerimata, õpetamata, puuduliku kaadri ja varustusega. Enam kui aasta jooksul olid väeüksused võidelnud rindel vahetuseta ja puhkuseta, mis kurnas üle meeskonna jõu. Punaväe sügavad reservid, mis novembris 1918.a. arvestati 11 diviisile, olid veebruaris 1919. kuivanud kokku 4 peale, kusjuures üks neist, nimelt 10. diviis oli suundunud juba taandumisel Eestist meie vastu. Kui seega olukorda üldiselt võidi hinnata rahuldavaks, siis tuleviku suhtes

eriti Lääne väerindel oldi juba tol ajal tõsiselt nures. Valge Eesti armee edu oli seletatav liitlaste kaudse ja Soome otsese abiga, Viimane, koondanud oma ida piiridele 48 tuhandese armee, ootas ainult lõplikku kokkulepet liitlastega, et peale tungida Petrogradile ja Kronstadtile, Eesti võimalikul toetusel Narva juurest Jamburg, Gatšina suunas" (Kakurin "Kak sražalasj revolutsia" II lk.135). Eesti-Soome vägede kõrval kartsid punased tol ajal veel saksa v.der Goltzi vabatahtlikke ja tõusva Poola järjest tugevnevaid lcegione, mille üldjõude hinnati juba 40 tuhandele. Teatava kartusega ootas punaväe ülemjuhatus ka liitriikide vägede ilmumist Lääne väerindole, arvestades nende kogujõude 150-200 tuhandele. Lääne väerinde osatähtsus 1919.a. alul oli seega tugevasti tõusnud. Teiste kodusõja rinnete hulgas ta oli punaväe ülemjuhatuses silmis nihkunud koguni esiplaanile. Ühenduses olukorra muutmisega punaväe ülemjuhatus kõigist operatiiveesmärkidest oli veebruaris ja märtsis 1919. tõstnud esikohale kaks ülesannet, nimelt: a) võitlus Lääne väerindel ühendatud Soome, Eesti, Saksa ja Poola sõjaliste jõudude vastu, b) võitlus Ukrainas liitlaste ja Vabatahtliku armee ühendatud jõududega. Viimane ülesanne langes, teatavasti, ära, sel lihtsal põhjusel, et liitlased Ukrainasse ei ilmunud. Kuna ka v.der Goltzi vabatahtlikud salgad suutsid enda vastu kõita vaid võrdlemisi nõrku läti kättide osi ja Soome loobus aktiivsest osavõtust vene kodusõjas, siis võitluse pearaskus tähtsal Lääne väerindel kandus edaspidi poamiselt Eesti ja Poola vägedele.

Ettevalmistused Eesti uuestivallutamiseks. Järgnev võitlus Eesti vägedele kujunes eriti kurnavaks seetõttu, et punaväe juhatus, asunud Soome ja v.der Goltzi suhtes passiivsesse kaitseseisukorda, otustas meie vastu, nii Lõuna kui Viru väerindeil minna üle energilisele vastupealetungile. Nähtavasti luges vastane meie sügavat sisetungi Leningradi, Pihkva, Volmari ja Marienburgi suundades niivõrd ohtlikuks, et selle likvideerimisele asuti esimeses järjekorras. Alustatud Viru väerindel juba jaanuarikuu lõpul, enamlike väemasside vihased rünnakud Vabariigi piiridel jätkusid vahelduva õnnega kuni maikuu keskpaigani, pannes eriti Lõuna Eestis, Ruhja ja Võru all meie

kaitserinde korduvalt väga raskesse seisukorda. Suurejoonelise pealetungi läbiviimiseks meie vastu teotsev 7.armee ja Läti kütiaarmee kõvendati järjekindlalt uute, värskete jõududega, kusjuures korduvalt organiseeriti ümber ka vägede kõrgem juhtimine. Jälgides neid ümberkorraldusi, ei saa lahti muljest, et punaväe ülemjuhatus vägede juhtimise alal ei talitanud kindlate, sirgjooneliste põhimõtete järele, nagu seda tegi, näiteks, Eesti Ülemjuhatus, vaid katsetas ja improviseeris kaua aega, mis oli nende ebaedu üheks põhjuseks.

Kõige olulisemad muudatused vägede kõrgema juhtimise alal Lääne väerindel viidi läbi alates veebruarikuu keskpaigast. Seniajani Lääne väerinde juhatuse käsutuses oli õieti ainult üks - Lääne - armee. Läti kütiaarmee poliitilistel põhjustel allus vahetult punaväe Ülemjuhatajale Vatsetiscle, kes selle väekoondise juhina tahtis saada oma kodumaal ajalooliseks vabastajaks. Samal ajal meie vastu teotsev 7.armee allus aga Põhja väerinde juhatajale. Muidugi tekitas niisugune olukord operatiivses juhtimises Lääne väerindel täielise anarhia, kus tõsisest lahingulisest koostööst nimetatud kolme armee vahel õieti ei võinud olla juttugi. Kuna sõjategevus Eesti, Läti, Leedu ja Poola vastu moodustas aga ideeliselt ühe kindla torviku, siis anti 19.02. ka Läti punane armee ja 7.armee Lääne väerinde juhatuse alla, kelle etteotsa määrati kindralstaabi ohvitser Nadežnoi. Uhtlasi 18.02., suuremal nõupidamisel, mis Trotski enda juhatusel peeti Pihkvas, otsustati kutsuda ellu iseseisev Eesti punane armee. Nõupidamisest võttis osa ka Eesti töörahva kommuna esimees Anvelt ja mõned selle kommuna liikmed. Säilunud materjalidest ei selgu, kelle algatusel õieti tõsteti üles Eesti armee loomise mõte. Näib aga vägagi tõenäolisena, et see sündis just eesti punaste tegelaste initsiatiivil ning et Läti punase armee esialgne edu oma kodumaal mõjus avatleval eeskujuna, mis sellele mõttele tõmbas kaasa ka vene punaväe ülemjuhatus. Iseseisva Eesti armee loomisega loodeti nimelt anda uut jõudu ja tõuget meie vastu teotsevaile eesti punaväe osadele oma kodumaal vabastamiseks. Eesti armee südamikuks pidi seepärast kujunema endisest kütibrigaadist ümbermoodustatud Eesti kütidiviis. Viimase formeerimisele asutigi Oudova raionis, kuhu koondati rindelt kõik Eesti punaväe osad. Eesti kütidiviis taheti moodustada kahebrigaadi-

line à 3 kütipolku, peale selle 2 väljasuurtükiväe divisjoni à 2 patareid, 1 raske väljapatarei, 1 ratsapolk, side- ja inseneripataljon ja tagalaosad. Diviisiülemaks määrati endine l.Tallinna (52.) kütipolgu ülem eestlane Ritt. Eesti punase armee ülemaks määrati endine Novgorodi diviisi ülem Vasiljev, ja staabiülemaks, kindralstaabi ohvitser, eestlane Kork. Armeesükiri Nr.1 ilmus 7.03., millest selgub, et peale Eesti kütidiviisi armee juhatuse alla kuulusid veel vene 6.diviis ja 10.diviis. Kuigi Eesti punane armee 7.03. nominaalselt oli seega juba loodud, tegelikult operatsioonide ta rindel juhtis endiselt 7.armee. See oli tingitud asjaolust, et Eesti armee juhatuse tol ajal ei olnud veel niivõrd töövõimeline, et ta oleks suutnud asuda oma ülesannete täitmisele. Tekkis imeelik sagedasem olukord, ningi kaksikvõimu ajajärk, mis vältas kuni 10.aprillini, kui Eesti armee juhatuse võttis tegelikult üle operatsioonide juhtimise.

Sõjategevus Viru väerindel. Viru väerindel vaenlase tõsisemad katsed minna üle vastupealetungile avaldusid jaanuari lõpul, veebruariteisel pooltel ja veel, paar korda, kuigi juba nõrgemalt, märtsikuu jooksul. Nende peamise eesmärgina algusest lõpuni püsis väerinde tähtsaimkeskuse, Narva vallutamise. Vastavalt kujunenud rinde iseäraldustele, seda võidi saavutada kas kallaletungiga rindelt või haarava tegevusega üle Kriuš'i ja Narva-Jõesuu Vaivara peale. Seejärel aronesidki vastase pealetungikatsed Viru väerindel peamiselt neis suunades.

Vastupealetungiks punaste 6.diviis täiendati varskete osadega vene 10.diviisist (83., 84. ja 87. kütipolgu osad), kuna meie pealetungil kannatada saanud endised eesti punaväe osad lahkusid rindelt. Edaspidi Viru väerindel meie vastu teotsesid seega ainult vene väeosad. Alles hiljuti mobiliseeritud venelastest koosnevate osade lahinguvõime oli aga üldiselt hoopis nõrk. Nagu Vabadusesõja ajalgi venelasele ka nüüd jäi arusaamatuks, mikspärast ta pidi minema vallutama võrast maad ja rahvast, kes teda sugugi ei ähvardanud. Seejärel vene väeosad ei tahtnud sugugi minna pealetungile. Vene sõdurkonna hulgaline väejooks ja nõrk lahinguvõime hõlbustas tunduvalt meie seisukorda, eriti Viru väerindel, mis omakorda võimaldas sealt

jõudude ümberpaigutamisi lõunasse, kus olukord oli kujunenud ras-
kemaks.

Vaenlase kallaletungi katsed rindel algasid 25. jaanuaril Kriusi
juures. Saanud juurde abiväge vastasel läks seal korda suruda jõe
vasakule kaldale ratsapolgule juurdeantud osad. Agedais lahinguis
kuni 29. jaanuarini Kriusi, Dolgaja Niiva ja Ustje Žordjanka külad
käivad korduvalt käest kätte, kusjuures ka ratsapolk kõvendatakse
järkjärgult jalaväe ja suurtükiväe osadega (Kalevi Maleva, lsrtkv
rühm). Kõigele vaatamata ei suudeta ometi mitte panna lõplikult seis-
ma 29. ja 30. jaanuaril avaldunud vastase uut ülekaalukat kallaletun-
gi. Seekord on vaenlaselt viidud hoop koguni niivõrd tugev, et ta
mitte ainult ei viska meid üle Narva jõe, vaid selle vasakul kaldal
Kriusi juures surub ratsakoondise koguni tagasi Mustajõeale. Ainult
suure vaevaga suudetakse vaenlane kuidagiviisi tõkestada selle jõe
piirkonnas. See on kõige kriitilisen hetk Kriusi all kogu meie tal-
visel kaitseperioodil. Raske seisukord suudetakse ometi kiiresti
likvideerida ratsa rühmituse oma jõududega. Niielt asub 4. eskadron
viivitamatult vasturünnakule, hetkel, kus vaenlane jõe vasakul kal-
dal ei ole veel suutnud end korraldada. Teostatud suure innuga ja
hooga ratsameeste vasturünnak kisub kaasa teisigi osi. Selle taga-
järjel vaenlane ühisel jõul paisatakse uuesti segaduses üle jõe ning
lühikese ajaga on vallutatud endised seisukohad. Siit peale rauged
tegevus Kriusi all.

Väerinde põhja tiival vastase pealetungikatsed avaldusid 26.01.,
kus tal läks korda ajutiselt vallutada Fitinka ja Korosteli külad.
Järgnevail päevadel need külad käisid korduvalt käest kätte. 29.01.
vastukallaletungiga võtsid aga 1. polgu osad need külad lõplikult
tagasi.

Jaanuarikuu ebaõnnestunud pealetungile venelaste poolt järgnes
onam kui paarinädalane vaheaeg, kus oldi ametis oma jõudude korral-
damisega ja ümbergrupeerimisega. V. sinud väeosad kõrvaldati rindelt,
mis osutus seda vajalikumaks, et ebaedu ja rasked kaotused eriti
Kriusi all olid kutsunud venelaste hulgas välja suure meeleolu lan-
guse. Vastase moraalse lagunemise parimaks tõenduseks on asjaolu,
et seal korduvalt jäeti täitmata 6. diviisi ülema pealetungikäsud.

Nimelt andis diviisiülelem juba 11.02. käsu uueks üldiseks pealetungiks, mis pidi algama 13.02. kogu rindel. Käsk osutus aga jõuetuks panna liikuma väeosi, kol puudus vähemgi tahtmine sõdimiseks.

Meie poolt, rööbiti kindlustustöödega, vahcaega kasutati energilise luure ja retkete korraldamiseks, et koguda teateid vastasest, teda alaliselt tülitada ja närveerida. Kriuši kaitselõik veebruari alul kõvenos sealjuures ühe vene jala partisanide salgaga, eesotsas väga julge juhiga leitnant Daniloviga. Tundes end uuesti olevat seisukorra peremehena ritmeister G. Jonson otsustas ööl vastu 10.02. korraldada ise suurema retke Polja raioni, eesmärgiga halvata pikemaks ajaks vastase võimalused aktiivseks tegevuseks. Sel ööl, paukuva külmaga, 400 meheline segakoondis, peale ratsaluure ja julgustusosade kõik kütthobustel, püssipauguta tungis sisse Polja külla, kus käsigranaatidega sundis alistuma punaste garnisoni. Rikkaliku sõjasaagiga ja vangidega taheti juba asuda koduteele, kui korraga külla sisse sõitis vaenlase s/rong. Selgus, et pionerijagu, kes pidi raudtee põhjaliku purustamisega takistama s/rongi tegevust, oli selle ülesande täitnud väga hooletult. Võitluses ootamatult ilmunud s/rongiga meie kerge koondise seisukord vaenlase seljataguses kujunes loomulikult niisuguseks, et ta kaotustega oli sunnitud tõmbuma tagasi.

Löödud tagasi lõunas, punaste 6. diviisi juhatus asus veebruari teisel poolel Narva vallutamisele rindelt, toetades seda tegevust haarava löögiga Narva-Jõesuu raionis. Kallaletung Fitinka ja Korosteli küladele algas öösi vastu 18.02. 1. polgu I pataljoni luure avastas aegsasti vastase liikumise, tõkestades selle koguni osaliselt. Alarmeritud luureosadelt Fitinka küla kaitsevad osad (4. rood) asusid aegsasti kaevikuisse ja löid korduvalt oma tabava tulega tagasi kõik vaenlase pealetungi katsed. Korosteli juures aga läks vastasel korda luureosade õlul külale läheneda niivõrd kiiresti, et meie kaitseosad ei suutnud enam oma alla võtta küla läheduses asuvaid kaevikuid. Sattunud osalt segadusse oldi sunnitud küla maha jätma. Korosteli loovutamiseega vastasele Fitinkas asuv garnison jäi täiesti saatuse hooleks ja piirati sisse vastase poolt (1 p 1 - 29,30). Kaotasime korraga surnutena, vangidena ja teadmata kadunuina 92 meest. Mõlemad külad, mille ümber enam kui kuu aega olid kestnud kibedad

lahingud, langosid pikenaks ajaks vaenlase kätte. Kõik 1. polgu järgnevad katsed neid uuesti kiskuda enda kätte äpardusid. Samuti aga nurjusid ka vaenlase katsed oma esialgset edu arendada N. Jõesuu suunas. Korosteli ja Fitinka mahajätmisega 1. jalaväe polgu vastupanu N. Jõesuu ees koondus Venküla raionis Narva jõe paremal kaldal asuvate liivaste kõrgendike, n.n. "Kuradinäe" kaitsmisele. Kõrgendikel asuti hoolega ehitama kaevikuid ja traattökkeid. Vastase katsed kõrgendike vallutamiseks, mis algasid juba 21.02., nurjusid täielikult. Vähematki edu ei saavutanud ka järgmisel päeval alanud vastase pealetung Riigiküla kõrgendike vallutamiseks Narva jõe vasakul kaldal, kuigi meie nõrged eelosad selles suunas olid sunnitud ajutiselt taanduma üle jõe. Vastase edasitungi katsed pandi mitte ainult täielikult seisma meie tulega, vaid 25.02. 50 meheline salk, 4.p. 5. roodu lipnik Metsa juhatusel, tungis ise julgesti jõe ida kaldale. Koikino suunas pillati ootamatu rünnakuga laiali vaenlase terve varupataljon, kusjuures võeti vange ja sõjasaaki. Selle vastu löögiga vaenlane Riigi alt sunniti korratuses lahkuma (1 p 11-26). Edukale tegevusele vaatamata diviisi juhatus ise 1. polgu osade seisukorda eriti Venküla, Kuradinäe raionis hindas üldiselt raskeks. Kõrgendikke tuli kaitsta vastase kallalotungide vastu kolmest küljest. Alaline valvelolek ja raske vahiteenistus talveoludes nõrkade jõududega väsitab ära meeskonna (1 p 9-133). Seisukorra kindlustamiseks rindel toodi ülemjuhataja varust Rakverest vaivara ümbrusse Ekströni pataljon, millest 2 kompanit saadeti hiljem N. Jõesuuhu.

Narva ees vaenlase esimene tõsisem kallalotungi katse avaldus 19.02. varahommikul, kus suurtükiväe toetusel püüti vallutada meie kaitsepositsiooni ette nihutatud toetuspunkt, Lilienbachi mõis. Viimane tol ajal ei olnud veel kaitstud traattöketega. Kuigi toetatud tiibadelt flankeeriva tulega vastupanupositsioonilt, osutus Lilienbachi mõis siiski Narva üldise kaitsesüsteemi kõige nõrgemaks kohaks, mida üsna õieti oli ära tundnud ka punaväe juhatus. Löödud tagasi Lilienbachi all, vastane kordas oma pealetungi Narvale ööl vastu 22.02. ja kogu selle päeva kestusel. Kallalotung teostus nüüd terve linnaeelse platsidarmi rindel, saadetud ägedate suurtükiväeliste pommitustega nii meie kaitsepositsiooni kui linna enda pihta.

Selle kallaletungi alguse kohta saime Narvas täpsed teated eelmise päeva hiljaõhtul meie poole ületunud vastase patarei ülemalt. Narva kaitsejõud - 5.polk ühes suurtükiväega - olid seepärast valvel ja valmis tegevuseks. Lahingud kujunesid kõige ägedamaks jällegi Lilienbachi mõisa juures. Vastase korduvad lähenemise katsed mõisale tõrjuti aga järjekindlalt tagasi meie suurtükiväe ja jalaväe tulega, kusjuures meie kaotusedki osutusid võrdlemisi tühisteks. Veel vähem edu oli vastase odasitungi püüetel Jamburgi maantee ümbruses, kus ta ei jõudnud isegi meie jalaväe tule kauguseni. Vene väeosade lahinguline alaväärtus, ühenduses oskamatu juhtimisega kindlustatud kaitsepositsiooni kallaletungi ettevalmistamisel ja läbiviimisel, oli tähtsamaid põhjusi, et vastase jõupingutused Narva all nurjusid täielikult. Ebaõnnestunud tegevus rindel langetas muidugi veelgi väeosade meeleolu. Vaatamata kõrgemate staapide kurjadele käskudele vallutada Narva, vaibus aktiivne tegevus nende poolt varsti. Juba 23.02. alates Narva eel on lahinguline algatus jällegi meie käes, mida tõendab energiline luuretegevus ja retked kogu rindel. 28.02. 5.polk Narva eel vahetati ära 4.polguga ja peale kahe kompani Kriuši juures läks diviisi varru Vaivara, Udria ümbrusse.

Ühtaegu kallaletungiga Narva ees, 22.02., ründas vene 6.diviis meie seisukohti ka Kriuši all ja Vasknarvas. Vastase kallaletung Kriuši all teostus laial rindel Usdnast Bol.Žerdjankani. Eriti ägedaks kujunesid lahingud viimase küla ees, mida kaitsesid kalev-lased, ja Kriuši juures. Üldiselt peab tähendama, et kaitsetegevuse raskusepunkt meie ratsakoondise rindel lasus peamiselt ratsapolgule juurdeantud jalaväe õlul. 22.02. ritmeister Jonsoni käsutuses olevast üldisest jõudude arvust ratsavägi tegi välja kõigest 35%. Jalaväe osad olid paigutatud rindele kõige tähtsamasse koh- tadesse. Ratsaosad valvasid ainult nende asetuse tiibu ja vahe- kohti, moodustades ühtlasi liikuva varu vastulöökid ja, tarbe- korral, ka sügavamate luureretkete korraldamiseks. Sel viisil ras- keis kaitselahinguis hoiti kokku ratsaväe jõudu, saavutades ühtla- si vajaliku painduvuse ja liikuvuse, mis eriti tähtis kaitse kor- raldamisel laial rindel. Jalaväe ja ratsaväe ühisel jõul vastase

veebruarikuu kallalotungid Kriüsi all likvideeriti suuremate raskusteta.

Mingeid tagajärgi veebruari kallalotungid ei andnud vastasele ka Vasknarva ja Gorodenka all. Punase osadel õnnestus küll tulla tiheda udu kattel üle Peipsi järve ja ootamatult tungida kallale Balti pataljoni nõrgale kaitserühmale Vasknarva juures. Vastase esialgne edu likvideeriti aga täielikult pataljoni energilise vastulöögiga, mis külla sissetunginud osad viskas korratuses tagasi järve jääle.

Veebruarikuuga lõppesid õieti vene 6.diviisi tõsisemad kallalotungi katsed Viru väerindel. Mõnesuguseid edasitungi püüdeid tuli küll veel ilmsiks märtsi alul ja lõpul nii Narva all kui N.Jõesuu ja Kriüsi raioonis. Kuid need püüded kandsid rohkem kõvendatud luure kui tõsisema kallalotungi ilmet. Muidugi nurjusid nad täielikult. Punaste 6.diviisi oibaedu põhjusi Viru väerindel 7.armee ülem ise põhjendab järgmiselt (Pun. ll-55,56):

"punaväed, asudes vaenlase läheduses, ei pea sugugi kinni lahinguvalmisoleku nõuetest:

- asudes külades ja taludes, korraldavad valvet nii lähedal (50-100^x), et see neid kunagi ei kaitse ootamatuste eest. Luure on halb ja passiivne;
- positsioonid vaenlase tagasilöömiseks ei ole otte valmistatud;
- polkudel ja ka suurematel koondistel puuduvad kaitseplaanid, millotõttu lahing vaenlase pealetungi korral kujuneb kaotiliseks, tõsisemal juhtudel aga koguni katastroofiks;
- väeosad lagunevad tõsisemate lahinguteta. Nende seisukord on halb. Ka hobuste hooldamine on halb ja kõik nad on kärnatöves;
- punaväe pealetungid Narva all ebaõnnestusid seetõttu, et kallalotungi alustati 8-10 km kauguselt vastasest, samadest küladest kus väeosad asusid. Metsasel maastikul väeosad eksisid teelt ja ei suutnud üldse teostada keerukaid liikumisi kaugema maa peale."

Vastase kohta armee ülem märgib, et ta teotseb üldiselt märksa

parenini. Oma seisukohti ta on suutnud koguni kindlustada traat-tõketega.

Pealetungi katseto järjekindel nurjumine sundis 6. diviisi ülena juba 9.03. andma käsu kaitsele asumiseks, ühtlasi grupeeriti väeosad ümber, et neile võimaldada vajalikku puhkust. Viru väerinde visa, aktiivne vastupanu sundis seega vastase kiiresti loobuma oma suurtest vallutamisplaanidest, andes ühtlasi meie kätte algatuse lahingutegevuses. Võinetu meid võtma elava jõuga, venelased, nagu kättemaksuks, korraldasid Narva linnale perioodiliselt suurtükiväe kallalõhutamise, milledest ägedaim teostus 25. aprillil. Sel päeval linna pommitati süüte- ja lõhkepommidega, mille tagajärjel põles maha 124 ja vigastati 37 hoonet. Palju inimesi jäi peavarjuta. Peale kaitseväelaste surma ja haavata said ka mõned eraisikud. Alaliste pommituste tagajärjel olu Narvas eraisikuile kujunes muidugi koguni raskeks. Kõik, kes vähegi said, põgenesid linnast. Kes kohale jäid püüdis end kuidagi viisi kaitsta pommituste vastu. Elati keldrites ja koobastes. Linna normaalne olu oli halvatud. Omavalitsused ei töötanud. Koolid ja kohtud olid suletud. Rahaasutised puudusid (Ü 87-53). Ka valit-ses linnas alaliselt terav toiduainete puudus. Välise korra, julgeoleku ja puhtuse eest hoolitsesid neile omase nõudlikkusega sõjaväe võimud.

Lahingutegevuse vaibudes Viru väerindel asuti seal seda suurema hoolega kaitsepositsioonide kindlustamisele, mille vajadust ja tähtsust rõhutas korduvalt diviisi juhatus. Diviisi juhatuse nõudmisel rindele toodi juurde pioneriosi ja materjale. Peale valveteenistusest vabade meeskondade kindlustustöödele tõmmati kaasa ka kohalikke elanikke, kes said toidu väeosadest ja ka vähemal määral tasu oma töö eest. Kuna Lõuna väerindel kogu talve ja kevade käisid ägedad lahingud, siis ülenjuhatuse korraldusel tõmmati Viru väerindelt järkjärgult välja üks väeosa teise järele ja saadeti lõunasse, et kõvendada seal meie kaitsetegevust. Üksteise järele lahkusid sel viisil rindelt: Kalevi Maleva, 1. ratsapolk, 5. jal. polk ja 1. polgu I pataljon ja mitmed suurtükiväe osad. Märtsi keskpaigas lahkusid rindelt ja ka Eestist soomlased. Raskeis

kaitselahinguis 1919.a. talvel ja kevadel Viru väerind, oma hari-liku lahingutegevuse kõrval, esines seega ühtlasi rahvaväe üldise strateegilise varuna, mille abil ülemjuhataja võis manöövrerida vastavalt olukorrale. Elav- ja tulejõu vähenedes rindel tuli kaitsetegevuses tõsta esiplaanile fortifikatsiooniline element, kusjuures senine lahinguline aktiivsus pidi paratamatult vastavalt vähenema. Endine aktiivne kaitse rindel jaanuaris ja veebruaris vaheldus seega järkjärgult rohkem passiivse valveteenistusega märtsis ja aprillis, kus nii väeosade kui nende allüksuste ettekanded kõnolevad peamiselt rahulikult möödunud päevadest ja öödest.

Sedamööda, kuidas Viru väerinde piirkonnast lahkusid eesti väeosad, kasvas seal mitmesuguste Põhja Korpuse koosseisu kuuluvate vene valgete salkade ja üksuste arv. Alates 9.02. polkovnik Georgi üldisel juhtimisel Põhja Korpuse osad võtsid järkjärgult oma alla rinde Väskast lõuna poole kuni Gorodenkani. Polkovnik Georgi käsutuses olev koondis märtsikuul nimetati ümber Põhja korpuse 1.kütibrigaadiks. Vene valgete vägede jõudude kasvades rindel tõusis loomulikult ka nende aktiivsus, seda enam, et talvi- seist ebaõnnestunud lahinguist kurnatud punaste 6.diviisis kevade lähenedes, lagunes ja demoraliseerus järjest kiiremas tempos. 5.aprillil polkovnik Balahovitši juhatusel, vene 2.brigaadi osadega, korraldati juba suur emaulatuslik kallaletungi retk üle Peipsi järve Raskopeli ja Oudova peale. Saadi hulgaliselt vango ja rikkalik sõjasaak. Balahovitši ettevõtte toetamiseks I brigaa- di osad ühes Balti pataljoniga said ülesandeks ootamatu löögiga vallutada Narva jõe parem kallas kuni Pljussa jõeni. See käsk 6.04. täideti edukalt, kusjuures seni laialikistud Balti pataljon koondus tervikus Vaskmarva, Vtroja, Skanja, Kuritšek raiooni. Vaenlane tõmbus diskreetselt tagasi, milletõttu poolte vahel kujunes mõne kilomeetriline erapooletu riba, kus aegajalt liikusid vaid vähemad luursalgad. Narva jõe parema kalda vallutamiseoga Põhja Korpuse 6.diviisi seisukord raskenes veelgi. Täiesti lagunenu- väekoondisel puudus nüüd ka looduslik tõkkejoon, millele ta oli tuginenud senini. Sellevastu, Põhja Korpuse lähemas seljataguses, jõe vabanedes jääst avanes hea ja hõlbus liiklemistee nii ühenduse

pidamiseks kui juurdeveo korraldamiseks väeosadele. Tokkis soodus olukord, mille väekoondis kasutas osavasti ära eelseisva suurema pealetungi huvides.

2. Sõjategevus Lõuna väerindel.

Nagu nägime, pidi punaväe üldiste tegevuskavade kohaselt nende vastupealetung meie Lõuna väerindel kujunema hoopis jõulisemaks ja ägedamaks kui põhjas. Nii see sündis ka tegelikult. Rippudes ähvardava rusikana Läti punase ja Vene 7. armee sisemiste tiibade liitekohal, Lõuna väerind pidi endale tõmbama nende mõlemate armee tähelepanu. Selle järelduks oli, et meie Lõuna väerinde vastu koondati järjest tugevamaid jõude eesmärgiga teda purustada. Kui veel veebruaril alul, nagu selgub skeemilt Nr.13, meie ja vastaspoole jõud seal olid enam-vähem tasakaalus, siis selle kuu keskpaigas (sk.Nr.14) punaste jõud meie Lõuna väerinde vastu on juba peaaegu kahekordses ülekaalus, kuigi meilegi vahpeal olime tugevnenud. Sealjuures ei või unustada, et lõunas meie vastu kogu talve jooksul teetsesid läti punased kütid, kellele veebruarikuu lõpul "ihkva all tulid juurde eesti punased kütid. Mõlemad said Lõuna väerindel aronevate voriste sündmuste peamiseks kandjaks. Vene väeosad soovastu, nagu Narvagi all, ei näidanud erilist kalalasetungiindu, välja arvatud vast punaste sõjakoolide õpilased Leningradist, mis viimase trumbina paisati lahingusse kevadel.

Alaliselt mures oma sõjaõnne pärast meie Lõuna väerinde vastu punaväe juhatus ühtlasi päris palavliku nobedusoga muutis ja organiseeris ümber vägede juhtivaid keskusi nii Läti armee paremal kui 7. armee vasakul tiival. Kuid 24.01. kogu meie Lõuna väerinde vastu teotsevad väed antakse Läti punase armee 1. diviisi (Mangul) kasutusse, nähtava eesmärgiga tagada sellega juhtimise ühtlus ja torviklikkus. Juhtimise hõlbustamiseks moodustati 2 operatiivgruppi Volmari ja Petseri. Kuid juba 8.02. vägede juhtimine korraldatakse ümber uutal alustel. Petseri grupp laguneb ja läheb osalt Volmari grupi koosseisu, osalt liidetakse 7. armee külge, millega viimase vasak tiib nihkub ühtlasi lääne poole. Alates veebruarikuu keskelt

ilmub Pihkva ette uus juhtimise keskus - 10. diviis, kusjuures endine Novgorodi diviis deformeeritakse täielikult. Ühenduses kõrgema juhtimise ümberkorraldamisega reorganiseeritakse alaliselt ka väeosi ja tagalaüksusi. Aljade väeosade numbreid ja nimetusi muudetakse mitu korda. Mitmed väeosad saadetakse laiali ja liidetakse kokku omavahel. See on põhjuseks, mikspärast meie luureteateis Vabadusesõjas esineb mitmesuguste polkude ja salkade nimetusi päris lugematul arvul. Tegelikult uute väeosade arv aga ei olnud kaugeltki nii suur. Oma organisatsiooni ja juhtimise alalise improvisatsiooniga punaväe juhatus viis aga eksitusse mitte ainult oma vastase vaid veel suuremal määral ta enda juhid ja staabitegelased. Et segadused sel alal olid väga suured, see selgub paljudest dokumentidest, kus punaväe juhid ise on kaotanud ülevaate selle kohta, missugused väeosad ja asutised siis õieti temale alluvad ja missugused mitte. Vastandina meie sirgjoonelise ja lihtsa skeemi alusel üleshitatud organisatsioonile punaväe juhtimine meie vastu eriti Lõuna Eestis oli improvisatsiooniliseks muutlik ja segane. See asjaolu oli kahtlemata meie vastase ebaedu ühoks oluliseks põhjuseks.

Heinaste ja Salatsi vallutamine. Punaste vastupealetung Lõuna väerindel avaldus kõigeesmaselt rinde paremal tiival, Lätimaal. Tahe segada meie algatusel ja kaitsel läti brigaadi täiendamiseks korraldatavat mobilisatsiooni, ühenduses meie jõulise nõrkusega selles raionis, kiirendas seal vastase aktiivsust. Pärnu kaitsepataljon, mille koosseisu kuulusid ka Pärnu kaitseliidu salgad, koosnes eranditult kas hoopis noortest või koguni vanadest aastakäikudest, mis üldise mobilisatsiooni alla ei käinud. Meeskonnal puudus suurelt jaolt sõjaväeline ettevalmistus, välja arvatud ühenädalased harjutused jaanuari lõpul enne rindele saatmist. Sellest ajast peale umbes 500 meheline pataljon, kistud laiali 45 km rindel, kandis rasket valveteenistust, püüdes keset metsi ja soid, sulgeda vastasele kõik need tähtsamad teesuunad, mis viisid Lätist Eestisse. Pataljoni varustus ja relvastus oli äärmiselt kirju ja räbal. Kuulipildujaid kogu rindel oli ainult 2,

kerget kuulipildujad ja suurtükid puudusid täiesti. Kuni veebruari keskpaigani ei olnud vaenlane pataljoni ees avaldanud suuremat aktiivsust. Punastelgi selles raioonis puudusid alul regulaarüksused. Neid asendasid, nagu meilgi, kohalikest elanikest moodustatud partisaani salgad, kes siin-seal püüdsid korraldada vaid röövretkeid Eesti maa-aladele. Kaitsepataljon oli küllalt jõuline edukalt võitlema nende salkadega. Kuid veebruarikuu alul ilmusid sellesse raiooni läti punased kütid - 7.kütipolk. Nende kohale jõudes oli vastane saavutanud jõududes mitmekordse ülekaalu (v.skoon Nr.14). Kuigi meilgi jõud olid vahepeal kõvenenud Kuperjanovi partispataljoniga Salatsi raioonis, jäi Pärnu kaitsepataljoni kätte siiski oma 30-40 km kaitserinne. Seepärast on üsna loomulik, et punaste surve Lõuna väerindel andis esimesi soodsaid tagajärgi Heinaste ja Salatsi juures. Punaste Volmari grupp asus vastupooltungile 16.02. ja samal päeval langes ta kätte Heinaste alev. Salatsi vallutati 22.02. Salatsit kaitses küll meie parim jalaväe osa Vabadusesõja alul - Kuperjanovi partisanide pataljon. Kuid kaotanud oma esimese juhi pataljon kaotas vististi palju ka oma endisest sangarlikkusest. Kuperjanovi järeltulijad ei suutnud, vähemalt esialgu, pataljonis hoida alal kadunud juhi kangelaslikku vaimu (2.div.38-266). Pealegi oli Salatsist läänepool Kuperjanovi ja Pärnu kaitsepataljonide kaitseüksuste sisoniste tiibade vahel 10 km tühen, mida ei suutnud sulgeda parimalgi tahtmisel kunagi väeosa. Vastase löök Salatsi raioonis suunduski sellesse tühenesse, mida ta tundis täpselt tänu kohalike enamlaste kaasabile. Vallutatud Salatsi sõlmpunkti, ühes Salatsi jõe ja Säde jõe ülekäikudega, vaenlane oma edaspidised kallalretungid sealt suunis Voltveti ja Ruhja peale. Vastase teiseks kallalretungi lähtekohaks Ruhja alevi ja raudtee vahel kujunes tähtis Varna teedesõlm, kust püüti arendada tegevust Pikksaare ja Härnmäe suundades. Meie kaitse keskuseks mere ranna ja raudtee vahel kujunes seega edaspidi Ruhja sõlmpunkt, mille ümber selles raioonis arensidki järgnevad sündmused.

Punaste Volmari grupi kallalretungi katsed veebruari teisel poolel Volmar, Valga suunas varisesid täielikult kokku 3. ja 6.

polkude visa vastupanu ees. Kaitsetegevus seal, eriti raudtee raioonis, oli väga aktiivne, kus ajutiselt kaotatud külad järjekindlalt vallutati uuesti energiliste vastulöökidega. Raudteeljalaväge toetasid parima eduga s/rongid, kes igakord veriselt karistasid neid enamlaste salku, kellel oligi läinud korda tungida sügavamale meie vägede asetusse. Märtsikuu keskpaigas, diviisiülema käsul, 2. brigaadi poolt võeti koguni ette üldine lühike kallaletung, et takistada vaenlast oma jõude ümber paigutada Võru alla, kus tol ajal olid käimas ägedad lahingud. Kallaletung teostati erilise energiaga 3. polgus, kusjuures polguülema kapten Šmidt oma tavalise harjumuse kohaselt julgustas ahelikult isiklikult mehi edasitungile. Sealjuures sai julge juht raskosti haavata. Toetades 3. polgu tegevust, s/rongidel õnnestus koguni ajutiselt vallutada Stakelni jaon, kust saadi vange ja sõjasaaki.

Vastastikused lühikesed kallaletungid 5. ja 6. polgu rindel vaheldusid aga pikemate vaheagadega, kus mõlemal poolol piirduiti vaid luure ja valvetegevusega. Nähtavasti ei jatkunud ka vastaspoolel jõude aktiivseks tegevuseks. Seepärast oli Volmari grupi juht sunnitud märtsi lõpul terve brigaadi oma vasakult tiivalt Ruhja alt paigutama ümber Marionburgi alla, kus punaste seisukord tol ajal oli kujunenud raskeks. Vastase jõudude nõrgenedes olukord kogu meie 2. brigaadi (alates 5. aprillist 3. diviisi) rindel kujunes vaikseks ja rahulikuks. Elavamad tegevust sel perioodil takistas suuresti ka kevadine sula ja veto lagunemine. Pikad, väsitavad talvised kaitselahingud olid ühtlasi üksikuis kohtades rindel kutsumud esile meeskonnas tüdimuse ja ükskõiksuse meeleolu, mis nüüd, lahingutegevuse vaibudes, hakkas tungima esiplaanile. Juba veebruari lõpul brigaadiülema ettekandeist on näha, et Kuperjanovi partisanide pataljon ja 6. polgu osad avaldasid väsimuse ja meeleolu languse tundenürke (2. div. 36-299). Selle vastu võitlemiseks väerinde staap nõudis valveteenistuse otstarbekat korraldamist ja vanemate juhtide aktiivsemat tööd kaitse sõja tingimustes. Kaitse sõjas meeskond kippus jääma rohkem iseenda ja nooremate juhtide hoolde. Seepärast nõudis diviisi juhatus, "et pataljoni komanderid isiklikult juhiks oma pataljone,

igapäev käiks oma roodud läbi ja ei olaks mitte 20 versta kaugel oma osadest". Ka nõuti, et polgu komanderid võtaks rohkem osa lahingu juhtimisest (9.p.6-52). Puhkuse võimaldamiseks meeskonnale kästi kaitse korraldada mitte kitsa pideva joonena, vaid võtta valve alla ainult teede suunad, kuna vähemalt pooled jõud "hoida kokku kogutult, ühes olukorras kohas, kuidas kusagil asjaolud seda nõuavad." Vaenlase pealetungi korral need reservid visata tomale küljepeale ja seljataha. Raskeis kaitselahinguis väeosi julgustati lootusega, et vaenlase pealetungimised, esiotsa harilikult kaunis julged, raugevat aegamööda ja harilikult lõppevat sellega, et ta suurte kaotustega põgeneb. Luureandmed näitavat, et vaenlane juba praegu olevat demoraliseeritud, sest nende rinde seljatagune on täis väejuoksikuid. "Tarvis on ainult kindlasti uskuda, et meie peame võitjad olema ja meie saame ja jääme nendeks" (2.div. 26-299).

Ka Ülemjuhataja, märtsi keskpaigas, hinnates sündmusi rindel, märgib, et vaenlane olevat juba kaotanud lootuse meid võita toore jõuga. Ühtlasi kindral Laidoner juhib juba siis tähelepanu nähtele, et vaenlane on alanud intensiivset propagandat ja agitööd nii rindel kui seljataguses. Selle vastu võitlemiseks nõutakse energilisi abinõusid, eriti aga, et meeskonnad õigel ajal ja korralikult kätte saaks kõik selle, mis neile on riigi poolt määratud (Ü 23-636).

Kõigile neile ettevõtte abinõudele vaatamata, sõjategevuse vaibudes rindel, 6.polgu mõnedes roodudes arenes nähteid, kus meeskond astus ühendusse vastasoga. Käidi omavahel koos erapooletul maaribal. Sõdurite poolt kirjutati kirju vastaspoolele, ettepanekutega sõda lõpetada ja vennastuda j.n.e. Eriti Ülestõusmise pühal, 6.polgu III pataljoni rindel, kaho liini vahel, lõbutseti ja tantsiti (Ü 24-961). Pärast kirjeldatud sündmusi selle üksuse moraal ja lahinguvõime ei võinud enam olla täiesti kindel. Mis aga peasi, vastasol olid selleskohta täpsed andmed. Samuti võis vaenlane niisuguses olukorras hankida endale päris täpsed teated ka meie vägede asetuse ja valveteenistuse korralduse kohta. Vaenlase sõjavastane propaganda enamlustunud Lätimaal teotsevas väeosas

võis levida hõlpsamini seetõttu, et meie sõdureile viibimine võõra rahva hulgas ja võõra pinna kaitsmine iseendast ei olnud väga meeltnõõda.

Valmistanud seega nii moraalselt kui operatiivselt hästi ette oma uue kallaletungi Ruhja all, punased läti kütid teostasid selle 25.aprillil. Nagu selgub punaväe dokumentidest (Pun. 12-131,156) Volmari grupi 25.aprilli pealetung Ruhja all oli algatatud Eesti punase armee ülema Vassiljevi korduval palvel Läti kütiar mee ülema Slavenile teetada omalt poolt tema kallaletunge Marionburgi, Võru suunas, mis otse sel päeval olid jõudnud kriitilisse ajajärku. Slaven muidugi nõustus oma seltsimehe ettepanekuga. Punaste kallaletung Ruhja all algas 25.04. hommikul vara, kella 0300 ajal. Täielise pimeduse kattel, 50 meheline enamlaste salk hiilis tähelepanematult nõõda meie Andrezeni talu ümbruses asuvaist vahipostidest ja piiras täielikult sisse Abeli talu juures 10.roodu poolroodu, vangistades selle püssi pauguta viimse meheni. Abeli talu juurest sama salk liikus Seiershofi mõisa suunas, löikas läbi III pataljoni ja polgu staabi vahelise telefoniühenduse ja vangistas selle pataljoni staabi, pataljoniküloma, leitnant Junkruga, eesotsas. Staabi juures asuv vahipost ei märganud pool seljatangant lähenevaid enamlasi enne, kui need hakkasid juba ruumidesse sisse minema. Pataljoni staabi juurest mindi Henseli mõisa, kus asus 10.roodu teine poolroodu ühes kuulipilduja komandoga. Mõis rünnati suure käraga, kusjuures võeti veel vange. 10. roodu ja III pataljoni staabi hävitamisega Ruhja oes oli tekkinud väga ohtlik lõhe. Selle sulgemine oli seda raskem, et side purustamisega nii suurtükiväel kui polgu staabil puudus igasugu täpsen ülevaade sündmustest. Esimesi teateid sündinud õnnetusest viisid polgu staabi Henseli mõisast põgenema pääsnud sõdurid. Kiiresti alar-meeriti polgu varu - 1. ja 9.kompani ühes s/autooga. Ruhja-Henseli teel s/auto oli esimene, kes astus vastu alevi poole liikuvale vaenlasele. S/auto kuulipildujad töötasid lakkematult, pannes enamlaste liikumise tee suunas seisma. S/auto juurde ilmus varsti lähema patarei eelvaatloja, kes vastase ahelike pihta suunis tabava suurtükitle. Veidi hiljem jõudsid kohale jalaväe roodud.

Ägedas lahingus Henseli ja Ruhja vahel enamlaste edasitung tõkestati mitme tunni jooksul, kuni nende suurtükitali sundis, lõpuks, taandumisele s/auto. Viinase lahkudes taganesid kiiresti ka roodud ja lõuna paiku langes vaenlase kätte ta mitmekuisete kallalitungide ihaldatavaim eesmärk - Ruhja alev.

III pataljoni taandumisega pandi ühel hoobil raskesse seisukorda ka sama polgu I ja II pataljon, mille vastu vaenlane oli samuti alustanud pealetungi. Elav luure II pat. rindel avastas aegsasti vastase kallalitungi. Ägedais lahinguis sunniti mõlemad pataljonid siiski järkjärgulisele taandumisele, mis toetus alalise ühvarduse all olla haaratud Ruhja poolt. Ühes Ruhjaga õnnestus vastasel 25.04. vallutada ka Pikksaare jaan, Era ja Holdre mõisad. Sellevastu Härgnäe suunas sattus ta 6.p. 6.roodu (leitnant Virro) väga visale vastupanule, kes pataljoni varuna sai ülesandeks toetada esijärgu osade tegevust. Tomeni talu juures 6. roodu kuulipildujad tegid puhta töö, mille tulemusena läti kütid ainult surnutena kaotasid olemasolevate andmete järgi üle poole-saja mehe. Mida kaugemale Ruhjast ida suunas, seda tugovanaks kujunes seega meie vastupanu, mis Valgast lääne poole koondus lõpuks tähtsa Härgnäe sõlmpunkti kaitsmisele. Võetud vangidelt selgus, et vastasel oli kindel kavatsus ühes Ruhjaga üle Härgnäe vallutada ka Valga, mis pidi sündima 1.maiks. Meeskonna virgutamiseks pealetungile oli koguni lubatud igapähele maksta 500 rubla. Ruhja, Härgnäe kallalitungist punasel poolel võtsid osa läti 4,9 ja II kütipolgu osad ühes kohalike partisanidega, kokku ümarguselt 4500 täkki, 60 klp ja 8-10 suurtükiga. Vaatamata punaste ülekaalule ja pingutusile Valga ja Ruhja vahel meie seisukord Valga raionis tundub ometi päris kindlana. Seda eeskätt meie suure tehnilise ülekaalu tõttu raudteel. Valga alla võisime, tarbekorral, koondada 5 laiaroopalist ja 3 kitsaroopalist s/rongi, kuna vastasel seal puudusid s/rongid täielikult. Ka Valga ja Ruhja vahel oli rindejoon vahepeal jõudnud välja kitsaroopalisele raudteele. See võimaldas meie kitsaroopalistele s/rongidele juba 26.04. hoogsa vastulöögiga puhastada vaenlasest Pikksaare jaama ja küljelt läheneda koguni Ruhjale mõne kilomeetri kaugusele. Tiivalöögi taga-

järjel idast punaste küttide seisukord Ruhja all sel päeval kujunes päris täbaraks. Ta oleks aga võinud 27.04. lõppeda koguni küttide täielise hävinemisega, kui ka kõik meie jalaväe roodud Ruhja juures oleksid seismud oma ülesande kõrgusel. 26.04. Ruhja alla jõudis Ülemjuhataja isiklikult. Asendanud kohapeal endise polguülema, al-polkovnik Puskari, kapten Talloga, andis kindral Laidoner kindla käsu Ruhja uuesti vallutamiseks. 6.polgu toetamiseks 3.diviisi juhatus saatis Ruhja alla oma õppekompani. Kuid 27.04. peale määratud vastukallaletungil 6.polgu mõned roodud tõrkusid minemast lahingusse, jättes saadud käsu täitmata. Selle tagajärjel sattusid ootamatult raskesse seisukorda õpperood ühes 11.rooduga, kes, äsja 6.polgu ülema abiks määratud leitnant Jürvetsoni juhatusel, olid asunud vastukallaletungile. Julge juht ise langes lahingus hetkel, kus ta isiklikult oli juhtimas kuulipildujate tuld teda haaravate vaenlase ahelike pihta. Tokkinud ajutise segaduse tagajärjel arendas vaenlane sel päeval veelgi oma edu põhja suunas. Samal päeval ilmus Ülemjuhataja kirjalik direktiiv 3.diviisile Ruhja tagasivõtmiseks. Selle täitmise diviisile määras 1.mai peale. Uhtlasi jõudsid Tallinnast 3.diviisi käsutusse Ruhja alla veel vene rood ja kitsaroopaline s/rong Nr.4, mille dessandiks oli Tallinna üksik eskadron. Vastukallaletung 1.mail, tänu s/rong Nr.4 energilisele tegevusele, leitnant Kivi juhatusel, õnnestus täiel määral. Moraalselt nõrgestunud roodud viidi edasitungile alles siis, kui alev oli juba vallutatud s/rongidelt. Nagu varengi nimel juhtumil otsustas lahinguedu Ruhjagi all meie kasuks tehniline ülekaal raudtee suunas, mis halvas täielikult veel mõni päev enne seda energiliselt pealetungivate läti küttide tegevuse. Rööbiti raudteele maanteed mööda tungis peale s/auto "Tasuja".

Vahepeal oli ka 6.polgu II pataljon, 3.polgu ja s/rongide kaasabil Härgmäe juures pannud lõpulikult seisma vaenlase edasitungi. Võitluste kõige kriitilisemaks hetkeks Härgmäe juures oli 28.aprill, kus vaenlane haaravate löökidega ühvardas korduvalt vallutada Härgmäe. Seisukorra kindlustamiseks oli Valgas, s/rongide divisjoni juhatusel, formeeritud paarisaja meheline

segasalk soomlastest ja komandandi komandost, kes lipnik Kriisa juhatusel saadeti Härgmäe juurde. Julge, ettevõtliku juhina lipnik Kriisa asus oma salgaga ise viivitamatult vastukallaletungile, kusjuures tal õnnestus omakorda piirata tervelt sisse ja vangistada vaenlase haaravalt tootsev rood. Korruga võeti 110 vangi ja 1 kuulipilduja. Juba järgmisel päeval Härgmäe raiooni jõudsid Viru väerindelt 1. polgu I pataljon, al-kapten Pajussoni juhatusel ja Valgast s/rongide divisjoni tagavara pataljon, al-kapten Kurski juhatusel. Uute jõudude kaasabil asuti viivitamatult vastupealetungile, eesmärgiga likvideerida täielikult vastase edu. Vastupealetung viidi läbi 1. mail koos Ruhja alt pealetungivate osadega. Kiire löögiga 6. ja 5. polgu osad, ühes neile juurdeantud üksustega, jõudsid välja Säde jõe, Salatsi jõe joonele, vallutades ühtlasi Hoinaste ja Salatsi alevid.

Pärast seda lahingutegevus Lõuna väerinde paremal tiival vaibus uuesti kuni maikuu teise pooleni, kus pealetungivaks pooleks osutus uuesti meie 3. diviis.

Lõuna väerinde vasakul tiival, Võru, Petseri ja Võru, Marienburg suundades, vaenlase vastukallaletungi kavatsused ilmsid veebruarikuu teisel poolel. Kõige kauem suutsime hoida algatuse enda käes Marienburgi suunas, kus soomlased 22.02. vallutasid alevi, lahkusid pärast seda koha rindelt. Marienburgi vallutamisega meie poolt oli rinde vasakul tiival loodud kolmnurkne kaitsejoon Valk, Marienburg, Petseri, mida rinde juhatus ise luges kõige soodsamaks. Kaitse korraldamist selles raionis hõlbustasid kahtlemata maastiku tingimused, eriti suured Laura, Marienburg vahelised ja Koivajõe soised metsaalad. Kahjuks olid meie kaitsejõud sellel pikal poolteistsaja kilomeetrilisel rindel veebruarikuus veel niivõrd tühised, et tõsisema vastupanu avaldamine eriti Marienburgi raionis kujunes täiesti võimatuks. Tegelikult, pärast Marienburgi vallutamist, veebruari teisel poolel, asusid rindel järgnised osad (v. skeem Nr. 15) Petseri, Panikovitši ees - 2. j. polk, toetatud ühe eskadroniga ja ühe patareiga. Marienburgi ees - 3-4 km lõunapoolse Kalting, Karitan üldjoonel - Tallinna kaitsepataljon. Marienburgi ja Koiküla jaama vahel, kuhu ulatus 3. polgu vasak tiib, enam kui 50 km rindel ei

olnud ainustki jalaväe osa. Siin liikusid vaid kitsarööplised s/rongid ja oma dessantosadega korraldasid tähtsamate jaanade ja sildade kaitset, peamiselt Mõniste raionis. Marienburgi ja Panikovitši vahel, 40 km ma. -alal, asus vaid 7.p. 2 kompanit, kes 20.02, leitnant Kanepi juhatusel, olid vallutanud Misso raiooni ja oma luureosadega jõudnud koguni Laura lähedusse. Vastane soovastu aga, nagu selgub skeemilt Nr.15, oli koguni ilma Pihkvas asuvate varudeta selles raionis meie suhtes kahekordses ülekaalus. Meil asjaoludel püsivama kaitse organiseerimisest Valga, Marienburgi, Jrboska üldjoonel esialgu ei võinud olla juttugi, vaatamata sellele, et maastiku tingimused seda kõigiti soodustasid. Kaitse raskuspunkt Valga ja Pihkva järve vahel, kaitsejõudude vähesuse tõttu, Marienburgi all kandus paratamatult põhja poole ja koondus peamiselt kahe sõlmpunkti, Võru ja Petseri kaitsele, ühenduses Mustjõe ja Piusa jõe soiste sängidega. Lahingulised sündmused, mis nende alade ümber arenesid järgneva kolme kuu jooksul, kuuluvad verisemate ja tõsisemate hulka kogu Vabadusesõjas, koguni võrreldes meie suurte pealetungidega.

Tegevus algas sellega, et Petseri ees, meie praeguse riigipiiri läheduses, pikale rindele laialikistud 2.polgu osad, Pihkva kivitöö ja raudtee vahel, sattusid 16.02. üsna ootamatult vastase tugevale aktiivsele vastupanule. Pihkvat kaitsev punaväe grupp oli veebruarikuus saanud juurde uusi jõude, kusjuures see grupp, alates 8.02. Läti punase armee alluvusest anti uuesti 10.diviisi ja selle kaudu 7.armee käsutusse. 10.diviis oli formeeritud Vjatka ümbruses. Jõudnud 7.armee käsutusse diviisi koosseisu liideti ka kõik endise Novgorodi diviisi väeosad. Tunduvalt tugevnenud Pihkva grupp asus omakorda ise vastukallaletungile, mille järelmaks sel ja ka järgneval päeval oli 2.polgu III, lahinguliselt veel kokkuliitumata, pataljoni osade äkiline osaline taandumine, (2.p.17-84), mis kiskus kaasa ka teisi üksusi. Raskustele vaatamata väeosa korraldas end siiski väga kiiresti. Pidades äärmise visadusega ägedaid kaitselahinguid järjest tugevneva vastasega, korraldades ünelikult lugematuid kohalikke vastulööke, 2.polk suutis kogu veebruarikuu ja märtsikuu algupäevad kaitsta edukalt Vabariigi noorir

maakonna, Petsrimaa, tähtsamat keskust, Petseri alevit. Raudtee raioonis 2.polku toetasid suurima südidusega ja ohvrimeelsusega s/rongid, divisjoni ülima kapten Jrve isiklikul juhtimisel. Vastane oli koondanud meie vastu Jrboska alla 4 s/rongi ja palju välja-suurtükiväge, külvates meie s/rongid sõna tõsisel mõttes üle tulega. Suurele ülekaalule vaatamata pidasid meie s/rongid neli ööpäeva meeleheitlikku võitlust Jrboska all, kust lahkuti alles siis, kui jalavägi oli juba ammugi läinud tagasi. S/rongide juhid ise loevad neid lahinguid verisemate ja tõsisemate hulka Vabadusesõjas. Järkjärgult tõmbus tagasi 2.jalaväe polk, nii et 10.märtsil kaitsejoon juba poolrõngana ümbritses Petseri alevit. Punaste säilinud operatiiv dokumentidest selgub, et nende 10.diviisi vasaku tiiva Petseri grupi surve Petseri suunas jätkus energiliselt kogu veebruarikuu teisel ja märtsikuu esimesel poolel. Uus üldine käsk pealetungiks anti 24.02. Pealetungi üheks eesmärgiks oli kergendada Läti punase armee seisukorda, mis läks järjest raskemaks meie aktiivse vastupanu ja v.der Goltzi pealetungi tõttu.

Maastiku iseloomust tingituna meie 2.polgu kaitsepositsioon venis sõda pikemaks, mida rohkem väeosa taandus lääne poole. Piusa jõe joonelt, põhja pool Petserit jõudsid 2.polgule järkjärgult appi 7.polgu osad. Kahjuks ei võimaldanud olukord küllalt aegsasti koondada tervet 7.polku põhja poole Petserit, mis oleks vaenlase odasitungi seal pannud seisma vähemalt Piusa jõe joonelt. Võib olla, et rinde juhatuselt ei pöördud alul ka küllalt tähelepanu Gorodištše, Väraska suunale, lootuses, et vastane sinna ei koonda suuremaid jõude. On tõenäolik, et meie vägede operatiivse tegevuse koordineerimist Võru ja Petseri all veebruarikuul teatava määrani raskendas ka üldise vanema juhi puudumine selles raioonis. I brigadi juhatus, al-polkovnik E.Kubboga eesotsas, moodustati alles 27.02., mil asuti formeerima Võrus brigaadi staapi. I brigaadi alla kuulusid kõik väed Pihkva järve ja Valk-Marienburgi raudtee vahel. Neil või teistel põhjustel kujunes niiviisi, et veel märtsi alul Petserist põhja poole teotses ainult 7.polgu 4 roodu, kes, mitte enam suutelised kaitsma Piusa jõe joont, taandusid loode sihis, loovutades vastasele koguni Treeski ja Netšäjä külad. Petserit

ahvardas tõsine oht olla haaratud põhjast. Samal ajal olid käimas ägedad lahingud ka alevi ees, kusjuures 2. polgu lahine parem tiib oli juba taandunud Vastseliina alla. Väeosa seisukord Petseri ees oli kujunenud seega äärmiselt raskeks. Alalisel talvelahinguis polk ise arvestas oma kaotusi 290 tägile, neist 30 surnut, 179 haavatut, 73 põrutatut ja teadmatuselt kadunud, 8 väejooksikut. Väeosa arst oma ettekandes 2.03. polguülemale ja diviisi arstile märgib järgmist: "2. jalaväe polk on juba paar kuud järjest lahingus olnud. Selletõttu kasvab haigeks jäänute arv kuulmata suureks. Igapäev käib polgu haigemajas igast roodust peaaegu 1/3 mehi. Sealjuures ei ole märgata mingisugust orgaanilist haigust, vaid on üldine väsimus, uneta ööde ja kätela tagajärjel. Peale selle viimaste päevade jooksul on polgus olnud 125 haavatut. Kõige selle tõttu on meeste arv roodudes peaaegu poole peale kahanenud. Paljudel sõjameestel on kärna haigust olemas" (2.div.110-212).

Polguülem, ninetatud ettekande edasi saates diviisiülemale avaldab soovi, et väeosa saadetaks puhkusele, sest vastasel korral on polk varsti tegevusevõimetu. Teisel puhul, vastase surve suurenedes Petserile, al-polkovnik Kurvits telegrafeerib brigaadiülemale: "Saatke rutulist abi, muidu on Petseri kadunud" (2.div.36-361).

Kuna abi aga niipea kusagiltki võtta ei olnud ja polk ise oma varud kõik oli ära kulutanud, siis Petseri langeski vaenlase kätte 11.03. Järgmisel päeval oldi sunnitud loovutama vastasele ka Vastseliina ja 13.03. koguni Orava mõis. Selle tähtsa punkti tagasivõtmise katsed nurjusid esialgu täielikult. Sündmused Orava all paljastasid täiel määral raske moraalse kriisi, mis juba mõnda aega oli arenemas 7. polgus. Kasvanud pataljoni polguks, selle väeosa krooniliseks nõrkuseks jäi ta ohvitseride kaadri vähesus, mis toleaja nõrga distsipliini juures ei olnud kaugeltki küllaline meeskonnalahtinguliseks kokkuliitniseks. Näiteks oli 7. polgus veel aprillikuus 488 tägi juures kõigest 22 ohvitseri (7.p.43-91), kuna teistes jalaväe polkudes see arv suhteliselt tõusis vähemalt kahekordseks. Ka võitles 7. polk märtsi alul eriti ebasoodsais tingimuis, kistud laiaili üksikute roodudena kogu I brigaadi rindel - Marienburgi, Petseri ja Orava all.

Brigaadi ülem nõudis 7. polgu ülemalt, al-polkovnik Vahtramäelt suuremat aktiivsust ja energiat Petseri kaitsmiseks põhjast, Kor-duvalt kästi minna üle vastupealetungile, et lüüa tagasi vaenlane. Al-polkovnik Vahtramäe, tundes oma väeosa meeleolu ja võimeid, ei leidnud võimalikuks täita kõiki neid nõudeid. Sellele järgnes al-polk. Vahtramäe ärakutsumine polguülema kohalt. Sisemist olu-korda väeosas valgustab polguülema aj.k.t., leitnant Kanepi, kiri 16.03. brigaadiülemale, kus tähendatakse: "polk on täiesti tege-vusvõimetu, roodud on kokku kuivanud 25 meheni ja needki veel haiged. Vanemad ohvitserid on evakueeritud" (2.div.18-291).

Ühtlasi palutakse kõigi polgu ohvitseride nimel al-polk. Vahtramäe tagasisaatmist polku. Viimast palvet siiski ei täidetud, vaid 7. polgu ülemaks määrati 2. polgu I pataljoni ülem, al-kepten Anderson. Sellega ei olnud aga moraalne kriis 7. polgus veel kaugeltki möö-das, vaid süvenedes järkjärgult, puhkes veel suurema hooga hilje-malt.

Koos pealetungiga Petseri ees olid enamlaste 10. diviisi osad (165 ja 84 kütipolgud) 5.03. alustanud kallaletungi ka üle Soejärve, mille lääne kallast, alates 10.02. kaitsesid vene Põhja korpuse osad al-polk. Balahovitši juhatusel ühes meie Peipsi rannakaitse pataljoniga (veebruari lõpul pataljonis umbes 300 meest). Arenda-des edu laial rindel punased juba järgmisel päeval olid jõudnud vallutada kogu Soejärve lääne kalda ühes tähtsamate asulatega - Mehikoorma, Meeksi, Naha ja Rüpina. Vastupealetungiks koondati kiiresti Võnnu, Rasina raiooni terve 2. brigaad Põhja korpusest, polkovnik Rodzjanko juhatusel, kuna Peipsi rannakaitse pataljon asus pealetungile lõuna-pool üle Toloma, Rüpina suunas. Kuigi meil märtsikuu esimesel poolel õnnestus vaenlast suruda üle järve, võttis viimane ometi kogu märtsikuu jooksul ette korduvaid kalla-letunge Mehikoorma, Rüpina ja Võõbsu peale. Võitlused selles raioo-nis raugesid alles järve vabanedes jää kattest, kus vene 2. brigaa-di osad alustasid edasitungi üle Kahkva Gorodištše sihis, kuna Peipsi rannakaitse pataljon suundi lõunasse 2. polgu kõvendamiseks.

Ajal, kus 2. ja 7. polk olid jätnud naha Petseri ja Vastseliina, Marienburgi suunas võitlesid meie väed juba Riia, Pihkva kivitee

ümbruses, V.Laitsna, Oppekaln, U.Laitsna üldjoonel, Nende parem tiib toetus Iustjõe soisele sängile Mõniste juures, kus asusid kitsaroopalisi s/ronge ühes Tallinna Kaitsepataljoni osadega. Marienburg oli seega jäetud maha. See sündis 28.02. õhtupoolikul, kohe pärast seda, kui Tartu Kaitsepataljon, al-kapten Elleri juhatusel, pärast pikemaajalist puhkust Tartus, oli jõudnud Marienburki ja seal vahetanud ära Tallinna k-p. osad. Marienburgi raioonis, kuhu 28.02. oli koondunud kaks omaette väeosa ja teetsesid s/rongid, puudus kohapeal üldine vanem juht, nende tegevuse koordineerimiseks. Selle tagajärjeks oligi, et vaenlase äkilise kallaletungi puhul üks väeosa ei toetanud kohe teist, mis oli üheks põhjuseks Tartu kaitsepataljoni rutulisele taandumisele Marienburgi alt (2.div.38-234). Peab arvama, et Tartu kp. taandumine Marienburgist sündis üsna korratult, sest et ta suudeti ainult suure vaevaga peatada Oppekaln, Mõniste raioonis Tallinna k-p. osade kaasabil. Ootamata löök Marienburgi all vapustas moraalselt niivõrd tugevasti Tartu kp., et see väeosa edaspidistes kaitselahinguis Võru ja Mõniste all ei suutnud enam küllaldase kindlusega täita temale antud lahinguülesandeid ja ta tuli roodudena jaotada ära Tallinna kp. kõvendamiseks. Rasket sisenist kriisi elas üle tol ajal aga ka Tallinna kp., mis päevaselgelt peegeldub paljudes pataljoniülema ettekandeis. Alalised pealetungi- ja kaitselahingud talveloludes, nõrga varustusega, olid tugevasti nõrgestanud meeskonda nii füüsiliselt kui moraalselt. Oli kaotusi, veel rohkem aga haigestumisi, mis neeste arvu roodudes viis 40-50 peale. Peale selle, riigipiirile jõudnud, hakati eriti Tallinna kp, kus teenis palju õpetajaid ja teisi seltskonnategelasi, mitmesuguste ministeeriumide nõudmisel, vabastama mehi. Vabastamisele kuulus just parem element, mis nõrgestas tugevasti väeosa üldist lahinguvõimet, sedaenam, et täiendus seljatagant saabus väga visalt. Ühe oma ettekandeid 9.03. diviisiülemale leitnant O.Sternbeck lõpetab järgmise üldise hindega temale alluva väeosa kohta: "palun veel kord tungivalt, et kõige tõsisemad abinõud tarvitusele saaksid võetud, et pataljoni uuestiformeerimist kõige lähemal ajal võimalik oleks ette võtta, sest et muidu pataljoni kaader paari päevaga

võib kokku sulada ja siis uue niasama tubli väeosa kokkuseadmine kaugelt raskest saab olema, kui sel korral, kui natukene endist kaadrit alles jääb. Niisama ei või mina selle eest vastutust oma peale võtta, et väikestel, äärmuseni väsinud haigetel roodudel, kus inimesed praegu vaevalt jalul seisavad, korda läheb ülesandeid, mis nende peale pannakse, täita" (8.p.21-365).

Vastupanu vaenlasele tuli organiseerida siiski, kõigile raskusile ja äpardusile vaatamata. Leitnant Sternbecki volitused ja vastutus laienes koguni, sest kindral Vetzeri käsuga ta määrati Marienburgi suunas teotsevate osade üldjuhiks, kus peale kaitsepataljonide temale allutati veel 2 s/rongi ja s/auto "Tasuja". Ühtlasi asus nii väerinde juhatus kui ülenjuhatus koondama Võru, Petseri raiooni järjest suuremaid jõude, et tihendada ja kõvendada seal meie vastupanu. Oma direktiivis 4.03. Ülemjuhataja nõuab kindlasti, et meie vaenlase pealetungimise seisma paneme. Petseri vallutamisele vaenlase poolt järgnes Ülemjuhataja korraldus l.rat-sapolgu üleviimiseks Lõuna väerindele, mis tegelikult algas 17.03. Ühtlasi toodi Lõuna väerindele veel s/rong Nr.5 ja Tallinnast Valka saadeti s/rongide divisjoni tagavara pataljon. S/rong Nr.5-1 jõudis Lõuna väerindele Tallinnast ka 350 meheline salk mereväe dessantpataljonist (leitnant Kask), kellega sõitis isiklikult kaasa merejõudude juhataja, admiral J.Pitka. Mereväe dessantosad võtsid osa lahinguist Orava ümbruses ja Petseri all, kandes oma nõrga ettevalmistuse tõttu maaväe lahinguis võrdlemisi raskeid kaotusi. Ka väerinde enda piirides sündis mitmeid ümberpaigutusi. Nii toodi Tartust Võrru Viljandi kaitsepataljon ja Valgast Petseri alla üks Soome pataljon ühes s/rongide peajõududega. Sel viisil Võru, Petseri raiooni koondunud värsked väeosad kasutati ära suurema pealetungi korraldamiseks Pihkva suunas eesmärgiga uuesti vallutada Petseri ja Jrboska jaama, Jrboska alevi üldjoon. Operatsiooni organiseeris juba diviisiülem, polkownik V.Puskar, sest kindral Vetzer oli 5.03. lahkunud Eestist. Diviisiülema direktiivi kohaselt algas 14.03. hommikul vara meie vastupealetung Pihkva suunas. See vastupealetung sattus vene Pihkva grupi uuele pealetungile, mis 10.diviisi ülema käsul oli alustatud 13.03. Pihkva grupp oli vahepeal

täiendatud mitme uue väeosaga. Ta üldine jõud oli vähemalt 2 korda suurem meie omast (v.sk.Nr.16). Sellele vaatamata, soonlased ja 2.polk, ägedais lahinguis vallutasid Vastseliina ja Petseri vahelised valitsevad Nerina Gora kõrgendikud. Seal peale edasitung arenes aga üsna aeglaselt ja visalt. Veel vähem edu oli 7. polgu tegevusel raudtee ja Pihkva järve vahel. Vaatamata s/rongide toetusele nurjusid seal kõik edasitungi katsed vaenlase ülekaaluka vastupanu ja vastulöökkide survele. Orava mõis, Kliina, Luiska ja rida teisi külasid Piusa jõe vasakul kaldal käisid kogu märtsikuu kestel korduvalt käest kätte, ilma et kubki pool nad oleks suutnud vallutada lõplikult, veel vähem suruda teise tunduvalt tagasi. Pöörde olukorra meie kasuks selles raioonis tõi uute jõudude suunmine Petseri, Orava alla Skoutspataljoni, Kalevi Maleva ja mõne s/rongi näol. 3.diviisi loomisega 27.03. ja s/rongide divisjoni kõvendamisega Skouts ja Kuperjanovi pataljonidega ja Kalevi Malevaga oli Ülemjuhataja ühtlasi otstarbekamalt korraldanud ümber operatiivse juhtimise Lõuna väerindel. 28.03. Petseri ja Orava all algas meie poolt uus üldine pealetung värskete jõududega. Petseri langes juba järgmisel päeval s/rongide kätte, kusjuures vene 1. Petrogradi polk põgenes paaniliselt. Meie kätte langes rikkalik sõjasaak, muude hulgas ka 3 suurtükki. Orava mõisa ründasid skoudid 29.03. Nende esimene kallaletung löödi aga tagasi väga raskete kaotustega väikesele väeosale (kokku 31 surnut ja haavatut). Kaotused põhjustas nõrk suurtükitle toetus, patareid meeskonna puuduliku ettevalmistuse tõttu. Kaotustele vastamata otsustasid skoudid oma kallaletungi mõisale korrata järgmisel päeval, kus aga selgus, et vastane oli juba mõisast lahkunud. Järgnevais lahinguis aprilli alul skoudid koos 7.polguga arendasid saavutatud edu järjekindlalt, jõudes 3.04. Piusa jõe üldjoonele Gorodištše külla ja järgmisel päeval juba Jvanovo Boloto alla. Suurtükitle toetusel asusid skoudid 6.04. ründama küla, mis asus keset lagendat välja ja oli ümbritsetud traattõketega. Üks kompani jõudis lõpuks tõketeni ja hakkas neid hävitama. Näis, et võit kuulub julgeile skoutidele, kui korrige hakkas töötama uuesti vaenlase kuulipilduja. Silmapilkselt langes surmuina ja haavatuina 31 skouti.

Surma said ka kaks julgenat juhti - lip. J. Paulmeister ja leitn. J. Rehe. Jvanovo Boloto jäigi tükiks ajaks vallutamata. Raudtee ja Jrboska naantee suunas enamlased visati kiiresti tagasi Košelki ja Vašina Gora alla, mis meie poolt vallutati. Sellel joonel väerind Petseri ees stabiliseerus kuni maikuu lõpuni. Meie väehete jõudude edu punaste järjest kasvavate värskete osade vastu võib seletada ainult meie organisatsioonilise tugevusega, juhtide ja meeskonna suure lahingulise tublidusega ja osavusega. Punaväe osad olid seevastu desorganiseeritud. Polgud jooksid hõlpsasti laiali, milletõttu paljud neist deformeeriti ja liideti teiste väeosadega. Mitmel väeosal võeti koguni ära käest relvad. Suuri puudusi oli ka juhtimises, milledest tähtsamad Lääne rinde juhataja telegrammi kohaselt märgitud käsukirjas 7. armeele 7.03. järgniselt: ... "luuret peaaegu ei toimetatud, pealetungi plaanide koostamisel ei teatud vaenlase asukohti ja plaanid seati kokku oletatava vaenlase asukohtade järele, lahingulõikude ülemad asusid liig kaugel väeosadest, milletõttu ei saanud väeosi otstarbekohaselt juhtida, s/rongid püüdsid ennen hoiduda lahinguist, kui toetada oma jalaväe tegevust" (Pun.12-lk.1,2). Käsuist Eesti punasele armeele Nr.16 - 20.03. on näha, et mõnes diviisis operatiivjuhtimist, diviisiülema kõrval, teostasid veel sõjanõukogud, mis äärmiselt raskendas tegevust. Sõjanõukogud kästi kohe likvideerida. Meie edu märtsikuu teisel poolel oli niivõrd tunduv, et Eesti punaväe armee juhatus juba 20.03. teeb korraldusi armee seljataguste positsioonide ettevalmistamiseks, mis näitab, et sealpool arvestati juba armee üleminekuga kaitsele.

Ka Marienburgi suunas meie vastupealetung algas 14.03. hommikul vara. Marienburgi grupi kõvendamiseks leitnant O. Sternbecki käsutusse oli vahepeal tulnud juurde Viljandi Kaitsepataljon, al-kapten Oidermanni juhatusel. Värskete jõudude juurdetulekule vaatamata vaibusid meie kallaleletungi katsed Mõniste, Rogosi ja Jllingeni all veel samal päeval, vähematki edu saavutamata. Selle põhjuseks oli asjaolu, et ka vaenlane Marienburgi all oli vahepeal tugevnenud, ületades meid nii võitlejate kui kuulipildujate ja suurtükkide arvult enam kui kahekordselt (v.sk.Nr.16). Enamlaste Marienburgi

grupp koosnes tol ajal eesti, Läti ja vene kommunistlikest osadest. Tundes oma jõulist ülekaalu, paar päeva pärast meie edasitungi katseid, asus koguni ise vastupealetungile, mis osutus tugevanaks kõigist seni olnuist. Lükkanud meid hõlpsa vaevaga alla valitsevalt Haanja kõrgendikelt vastane juba 18.03. vallutas tähtsa teedesõlme Rõuge, lähenedes Nursi ja Kasaritsa juures Võrule 4-5 km kaugusele. Vastase kiiret edu Võru all ei saa põhjendada teisiti, kui et mõned väsinud, moraalselt ja füüsiliselt nõrgestunud roodud sattusid ta survele paanikasse ja taandusid tõsisema vastupanuta. Väga nõrgaks oma lahinguvõimelt osutus ka üks Tallinna kp täienduseks saadetud värske rood, kus ohvitseridel puudusid veel lahingukogemused (8.p.24-329). Grupiülem nõudis roodudelt kategooriliselt Rõuge uuestivallutamist: "Kui jalamaid päevased väljamineku seisukohad jälle sisse ei saa võetud ja Rõuge mõisast vaenlased välja pekstud, siis tulen ja lükkan Teid ühe kindla osa abil natuke karmilt taga, s.o. annan Teid kohtu alla ja lasen ühe hea jao Teie tõrkujaid nehi maha" (8.p.24-325). Karmid ähvardused ei andnud siiski vähimaidki tagajärgi, sest see, mida nõuti, käis silmnähtavalt meeste üle füüsiliste ja moraalsete võimete piiri. Raskesse olukorda Võru all võis tuua kergendust ainult uute osade kohaloilmumine. Selleks osutus 1.ratsa polk, kes, tänu Ülemjuhatusse ettenägelikkusele, saabus Võrru 19.03. Ratsapolk oli diviisi juhatuselt esialgselt nähtud ette sügavama sissetungi teostamiseks vaenlase seljataguses. Kuid jõudnud Võrru väga kriitilisel hetkel polk sattus lahingusse rindel - ninelt teostades vastulööki Haanja suunas. Tublid ratsamehed, vähesele arvule vaatamata (20 ohv., 210 nõoka, 5 rk., 8 kk ja 2 suurtükki), asusid 20.03. alustatud kallalotungile härmise süüdlusega, lüües sel päeval Haanja kõrgendikel ühe oma vorisemaid ja tõsisemaid lahinguid (langenud 7, neist 3 ohv., haav. 10). Kolme päeva jooksul ratsapolk koos Viljandi kp. tõrjus edukalt tagasi vastase korduvad edasitungi katsed Haanja raioonis. Kuna vahepeal soomlased olid juba lähenemas Panikovitšile ja vastane ise Võru all, raskete kaotuste ja väsimuse tõttu, kaotanud oma esialgse tegevusehoo, siis oli saabunud soodne hetk Marienburgi grupi enda vastupealetungiks. Seda kasutaski leitnant

Sternbeck viivitusest 24.03. Meie hoobiga oli lahinguline algatus jälle kistud ära vaenlase käest. Juba järgmisel päeval meie pealetung Marienburgi suunas oli kujunenud korratult taanduva vastase üldiseks jälitamiseks (8.p.26-736). Märtsikuu lõpul olime uuesti läbinud praeguse Eesti-Läti piiri. Läti pinnale jõudes, astus Valga, Marienburgi raudtee suunas, koos soomusrongidega, esmakordselt tegevusse meie hoolet formeeritud 1.läti Volmari polk, alpolkovnik Jaanson'i juhatusel (8.p.25-33). Kuni vaenlane oli demoraliseeritud ja taganes, liikus edasi ka läti väeosa, lähenedes jõudsasti Marienburgile. Kuid 2.04. Volmari polgul oli ootamata kokkupõrge vastasega Alsvigi ümbruses. Selle tulemuseks oli väeosa äkiline ja korratu taandumine, mis jätkus ka järgnevatel päevadel. Esimaskordselt lahingus meie Vabadusesõja omapäraseis tingimuses, läti polgu juhtiv koosseis ei suutnud kohe neile kohaneda. Maailmasõja kogemusil teotse väga kitsal rindel, millega võimaldati vastasele end hõlpsast haarata ja kaotati ka side naaberosadega. Ka ei väljendanud läti polk küllaldast aktiivsust ja visadust kord ülesseatud eesmärgi saavutamisel. Diviisi juhatus kirjutas läti polgule korduvaid direktiive, kus selgitati meie tegevusviise ja nõuti väeosalt suuremat aktiivsust ja kiirust tegevuses. "Alpolkovnik Kubbolt saadud andmeil", tähendatakse ühes direktiivis, "teie püüate oma alla võtta pidevat kitsast rinnet ja nõuate naaberosadelt oma tiibade julgestamist. Meie lahingutegevuse viisid erinevad tunduvalt harilikest just selles, et polk võtab oma alla mitte 2-3 vaid kümneid kilomeetreid, julgestades oma tiibu laialise luurega ja vaatlusega. Kunagi ei roni meie rindelt, vaid teotsome haaravalt, kasutades laialiselt ootamatust ja vastase moraalset nõrkust. Lööme alati kiirusega, et jõuda ette vastasest" (2.div.51-435). Diviisi juhatus õpetustele ja nõuetele vaatamata läti polk ei suutnud enam minna üle pealetungile, vaid jätkas taandumist. Lätlaste äkiline taandumine pani aga võimatusse seisukorda kogu Marienburgi rühmituse, kes metsadevahelises defileedes sattus vastase kallaletungide alla läänest. Nagu selgub grupijuhhi teatistest pääseti raskest olukorrast vaid suure vaevaga (1.rp.3-10), taandudes uuesti rutuliselt Võru suunas. 3.04. käi-

sid lahingud jällegi kivitee umbruses, kus suudeti jääda paariks nädalaks peatuma peamiselt vaid vastase väsimuse ja kaotuste tõttu. Meie kaitselahinguid Võru all veebruarist mai kuuni iseloomustab eeskätt väga suur edasitagasi liikumise amplituud, vastandina teistele rinde osadele, kus kaitse või vastupealetung, kord alustatud, viidi läbi püsivalt ja kindlalt. Suur kõikumus lahingutegevuses Võru all on seletatav peamiselt kahe asjaoluga. Esiteks vägede suure moraalise kõikumusega mõlemal poolel, kus saagi mõni ootamatu õnnetu vahejuhtum ühenduses täiesti kohaliku tähtsusega kallaletungiga teisel poolel põhjustas suuri sündmusi. Moraalne kõikumus meie väeosades oli tingitud eeskätt vägede härimise vähesusega, mille järelduseks oli meeskonna liigne väsimus ja ülekurnamine. Teiseks asjaoluga, et kumbki pool sai omale järjest jõude juurde, kuid mitte korraga nii palju, et oleks võidud saavutada otsustavaid tagajürge, vaid vähehaaval, pakikaupe. Mõne värske osa juurdootamine ühel pool põhjustas harilikult kohe, vähemalt ajutiselt, üldise taandumise teisel pool. Aprillikuu keskpaigas kõvenes jälle meie vastane, kes, alates 11.04. Marienburgi alla oli koondamas uut värsket väekoondist - 11. diviisi (91, 92 ja 93. polgud artkväega ja ratsaväega). 10. aprillil asus ühtlasi Eesti armee juhatus temale määratud rinde tegelikele juhtimisele. Kohe võeti ta käsile uue pealetungi kava koostamine, mis nägi ette tugeva löögirusika (11. div. - Skorobogatsi juh.) koondamise Marienburgi raiooni, selleks, et saad energilise löögiga Võru suunas likvideerida korraga kogu meie 2. diviisi I brigad. Samal ajal pidi minema üle pealetungile ka 10. diviis Petseri ees. 11. diviisi pealetung Võru suunas algas tegelikult 17.04. See oli üks kõige jõurikkamaid kogu talve jooksul. Ühe hoobiga visati meid jälle Rõuge alla. Vastase haaravad löögid Rõuge vallutamiseks 21.04. suudetakse tõrjuda tagasi vaid väga suurte raskustega. Meie juhid ja meeskond teeb viimseid meeleheitlikke pingutusi, et panna vastu kohutavale ülevõimule. Vahepeal oli Viljandi kp. suundud Panikovitši alla, mis vähendas veelgi Võru kaitsjate arvu. Sellele vastamata vanemad juhid julgustavad üksusi jätkama võitlust äärmuseni. "Pidage roodud pihus ja pange vaenlasele vastu kuni

tikuvõitluseni", kirjutab al-kapten Eller oma rooduülematele. Roodud ei tohi kõrvale põigelda. Vaenlast ei tohi mitte üks samm edasi tulla lasta. Jgähkte, kes ära jookseb ehk kõrvale puikleb, laske kohe kohapeal maha" (8.p.26-566). Tehtud pingutusile vaatamata ei suudetud oneti mitte niipea tõkestada vastase edasitungi. Rõuge langes uuesti 22.04. ja Vana Nursi - V.Kasaritsa üldjoonel 22.04. vaenlane oli lähenenud Võru jaamale 4-5 km kaugusele. Näis nagu tahaks ta just meie Asutava Kogu kokkukutsumise ajaks, mis teatavasti sündis 23.04. demonstreerida oma hävitavat jõudu Võru linna vallutamiseks. Koos Ruhja langemisega oleks see andnud kahtlemata mõnesuguse efekti sisemaal.

Vaatamata ajutistele raskustele Võru all meie üldine sõjaline seisukord sõuna väerinde vasakul tiival tol ajal ei olnud oneti mitte halb. Vastase ägedad kallalotungi katsed Panikovitši all olid lõppenud Viljandi kaitsepataljoni ja 7.polgu energilise vastulöögiga, mis selle tähtsa sõlmpunkti 23.04. andis jälle meie kätte. Sealjuures võeti sõjasaagina korraka 11 rasket kuulipildujat. Panikovitši vallutamiseks löödi raskesti kahe punase polgu osad, kusjuures murti läbi 10. ja 11.diviiside vaheline väerind, eraldades mõlemad väekoondised üksteisest. See oli suur operatiivne edu, mille likvideerimine nõudis vastaspoolelt suuri jõupingutusi, kuigi see lõpuks siiski õnnestus. Ühtlasi olid vahvad viljandlased õnnelikult likvideerinud kõik vastase partisanisalkade sissetungikatsed nende ja ratsapolgu vahelisse 20 km laiusse tühenesse. Tühene valvamiseks moodustati onakorda partisaani salku kohalikest kaitseliitlasist. Vaatamata suurile kaotusile, mis täkkide arvu pataljonis märtsi lõpul oli viinud alla 110-le, kusjuures rivisse oli jäänud, koos pataljoniülemaga, ainult 3 ohvitseri, jatkas väikene vapper väesalk võitlust Panikovitši all niivõrd edukalt, et vastase kallalotungid selles raioonis aprillikuu lõpul olid juba raugemas. Oma julge, eduka tegevuse eest nimetati pataljon ülemjuhataja poolt "Sakala partisanide pataljoniks" mis Vabadusesõjas oli kahtlemata selle väeosa teenete kõrgeinaks tunnustuseks.

Petseri-Jrboska suunas oli 17.04. jõudnud kohale, polkovnik

S.Pindingi juhatusel, uus värske väeosa, 5.jalaväe polk, vahetades ära, Peipsi järve ja raudtee vahel, Põhja korpuse ja mõned 7.polgu osad. Vastata soomlaste ja Põhja korpuse osade lahkumisele oli Lõuna väerind seega aprillikuu jooksul mitte nõrgenenud vaid tugevnenud. Ühteaegu kallalaitungiga Muhja ja Võru all tegid punased meeletuheitlikke vallutamiskatseid ka 5.polgu rindel, toetades neid väga ägeda suurtükiväega ja s/rongide kallalaitungidega raudtee raioonis. Vastase korduvad jõupingutused nurjusid aga kõik väeosa kindla vastupanu ees. Polk oma seniste traditsioonide kohaselt ei piirdunud ainult vastase kallalaitungide tagasitõrjumisega, vaid igal parajal juhul võttis ise ette kõvendatud luureretkoid ja vähemaid kallalaitunge, kus võeti vange ja sõjasaaki.

Lõunapool raudteed tõrjus edukalt tagasi kõik vastase kallalaitungi katsed 7.polk ühes Tartu tagavarapataljoniga, kes oli vahepeal vahetanud ära 2.polgu.

Diviisi vasak tiib püsis seega kindlasti oma kohtadel väljendamatat vähematki ärevust või kartust Võru sündmuste pärast. Seda vastata asjaolule, et Petseri raioon ise paari nädala jooksul oli täiesti ära lõigatud seljatagusest seetõttu, et suurvesi Piusa jões oli viinud ära raudteesilla (10.04.). Lõhutud silla taha Petseri poole jäi 3 s/rongi ühes remont- ja sanitarrongidega, mida ei saadud seega kasutada ohtliku seisukorra kergendamiseks Võru all.

Kriitiline seisukord Võru all ei kestnud õnneks siiski kaua, tänu meie energilistele abinõudele selle likvideerimiseks. Oma direktiivis 2.diviisile Ülemjuhataja nõudis, et "Võrut mingil tingimusel ära anda ei tohi" (24-563). Vastase tagasilöömiseks Võru alt kästi kasutada kõiki soomusrongide jõude. 1. ja 3.diviisi ülemail kästi ühtlasi tõrjata reservi uusi vägesid nii palju kui võimalik (3.div.9-226).

Diviisi juhatus ise hindas seisukorda Võru all üsna rahulikult, "karta iseäranis vaenlase edasitunginist Võru sihis ei maksa, sest igatahes mis ta kaugemale Võru poole edasi jõuab, seda raskem saab tal olema väljapeasemine" (2.div.2-287). Vaenlase edasitungile Võru suunas diviisi juhatus otsustas vastata vastu-

pealetungiga tiibadelt üle Mõniste, kitsarööplise raudtee suunas, (2.ratsapolk, 3.polgu I pat., Kalevi Maleva, 1.läti Volmari polk ja 3 kitsarööplist s/rongi mõne vähema dessantosaga al-kapten Laamanni juhatusel) ja üle Jllingeni, Pihkva kivitee suunas (2.jal.polk ühes Peipsi rannakaitsopataljoniga ja 1.ratsapolk). Oppekaln, Laitsna raiooni vallutamisega pidi suletama ring vastasse ümber Võru all. Sellekohased korraldused väeosadele anti juba 19.04. ja 22.04. algas tiival teotsovate kolonnide edasitung. Samal ajal suundi Võru alla seal võitlevate vägede kõvendamiseks s/rongid Nr.Nr. 1 ja 5 oma dessantosadega, kes asusid ka vastukallaletungile.

Kolmest küljest kontsentriliselt suundud vastupealetung ei andnud ometi mitte soovitavaid tulemusi, kuigi pärast ligedaid lahinguid läks korda vaenlast Võru all suruda veidi kaugemale lõuna poole. Võru ja Valga kaitse võtmeks Marionburgi suunas peab lugema llustoja ülekäike Mõniste ja Taheva raioonis. Ainult see, kelle käes on need ülekäigud, omab vaba manövreerimise võimaluse temale soovitavas suunas. Meie Mõniste rühmituse esimeseks ülesandeks oli seepärast Mõniste raiooni vallutamine, mis tal õnnestuski 22.04. tänu s/rongide ja nende dessantosade õnnatsalgavale tegevusele. Saavutatud edu parendamine Marionburgi suunas sellel rühmitusel muutus aga võimatuks 2.ratsapolgu ebaõnnestunud tegevuse tõttu, mis selle väeosale ajutiselt muutis täiesti lahinguvõimetuks. Kaunenat aega Viljandis formeerimisel olnud 2.ratsapolk viidi Valka 18.04. ja anti s/rongide divisjoni ülema käsutusse. Värske väeosana pandi temale suuri lootusi, mis selgub Ülenjuhataja telegrammist polgu rindele saatmise puhul: "Loodan, et vahvad ratsamehed saavad kõik tegema, et kaasa aidata uuesti meie kodumaale sissetunginud vaenlast võimalikult ruttu ratsaväe kiirusega üle piiri tagasi visata". Polk ei täitnud aga, vähemalt esialgu, temale pandud lootusi. Juba rindele saatmisel Valgast tuli võtta tarvitusele karme abinõusid. Sattunud lahingusse Mõniste mõisa ümbruses polk, vähema ebaõnnestunud kokkupõrke tagajärjel vaenlasega, taandus segaduses, pannes oma naabridki raskesse seisukorda. Väeosala lahinguvõime tõusis järkjärgult vaid uue polguülema, al-kapteni

R. Uritani määramisega. Ratsapolgu lahinguvõimetus halvas kogu Mõniste rühmituse pealetungi. Grupi kõvendamiseks suundi Mõniste alla s/rongide divisjoni tagavara pataljoni, al-kapten E. Kurski juhatusel, kes ühes 3. laiaroopalise s/rongi dessandiga, s/autode "Kalevipoja" ja "Toonela" toetusel, lühikese ajaga puhastas vaenlasest Mustoja ida kaldad, vallutades ühtlasi Sänna sõlmpunkti. Aprilli kuu lõpul hoidsime seega oma käes täielikult Mustoja mõlemad kaldad, valmis ise asuma saavutatud edu arendamisele. Samal ajal oli Võrust kagu pool, Jllingeni suunas, edasitungiv rühmitus (2. polk ühes Peipsi kaitsepataljoniga ja 1. ratsapolk), ägedais kohtamislahinguis, surunud vastast järkjärgult edela poole. Keskkohas vallutasime tähtsa sõlmpunkti - Rõuge alevi. Vaenlase vastupanu meie edasitungile osutus aga üle ootuste tugevaks. Järjekindlalt paisati lahingusse uusi jõude. Veel maikuu alul Võru alla jõudis juurde 97. kütipolk ja punaste kursantide väeosa, kokku 2700 täkki (Pun. 25-137 ja Pun. 15-5). Kursantide toomine Petrogradist Võru alla näitab kõige paremini, kui võrd tähtsaks pidas punavae juhatus meie vastupanu murdmist selles raioonis. Varskete jõudude toetusel 11. diviis läks 5. mail uuesti üle pealetungile, surudes meid kohati jälle põhjapoole. Võitlus vastase ülevõimuga Võru all kujunes meile eriti raskeks seetõttu, et väeosad, kes seda oma õlul kandsid, olid väsinud ja kurnatud. Kuna vastase alaliselt täienes, olid meil kuude kaupa lahinguis ühed ja samad väeosad, mis meeskonna kurnas üle viimse võimaluseni. Eespool valgustasime seisukorda Tallinna kaitsepataljonis, 2. ja 7. jalaväe polgus. Aprilli lõpul samasugune olukord oli aga kujunenud ka 1. ratsapolgus, mis selgub järgenvast polguülema ettekandest: "Polk on üle 4 kuu vahetpidamata viibinud eesliinil. Oma relvaliigi iseloomu tõttu, kui ratsavägi, on polk sagedasti pikemat aega viibinud niisugustes oludes, millistes pole tulnud viibida teistel polkudel. Eriti viimased, viie nädala kestel, ööd ja päevad kestnud lahingud 5-6 korda suurema ja järjest vahetava vaenlasega on sõdurid surmani västunud. Viimase 5 nädala jooksul on polk surnutena ja haavatutena kaotanud kolmveerand reahvitseri ja ligi 200 alamväelast. Järgi on veel jäänud 160 ratsanikku, neist 60 saadud täienduseks.

3-19.959